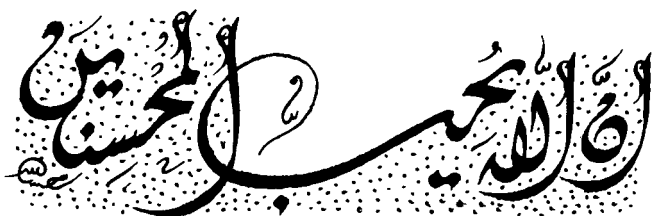

АМИРСАИДХОН
УСМОНХЎЖАЕВ

ДИНИМИЗ ФИДОЙИЛАРИ

“Аллоҳ фидойиларни суюди”. (5:13).

“Тошкент ислом университети”
нашриёт-матбаа бирлашмаси
Тошкент-2011

86.42

У-73

Усмонхўжаев, Амирсаидхон

Динимиз фидойилари (Бобохоновлар сулоласи) : [Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон. Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон. Шамсиддинхон Бобохонов] / А. Усмонхўжаев; муҳаррир Шайх Абдулазиз Мансур. – Тошкент: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2010. – 368 б. – Б. ц.

ББК

86.42

Муҳаррир ва муқаддима муаллифи

Шайх Абдулазиз МАНСУР

Такризчилар:

Акмал САИДОВ, юридик фанлари доктори, профессор,
Нўъмон РАҲИМЖОНОВ, филология фанлари доктори, профессор.

Маслаҳатчилар:

Сафийхон Бобохонова, Жамолиддинхон Бобохонов,
Шавкат Тўлаганов, Анвармирзо Ҳусайнов.

Китоб 1943–1989-йилларда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг ташкилотчилари ва раҳбарлари бўлган, беш республика муфтийлари – шайх Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон, шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон, Шамсиддинхон Бобохоновнинг ёрқин хотираларига, Ўзбекистон Республикасининг мустақиллигига бағишланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2010 йил 12 октябрдаги 1715-рақамли рухсатига биноан чоп этилди.

ISBN 978-9943-390-01-0

© “Тошкент ислом университети”
нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2011.

© Амирсаидхон Усмонхўжаев

Кимки бир хайрли ва савобли ишни бошлаб бериб,
жорий этилишига сабабчи бўлса, унинг савобини олиш
билан бирга ўша ишни давом эттирганларнинг савобидан
ҳам ўз улушини олажак.

Ҳадиси шарифдан

* * *

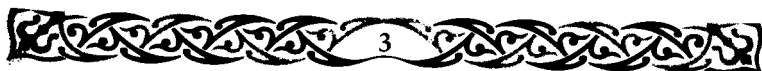
Имон – қалбни Аллоҳдан бошқа ўзига ром этувчи
фойдали ва фойдасиз нарсалардан узиб, Ҳаққа боғлашдир.

Баҳоуддин Нақшбанд

* * *

Бу гулшан ичра йўқдур бақо гулига сабот,
Ажаб саодат эрур чиқса яхшилик била от.

Алишер Навоий

Бугунги кунда Ислом динига нисбатан бутун дунёда қизиқиш ва интилиш кучайиб, унинг хайрихоҳ ва тарафдорлари кўпайиб бораётгани ҳеч кимга сир эмас. Халқимизнинг маънавиятини шакллантиришга, ҳар қайси инсоннинг Аллоҳ марҳамат қилган бу ҳаётда тўғри йўл танлаши, умрнинг мазмунини англаши, авваламбор, руҳий покланиш, яхшилик ва эзгуликка интилиб яшашида унинг таъсирини бошқа ҳеч қандай куч билан қиёслаб бўлмайди.

Шу нуқтаи назардан қараганда, муқаддас Ислом динимизни пок сақлаш, уни турли хил гаразли хуруж ва ҳамлалардан, туҳмат ва бўҳтонлардан ҳимоя қилиш, унинг асл моҳиятини униб-ўсиб келаётган ёш авлодимизга тўғри тушунтириш, Ислом маданиятининг эзгу гояларини кенг тарғиб этиш вазифаси ҳамон долзарб бўлиб қолмоқда.

Ислом КАРИМОВ

МУҚАДДИМА

Ислом маърифатчилари сулоласидан XX асрда Бобохоновлар авлодидан етишиб чиққан уч муфтийлар салкам ярим аср давомида (1943–1989) шафқатсиз даҳрийлик ва коммунистик мафкура ҳукм сурган бир мамлакатда мусулмонлар қалбида диний ҳис-туйғуларни уйғотиш, исломий эътиқодни қайта тиклаш, имом-хатиб кадрларни тайёрлаш бўйича таълим-тарбия тизимини шакллантириш ишларининг бошида туришди. Муфтийларнинг ақл-заковати, узоқни кўра билиши туфайли собиқ Иттифоқнинг улкан ҳудудида Ислом дини тикланиши ва ривож топишининг истиқболли йўналиши белгиланди.

Муфтийлар фаолияти Ислом динининг тинчликсевар моҳияти ва ғояларини ҳамма жойда кенг тарғиб-ташвиқ этишга, қарор топтиришга, муқаддас исломий тамойилларни асл ҳолида хурофотдан тозалаб, қайта тиклашга, турли оқимларнинг ихтилофлари сабаб узоқ давр мобайнида шаклланиб қолган ғоявий тарқоқликни йўқотишга, исломий эътиқод ҳақида чинакам тўғри билимларни ёйишга, жаҳолат, зўравонлик ва шафқатсизликнинг олдини олиш мақсадида одамларни ўзаро тинчлик ва муҳаббатга чақиришга қаратилди.

1945 йилда Бухородаги Мир Араб мадрасасининг қайтадан тикланиши, 1971 йилда Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом Олий маъҳадининг очилиши, бу масканларда таълим-тарбиянинг ривожланиши Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси раислари шайх Эшон Бобоҳон ибн Абдулмажидхон, унинг ўғли шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон, набираси доктор Шамсиддинхон Бобоҳонов номаири билан боғлиқдир.

Собиқ совет давлати Ислом ташкилотларининг халқаро алоқалар бўлими раҳбари бўлиб 1962–1989-йилларда ишлаган муфтийлар Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ва Шамсиддинхон Бобоҳонов жаҳоннинг 80 мамлакатидagi диндошларимиз билан дўстона алоқаларни ўрнатишга муваффақ бўлишган.

Ҳозир Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатлари, жумладан, Россия, Озарбайжон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистон ва Ўзбекистондаги диний ташкилотларнинг раҳбарлари ўтган асрнинг 50–90-йиллари оралиғида Бухородаги Мир Араб мадрасасида ёки Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом олий маъҳадида таълим-тарбия олишган.

Муфтий Бобоҳоновлар аҳли сунна ва жамоанинг ўрта ҳанафий йўналишини тўғри танлашгани даврлар ўтиши билан ҳам, уларнинг собиқ иттифоқдош республикалардаги издошлари эришган ютуқлар билан ҳам тасдиқланди. Уларда

ҳам мустақиллик туфайли мусулмонларнинг эмин-эркин яшашлари, ибодат қилишлари учун кенг имкониятлар очилди.

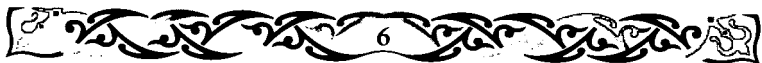
Ушбу китоб муаллифи Амирсаидхон Усмонхўжаев – Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон набираси, тарихий далиллар, ноёб ҳужжатлар асосида уч муфтий ҳаёти ва фаолиятига оид гоҳ аянчли, гоҳ ёрқин воқеалар ҳақида ҳикоя қилади, уларнинг шогирдлари, ҳамкасблари ва замондошларининг дил сўзларини келтиради, замонлар ва энг янги тарих асосида собиқ иттифоқдош республикалар мусулмон халқлари тақдири ҳақида сўз очади. Бу халқларнинг умумий, бўлинмас тарихи бор, уларнинг маданият ва маънавият илдизлари умумий, диний таълим берган устозлари умумийдир.

Мазкур китоб нашри муфтий Бобохоновлар, уларнинг ҳамкасблари ва ҳамфикрлари бошлаган хайрли ишларни давом эттираётган – Исломга хизмат қилаётган дўстларимизни илҳомлантиради, билимларини бойитади, деб умид қиламиз.

Меҳрибон ва Раҳмли Аллоҳнинг ҳақ динига, ўз Ватанига хизмат қилган XX аср Ислом қаҳрамонлари ҳаёти ва тажрибасини ўрганиш фойдадан холи бўлмаслиги аниқ.

Ушбу китоб, шунингдек, исломий илм масканларининг, гуманитар ўқув юртларининг талабалари, Исломнинг янги тарихи билан қизиқувчи эркин фикрли кишилар учун ҳам муҳим манба бўлади, иншааллоҳ.

Шайх Абдулазиз Мансур

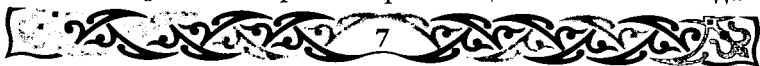
1-БОБ. МУСТАҚИЛ ЎЗБЕКИСТОНДА ЭЪТИҚОДНИНГ ЮКСАЛИШИДА РЕСПУБЛИКА ПРЕЗИДЕНТИ ИСЛОМ КАРИМОВ ТОМОНИДАН БАРАКОТЛИ МУҲИТЛАР ЯРАТИЛИШИ

1.1. Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар

Собиқ Иттифоқнинг 1991 йилда барбод бўлиши билан бирга коммунистик партия, унинг мафкуриси ва дахрийлик ҳам сувга чўккандек кўздан йўқолди.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси ўрнига 1992 йилда бешта – Мовароуннаҳр (кейинчалик Ўзбекистон), Тожикистон, Қозоғистон, Қирғизистон ва Туркманистон мусулмонлари диний бошқармалари ташкил этилди. Диний кадрлар тайёрлаш мактаби Ўзбекистон худаида қолди.

Ўтган йиллар мобайнида мустақил давлатларнинг динларга, жумладан, ислом динига муносабат борасидаги сиёсати тубдан ижобий томонга ўзгарди. Ҳамдўстликка аъзо ҳар бир мамлакатда диндорларга кенг эркинлик берилди, диний китоб-журналлар кўп минг нусхаларда босиладиган бўлди, масжидлар сони кўпайди, янги диний ўқув юртлари очилди. Бу жараёнда имом-хатиблар, уларнинг ноиблари, муаззинлар, шунингдек, диний таълим муассасалари учун махсус тайёрланган ўқитувчи кадрлар етишмаслиги аниқ эди. Ёш мустақил давлатларда диний кадрлар тайёрлаш тизими ночорлиги сабабли вақтинча бўшлиқ пайдо бўлди. Масжид, мадрасалар қуриш ва кадрлар тайёрлашда “ёрдам бериш истаклари”ни билдирган хорижлик “биродарлар” айти шу вазиятдан фойдаланиб қолишга ҳаракат қилишди. Натижада динимизга ва мусулмонлар ҳаётига ҳалокатли фитна хавф солди. Ёрдам бериш баҳонаси билан четдан

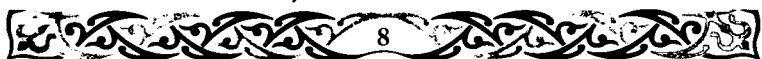

келган “дўстларимиз” Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатларига сиёсий фитначилар, эътиқоди бузуқ адашган тоифалар кириб кела бошлашди. Шу муносабат билан ҳар бир республикада малакали диний кадрларни, дин хизматчиларини тайёрлаш энг долзарб муаммо сифатида кун тартибига чиқди. Исломий ўқув юртларининг янги ўқув дастурлари тузилиб, тасдиқланди.

Ўзбекистондаги виждон эркинлиги ва диний ташкилотлардаги вазият хусусида оммавий ахборот воситалари ходимлари билан учрашуви чоғида Президент Ислом Каримов бундай деганлар: “Таассуфки, баъзан Ислом дини ва диний ақидапарастлик тушунчаларини бир-биридан фарқлай олмаслик ёки ғаразли мақсадда уларни тенг қўйиш каби ҳолатлар ҳам кўзга ташланмоқда, Шу билан бирга, Ислом динини ниқоб қилиб, манфур ишларни амалга ошираётган мутаассиб кучлар ҳали онги шаклланиб улгурмаган, тажрибасиз, ғўр ёшларни ўз тузоғига илинтириб, бош-кўзини айлантириб, улардан ўзининг нопок мақсадлари йўлида фойдаланмоқда. Бундай ноҳўя ҳаракатлар, аввало, муқаддас динимизнинг шаънига доғ бўлишини, охир-оқибатда эса маънавий ҳаётимизга салбий таъсир кўрсатишини барчамиз чуқур англаб олишимиз ва шундан хулоса чиқаришимиз зарур”.

2010 йил 31 августда Тошкентда бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 19 йиллигига бағишланган тантанали маросимда Президент Ислом Каримов дедилар: – “Энг муҳими, минтақамизда, яқин ён-атрофимизда янги қарама-қаршилик ва тажовуз ўчоқларни аланга олдиришга ҳаракат қиладиган ҳар қандай кучлардан доимо сезгир, огоҳ ва ҳушёр бўлиб, бундай уринишларнинг олдини олиш ва бартараф этишга тайёр туришни бугунги нотинч ва таҳликали замоннинг ўзи тақозо этмоқда”.

Мустақиллик йиллари Ўзбекистон халқи, улар қаторида мусулмонлар Юртбошимиз бошчилигида мураккаб ва таҳликали синовлардан, тўсиқ ва ғовлардан ўтиб, ёвуз ва зўравон ҳаракатлар олдида бош эгмади, қийинчиликларга бардош бериб, оғир ва машаққатли йўлни босиб ўтиб, ўз танлаган йўлидан қайтмади, эзгу мақсадларига етиш учун қатъият ва матонат билан қадам қўйиб бормоқда.

Дунёда ўзбек модели сифатида тан олинган тараққиёт модели асосида Ўзбекистонда ислом динини ривожланишининг шўролар даврида динимизга бўлган муносабатидан устунлиги

	Шўролар даврида 1943–1991 й.й.	Мустақиллик йиллари 1991 йилдан кейин
1	2	3
1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қошида Дин ишлари бўйича Кўмита	Йўқ эди	1992 йилда ташкил этилди
2. Мусулмонларга кенг эркинликлар берилди	“Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида” собиқ Иттифоқ қонуни амалда тўлиқ ишламаган.	“Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар” Ўз.Р. қонуни, 1998 й. янги таҳрири
3. Масжидлар сони шулардан: очилган масжидлар сони	84 40 (1948–1990-йй.)	2039 1955
4. Олий ислом ўқув юрталари талабалар сони	1* 16	1* 150
* Ўзбекистон мусулмонлар идораси қошидаги Имом Бухорий номли Ислам институтини (1971й.)		
5. Ўрта махсус ислом билим юрталари талабалар сони шулардан: Тошкент, Бухоро, Китоб мадрасаларида аёл- қизлар сони	1 (1945й.) 20 Йўқ эди	9 1150 225

(давоми кейинги бетда)

(давоми)

	Шўролар даврида 1943–1991 й.й.	Мустақиллик йиллари 1991 йилдан кейин
1	2	3
6 “Имом Бухорий халқаро маркази”. Ҳар икки ойда 60та имом малака оширади	Йўқ эди	1 (2008 й. ташкил этилди)
7. Ўқув юртларда “Диншуно- слик” фани киритилиши.	Йўқ эди	ислом ва гуманитар ўқув юртларда
8. Миллий ва диний байрамлар ўтказилиши	Иш куни эди	дам олиш куни
9. Жаҳон илм-фанига ва исломнинг ривожига қатга ҳисса қўшган олимларнинг асарларини қайтадан чоп этилиши, номларини абдийлаштирилиши, янги мажмуалар барпо этилиши.	Пешку, Самарқанд, Тошкент	Бухоро, Самарқанд, Термиз, Марғилон, Тошкент, Фарғона, Хива, Урганч, Хартанг, Занги ота, Шахрисабз
10. Умра ва Ҳаж сафарини адо этилиши	Йилига 4–5 киши	йилига беш минг кишидан зиёд
11. Журнал чоп этилиши	Йилига 4та сон “Совет шарқи мусулмонлари”	йилига 12 сон “Ҳидоят”, ҳар сони 40 минг нусададан
12. Газета чоп этилиши	Чоп этилмаган	йилига 52 сон “Ислом Нури”, ҳар сони 12 минг нусададан
13. Музей ташкил этилиши	Йўқ эди	2007 йилда “Ҳазрати Имом” мажмуасида “Қуръон” музейи очилди
14. Обидаларни таъмир- ланиши, тикланиши	5%	Республика бўйича тўлиқ таъмирланди
15. Қуръони карим маъно- ларининг ўзбек тилига таржима ва тафсири	Таъқиқланган эди	етти марта кўп минг нусадада чоп этилди

1.2. Маънавий мерос ва маданий бойликнинг қайта тикланиши

Ҳозир мустақил Ўзбекистонда халқимизнинг бой маданий, маънавий-ахлоқий меросини эъзозлаш, кўз қорачигидек асраб-авайлаш масалаларига қанчалик катта эътибор берилаётганига жаҳон жамоатчилиги гувоҳ бўлиб турибди. Хоссатан, ислом маданияти ва халқимизнинг миллий қадриятлари ривожига муносиб ҳисса қўшган буюк аллома боболаримиз ҳаётини, бой илмий меросини ўрганиш, қадамжолари ва мақбараларини обод қилиш борасида жаҳоншумул ишлар амалга оширилди.

“Ўз тарихини билмайдиган, кечаги кунини унутган миллатнинг келажаги йўқ” – деганлар Ўзбекистон Президенти Ислоом Каримов. Президентнинг ташаббуслари билан мустақиллик даврида ислом тамаддуни ёдгорликлари қайта тикланмоқда. Кўҳна тарихий обидалар таъмирланди: **Тошкент шаҳрида** – Қафқол Шоший, Зайниддин Бобо ва Юнусхон мақбаралари; Бароқхон, Абдулқосим, Шайх Хованди Таҳур, Хўжа Аҳрор, Мўйи Муборак ва Кўкалдош мадрасалари; **Тошкент вилоятида** – Зангиота мемориал мажмуаси; **Самарқанд шаҳрида** – Гўри Амир, Рухобод, Хўжа Дониёр ва Оқ Сарой мақбаралари; Темурийлар қабристони; Бибиҳоним ва Ҳазрати-Хизр масжидлари; Шердор, Тилла қори ва Улуғбек мадрасалари; Имом ал-Бухорий, Шоҳи-Зинда ва Хўжа Аҳрор мемориаллари, Улуғбек расадхонаси; **Бухоро шаҳрида** – Сомонийлар ва шайх Боҳорзи мақбаралари; Чашма Аюб мажмуаси; Колон, Магоки-Атори, Номозгоҳ ва Болаҳовуз масжидлари; Вобкент ва Колон миноралари; Боҳоуддин Нақшбанд ва Ғиждувон мемориаллари; Мир-Араб, Улуғбек, Абдулазизхон, Чор-Минор, Нодира Девонбеги ва Кўкалдош мадрасалари; **Хива шаҳрида** – Арабхон ва Муҳаммад-Амин-Иноқ, Муҳаммад Раҳимхан, Муҳаммад Аминхон ва Калта-Минор, Хуржум ва Оллоқулихон, Қутлуғмурод Иноқ

ва Абдуллахон мадрасалари; Сайид Алоуддин мақбараси; Оқ-Шайх-Бобо, Жума ва Оқ масжидлари; Хива хонлари қабристонини; Сайид-Бия, Полвон-Қори ва Исломухўжа мажмуалари; Шаҳрисабз шаҳрида – Амир Темур сағанаси; Кўк-Гумбаз, Ҳазрати Имом ва Малиё – Аждар масжидлари; Дорус-Тиловат мадрасаси; Шамсиддин Кулол мақбараси; Гумбази Сайидон, Дорус – Саодат (Саодат уйи) ва Катта-Лангар мемориал мажмуалари.

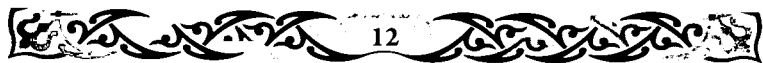
1998 йили буюк олим, муҳаддис бобомиз Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий таваллудининг 1225 йиллиги тантана билан кенг нишонланди. Шу санага бағишлаб халқаро симпозиум ўтказилди. Самарқанд яқинидаги Хартанг қишлоғида Имом Бухорий мақбараси атрофида муҳташам меъморий мажмуа бунёд этилди.

Буюк аллома Аҳмад ал-Фарғоний таваллудининг 1200 йиллигига бағишланган халқаро анжуман ҳам кенг қамровли тадбир сифатида тарихга муҳрланди.

Президентимиз Ислому Каримов: “Бизнинг асосий куч-қувват манбаимиз миллий ва умуминсоний кадриятларни, буюк аждодларимизнинг кўп асрлик маънавий меросини уйғун тарзда ўзлаштириш руҳида тарбияланган ёшларимиздир”, деб бежиз таъкидламади.

Ўзбекистон худудида яшаб ўтган буюк мутафаккир ва алломаларимизнинг ислом дини ва маданияти, жаҳон илми ва фани ривожига беқиёс ҳисса қўшиб келганини бутун дунё жамоатчилиги, мусулмон дунёси яхши билади ва тан олади. Ислому Конференцияси Ташкилотининг Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича тузилмаси – АЙСЕСКО 2007 йилда Тошкент шаҳри Ислому маданияти пойтахти деб эълон қилди, бу халқаро нуфузли Ислому ташкилотнинг эътирофи тасдиғидир.

2010 йил 30 августда Юртбошимиз ташаббуси ва гоёси асосида “Кўҳна ва боқий Бухоро” монументи

(баландлиги 18 метр) Бухорода қад рослади. Монумент марказида уч авлод – бахтиёр ёш оила – ота, она ва бола, ниҳол ўтқазаетган бобо ва набира ҳамда уй қураётган ота ва ўғилнинг барельефли ҳайкаллари акс эттирилган. Бунда чуқур фалсафа бор: ҳаёт абадий, умр ўткинчи, инсоннинг эзгу амаллари мангу қолади, бу дунёда инсон эзгу ишлар қилмоғи лозим, фарзандлари келажаги ва эл-юртининг эртасини ўйламоғи даркор. Обида тепасига ўрнатилган баландлиги 5 метр, вазни 32 тоннадан иборат айлашиб турувчи улкан Ер шари узоқ-узоқдан кўзга ташланади. Унда Ўзбекистонимиз харитаси тасвирланган. Мамлакатимиз мустақилликка эришгач, дунё билан юзлашди, жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрнини эгаллади, деган теран маъно ифодаланган

Давлатимиз раҳбари Ислоом Каримов монумент билан танишиб, “Бухорога келган, бухороликлар ҳаёти билан танишаман, деган одам монументда ифодаланган бу ғоялардан хулоса чиқаради. Бу ғояларни барчага, биринчи навбатда, ёшларимизга кенг ва чуқур тушунтиришимиз керак. Баркамол авлод тарбиясида унинг аҳамияти катта. Буюк келажакимизни яратишда, аввало, мустақил фикрлайдиган фарзандларимизга, шу юртни ягона, бетакрор Ватан, деб билган ёшларимизга суянамиз. Бугун Ўзбекистонимиз эришган буюк марраларда ёшларимизнинг ўрнини, уларнинг ҳал қилувчи кучга айланганини кўрамиз,” – дедилар.

Мамлакатимизда миллий қадриятларни тиклаш ва ривожлантириш, аجدодларимиз қолдирган бой маданий-маънавий меросни, тарихий-меъморий обидаларни асраш, уларни келгуси авлодларга етказиш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Миллатимизнинг бебаҳо маънавий бойликларини авлодларга етказишда исломнинг чинакам хазиналари – Имом Бухорий, Аҳмад Яссавий, Имом Термизий, Аҳмад Фарғоний,

Баҳоуддин Нақшбанд, Абдухлолиқ Гиждувоний, Хўжа Ориф Ревгарий, Наршахий ва бошқа буюк аждодларимизнинг мустақиллик туфайли оламга қайтариб берилган меросини ўрганишнинг ўрни ва аҳамияти жуда улкандир.

1.3. “Ҳазрати Имом” маҳалласи – мусулмонларнинг диний-тарихий маркази

Тошкентнинг Эски шаҳар қисмида жойлашган “Ҳазрати Имом” маҳалласи, бу ердаги тарихий ёдгорликлар шўролар даврида кўримсиз, бетартиб иморатлар билан ўралган, тор илонизи йўллар, берк кўчалар шаҳарсозликнинг замонавий талабларига жавоб бермас эди. Совет мафкурачилари қанақасига бўлмасин, ислом дини ёйилишига тўсқинлик қилиш йўлларини қидиришарди. “Ҳазрати Имом” номи халқ ичида “Ҳастимом”га айланган бу маҳаллада меъморий ёдгорликлар ёнида турли йиллари маҳаллий маъмурлар қарори билан эски-туски буюмлар бозори, уй жиҳозлари яшаш цехлари очилган, ҳатто улкан кинотеатр қурилган эди. Меъморий ёдгорликларни таъмирлаш, атрофини ободонлаштиришга маҳаллий ҳокимият яхши эътибор бермас, диний бошқарма раҳбарларининг бу ишларни ташкил этиш бўйича таклиф ва ташаббуслари етарлича қўллаб-қувватланмас эди.

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов ташаббуси ва кўрсатмаси билан 2006 йил ноябрда “Ҳазрати Имом” маҳалласини қайта қуриш ва меъморий ёдгорликларни таъмирлаш ишларининг ялпи режаси белгиланди. 2007 йил 20 февралда Юртбошимизнинг “Ҳазрати Имом” (Ҳастимом) жамоатчилиқ жамғармасини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги қарори эълон қилинди. Бу ҳужжатда мажмуадаги тарихий ёдгорликларни асла ҳолидагидек қайта тиклаш, кенг қўламли қурилиш-таъмирлаш, ободонлаштириш ишларини бажариш, шунингдек, мажмуа инфраструктурасини намунали ҳолга келтириш асосий мақсад қилиб белгиланди. Бу ишларни амалга ошириш учун Ўзбекистон

ҳукумати 500 миллион сўм маблағ ажратди. Мажмуани миллий услубда кўзланган муддатларда қуриб битказиш учун энг моҳир, энг тажрибали усталар, техник ходимлар, боғбонлар жалб этилди.

Мисли кўрилмаган қисқа муддатда тарихий ёдгорликлар атрофида очилган 95 минг квадрат метр майдонда бетакрор “Ҳазрати Имом” меъморий мажмуаси барпо этилди. Бу ерда янги, бир вақтнинг ўзида 2500 киши намоз ўқий оладиган “Ҳазрати Имом” жомеъ масжиди, Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг қароргоҳи қурилади, “Мўйи муборак” мадрасаси биносида “Ҳазрати Усмон Мусҳафи” музей-кутубхонаси ташкил этилди, Ислом тамаддунининг турли асрларга оид обидалари – “Бароқхон” мадрасаси, “Қафғол аш-Шоший” мақбараси, “Тилла Шайх” масжиди, “Намозгоҳ” масжиди жиддий қайта таъмирланди, Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом институтининг янги биноси қуриб битказилди, бутун майдон ободонлаштирилди.

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов 2007 йил “Ҳазрати Имом” мажмуасига икки марта ташриф буюрдилар: “Аждодларимиз қайси замонда бу иморатларни қандай тиклашган бўлса, худди ўшандай қилиб таъмирлашимиз, биттаям замонавий чизги қўшмаслигимиз керак! Бу улар хотирасига ҳурмат бўлади. Қолаверса, ёшларимиз, келажак авлодлар ўтган аждодларимиз санъати, маҳоратидан воқиф бўла олсин. Бу ерга узоқ-узоқлардан келадиган меҳмонлар, сайёҳлар ҳам аждодларимиз меъморлигининг ўзига хосликларини кўриш учунгина ташриф буюришади. Шуни унутмайлик!” дея уқтирдилар.

Барпо этилган “Ҳазрати Имом” меъморий мажмуада таъмирланган жами иншоотларни кўздан кечириб бўлгач Президент Ислом Каримов, – “Хўш, шундай гўзал бир мажмуани бунёд этдик, унга қанча-қанча кишиларнинг қўли тегди, пешона тери сингди. Аммо иш шу билан ниҳоясига етди, деб ўйласак, хато қилган бўламиз. Энди унга қарашимиз ҳам керак. Кўз қорачиғидек асрашимиз ҳам зарур. Шу ҳақда

ҳам ўйламасак бўлмайди. Бунга бир зарур ҳайъат тузиб, қаровчилар тайинланглар”, дедилар.

Бугунги “Ҳазрати Имом” меъморий мажмуаси мисолида ишонч билан айтиш мумкинки, мустақил Ўзбекистонда Ислом маданиятининг кўп асрлик гўзал анъаналари қайта тикланмоқда, бу ибратли жараён тўхтаб қолмай давом этишига имонимиз комил. Ушбу меъморий мажмуа мусулмонлар бутун Ислом олаmidан зиёратига келадиган табаррук зиёратгоҳлар қаторидан муносиб ўрин олди. Жаҳоннинг минглаб шаҳарлари орасидан танлаб Тошкентга 2007 йили Ислом маданияти пойтахти мақоми берилгани бежиз эмас. Бугунги кунда бу табаррук мажмуа Ислом тамаддуни ривожига муносиб ўрин ва ҳиссаси бўлган мустақил Ватанимиз, заҳматкаш халқимизнинг чинакам тимсоли бўлиб қолди.

Албатта, қадим Тошкент шарафини юксалтирадиган ярашиқли жиҳатлардан бири, бу шаҳарда кўплаб буюк инсонлар, маданият ва маънавият ривожига беқиёс ҳисса қўшган алломалар туғилганидир. Ислом оламининг Абу Бакр Қаффо Шоший, Шайх Хованд Таҳур, Шайх Зайниддин бобо, Хожа Аламбардор каби буюк алломалар, шунингдек, маърифатчилар сулоласининг уч авлоди вакиллари – ота, ўғил, неvara муфтийлар шаҳарнинг шу маҳалласида туғилиб, вояга етишди.

Республикамизда йирик олимлар, дунёга таниқли дин арбобларининг туғилиши билан боғлиқ саналар умумхалқ орасида тантана билан муносиб нишонланмоқда. 2006 йили Ўрта Осиё минтақаси мусулмонларининг биринчи муфтийи Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон ҳазратнинг қизи Сафияхон Бобохонова Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовга мактуб билан мурожаат қилди ва республикада муқаддас динимизга, меъморий ёдгорликларга муносабат соҳасида амалга оширилаётган ижобий ўзгаришлар учун чуқур тарихга эга бўлган авлод номидан миннатдорлик билдирди. Мактубда ислом маърифатчилари сулоласидан етишиб чиққан уч муфтийнинг

собиқ советлар даврида динимизни қайта тиклаш ишига қўшган ҳиссаси, уларнинг таваллуд кунлари ҳақида маълумот берилган, музей очилишига рухсат сўралган.

Президентнинг Давлат маслаҳатчиси имзолаб, 2006 йил 25 октябрда Эшон Бобохон қизлари Сафияхон ая номига йўллаган жавоб хатида Бобохоновлар сулоласи муфтийларнинг муқаддас динимизга хизмати, Ўзбекистон равнақига ҳисса қўшишдаги фаолиятига юксак баҳо берилган. Ўзбекистон мусулмонлари идорасига мазкур сулола тарихи ҳақида деворий тарғибот воситалари, муфтийлар ҳаёти ва фаолияти ҳақида музей учун маълумотлар тайёрлаш вазифаси топширилгани маълум қилинади.

2-БОБ. ИСЛОМНИНГ ЎРТА ОСИЁДА ТАРҚАЛИШИ

2.1. Ислом тарғиботчилари

Аллоҳ таолонинг муқаддас Қуръони каримни нозил қилиши, Ҳазрати Муҳаммаднинг (с. а. в.) пайғамбарликларининг бошланиши инсоният тарихида мисли кўрилмаган, миллионлаб одамларнинг дунёқараши ва онгида яхшилиқ сари буюк бурилиш ясаган, жаҳон тарихи ривожига жуда катта ижобий таъсир кўрсатган воқеа бўлди.

Ислом дини тарихан жуда қисқа мuddатларда бутун Ер юзига тарқала бошлади. Ҳижратнинг биринчи асридаёқ, яъни милодий VII аср иккинчи ярмидаёқ Аллоҳнинг Сўзи Арабистон ярим оролидан, яъни Қуръон инган тупроқлардан олис Ўрта Осиёгача етиб келди. Бизнинг бахтли ота-боболаримиз бу Сўзни тинглаб, самимий қабул этишди. Самарқанд, Бухоро, Шош (Тошкент), Термиз, Насаф (Қарши), Кеш (Шаҳрисабз), Хоразм, Марв, Хўжанд, Ўзган, Исфижоб (Сайрам) ва бошқа йирик шаҳарлари бор ушбу диёрда Ислом дини қарор топиши Саид ибн Усмон, Расулуллоҳнинг (с. а. в.) амакиваччалари – Қусам ибн Аббос ва бошқа саҳобалар (Аллоҳ улардан рози бўлсин) номлари билан чамбарчас боғлиқдир.

Халифа Валид ибн Абдулмалик ибн Марвон бошқаруви даврида қўмондон Қутайба ибн Муслим Мовароуннаҳрга йўлланган, бу улкан ҳудудда Ислом дини ёйилган эди. Уни ўз ихтиёри билан қабул қилганлар солиқлардан озод этилганлар. Ҳижрий 95 (милодий 717) йили у Бухорода жомеъ масжид қурдиради. Дастлабки йиллари бу масжид мусулмонларнинг намоз ўқиш жойи бўлиши билан бирга маърифат ўчоғи, Ислом даъвати маркази, мактаб-мадраса ҳам эди. Кейинги даврларда Ўрта Осиёнинг йирик олимлари Ислом оламининг машҳур диний таълим ва маданият маркази ҳисобланган Бухорога сафар қилишни, бу шаҳардаги

жомеъ масжидлар ёки кўплаб мадрасаларнинг бирида мударрис бўлишни шарафли иш, деб билишган.

Буюк имом Аҳмад ибн Ҳафс Абу Ҳафс Кабир Бухорий, унинг шогирдлари Имом Бухорий ва Имом Термизий (Аллоҳ ҳаммаларини раҳматига олган бўлсин) раҳнамолигида Бухоро олимларининг ислом ахлоқи ва ақидаси теранликларини илмий-назарий жиҳатдан асослашга қўшган ҳиссалари ва Куръони каримни тафсирлашдаги илмий ишлари шундай улкан бўлдики, натижада бу шаҳар ҳақли равишда “Шарафли Бухоро” (Бухорои шариф) деган ном олди. “Ислом қуббаси” сифати билан сифатланадиган бўлди. Шарқнинг улуғ шоири Саъдий бу фикрни назмда жуда гўзал ифода қилган:

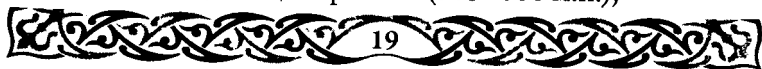
*“Самарқанд сайқали рўйи замин аст, Бухоро қуввати
Исломи дин аст”.*

Маъноси: Самарқанд Ер юзининг сайқалидир, Бухоро Ислом динининг қуввати дир.

Исломнинг тез суръатларда ёйилиши Мовароуннаҳр халқлари ҳаётини ўзгартириб юборди, уларнинг жаҳон тамаддуни ривожига ўз ҳиссаларини қўшишларига имкон яратди. Умуминсоний тараққиётнинг ажралмас қисми бўлган мусулмон маданияти ислом динига эътиқод қилган жуда кўп халқларнинг даҳоси, саъй-ҳаракатлари билан шаклланди, ривож топди. Нисбатан жуда қисқа вақтда нафақат ислом аҳкомларига доир илмлар, балки мантиқ, грамматика, тарих, адабиёт, математика, геометрия, астрономия, тиббиёт, жугрофия каби ижтимоий ва аниқ фанларнинг гуркираб ривожланиши кузатилди.

Инсоният билимлари ва маданияти тарихи зарварақларига мовароуннаҳрлик жуда кўплаб олим ва мутафаккирлар номининг олтин ҳарфлар билан ёзилишини насиб этган Аллоҳ таолога ҳамду санолар айтамыз:

- Абдуллоҳ ибн Муборак Марвазий (740–803м.й.);
- Аҳмад ибн Ҳафс Абу Ҳафс Кабир Бухорий (768–832м.й.);
- Исҳоқ ибн Роҳавайҳ Марвазий (785–860 м.й.);

- Аҳмад ибн Ҳанбал Марвазий (786–863 м.й.);
- Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Абдурраҳмон Доримий-Самарқандий (803–877 й);
- Имом Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий (774–856 м.й.);
- Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Мусо Хоразмий (783–853 м.й.);
- Абу Исо Муҳаммад ибн Исо Термизий (831–901 м.й.);
- Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Касир Фарғоний (вафоти 861 м.й.);
- Муҳаммад ибн Али Ҳаким Термизий (вафоти 877 м.й.);
- Абу Наср Форобий (878 м.й.или туғилган);
- Абу Мансур Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Маҳмуд Мотуридий-Самарқандий (вафоти 955 м.й.);
- Ҳайсам ибн Кулайб Шоший (вафоти 957 м.й.);
- Абу Бакр Муҳаммад ибн Исмоил Қафқол Шоший (904–986 м.й.);
- Абу Райҳон Беруний (973–1048 м.й.);
- Абу Али ибн Сино (980–1037 м.й.);
- Абу Лайс Самарқандий (вафоти 1003 м.й.);
- Абул Аббос Мустағфирий Самарқандий (вафоти 1054 м.й.);
- Хожа Юсуф Ҳамадоний (1048–1141 м.й.);
- Абул Қосим Маҳмуд ибн Умар Замахшарий (1086 й.или туғилган);
- Нажмидин Абу Ҳафс ибн Умар ибн Муҳаммад Насафий (1082–1156 м.й.);
- Бурҳонуддин Али ибн Абу Бакр Марғиноний (1116–1196 м.й.);
- Хожа Аҳмад Яссавий (вафоти 1166 й.ил);
- Абдулоҳиқ ибн Абдулжалил Ғиждувоний (вафоти 1179 м.й.);
- Юсуф ибн Муҳаммад ибн Абу Ёқуб Хоразмий Саккокий (1160–1229 м.й.);
- Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Али Термизий (вафоти 1300 м.й.);
- Баҳоуддин Нақшбанд (1318–1384 м.й.);
- Саъдудин Масъуд ибн Умар Тафтазоний (1319–1389 м.й.);

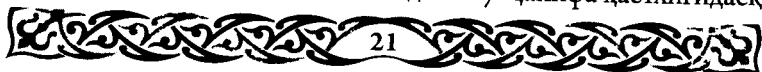

- Хожа Ахрор Валий Убайдуллоҳ Шоший (...);
- Муҳаммад Тарағай Мирзо Улуғбек (1394–1449м.й.);
- Алоуддин Али ибн Муҳаммад Кушчи Самарқандий (1404–1474 м.й.);
- Абул Баракот Абдуллоҳ ибн Аҳмад Насафий (вафоти 701м.й.);
- Қозизода Румий (1360–1437м.й.);
- Ҳофиз Кўҳакий (1394–1444м.й.);
- Алмай Мир Жалол ўгли мулла Фазлуллоҳ (1850–1895м.й.);
- Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон (1858–1957м.й.);
- Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон (1908–1982м.й.).

Бу алломаларнинг барчаси Муқаддас Куръони карим ва Пайғамбаримиз (с. а. в.) сунналарининг йирик билимдонлари бўлишган, таълим-таҳсил олишни Исломнинг ана шу асосий манбаларини ўрганишдан бошлашган. Улар қолдирган илмий, адабий, маданий, маънавий-ахлоқий мерос бизнинг замонамизда ҳам аҳамиятини йўқотган эмас. Улар ёзган китобларнинг кўп минг нусхаларда чоп этиш, тарқатилиши, экранларга чиқарилиши, буюк аждодларимиз ҳаёти ва фаолияти ҳақида суратга олинаётган фильмлар ва сахна асарлари бу фикрни тасдиқлаб турибди.

2.2. Абу Ҳанифа мазҳаби ва мактаби

Буюк имом Абу Ҳанифанинг асл исм-шарифи Нуъмон ибн Собит ал-Куфий бўлиб, ҳижрий 80, милодий 699 йилда туғилган, 767 йилда вафот этган, жуда яхши умумий ва диний билимга эга бўлган. Абу Ҳанифа унинг куняси, ислом оламида Имоми Аъзам, яъни Буюк имом, деб танилган. Имом Абу Ҳанифа ва унинг шогирдлари – Абу Юсуф ва Муҳаммад аш-Шайбоний ҳанафийлик мазҳабининг асосчилари ҳисобланадилар. Бу мактаб энг мушоҳадали ва бағрикенг бўлиб, мантиқий ва оқилона фикрлаш йўлидан борган. IX–X асрларда ҳанафийликнинг асосий масканлари Хуросон ва Мовароуннаҳр эди; Олтин Ўрда ва Буюк Мўғуллар ушбу мазҳабда бўлганлар; Усманийлар салтанатида бу мазҳаб давлат миқёсида тан олинди. Абу Ҳанифа ҳаётлигидаёқ

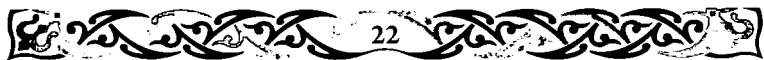

унинг таълимоти Мовароуннаҳрда кенг тарқала бошлади. IX асрдан бошлаб Абу-Ҳанифа мактаби бутун мусулмон оламининг Евроосиё минтақасидаги тараққиётида асосий омил бўлди. Мовароуннаҳрда фикҳий асарлар IX асрдан ёзила бошланди. Сомонийлар давлати (874–999) вужудга келгач, бир асрдан кўпроқ вақт мобайнида улар ҳанафий мазҳабига ҳомийлик қилдилар. Барча учун умумий қоидалар тизимини ишлаб чиққан алломалар пайдо бўлишди. Кейинчалик Мовароуннаҳр ҳанафийлик фикҳий мактаби мазҳабда етакчи мавқени эгаллади.

Тадқиқотчи ва сиёсатшунослик фанлари номзоди Дамир Муҳитдинов “Ҳанафийлик мазҳаби тарихи ва тараққиёт муаммолари” мақоласида (“Ислом Минораси” журнали № 3–4, 2009) шундай ёзади: “Бугунги кунда Абу Ҳанифа мазҳабининг қавмлари Ер юзи мусулмонларининг тахминан ярмини ташкил этади. Ушбу мазҳаб Туркия, Афғонистон, Покистон, Ҳиндистон, Сурия, Болқон, Ўрта Осиё Республикалари ва Қозоғистон, Россиянинг Волгабўйи, Урал, Сибирь, Қрим, Шимолий Кавказ ўлкалари (чеченлар, ингушлар ва Дағистоннинг баъзи халқларини истисно қилганда), қисман Озарбайжон, Хитой ва Индонезияда тарқалган. Тадқиқотчилар Абу Ҳанифа устозлари қаторига Пайғамбар (с. а. в.) саҳобаларидан Муҳаммад ал-Бакр, унинг укаси Зайд ибн Али ва Жаъфар ас-Содиқни кўшадилар. Абу Ҳанифа улар билан учрашиб, суҳбатлашиб турган ва улардан эшитган ҳадисларни қоғозга туширган. Қирқ ёшга етганда у Ироқнинг энг машҳур фақиҳи бўлиб етишди. Ўрта асрларда Ислом дунёсининг энг номдор илоҳиётчи олими деб тан олинди, ҳозирги кунда мусулмонларнинг аксарияти ҳанафийлик мазҳаби қоидалари асосида ибодат қилмоқдалар.

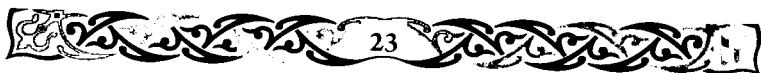
Пайғамбар (с. а. в.)нинг сафдошларидан бири Умар ибн Хаттоб халифалиги даврида Ироқнинг бош қозиси бўлган Ибн Масъуд таълимоти ва умуман Куфа мактаби Абу Ҳанифага катта таъсир ўтказган. Бу мактаб ҳуқуқий муаммоларни ҳадислардан бир мунча фойдаланиб таҳлил этиш ва меъърий қоидаларни

шарҳлаш тарафдори эди. Ҷша замонлардаги мусулмон диний- илмий анъанасининг Ироқ ва Ҳижоз мактаблари деб аталган икки асосий мактаби мавжуд эди. Ҳижоз мактабида анъанавийлик қоидалари устуналик қилар, унинг намояндалари Қуръон ва Суннанинг том маъноси доирасидан чиқмасликка интилар эди. Ироқ мактабида эса диний анъана оқилона идрок этилиб, шу туфайли муаммолар ақл-идрок асосида ҳал этиларди. Чуқур билимли Абу Ҳанифа ҳар қандай масала юзасидан бемалол мунозара қила олар ва энг чигал муаммоларни ҳал этиш йўлини топа олар эди. Куфа мактаби анъаналари асосида Абу Ҳанифа фикҳ соҳасида Қуръонда ҳам, Суннада ҳам тилга олинмаган масалаларни ҳал этишда қиёс усулидан фойдаланиб, оқилона йўлдан бориш тарафдори эди. “Аниқ қиёслаш, – дер эди имом, – илм аҳлини мақсадга эриштиради. Қиёс – ҳақиқат изловчи орзу қилган ҳақиқатга олиб боради.”

Абу Ҳанифанинг фикрича, қиёс ибодат ва жиноят ҳуқуқи масалаларида чекланган тарзда қўлланилади. Ибодат масалаларида қиёсдан фойдаланганда ҳамиша ҳам диний фатвонинг сабабини аниқлаб бўлмайди. Жиноят масалаларида эса, жумбоқни кенгайтириб (таваккалига) талқин этиш хавфи туғилади. Аммо шундай ҳоллар ҳам бўладики, қиёсдан расман фойдаланишга йўл қўйиш мумкин бўлса ҳам, аммо уни қўллаш зарар етказиши ёки бемаъни хулосаларга олиб бориши мумкин. Бундай ҳолларда Абу Ҳанифа ҳуқуқшуносларни ақл-идрок ва адолат юзасидан иш кўришга –“яхшисини афзал билиш” (истиҳсон)га қақиради. Бундай қиёслашни ўтказиш учун ҳуқуқшунос (фақиҳ)дан асос қилиб олинган муайян меъёрий қоидаининг негизини аниқлаш ва шунга биноан масалани ўхшаш муаммога қиёсан ҳал этиш талаб қилинади. Чунончи, Ислом ақидаларида муқаддас рамазон ойида қилинадиган хайрия эҳсони (“садақа ал-фитр”) бирон маҳсулот тарзида бўлиши буюрилган бўлса-да, ҳамиша ҳам бундай қилиш ўринли бўлавермаслиги важдан Абу Ҳанифа Қуръон ва Суннанинг

ички мазмунига асосланиб, ўша маҳсулот баробарида пул бериш мумкинлигини айтди.

Ҳар қандай фақиҳнинг шунчаки билимли бўлиши кифоя эмас, у оқилона фикрлай олиши ҳам зарур, мураккаб таҳлилий мулоҳаза юрита олмайдиган инсон фикҳдек мураккаб илмда муваффақиятга эришуви амри маҳол. Масалан, Пайғамбар (с. а. в.)нинг ўзлари ва сафдошлари биринчи фақиҳ эдилар. Шу сабабли янги вазиятда ҳуқуқшунослик фанини ривожлантириш зарур бўлганида Абу Ҳанифа, Муҳаммад аш-Шофеъий каби имом ва алломалар дунёга келдилар. Улар фикҳни шундай юксак даражада ривожлантирдиларки, уларнинг шогирдлари шу таълимотга амал қилиб, муаммоларнинг ечимларини топиш усуллари қўллаш билангина шугуллансалар бас эди.

Абу Ҳанифа ҳуқуқий манбаларни чуқур мантиқий асослаш усулини биринчи бўлиб қўлади. Бирон-бир масала ва мулоҳаза юзасидан дин пешволарининг Қуръон ва Суннага қиёс қилиб билдирган яқдил фикри ҳуқуқий манбага тенглаштирилар эди. Абу Ҳанифанинг таъбирича, фикҳнинг маъноси “Аллоҳга, илоҳий қонунлар ва анъаналар (Сунна)га, Илоҳий меъёрлар (яъни ҳаром қилинган ва рухсат этилган нарсалар)га ишониш, ислом олимларнинг қарашларидаги ихтилоф ва бирликни идрок этиш”дан иборат. Фикҳнинг ички моҳиятини у қуйидагича белгилайди: “қибла аҳллари (яъни мусулмонлар)дан ҳеч кимни гуноҳи учун динсизликда айбламанг; ҳеч кимнинг имонини инкор қилманг; яхшиликка чақиринг ва ёмонликдан қайтаринг; ҳар қандай ҳодиса Аллоҳнинг иродаси билан содир бўлишини билинг (яъни тақдири илоҳийга ишонинг); Пайғамбар (с. а. в.) сафдошларининг биронтасига шак келтирманг, Усмон билан Алининг можаросини (яъни ҳалифатда биринчи фуқаролар урушини келтириб чиқарган ва шиаликни пайдо қилган ихтилофларни) Аллоҳнинг ҳукмига ҳавола этинг”.

Исломда ижтиҳод (арабча – ғайрат қилиш, интилиш) тушунчаси мавжуд. Бу тушунча остида мўътабар илоҳиётчи

алломанинг Қуръон ва Суннада бевосита баён этилмаган шариат масалаларини ўрганиш ва ечишдаги фаолияти, шунингдек, мазкур тадқиқотда у фойдаланадиган қоидалар ва усуллар мажмуаси тушунилади. Муҳаммад (с. а. в.) тириклигида у кишидан бошқа ҳеч ким ижтиҳод қилмаган. Унинг вафотидан сўнг фикҳ соҳасида пайдо бўлган муаммолар ва чигал вазиятларни ҳал этиш учун Исломда энг юқори табақага мансуб фақиҳларгина ижтиҳод қилиш ҳуқуқига эга бўлганлар ва улар мужтаҳидлар деб аталганлар.

Ижтиҳоднинг бош мақсади янги вужудга келган ёки илгари ҳал этилмаган фикҳий масалаларни аниқлаш ва уларни Ислом манбалари асосида ҳал этиб беришдан иборат. Ижтиҳод қилиш ҳуқуқига эга бўлиш учун араб тилини, Қуръонни мукаммал билиш, уни изоҳлай олиш, Сунна ва унинг шарҳларини билиш, фикҳнинг асосий масалалари борасида алломаларнинг яқдиллиги (ижмо) ва келишмовчиликлари (ихтилоф) ҳолатларини идрок қила билиш, ҳуқуқий ҳужжатларни талқин қилиш услубини эгаллаш, ижтиҳоднинг мақсад ва муддаоларини равшан тушуниш, хулосаларни салим баҳолаш, исломга ишонч ва эътиқод бўлмоғи зарур.

Абу Ҳанифа ислом ҳуқуқи ижтиҳодга асосланиши – масалаларнинг илоҳиётчи аллома томонидан ҳал этилиши тарафдори бўлган. Хуллас, Абу Ҳанифа ва унинг шогирдлари ўша пайтгача маълум бўлмаган кўпгина янги муаммолар ва баҳсли масалаларни Қуръон ва Суннани шунчаки ўқиш асосида эмас, балки диний аҳкомларни чуқур тушуниш, ислом таълимотини қўллаш билан ном чиқардилар.

Имом Абу Ҳанифанинг меросини ўрганиш ва сақлаш тўғри йўлни сақлаб қолиш шарти бўлиб, ҳозирги жамият олдида турган муаммоларни ҳал этишда хато қилмаслик имконини беради.

Абу Ҳанифанинг диний- ҳуқуқий мероси ҳозир ҳам мусулмонлар учун гоят қимматлидир.

2.3. Нақшбандия тариқатининг моҳияти

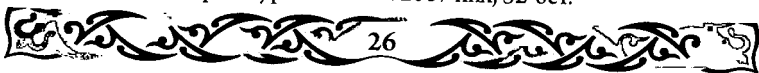
Бутун дунёга маълум ва машҳур бўлган буюк аллома ва азиз-авлиёларимиз орасида Абдуллоҳиқ Ғиждувоний ва Баҳоуддин Нақшбанднинг муборак сиймоси алоҳида ажралиб туради. Ота-боболаримиз улуг авлиё Баҳоуддин Нақшбандга чин дилдан ихлос қўйиб, уни “Баҳоуддин балогардон” деб таърифлаб келишида теран маъно бор. Унинг “Дилинг Аллоҳда, қўлинг меҳнатда бўлсин” деган ҳаётбахш ҳикмати динимизнинг олийжаноб маъно-моҳиятини ёрқин ифодалаб худдики шу бугун айтилгандек жаранглайди.

Ислом Каримов

Ислом маърифатчилари сулоласидан XX асрда етишиб чиққан ота-ўғил-набира Бобохоновлар ўз аждодларидан тўғри тарбия олганлиги натижасида нақшбандия тариқатига мансуб бўлиб уни тарғиб ва ташвиқ қилар эдилар. Муфтий Бобохоновлар ҳаётдаги вазифаси хусусида тўғри эътиқодга эга бўлишган ва унга амал қилиб келишган. Улар ҳаётида дил, тил ва амал бирлиги муҳим ўрин эгаллаганлиги сабабли гоёси суннатдан йироқ бўлган, бузуқ эътиқодли бошқа оқимларни танқид қилар эдилар. Чунки нақшбандиянинг бошқа тариқатлардан фарқи шундаки, уларда таркидунёчилик қаттиқ тарғиб қилинса, бунда дилни Аллоҳ билан боғлаган ҳолда касбу-ҳунар ва меҳнатни тарк қилмасликка чақирилади. Чунончи, Баҳоуддин Нақшбанднинг ўзлари ҳам кимхобга нақш солувчи моҳир ҳунарманд бўлганлар. Кўп асрлар давомида шариат ва тариқат пешволарининг кўпчиликлари бирор касб ёки ҳунар орқали кун кечирганлар.

Комилликка етиш мезонлари ҳақида фалсафа фанлари доктори Гулчехра Наврўзова “Бухородаги Юсуф Ҳамадоний ирфоний мактаби” мақоласида¹ қуйидагиларни ёзган:

¹ “Бухоро мавжлари” журнали 3 сон. 2007 йил, 32-бет.

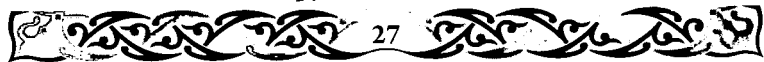

“Милодий XI асрада яшаган Хожа Юсуф Ҳамадоний ҳазратлари маърифат мактабини яратган. Ўзининг “Рутбат ул-ҳаёт” (Ҳаёт мезони) асарида инсон моҳиятини изоҳлашни тириклик тушунчаси билан бошлайди. “Тирик бу тинч-осуда кишидир. Тириклик эса тинчлик ва хотиржамликдир”, – деб ёзади Юсуф Ҳамадоний.

“Шундай кишилар борки, дунё билан тирикдир. Бойликнинг ўзи кишининг қийматини белгиламайди. Юсуф Ҳамадоний охирад ишлари билан таскин топадиган инсонларни улуғлаган, чунки кишининг қийматини унинг одамийлиги белгилайди. Инсоннинг одамийлиги эса молининг кўп-камлиги ёки мартабасининг юқори-пастлиги билан эмас, молу жоҳга бўлган муносабати ва бундан қандай фойдаланишига қараб аниқланади.

Юсуф Ҳамадоний таълимотининг диний ва дунёвий жиҳатдан қимматли томони шуки, бадан-танани умуман инкор этмайди. Балки, уни инсон камолоти учун муҳим восита, улов, ҳаммол сифатида баҳолайди. “Ҳою ҳавасга эргашиб, нафс васвасаларига бўйсуниб, шариатга хилоф амалларни бажариши учун баданни таомлаштирган инсон ва туяга ем-хашак бериб уларнинг кучи билан йўлтўсарлик қиладиган қароқчи ёки бир мусулмонни ноҳақ ўлдириш учун қиличини қайраган кишига ўхшайди” – дейди Юсуф Ҳамадоний. Инсон камолот даражасини Юсуф Ҳамадоний Ислом, Имон, Эҳсон мақомларига ажратиб, улардан Эҳсон олий мақом деб ёзади. Ислом мақомида бадан, имон мақомида қалб, эҳсон мақомида сир ва руҳ камолга етган, Ҳаққа таслим бўлган бўлади. Инсон асосини тўрт унсурга бўлади. “Ҳаёт мезони” асарида шундай изоҳлаган: – “Бу тўрт унсур (тупроқ, сув, олов, ҳаво) сенинг фитратинг ва мижозингдир”.

Инсон камолотга етиши учун, аввало, ўз аслини, ҳаёт мазмунини англаши, нафсини бошқариши ва бутун коинот билан уйғун бўлиши лозимлигини айтади. Шунда инсон баданини ҳам, қалби ва руҳини ҳам эзгуликка томон сафарбар

эта олади. Юсуф Ҳамадоний айтган бу ғоялар ва “хуш дар дам”, “назар дар қадам”, “сафар дар ватан”, “хилват дар анжуман” ўғитлари хожагон–нақшбандия тариқатининг асосий тамойиллари бўлиб қолди. Бу ғоялар ҳозирги кунда ҳам долзарб бўлиб, баркамол инсонни тарбиялаш жараёнида қўлланилганда ижобий самара беради. Уларга амал қилиш ҳозирда мавжуд умумбашарий муаммо-экологик ҳолатни ҳам яхшиланишига ёрдам беради.

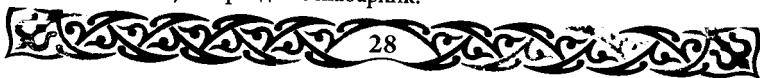
Доктор Шамсиддинхон Бобохонов ва шайх Абдулазиз Мансурнинг ҳаммуаллифлигида таълиф этилган “Нақшбандия тариқатига оид қўлёзмалар фикристи”да (Тошкент, Мовароуннаҳр, 1993) ҳамда адабиётшунос Абдусалом Абдуқодиров “Тасаввуф истилоҳларининг қисқача изоҳли луғати”да (Хўжанд, 1997 й. Раҳим Жалил номидаги нашриёт, кейинги мисолларда ушбу нашр саҳифаси матнда қавсга олиб бетланади) бу ғоялар изоҳини беришган:

“Хуш дар дам” – ҳар бир нафасни хушёрлик билан олиш, ҳар нафасдан огоҳ бўлиб, ботинан Аллоҳ билан боғланиш. Дарҳақиқат, бунда ҳар бир нафаснинг олиниши ва чиқарилиши қатъий назорат остида бўлиб, бу жараёнда солиқ² фақат Аллоҳни ўйлаши, ундан завқланиши лозим. Мавлоно Саъдиддин бу ҳақда шундай дейди: “Хуш дар дам, яъни бир нафасдан иккинчи нафасгача ўтиш гофиллик³ юзидан бўлмай, ҳузур юзидан бўлсин ва олинаётган ҳар бир нафас Ҳақ субҳонаҳудан холий ва гофил бўлмасин”. Демак ҳар нафасда Аллоҳ иштирокини сезиш, ҳис этиш керак. Шундагина у ҳузур бағишлайди. Агар унда гофиллик юз берса, кузатилган мақсад амалга ошмайди. Нафасдан огоҳ бўлишдаги асосий мақсад эса Аллоҳни унутмаслик, яъни тўғри йўлдан тоймасликдир. Алишер Навоий бу фикрни маъқуллайди ва уни ривожлантиради.

Улуғ шоирнинг таъкидлашича, нафас олиш ва чиқаришнинг ўзи бир неъмат ва улуғ ғаниматдир. Чунки

² солиқ – йўлчи, мусофир, тасаввуф йўлига оғишмай амал қиладиган киши.

³ гофиллик – кўп нарсдан беҳабарлик.

унинг бири ҳаёт учун озиқ бўлса, иккинчиси борлиққа қувватдир. Шу сабабли бу икки неъматнинг ҳар бирига алоҳида шукур қилиш керак. Аммо шуниси ҳам борки, инсон жонини фидо қилиб юборганида ҳам бу икки нафас шукрини адо қилиши қийин. Ақдини ишлатган одам Аллоҳ нафасни қанчалик азиз қилганлигини тушуниб етади. Жон тирик бўлиб нафас олиш имкони бор экан, уни хор этмай, шукур қилиб қадрига етиш лозим (92-бет). Қуръони каримнинг “Анъом” сураси 60-ояти:

“У тунда сизларни “вафот эттирадиган” (ухлатиб руҳингизни вақтинча оладиган), кундузи қилган ишларингизни биладиган зотдир. Сўнгра белгиланган муҳлат адо этилиши учун унда (кундузи) сизларни (яна) “тирилтирур” (уйғотур). Кейин Унга қайтиш (бор). Сўнгра сизларга қилган ишларингиз хабарини берур”.

“Назар бар қадам” – ҳар бир қадамни эҳтиёткорлик билан босиш, назорат қилиш. Бунда солиқ назарининг сочимаслиги, диққат ҳамиша бир нуқтада бўлишига эътибор берилади. Чунки назарнинг ҳамиша бир ўринда бўлиши фикрни Аллоҳдан бошқага чалғитмайди. Шу сабабли назар ҳамма вақт оёқ панжалари устида ёки қадам учида бўлмоғи лозим.

“Назар бар қадам”нинг муҳим хусусиятларидан бири шундаки, бунда солиқ ҳамиша ўз қадами мисолида ўзини назорат қилиб боради. Кераксиз нарсалар, беҳуда ишлар ҳақидаги ўйлардан ўзини сақлайди. Чунки бунда назарнинг кераксиз жойга тушмаслиги талаби ҳам борки, унинг маъноси шунга ишорадир. “Назар бар қадам”, даставвал, Аллоҳни ўйлашдан чалғимаслик бўлса, сониян, фақр йўлида тўғри кетишни таъминлашдир. Зеро, қадамга тушган назар кўнгилдан бошланади. Кўнгилдаги ғубор тозаланиб, у назорат этиб турилади. Натижада ундан фақат Аллоҳ ўрин олади, фикр унинг ёди билан банд бўлади. Шунда инсон хатолардан ўзини сақлайди. Агар назар пароканда бўлса, у нима қилаётганини билмай қолади. Ҳамма ишлари хато

бўлиб чиқади. Бу эса оғир оқибатларга олиб келиши мумкин. Агар назари жиловланмаган киши шоҳ бўлса, ҳалокатли ишлар юз беради. Алишер Навоий “назар дар қадам” маъноларидан бирини ҳар бир кишининг ўз олдидаги вазифасига масъулият сифатида ҳам талқин этади. Дарҳақиқат, киши ўз елкасидаги вазифага жиддий муносабатда бўлмаса, чалғиб кетади ва ўзига ҳам, бошқаларга ҳам катта зарар етказади. Навоий шоҳ Баҳром фаолиятини бунга мисол қилиб кўрсатади.

Баҳром назари тўғри йўлдан чалғигач, Дилором билан бўлиб, мамлакат олдидаги вазифасини унутди. Натижада адолатсизлик бошланиб, бундан эл-юрт кўп моддий ва маънавий зарар кўрди.

“Назар дар қадам” моҳиятан инсоннинг бутун фаолиятини қамраб олганлиги сабабли унга Хожа Баҳоуддин алоҳида диққат қилади. Баҳоуддин бу борада ҳатто ўз муридлари олдида қаттиқ талаб қўйиб, уларнинг асосий мақсаддан чалғимасликларини назорат этар ва имтиҳон қилиб борарди (49-бет).

“Сафар дар ватан” – ўз ватанида, уйида ўтирса-да, фикран ва зикран бутун коинот ва мавжудот ҳақида тафаккур юритиш. Аввало, инсоннинг ўз табиатидан бошланади. Ўз табиати бўйлаб сафар этган инсон ўзининг яхши ва ёмон томонларини аниқлаб, ёмонликдан воз кечиб, яхшиликка интилади. Инсон ўз табиатидаги яхшилик сифатларини такомиллаштириб бориши сафар жараёнидир. Такомил кучайган сари инсон одамийлик сифатидан пок фаришта сифатига ўтиб боради. Чунки сафар дар ватан инсон табиати хулқ-атвори ва қалбининг покланишидир. Ким бу борада сафар этмаса, унинг табиатида ҳеч ўзгариш бўлмайди. Навоий талқинича, маънавий покланмаган одам нокомил ҳисобланади.

Одам сафар туфайли комиллашади ва баланд мартаба топади. Чунки сафар элига Хизр ҳамроҳлик қилади, сафар қилмаган эса ҳеч нарсадан огоҳ бўлмайди. Ўз табиатида сафар қилиш ўз ватани ичида амалга ошиши лозим. Зеро, инсон ватанида камолга етади. Ватанни асло тарк этмаслик, ғурбатнинг ранж-

машаққатларига ҳавасланмаслик керак. Агар инсон сафарга жуда қизиққанда ҳам ўз ватанида сайр этгани маъқул. “Мусофир бўл, аммо ватан ичра бўл”, дейди Навоий. Улуғ шоирнинг талқинича, ўз табиатини поклашга интилган солиқ, ўз ватани тақдирини ҳам ўйлаши керак. Ватанни қўлдан келгунча обод этиш, тараққий этган, қудратли юртга айлангириш, жамиятни жаҳолат ва ёмонликдан тозалаш, яхшилик уруғини сепиш, ҳаммани аҳилликда яшашга чорлаш кабилар ҳам солиқнинг сафар фаолиятига айланиши зарур. (60-бет.)

“Хилват дар анжуман” – ўзи халқ ичида, анжуманда бўлса ҳам хилватда ўтиргандек фикру зикри Аллоҳ билан бўлиш, Аллоҳни ҳамиша ва ҳар ерда ёд этиш, асло уни унутмасликни ифодалайди. Анжуманда, яъни жамоат ичида хилват тутиш чуқур маънога эга эди. Жамоат орасида ўтирганда улар билан бир хил ҳолат ёки машғулотда бўлиб, кўнгилда эса Аллоҳ зикри билан банд бўлиш лозим (80 бет). Қуръони каримнинг “Анъом” сураси 70-оятда шундай дейилади: “*Динларни ўйин ва беҳуда нарса қилиб олган ва бу дунё ҳаёти алдаб қўйганларни қўяверинг (уларга парво қилманг)! Ҳар бир жон (Ўз) қилмиши сабабли ҳалок бўлиши, Аллоҳдан бошқа ҳеч бир дўст ва оқловчи бўлмаслиги, бадалнинг ҳаммасини берса ҳам ундан олинмаслигини у (Қуръон) орқали эслатинг! (Ўз) қилмишлари сабабли азобланадиганлар ана ўшалардир. Улар учун куфрда бўлганлари туфайли қайноқ сувдан иборат ичимлик ва аламли азоб (бордир)*”.

Юсуф Ҳамадоний ғоялари моҳиятидан қуйидаги хулосалар келиб чиқади, комил инсон бу:

- ўз асли, моҳияти, мақомини биладиган инсон;
- эзгу ишлар билан тирик, тинч ва хотиржам инсон;
- тана ва руҳига мўътадил муносабатда бўлган инсон;
- ўз меъёрини биладиган инсон;
- коинот билан уйғун бўлган инсон;
- нафсини таниб, бошқара оладиган инсон;

– эҳсон мақомига етган инсон.

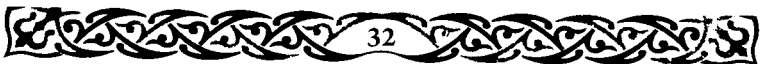
Юсуф Ҳамадонийнинг инсонга оид таълимоти моддиюнчи ва рухпарастлардан фарқли, унинг ғоялари у томонга ҳам, бу томонга ҳам оғмайдиган ўртача, бунёдкор ғоялардир. Унинг тана ва руҳга оид ғоялари Абдулхолиқ Гиждувоний ва Баҳоуддин Нақшбандларнинг **“Дил Аллоҳ билан, қўл ишда бўлсин”** шиори вужудга келишига ғоявий асос бўлган. Натижада бу тариқат аҳли хилватни анжуманда қилиб, ҳалол меҳнат билан тананинг қувватларини эзгулик йўлида сарфлаб, мудом Ҳақни қалбда зикр этган, тафаккур ва шукрда бўлган. Айнан бу тариқатларнинг тана ва руҳ истакларига меъёрда муносабати, **“Даст ба кору дил ба Ёр”**лик талаби уларнинг жаҳон миқёсида эътироф этилишига замин яратган.

Баҳоуддин Нақшбанд ўз тариқатида инсон Аллоҳ йўлида камолотга эришиши учун қуйидаги мақомлардан ўтишини раво кўради:

1. Тавба – тариқат мақоми. Қилинган гуноҳлардан афсусланиш ва фаолиятни тўғри йўлга солиш. Куръонда алоҳида бир сура **“Тавба”** деб номланади. Унда гуноҳкорларга нисбатан шундай оят бор: **“Бас, энди агар тавба қилсалар ўзлари учун яхши бўлур”** (**“Тавба”** сураси 74-оят). Бироқ бу шариат тавбаси бўлиб, у фақат гуноҳ қилган кишиларга нисбатан айтилган. Шариат тавбасида инсон ўзининг йўл қўйган гуноҳ ишларидан афсусланиб тавба қилади. Гуноҳни такрорламасликка интилади.

Тариқат тавбаси эса шариат тавбасидан фарқ қилади. Тариқат тавбаси суфий ҳаётини бутунлай ўзгартириб юборади. Унинг турмуш тарзи ва фаолият йўналиши олдингидан фарқ қилувчи янги мазмунга эга бўлади. Бу нарса кўпинча қутилмаганда юз берган воқеа-ҳодиса туфайли амалга ошади. Ғайри-табиий воқеа-ҳодиса унга шу қадар кучли таъсир этадики, натижада, у ҳамма нарсадан воз кечиб, тариқат йўлига кириб кетади.

Тариқат тавбаси ғафлат уйқусидан уйғониш ва гофилликдан ҳушёр бўлиб, Аллоҳни билиш маърифати билан шуғулланишга ўтишдир.

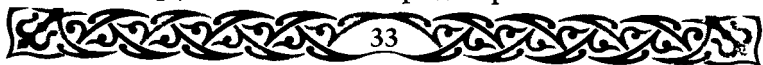
Воқеан Алишер Навоий дейди: “Тавба бахтсизлик йўлининг охири ва тўғрилиқ йўлининг бошланишидир. Тавба Ҳақдан нажот тилаш вақти келганидир”. Ҳақиқатдан ҳам инсон тавба қилиши билан унинг ҳаётида янги саҳифа очилади. У сидқ билан поклик сари қадам ташлайди. Нақшбандийликда тавба белгилари тўртга бўлинади:

1. Авом, яъни оддий халқ тавбаси, бу – зоҳирий гуноҳлардан покланиш.
2. Солиқ тавбаси, бу – ахлоқи замима, яъни ёмон хулқлардан қайтиш.
3. Тавбаи ботиния, яъни кўнгил тавбаси, бу – қалбни поклаш.
4. Муҳиб, яъни Ҳақни севувчи тавбаси, бу – гафлатдан уйғониш.

Тавба авом интилишда ибтидо топиб, муҳиблар фаолиятида интиҳога етади.

Қуръони каримнинг “Тавба” сураси 104-оят: “Улар Аллоҳнинг бандалари томонидан (қилинадиган) тавбани қабул этишни, садақаларни олишни ҳамда Аллоҳ Таввоб (тавбаларни қабул этувчи) ва Раҳим (раҳимли) эканини билишмаганмиди?!”

2. Вараъ (арабча – сақланиш), – тариқат мақоми. Парҳезкорлик ва тақводорлик маъноларни билдиради. Вараъ зинасида солиқ, аввало ҳалол билан ҳаромни фарқлайди ва ҳаромдан парҳез қилади. Парҳез зоҳирий жиҳатдан кўз, қулоқ, қўл, оёқ, бурунни, ботиний томондан фикр ва қалбини тўлалигича қамраб олади. Бунда энг муҳим парҳезкорлик ҳаром лўқма ва ҳаром мол-мулкдан сақланишга қаратилади. Шуниси диққатга молиқки, суфийлар бошқаларнинг уларга қилган эҳсонидан озгина шубҳалансалар, бундай мухлисона саховатдан ҳам воз кечар эдилар. Суфийлар ҳатто ўзларининг ҳалол нарсаларидан ҳам шубҳа туйсалар ёки унинг поклигига ишонмасалар ундан ҳам воз кечар эдилар.

Вараъда қаноат ғоятда муҳимдир. Навоий “аз за ман қанаъ”, яъни қаноатли азиздир ҳадисини келтириб, қиёслар билан вараъдан тўғрилиқ, поклик, осойишталик, тамадан эса бузуқлик ва ёвузлик вужудга келади дейди:

*Динким анга афъоли табаъдин бўлди,
Қалқон анга “аз за ман қанаъ”дин бўлди,
Андоққи салоҳ анга вараъдин бўлди,
Билгилки, фасод анга тамаъдин бўлди (11 бет).*

3. Хавф – тариқат мақоми. Дил таваккулини комиллаштириш жараёнида босиб ўтилади. Хавф кўрқинч, ваҳима маъноларини англатади. У Аллоҳдан кўрқув ва шайтондан хавфсираш тарзида солиқни ғоят оғир аҳволга солади. Чунки шайтон тўхтовсиз равишда унинг нафсини ҳаракатга солиб, гуноҳларга йўллайди. Солиқ эса умрбод у билан курашиши лозим. Бу курашда агар у енгилса, барча риёзатлари беҳуда кетади. Бироқ Аллоҳ олдидаги хавфи шайтонникидан ҳам ўтади. Биринчидан, у ўз риёзатларининг Ҳақ даргоҳида қабул бўлмай қолишидан хавфланади. Иккинчидан, Ҳаққа етиш машаққатларининг оғирлиги уни кўрқувга солади. Учинчидан, у муҳосаба йўли билан ўзининг барча хатти-ҳаракатларини назорат қила бошлагач, ўз гуноҳларини яққолроқ сеза бошлайди. Бу эса ундаги хавфни янада кучайтиради. Солиқ мушоҳадани кучайтириб, Аллоҳга яқинлашгани сари унинг қалбидаги хавф ҳам ортиб боради. Чунки у ўз гуноҳларини чуқур англай бошлайди. Айниқса, солиқнинг тариқат йўлига киргунга қадар қилган гуноҳлари унга тинчлик бермайди. Гарчи у тариқат йўлига киргач, олдинги барча гунҳларидан тавба қилган бўлса-да, бу унга камлик қилади. Тариқат йўлидаги фаолиятида ҳам у Аллоҳнинг барча айтганларини мукамал бажара олмаётгандек ўзини гуноҳкор ҳис қилади. Бу эса, ундаги хавфни тобора кучайтиради. Натижада солиқ қаттиқ кўрқувга тушади ва бутун вужудини хавф эгаллайди. Бу солиқни Аллоҳ олдида янада паст ва ожизга айлантирса-да, лекин уни мукамал покликка

йўналтиради. Шу сабабли у кучли хавфдан ҳеч нарса йўқотмайди. Аксинча, зиндондан омонликка кўтарилади. Солиқда Ҳақ ваҳми ортган сари мақсадга интилиш ҳам кучаяверади. Чунки Навоий айтганидек:

*Ҳар кимки хушув уйини маскан қилгай,
Олам сижинин Ҳақ анга маъман қилгай,
Ҳақ ваҳмидин улки йигламоқ фан қилгай,
Ул ашк анинг кўзини равшан қилгай (79 бет).*

Қуръони каримнинг “Моидда” сураси 91-оят: *“Шайтон май билан қимор (ёрдами)да ўрталарингизга адоват ва нафрат солишни ва сизларни Аллоҳнинг зикри ҳамда намоздан қайтаришни хоҳлайди. Бас, энди, сизлар (май ичишдан) тийилувчимисиз?”*

4. Ражо – тариқат мақоми. Ражо хавф мақомидан кейинги равшанликдир. Ражо ва хавф кўпинча ёнма-ён қўлланади. Чунки улар муайян даражада тазод моҳиятига эга. Воқеан, хавф-қўрқув, умидсизлик бўлса, ражо эса тилак, умидворликдир. Шунинг учун ҳам улар ёнма-ён қўлланганда, маъно моҳиятлари яққолроқ кўзга ташланади. Ражо кўнгилинг покланиб, умидворликка тўлишидир. Чунки бунда солиқ қалбидан фақат Аллоҳ жой олади. Натижада кўнгилда Ҳақ иноятидан умид пайдо бўлади. Ражо устуворлашгани сари солиқда унинг амалиётига ишонч кучаяди. Бу эса солиқнинг интизорлигини тобора орттириб, ундаги умидворликни юқори нуқтага кўтаради. Энди солиқ Аллоҳ марҳаматини ҳис эта бошлайди ва умидворликка бутунлай фарқ бўлади (55-бет). Қуръони каримнинг “Юнус” сураси 60-оят: *“Аллоҳ шаънига ёлгон тўқийдиганларнинг қиёмат кўни ҳақидаги гумонлари нимадан иборат экан?! Албатта, Аллоҳ одамларга (нисбатан) фазл соҳибидир, лекин уларнинг аксарияти шукур қилмайдилар”.*

5. Фақр – тариқат мақоми. Фақр камбағаллик, бечоралик, камтарлик маъноларини билдиради. Унга ўзақдош бўлган фақир сўзи ҳам шундай маъноларни ифодалайди. Фақр зинасида

солик дунёнинг барча неъматларидан воз кечади. Уни моддий неъматлар ҳам, маънавий неъматлар ҳам қизиқтирмайди. У ўзининг фақирлиги, яъни ҳеч нарсанинг йўқлиги, бечоралиги билан фахрланади. Фақирликнинг ўзи унинг бойлигига айланади. У зоҳиран ва ботинан ҳамма нарсадан озод бўлганига шукур қилади. Фақирлик унинг учун ҳам ички, ҳам ташқи либосга, зийнатга айланиб, унга ором бағишлайди. Фақирлик тасаввуфдагина эмас, исломда ҳам қадрланади. Фақр ва фақирликнинг IX–X асрлар мобайнида кенг ёйилиши суфийлар фаолияти билан боғлиқ, уларнинг ихтиёрий яшаш тарзига айланди. Суфийлар камбағал Аллоҳнинг дўсти, дея талқин этар ва кишиларни мол-дунёга берилмасликка чорлар эдилар. Машҳур суфий Абу Бакр Калободий (990 й.) фақр ва фақир истилоҳларига шарҳ бериб шундай ёзади: “Фақр шуки, сенда ҳеч қандай мол-мулк бўлмасин, борди-ю, бўлганда ҳам ўзинг учун сарфланмасин ва фақир эса шундай кишики, у фақат Ҳақ маърифатига етишга муҳтож бўлади, холос”.

Ҳақ маърифатига олиб борувчи фақр йўли қаноат, покланиш ва боғланиш манзилларидан иборат. Қаноат фақрнинг энг муҳим манзили ҳисобланади. Чунки суфий қаноат манзилини эгалламагунча фақрга яқинлаша олмайди. Фақр йўлини танлаб, фақирлар қаторига кирмоқчи бўлган киши, дастлаб қаноатда комил бўлиши керак. Фақрнинг иккинчи манзили бўлган покланиш кўнгилга алоқадор. Бу босқичда солик қалби тозаланиши лозим. Биринчидан, инсоний нафс мағлуб этилиши керак. Чунки ўзликнинг асоси андадир. Иккинчидан эса, кўнгилдаги тама ва худбинлик иллатларидан қутулиш зарур. Учинчидан, солик ўз қалбини тозалаши учун ўзида дунё ва унинг ашёсига нисбатан кўнгилда умуман жой бўлмаслиги, дунёга меҳр тарк этилиши керак.

Боғланиш манзилида солик фақр маърифатини эгаллайди. Бу босқичда унинг қалби Аллоҳ маърифати билан банд бўлиши зарур. Оқибатда, у фақр зинасининг шундай поғонасига

кўтариладики, бунда унинг учун борлиқнинг ҳам, йўқликнинг ҳам фарқи қолмайди. Шундан сўнг у Аллоҳ олдида эътибор топади (78-бет).

6. Сабр – тариқат мақоми. Соликнинг билиш маърифатидаги сабр–тоқати. Суфий имони икки қисмдан иборат бўлиб, биринчи ярми сабр, иккинчиси шукрдир. Сабр суфийдаги энг яхши хислатдир. Суфий сабрда комил бўлиши керак. Акс ҳолда у ҳеч нарсага эриша олмайди. Зотан, сабр суфий учун орзу-умидлар калитидир. Унинг заҳматларига чидаган, машаққатларига оғринмай бардош бергандагина Ҳаққа етиш мумкин. Сабрнинг охири роҳат бўлса-да, лекин у ниҳоятда машаққатли зинадир. Суфий сабрнинг барча талабларига тайёр туради. Таом лаззатидан, либос зебидан, мол-дунё завқидан, нафс роҳатидан, агар шуларга имконияти бўлса ҳам ўзини жиловлай олади. Борди-ю, имконияти бўлмаса, у ҳолда Аллоҳга шукр қилади. Сабр талаблари орасида нафс алоҳида ўрин тутаяди. Шунинг учун суфий асосий диққатни унга қаратади. Аввало унинг икки хили – таом нафси ва ҳирсий нафсдан ўзини қатъий жиловлаши, мустаҳкам собир бўлиши керак.

Сабр зинасидаги муҳим ва машаққатли жиҳатлардан яна бири шундан иборатки, унда суфий ҳатто ўз бошига тушган барча фалокат ва жафоларга ҳам бардош қилади. Сабр бажарилишига кўра учга бўлинади:

1. Авом сабри, бу – фақат нафс сабридир.
2. Зоҳид ва обидлар сабри, бу – охираат савоби учун зарур бўлган қалб сабридир.
3. Орифлар сабри, бу – муҳаббатдан иборат бўлган руҳ сабридир (57-бет).

Қуръони каримнинг “Ҳуд” сураси 115-оят: *“Сабр қилинг! Бас, албатта, Аллоҳ эзгу иш қилувчилар мукофотини зое қилмагай”*.

7. Шукр – тариқат мақоми. Суфий фаолиятида сабр такомиллашгач, шукр юзага келади. Шукр сабрнинг олий

нуқтаси. Шукрни эгаллаган солик ҳамма нарсани олийжаноблик билан қабул қилади. Шукр унинг қалбига ўта саховатни жойлайди. Натижада солик ўзининг энг сўнгги нарсасини ҳам бошқаларга беради, мухтожлар кўнглини олади ва бундан шукр қилади. Шукр ҳеч нарса йўқлигини ҳам ўзида қамраб олади. Жомийнинг “Нафаҳот ул-унс” ида келтирилишича, суфий Шақиқ ибн Иброҳим ал-Балхий Иброҳим Адҳамнинг яшаш тарзини сўраб қуйидагича жавоб олади: “*Биз топсак шукр қиламиз, топмасак сабр қиламиз*”. Шундан сўнг Иброҳим Адҳам ҳам Шақиқ ибн Иброҳим ал-Балхийга шу саволни берганда, у шундай дейди: “*Биз топсак бошқаларга берамиз, топмасак шукр қиламиз*”. Бу жавобда шукр мақомининг хотимавий мағзи ифодаланган (85-бет).

8. Таваккул – тариқат мақоми. Таваккул умид боғлаш, ишониш, эътиқод қилиш маъноларини ифодалайди. Таваккул дунё ташвишларидан ўзини бутунлай озод қилиш, эртанинг ғамини емай, Аллоҳга умид боғлаш, тўла ишонч ва эътиқод билан ўзини Яратганнинг ҳукмига топширишдир. Таваккул имон билан боғлиқдир. Имон эса виждон, ишонч, эътиқод устуворлигидир. Таваккул зинасида солик қалби, энг аввало, барча шубҳалардан холи бўлиши керак. Чунки у Аллоҳга суянар экан, унинг марҳаматига шубҳа қилмаслиги керак. Шундагина солик Аллоҳ раҳматига сазовор бўлади. Иккинчидан, солик ўзининг эртаси ёки келажаги нима бўлишини умуман ўйламаслиги, таваккулининг оқибатидан чўчимаслиги керак. Чунки бу ҳақда унинг ўйловчиси, вакили бўлмиш Аллоҳ қайғуради. Учинчидан, солик таваккул зинасида дуч келган барча яхшилик ва ёмонликларни Аллоҳ марҳамати сифатида шукрона билан қаршилаши даркор. Таваккул суфийни ожиз, фаолиятсиз қилиб қўймайди, балки уни поклайди. Эркин ва хотиржам қилади. Тамаъгирилик, мутелик ва нафс бандаси бўлишдан сақлайди. Унинг қадрини баланд кўтаради. Солик сабр ва шукрда тоқат, қаноат ва шукриллоҳ билан мақсад манзилига

етса, таваккулда эса ўзини бутунлай Аллоҳга топширади ва муродга етишга ишонади.

Таваккул босқичини шу йўл билан босиб ўтгандагина “мақсудга етмак” мумкин. Аммо бунинг учун Аллоҳдан келувчи барча ҳукмларга рози бўлиш талаб этилади. Бу эса таваккулнинг олий нуқтасидир (67-бет).

9. Ризо – тариқат мақоми. Ризо – розилик, бўйсунуш, мослашиш, тан бериш ва кўниш маъноларини билдиради. Ризо ҳаётда бошга нима тушса ва тақдир нимага дуч қилса, унга рози бўлишдир. Суфийлар ҳар қандай ишни сабабчиси Аллоҳдир деб биладилар. Ризо соликнинг камолга етган босқичидир. Чунки унгача солик руҳий шаклланишнинг машаққатли довларидан ўтади ва ўзини ҳар жиҳатдан тайёрлайди. Ризо босқичга етгач, унинг учун бу оламнинг ҳеч бир жалб этувчи қиммати қолмайди. Солиқда ризо камолга етган сари унга жафоли давр синовлари кучаяди. Лекин давр синовлари уни буқолмайди. Чунки у ҳамма жафога ҳам, вафога ҳам бир хил мамнуният билан муносабатда бўлади. Нимага дуч келса уни эҳсон сифатида қабул қилади ва рози бўлади. Солиқ учун унинг энг яқин кишисидан жудолик ҳам, ҳатто ўз бошига келувчи ногаҳоний ўлим ҳам худди шундай маъно касб этади.

Ризо мақомига етган солиқ олдида икки масала туради. Аввало, у Ҳақдан келган ҳамма нарсага бўйсунганлигини, уларни мамнуният билан қабул қилганлигини кўрсатиб, Аллоҳни рози этиши керак. Бу Аллоҳ ризосидир. Сўнгра, ўзи ҳам Аллоҳ марҳаматига етганини, унинг лутфу карамидан баҳраманд бўлганини ҳис қилиш ва бунини дили билан тасдиқлаши лозим. Солиқнинг бу даражага етиши, асосан, унинг қалбидаги ризонинг мукамал бўлишига вобаста. Агар ундаги бўйсунуш комил бўлса, солиқ Аллоҳ ризосига сазовор бўлади ва ўзи ҳам орзусига етади. Бу эса солиқ ризоси бўлиб, уни юксакка кўтаради. Ризо мақоми инсон ожизлигини тасдиқлаш эмас, балки унинг ҳаёт қонунларига тан беришдир. Одамнинг

коинотдан устунликка, унга ўз ҳукмини ўтказишга, табиий қонуниятлар асосида юз берувчи воқеа-ҳодисаларга ноўрин қаршилиқ кўрсатиб, янада оғир зарарларга дуч келмаслигига ҳам чорлашдир. Муҳими, инсонни тўғри, пок, беозор ва эзгулик йўлига бошлашдир. Чунки ризога етган киши албатта комил бўлади ва эзгулик, олийжаноблик ва фидойилиқ уруғини сочиш билан ҳаётда ўз изини қолдиради. Инсониятни ёвузликдан сақлаб, ўзаро меҳр ва муҳаббатга йўналтиради. Бу йўлда унга Аллоҳ раҳнамолик қилади ва мақсад-манзилига етказди (56-бет).

* * *

Алишер Навоий ҳаёти ва ижодини, инсоният тамаддуни тарихида теурийларнинг ҳиссаси ва ўрнини тадқиқ этувчи Анвармирзо Хусаинов бундай ҳикоя қилади: “Баҳоуддин Нақшбанд – буюк авлиё, Аллоҳнинг суюкли бандаси, жаҳон тарихи ривожига жуда катта ижобий таъсир кўрсатган тариқат асосчиси ва йўлбошчисидир. Нақшбанд ҳазратлари ишлаб чиққан ҳақиқат сари йўл (тариқат)нинг моҳияти – ахлоқини ва эзгу амалларини мукаммаллаштириш учун бу йўлни танлаганларнинг ҳам жисмонан, ҳам руҳан тинимсиз ва қатъият билан ҳаракат қилишларидир. Бутун борлиқни Яратувчи Аллоҳнинг борлигини (тақдирни У белгилашини, жаннатда ёки дўзахда абадий ҳаёт борлигини) ҳис этиш туйғусини Қудратли ва Раҳмли Зот азалдан инсон фитратига жойлагандир.

Шайтон васвасаларини мустаҳкам имон ва илм билан енгиб, ҳиммат ва ирода қувватини ошириб, ёмонликнинг (зулм, ҳасад, жаҳолат каби) ҳар қандай кўринишга қарши курашда Аллоҳ таолонинг ёрдамига суянишдир бу йўл.

Бухорога файз таратиб турган маҳобатли Баҳоуддин Нақшбанд меъморий мажмуаси ҳудудида кезар эканман, ҳар гал катта қувонч туйғулари билан Хожа Муҳаммад Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти ва фаолияти ҳақида ўйга толаман. Қисқа давр ичида, ҳали бу авлиёulloҳ зот, толмас аллома, суфийларнинг улуғ пиру муршиди тириклигидаёқ у асос солган нақшбандия

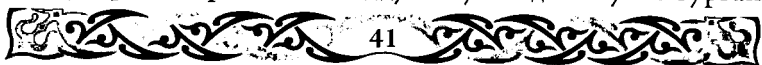

тариқати Бухородан туркларнинг Кичик Осиёсигача, Мовароуннаҳрдан Кавказ ва Эронгача, Афғонистондан Ҳиндистон орқали Малайзия ва Индонезиягача ёйилди. Барча қитъаларда маърифатли мусулмонлар Баҳоуддин Нақшбанднинг: “Дил Аллоҳда, қўл ишда бўлсин” деган чақириғини шодлик ва мамнуният билан қабул қилишди. **Қачонгача қаҳрамонларнинг қутқаришини кутасан, қаҳрамонлик кўрсат ўзинг, офатлардан қутул.**

Баҳоуддин Нақшбанднинг бу чақириғи бир ярим аср мўғул босқинчилари зулми остида қолган Ўрта Осиёнинг тиниқ осмонида момақалдироқ каби чакнаб, гумбурлади. Мўғуллар босқини аввало маҳаллий халқлар маънавиятига жуда катта зарар етказишди. Улар кўринган китобни ёқиб юборишар, маҳобатли маданият обидаларини ер билан яксон қилишар эди. Ўттор, Бухоро, Самарқанд, Хива каби шаҳарларда минглаб масжид-мадраса, зиёратгоҳ, сув тўплаш ва суғориш қурилмалари буткул вайрон этилди. Абу Али ибн Сино, Беруний, Форобий, Муҳаммад Хоразмий, Аҳмад Фарғоний каби буюк олимларнинг, Имом Бухорий, Термизий каби муҳаддислар, Рудакий, Юсуф Болосоғуний сингари шоирларнинг юз минглаб ноёб асарлари йўқ қилинди. Илми олим кишилар ёппасига қириб ташланди. Бухоро халқи эса динни, Ватанни, масжид-мадрасаларни ҳимоя қилиб, қонхўр босқинчиларга қарши жангда ҳалок бўлишни фахр деб билди. Айнан ана шу давр чанг-тўзонлари остида мусулмонларнинг жоҳил ва бузгунчи кучларга қарши курашда кўрсатган қаҳрамонлик намуналари яшириниб ётибди.

Аллоҳ адал эгасидир, ҳамма нарсани кўриб турувчи, ҳамма нарсани эшитиб турувчидир. Аллоҳга ҳамду санолар бўлсин. У динсизларга қарши фидойиларча курашган, ҳал қилувчи жангларда Ватан озодлиги учун жонини ҳам аямаган қаҳрамонлар жасоратини натижасиз қолдирмади. Қодир Аллоҳ таолонинг қудрати, марҳамати билан айни шу Бухорода Евроосиё тамаддуни кушандаси бўлиб турган

шафқатсиз босқинчилар устидан мусулмонларнинг илк ғалабалари қўлга киритилди.

Тамаддунлар халоскори Амир Темурнинг ҳозирги Ўрта Осиё, Қозоғистон, Россия ва Европа кенгликларида эришган буюк ғалабалари Аллоҳ таолонинг изни-иродаси билан Абдулҳолиқ Гиждувоний, Юсуф Ҳамадоний, Аҳмад Яссавий ва уларнинг шогирди Баҳоуддин Нақшбанд сингари Бухорода камолга етган юзлаб пиру муршиднинг дуо-илтижолари туфайли амалга ошгани шубҳасиз.

Соҳибқирон Амир Темурнинг босқинчилар устидан қозонган юксак ғалабалари замирида кубравия, яссавия, нақшбандия суфийлик тариқатлари байроғи остида ажралмас диний биродарликка бирлашган мусулмон маърифатчиларининг машаққатли меҳнатлари, холис дуолари ётибди.

Яхши сўзнинг таъсири қанчалар кучли бўлишига ушбу тарихий воқеа жуда ибратли мисолдир. Тахминан 1300–1310-йиллари Хоразмга Чингизхон босқинидан юз йилча вақт ўтган, ҳақорат ва зулм остида халқнинг ишонч-эътиқоди сусайган, масжидлар ҳувилаб қолган, ичкилик, фаҳш, очкўзлик каби иллатлар авж ола бошлаган эди. Хукмдорлар фуқаронинг бундай ҳолига панжа орасидан қарашарди. Бундан хабар топган етти улуғ пирдан бирлари вобкентлик Маҳмуд Анжир Фағнавий (бу зотнинг шогирдлари қаторида Баҳоуддин Нақшбанд ҳам таълим олган) ёрдамчиси Азизон Хожа Али Ромитанийни одамларни ёмон ишлардан қайтариш, масжидларда тоат-ибодат қилишга, шариатга бўйсунушга чақириб учун Хоразмга жўнатади. Ромитаний Хоразмга келиб, тўғри шоҳ ҳузурига киради. Шоҳ нақшбандия тариқати пиру муршидини Хоразмга келгани билан қутлайди, эҳтиром кўрсатади. Шайхнинг қандай ният билан келганини эшитгач, хукмдор фуқаронинг диний ҳис-туйғуларини уйғотиш жуда-жуда оғир, балки иложсиз бир иш эканини, аҳолининг исломий ишонч-эътиқодини тиклаш ҳам, Аллоҳ ўзи ёрлақамаса, энди ҳеч кимнинг қўлидан келмаслигини

айтади. Шайх ҳукмдорнинг сўзларини эътироз қилмай тинглайди. Фақат вақти келиб фуқаро яна имонга, Исломга, масжидларга қайта бошласа, унинг ишларига тўсқинлик қилинмаслиги ҳақида шоҳнинг ёзма равишдаги ваъдасини олади. Чунки шайх бу мамлакатдаги номашруъ муассасалар – қиморхоналар, майхоналар, шароб сотиш дўконлари шоҳ ва унга яқин амалдорлар қўлида эканини яхши биларди.

Имон-эътиқоди сушт, диндорларнинг халқ ҳаёти ва давлат сиёсатига таъсири кучсиз бўлган ерда, маънавий инқироз кузатилиши тарихий ҳақиқатдир. Одамларнинг яхшиликка юз буришига умид қилмаган Хоразм шоҳи шайх Азизон Ромитанийга мамлакатда Ислом асосларини мустаҳкамлашдек хайрли ишда ҳар томонлама ёрдам кўрсатишини ўз номидан сўраб, ишончнома ёзиб беради.

Комил муршид Ромитаний шошилмай ишга киришади. Дастлаб шаҳар марказидан каттагина ҳовлини ижарага олади, яхши хизматкорлар, ҳалол ошпазларни ишга ёллайди. Сўнгра у мардикор бозорига бориб, ақл ва тажрибасига таянган ҳолда, исломий ҳаётга қайтишга тайёр бўлган ўн кишини танлайди, уларга жуда муҳим бир хизмат борлигини тушунтиради. Аввал, мардикорларни Хивадаги ҳаммомда ювинтиради, эски, кир кийимлари ўрнига янги кийимлар беради. Шайх, уйда мардикорларга вазифасини тушунтиради. Улар чиройли ёзилган дастурхон атрофида азиз меҳмонлардек ўтириб, мезбоннинг иззат-ҳурматини ва зиёфатини қабул этиб, унинг ҳаёт мазмуни, дунё ва охират ҳақидаги ҳикоялари, насиҳатларини эшитишдан иборат эканини айтади. Ромитаний Хоразмдаги ўзининг маърифий ишларини шу тарзда бошлайди. Шайхнинг пурмаъно суҳбатларини тинглаб, иккинчи кундан оқ хоразмлик меҳмонларда ўзлари унутиб юборган диний ҳис-туйғулар уйғона бошлайди, қалбларида Аллоҳдан қўрқиш, Унинг раҳмат-марҳаматига умид боғлаш қайтадан тикланади. Шайх Ромитаний уларга намозда ўқиладиган кичик сураларни

эслатади. Меҳмонлар мамнуният билан мезбонга эргашиб, кундалик беш вақт намозни ўқий бошлашади. Меҳмондўстлиги, қалбларида ўзлари унутган исломий эътиқод асосларига ишонч ва муҳаббат уйғотгани учун шайх Ромитанийга миннатдорлик билдиришиб, улар тез орада яна йигирма кишини – ака-укаларию қавми-қариндошларини бошлаб келишади. Шундай қилиб, диндорлар сони кундан-кунга кўпайиб боради.

Ниҳоят, Хоразм шоҳи давлат хазинасига қиморхона, майхона ва шунга ўхшаш шохобчалардан тушадиган фойда камайиб кетганини англаб қолади. Суриштирса, маҳаллий аҳоли бундай номаъшуру ишлардан ўзларини тийиб қолгани аниқланади. Шоҳ дарҳол шайхни саройга чақиртиради ва: “Сиз менинг салтанатимда нима ишлар қиляпсиз, сиздек бир мусофир одамга давлатнинг ички ишларига аралашингизга ким рухсат берди?” деб таҳдид қилади. Шунда Ромитаний ҳазрат чўнтагидан ноумид шоҳ ўз қўли билан ёзиб берган ёрликни чиқаради. Саройнинг обрў-эътиборли амалдорлари, Хоразм шоҳнинг севикли ўғиллари – шаҳзодалар ҳамда шайх Ромитанийга миннатдор бўлган кўплаб шогирдлари бу воқеа гувоҳи бўлишган эди.

Ўрта Осиё мусулмонларининг диний туйғуларини уйғотиш ишлари ҳам тахминан ана шундай услубда олиб борилди. 1943 йилнинг ташвишли кунларида Тошкентда шайх Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхоннинг уйида барча ўғиллари ва мусулмонларининг илк жамоати тўпланади. Улар қаторида Аллоҳнинг марҳамати билан 1941 йили Тошкент қамоқхонасидан руҳияти ва иродаси чиниқиб чиққан Зиёвуддинхон ҳам отаси ёнида бўлади. Саксон беш ёшли шайх Эшон Бобохон ўз уйида имомлик масъулиятини хушнудлик билан адо этади. Унинг мустаҳкам қатъияти, илҳом инган табассумли чеҳраси, чиройли муомаласи дастлаб юзларча қариндошлари ва яқинлари, кейинчалик эса қўшнилари ва атрофдаги бошқа мусулмонларга беш вақт намозни адо этиш, муҳтожларга хайр-эҳсон улашиш, шарият қонунари асосида яшашда руҳий куч ва нурли умид бахш этиб турарди.

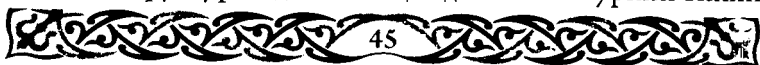
Эшон Бобохон ва унинг ўғилларига ишонч билдириб, қалби уйғониб сафдош бўлган мўмин-мусулмонлар маърифатчилар хонадонининг азиз меҳмонлари эди. Муфтийнинг жуфти ҳалоли Саломатхон, қизлари Сафияхон, Саидахон ва келинлари Манзирхон ва Муҳайёхонлар меҳр билан тайёрлаган таомлар меҳмондўст хонадон дастурхонига доимо файз бағишлаб турарди.

Янги тузилган Ўрта Осиё ва Қозоғистоннинг диний назоратига биринчи муфтий Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон ўзи бошлаган хайрли ишга энг қимматли ашёлари – ҳовли-жойни, аждодларидан мерос қолган бебаҳо китобларини, шахсий кутубхонасидаги қўлёзма манбаларни, сўнгги маблағини ҳам бахшида этди. У танлаган йўлидан қайтишни ҳаёлига ҳам келтирмас, бу ишда катта ва аҳил оиланинг барча аъзолари уни доимо қатъий қўллаб-қувватлаб туришарди.

XIV асрда истиқомат қилган пиру муршид Хожа Азизон Ромитаний билан XIX–XX асрларда яшаган Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхонни, вақтлар ўтса ҳам, Аллоҳнинг ҳақ динига холис ва садоқат билан хизмат қилиш ниятини, ҳаракатларини, иш услубини ўзаро боғлаб турибди.

Баҳоуддин Нақшбанд ҳам, Ясси (ҳозирги Туркистон) шаҳрида истиқомат қилган Хожа Аҳмад Яссавий ҳам турли йилларда хожагон тариқати асосчиси, буюк аллома, комил муршид Юсуф Ҳамадонийнинг шогирдларидан бўлишган.

Баҳоуддин Нақшбанд, устози Саид Амир Кулол (Амир Темур ҳам бу шайхнинг муриди бўлган) ва Хожа Аҳмад Яссавий ўз вақтларида мусулмонларнинг руҳоний ҳистуйғуларини жонлантириб, исломий эътиқодни қалбларига мустаҳкам жойлаш йўлидаги ҳаракатларга етакчилик қилишган. Тарихда айрим воқеа ва ҳолатлар, орадан асрлар ўтса ҳам, мана шундай такрорланиши кузатилади. Буюк аллома, пиру муршид Хожа Аҳмад Яссавий туркий тилли

халқлар орасида жуда кучли илдиз отган яссавия тариқатига асос солган эди. Хожа Аҳмад Яссавий: *“Нафсингни енгиб ушбу дунёга ҳоким бўл”* чақириғини ўртага ташлади.

Меҳрибон ва Раҳли Аллоҳ таолонинг буюк инояти билан Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Аҳмад Яссавий ва уларнинг минг-минглаб шогирдлари мўғул асоратидан сўнг халқнинг Ислом динига ишончини қайтадан тиклашди, эътиқодларини мустаҳкамлашди. Маданиятли халқларнинг, саҳродан келган мўғулларнинг шафқатсиз зулмидан қутулиш йўли, фақатгина Ислом – ҳидоят йўли эканлигини одамларга англаштирди.

Куръони каримнинг “Раъд” сураси 11-оятда ўзларининг хулқини ўзгартирган, яхшилаган одамларнинг ҳолати ўзгариши (яхшиланиши) айтилади: *“Унинг (инсоннинг) олдида ҳам, ортида ҳам таъқиб этувчи (фаришталар) бўлиб, улар Аллоҳнинг амри билан уни муҳофаза қилиб турурлар. Албатта, Аллоҳ бирор қавм ўзларидаги нарсани (неъматларга нисбатан муносабатни) ўзгартирмагунларича, улардаги нарсани (ҳолатни ёмон ҳолатга) ўзгартирмас. Аллоҳ бирор қавмга ёмонликни раво кўрса, бас, уни қайтариб бўлмас ва улар учун Ундан ўзга бошқарувчи йўқдир”*.

Аллоҳ таолога шукр, Хожа Аҳмад Яссавий, Баҳоуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро, Сайфиддин Боҳарзий ва уларнинг минглаб издошларининг чақириғи сабаб бўлиб, шафқатсиз босқинчилар солган қўрқинч туйғулари халқлар юрагидан қувиб чиқарилди, уларнинг юраги яна Аллоҳ таолога имон-эътиқод, келажакка, галабага умид-ишонч, эрк ва орномус учун кураш шавқи билан тўлиб тошди. Аллоҳ таоло буюк фотиҳ, соҳибқирон Амир Темурни мусулмонларга ёрдамга юборди. Амир Темур мўғуллардан зулм кўрган, уларнинг таҳдиди остида қолган халқларнинг бирлашган кучига етакчилик қилиб, бир қараганда енгилмасдек туюлган, инсониятнинг душманлари бўлган Эдибей ва Тўхтамиш (Чингизхон набиралари) бошлиқ босқинчиларнинг миллион

кишилик қўшини устидан улкан ғалабаларни қўлга киритди. Шундай қилиб, Амир Темур ўрта асрлар Шарқ ва Ғарб уйғониш даври бошланишига йўл очиб берди. Бу улуғ ғалабалар бошида яссавия, нақшбандия ва кубравия тариқатларига мансуб исми номаълум, қаҳрамонлар туришди.

Соҳибқирон Амир Темур ва унинг ғолибона юришлари ҳақида Лондон, Париж, Истанбул, Деҳли, Қоҳира, Исломобод, Тошкент, Москва ва бошқа шаҳарлар музей-кутубхоналарида сақланаётган 450дан ортиқ тарихий ҳужжат гувоҳлик беради. 2008 йили Ўзбекистон Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик Институти ўрта аср тарихчиси Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома” (Амир Темурнинг ғалабалари) китобини чоп эттирди. Амир Темур замондошлари ёзиб қолдирган жуда кўплаб тарихий ҳужжатлар Соҳибқирон эришган ғалабаларнинг сабаб ва оқибатлари бир-бирига боғлиқ эканидан далолат беради. Тарих эса XIII аср охири, XIV аср бошларида Мовароуннаҳр мусулмонлар жамоаси, олимлар ҳаракати, мамлакат халқлари руҳиятидаги бировларга қўллик, босқинчилардан қўрқув ҳисси устидан ғалабасини таъминлагани, Амир Темур кейинчалик бу маънавий ғалабани ҳарбий воситалар билан тасдиқлагани ҳақида гувоҳлик беради.

Мустақиллик шарофати билан, эндиликда ўрта асрлар тарихини янгича, холис қарашлар билан ўрганиб, мавжуд далилларни, ҳаққонийлик билан тадқиқ этиб, тўғри хулосалар чиқариш вақти келди. Темурийлар даврида Шарқ тамаддуни Европанинг жаҳолатдан, мўғул босқинчиларидан халос бўлишида ҳал қилувчи ўрин тутган эди. Бу ҳақиқат замонамизда ҳам, айниқса, Хантингтон сингари бемаъни уруш жарчилари улкан оммавий ахборот воситалари ёрдамида жаҳонга “Ислом террори” хавф солаётгани, тамаддунлар тўқнашуви муқаррарлиги тўғрисидаги уйдирмаларни тарқатаётган бир пайтда жуда-жуда ибратли ва аҳамиятлидир. Хантингтон ва унга ўхшаш тарих “билимдонлари” аслида сохта олимлар ёки

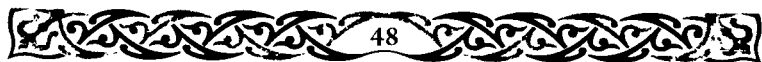

жоҳил кишилардир. Улар, ёки ҳаммага маълум ҳақиқатларни, ўрта асрлар тарихи ҳужжатларини билишмайди ёки бу даврнинг тамаддунлар мулоқоти манфаатига хизмат қилувчи, глобал можароларни ҳал этишга ижобий таъсир этувчи намуналарини кўриб кўрмасликка олишади.

Аллоҳга ҳамду санолар бўлсин, Амир Темур ва мусулмон халқларнинг инсониятни мўғул босқинчиларининг бир ярим асрлик зулмидан озод этишдаги буюк хизматларини муносиб баҳолашда адолат қарор топа бошлади. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг маданият, фан ва таълим бўйича ташкилоти ЮНЕСКО 1996 йилни инсоният тамаддуни тарихида энг қудратли давлатларнинг бирининг асосчиси Соҳибқирон Амир Темур йили деб эълон қилди. Бу буюк бобомиз туғилганлигининг 660 йиллигига бағишланган тантаналар 1996 йил апрелида Европанинг фан, маданият, маърифат маркази ҳисобланган Париж шаҳрида ўтказилди. Бу воқеани ўзбеклар ва бошқа туркий халқлар жаҳонга Мирзо Улуғбек, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий каби улуғ мутафаккирларни етиштирган, жаҳон тамаддуни ривожига қудратли таъсир кўрсатган XV аср Шарқ уйғониш даврида Амир Темур ва темурийларнинг алоҳида муҳим ўрин тутишининг эътирофи деб баҳолашади.

Барча мусулмонлар ҳурмат-эҳтиром кўрсатадиган Қасри Орифон қишлоғидаги (илгари номи “Қасри Ҳиндувон” бўлган қишлоқ нақшбандийлик маркази, илм-маърифат ўчоғи сифатида кейинчалик шундай аталган). Баҳоуддин Нақшбанд меъморий мажмуасида туриб, нузли бир қайғу билан ўйга толаман: тез орада кенг жаҳон бу улуғ авлиёulloҳ зот, буюк маърифатпарвар, асрлар давомида мўғул босқинчилари зулми остида эзилган, камситилган миллионлаб мусулмонлар қалбида меҳрибон ва раҳмли Аллоҳга имон-эътиқодни жонлантирган алломанинг инсоният озодлиги учун курашга қўшган улкан ҳиссасини билиш, тан олиш керак.

Бу воқеа бизнинг авлод кўз ўнгида содир бўлишига ишонгим келади. Инсоният тарихини ҳаққоний ўрганиш янгича муносабатларга ишончли асос яратади. Аллоҳ таолонинг изни-иродаси билан тамаддунлараро фойдали мулоқот ва ҳамкорликни йўлга қўйиш ишларининг бошида турган қатор давлатлардаги фаол мусулмонларнинг холис саъй-ҳаракатлари, иншааллоҳ, яхши натижа беради.

Эшон Бобоҳон, ўзининг нуроний отаси нақшбандия шайхи Абдулмажидхон каби, шўро-даҳрийлар давлатида зулм ва хурофот остида ишонч-эътиқоди сусайиб, ўз тарихини, аждодларини унутган, диний-руҳоний ҳис-туйғулари худосизликнинг ҳалокатли йўлига тушиб қолган одамлар онги ва қалбига таъсир этишнинг ажойиб усулларини самарали қўллар эди. Эшон ота, Ҳазрати Баҳоуддин Нақшбанднинг ўзлари, кейинчалик шогирдлари ва издошлари кўп минг сонли дарвишлар оломонини қандай мағлуб этишганини сафдошларига, муридларига ҳикоя қилиб берарди.

XIV асрнинг иккинчи ярмида дарвишларнинг турли гуруҳлари барча шаҳар ва қишлоқларда, кўчалар, бозорлар, масжидлар, зиёратгоҳларни тўлдириб, бекорчилардек дайдиб юришарди. Улар баъзи сохта шайхлар раҳбарлигида меҳнаткаш аҳолини садақа сўрайвериб ҳол-жонига қўйишмасди. Танбал турмуш тарзи, шариатга риоя этмаслиги, қўполлиги билан дарвишлар ҳаммага ёмон кўриниб қолган эди. *Энг хавfli жиҳати* – дарвишлар Исломи динимиз мазмун-моҳиятини, мусулмоннинг мажбуриятларини нотўғри талқин этишиб, билимсиз, тажрибасиз ёшларни тўғри йўлдан оздиришарди. Дарвишлар кундан-кунга кўпайиб, давлат таянчларини емириш хавфи туғилади. Дарвишларга қарши қандай курашишни билмай амирлар ва хонларнинг боши қотган эди. *Ана шундай бир вазиятда Хожа Баҳоуддин Нақшбанд машҳур “Дил ба Ёру даст ба кор” (“Дил Аллоҳда, қўл ишда бўлсин”) чақиригини ўртага ташлайди.* Бухоро мадрасалари

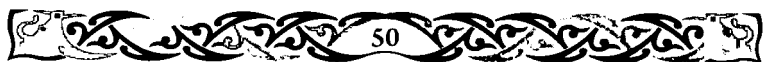

мударрислари, талабалари, минг-минглаб ҳунармандлар, деҳқонлар, аскарлар ушбу чақириққа жавобан шаҳар ва қишлоқлар кўчаларига чиқишиб, олдинига яхши сўз билан, шунда ҳам кетмаса, куч ишлатиб танбаллик, дангасаликни “касб” қилиб олганларни жамоат жойларидан ҳайдаб солишди, фойдали меҳнат қилишга чақиришди. Дарвишлар аввало кўнгиллилар ҳамроҳлигида масжид ва мадрасаларнинг вақф ерларида маълум муддат меҳнат тарбиясидан ва ахлоқий покланишдан сабоқлар олишди, меҳнат кўникмалари, қобилиятларини тиклашди, динимиз кўрсатмаларига риоя қиладиган, намоз ўқиб, рўза тутадиган бўлишди. Бу сабоқлардан яхши таъсирланиб, сохта шайхларнинг ташвишсиз ҳаёт ҳақидаги ёлғон ваъдаларига учиб унутиб юборишган ота-онасини, оиласини, қариндошларини эслаб қолганлари уйларига қўйиб юборилди.

Нақшбандия тариқати издошларининг сўзи билан иши бир эди. Баҳоуддин Нақшбанд шогирдларини юз бераётган ўзгаришлардан чўчимасликка, ҳақ динга, халқ ва мамлакат ҳаётига замонанинг ҳар қандай таҳдидига журъат билан муносиб жавоб беришга ўргатди.

Турли халқларга мансуб миллионлаб мусулмонларнинг онги ва қалбига бундай ижобий ва самарали таъсир ўтказилишининг асл моҳияти, энг аввало, Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг Аллоҳ суйган валий зот, дуолари ижобат бўладиган кароматли инсон экани билан изоҳланади. Ривоят қилишларича, Бобои Самосий муридлари билан Бухорога ўтаётганида Қасри Ҳиндувонда тўхтаб: “Бу ерда бир эрнинг ҳидини туймоқдаман”, деб Аллоҳдан унинг камолини тилаб, дуо қилади. Орадан бир йилча вақт ўтиб, яна Қасри Ҳиндувонда тўхтаган Бобои Самосий ҳамроҳларига: “Ҳалиги эрнинг ҳиди димоғимга уриляпти. Ҳойнаҳой, у туғилган бўлса керак”, дейди. Шунда унинг қўлига чақалоқ Баҳоуддинни тутқизишади. Бобои Самосий чақалоқни олиб, унинг

келажакда жуда улуг ишларни амалга оширажагини башорат этади. Шогирди Саид Амир Кулолга унинг тарбияси билан шуғулланишни тайинлайди. “Қасри Ҳиндувон бу боланинг шарофати билан келажакда Қасри Орифон бўлади”, дея таъкидлайди валий зотлардан Бобои Самосий.

Ўша даврларда одамлар валийларга – кароматли инсонларга жуда катта ишонч билдиришар, ҳурмат кўрсатишар эди. Авлиёнинг сўзига, унинг насиҳатига ҳамма бўйин эгар, унинг бирор ишга чақириғи сўзсиз бажарилар эди. Авлиёнинг бир сўзи учун муридлар жонини қурбон қилишга шай туришар, қаҳрамонлик кўрсатишар ёки оғир машаққатларга сабр қилишар эди.

Аллоҳ суйган валий зот Хожа Баҳоуддин Нақшбандга бўлган халқ муҳаббати, ҳурмат-эҳтироми орадан етти аср ўтган бўлса-да, асло сусаймаган. Дунёнинг турли бурчакларидан Бухорони, хоссатан Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларини зиёрат қилиш ниятида келётган мусулмонлар, нақшбандия тариқати издошлари сони йилдан-йилга кўпаймоқда. Кейинги ўн йилликда, айниқса, Россия, Европа мамлакатлари, Яқин Шарқ, Малайзия, Индонезиядан жуда кўп одамлар зиёратга келиб кетишди.

Бу асрда маънавий саёҳат – табаррук жойларни, валийларнинг мақбараларини зиёрат қилиш йиллар ўтиб фақат ривож топишига умид билдирамиз. Ислом тамаддунига оид табаррук жойларни зиёрат қилиш мусулмоннинг тарихга доир билимларини бойитади, аجدодларимизнинг қаҳрамонлик намуналари, авлиёларнинг пурҳикмат насиҳатлари билан таништиради. Мусулмонларнинг шаъни ва манфаатларини ҳимоя қилишда жасорат ва фидойилик кўрсатган азизларга ҳурмат кўрсатиш савобли ишдир. Донишманд авлиё зотларнинг ҳикматли сўзлари, насиҳатларини ўқиб, тафаккур қилиб, инсон қалбида руҳоний ҳис-туйғулар уйғонса, Исломга ишончи мустаҳкамланса – ахир бу қандай яхши!”

Хотира, эзгу хотира инсонни, Аллоҳнинг бошқа барча яратикларидан юксалтирувчи омилларнинг яхшироғидир. Ота-ўғил-набира Бобохоновлар ҳам, Баҳоуддин Нақшбанд ва нақшбандия тариқати пиру муршидлари, алломалари илмий, адабий меросининг катта билимдони эдилар. Муфтий Зиёвуддинхон одамларга яхши таъсир ўтказиш борасида буюк устозлар насиҳатига амал қилиб, уларнинг тажрибасини қўлаб, мураккаб, вазиятларда ҳам улкан натижаларга эришган.

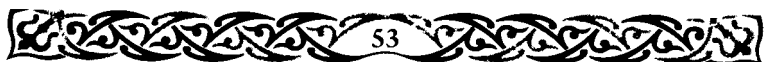
Ўтган асрнинг 70-йилларида муфтий Зиёвуддинхон мусулмонлар орасида юзага келган қалтис вазиятни тинчитиш учун Тожикистоннинг тоғли туманларидан бирига боради. Тожикистон қозиси Абдуллажон Калонов унга ҳамроҳ бўлади. Йўлда қози маҳаллий халқнинг ўзига хос феъл-атвори ҳақида муфтийга сўзлаб беради. Манзилга етиб боришганда учрашув бошланишига оз вақт қолган эди. Тўпланган одамлар учрашувга келган туман, вилоят, республика, ҳатто Ўрта Осиё бўйича мусулмон идоралари раҳбарларига асло эътибор бермай баланд овозда бақир-чақир қилиб гаплашиб, баҳслашиб туришарди. Муфтий Зиёвуддинхон вазиятни баҳолади, сўзини тоғликларнинг соф маҳаллий шеvasида бошлади. Одамлар бирданига жим бўлиб қолишди. Муфтий хотиржамлик билан бу ерга қандай мақсадда келишганини, вазифалари нимадан иборат эканини баён қилди. Юзага келган муаммоларни қандай ҳал этиш йўллари тушунтирди. Маҳаллий халқ учун Тошкентдек узоқ шаҳардан келган муфтийнинг тоғли тожиклар шеvasида бемалол гапириши асло кутилмаган ҳодиса бўлди. Тоғликларнинг беғубор кўнглини муфтийнинг зукколиги, фаросати забт этган эди. Томонларнинг эътирозлари бартараф этилиб, келишмовчилик тинч йўл билан ҳал этилди.

Мазкур ҳолатда муфтий Зиёвуддинхон Баҳоуддин Нақшбанднинг: “Агар одамлар мени тушунишсин десангиз,

бухоролик билан бухороча, бағдодлик билан бағдодча тилда гаплашинг”, – деган ўғитига амал қилди. Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом Олий маъҳади талабаларидан бири бухороликлар билан ўзбек ва тожик тилларида, бағдодликлар эса араб тилида гапиришини билгани учун муфтийдан: “Нақшбандий ҳазратларининг бу кўрсатмаси матнидан мабодо бирор сўз тушиб қолмаганми?” деб сўрайди. Муфтий Зиёвуддинхон унга жавоб беради: “Матнда хатолик йўқ. Ҳазрати Нақшбанд китобхонлар бу икки йирик шаҳар аҳолиси қандай тилда сўзлашишини билишади деб ўйлаган. Бу ўринда гап маҳаллий тилларнинг турли шевалари ҳақида кетаётганини кўпчилик билади”.

3-БОБ. ШАЖАРА. ЭШОН БОБОХОН ИБН АБДУЛМАЖИДХОН

3.1. VIII–IX аср. Ҳазрати Ювошбоб билан Товусбегим

Аллоҳ таоло ердаги ўткинчи ҳаётнинг тинчликда давом этишини Ўзи яратган инсонларнинг ахлоқий сифатларига боғлаган. Куръони каримда: “Албатта, ерга фақат Менинг солиҳ бандаларим ворис бўлулар”, дейди “Набаъ” сураси 105-оят. Аллоҳнинг солиҳ бандалари қаторига юраги имон нури билан ёришган одамларни ҳам киритса бўлади.

VIII асрнинг иккинчи ярмида тобеъинлар Ҳазрати Исҳоқбоб, Мавлоно Баҳруддин Қаффо, Ҳазрати Абдужалил ота, Ҳазрати Ювошбоб (Ҳазрати Исҳоқбобнинг акаси, улар иккиси Абдурраҳмон ибн Абдулқаҳҳор ибн Абдулжабборнинг ўғилларидир), Ҳазрати Абдулмажидбоб (“Ханорлик ота” номи билан машҳур) ва Ҳасан Восил каби саркардалар Шомдан Мовароуннаҳр сари йўлга чиқишади. Улар Исломот тарғиботчилари ва маърифатчилари сифатида лашкарлари билан Исфижоб (ҳозирда жанубий Қозоғистондаги Сайрам)га келишади. Араблар Мовароуннаҳрни истило қилиш жараёнида маҳаллий халқлар маданияти уларникидан юқорироқ эканлигига иқрор бўлганлар. Саҳобалар, тобеъинлар ва Исломот гозийлари билан бирга келган уламолар саъйу кўшишлари натижасида, ушбу динга эътиқод қилувчилар кўпайди. Бунга кўшимча равишда Исломот дини мафкураси Уйғониш даври бошланишига туртки бўлди. Уйғониш даврининг биринчи босқичи IX–XII асрларни ўз ичига олади. Ана шу даврда Мовароуннаҳрда мадрасалар, масжидлар пайдо бўлди ва диний илмлар, исломий санъат марказлари вужудга келди. Дини Исломот бу ўлкада ажиб бир суратда ривожланди. Ҳазрати Абдулмажидбоб билан Ҳазрати Ювошбоб Сайрамда қолишади. Ҳазрати Исҳоқбоб эса Қарғали томон йўлда давом этади.

Ҳазрати Абдулмажидбоб Шомнинг адолатли ҳукмдорларидан бири сифатида аҳоли ўртасида катта обрў қозонган эди. Исфижобда ҳам у ҳукмдор этиб эълон этилади. Ҳазрати Абдулмажидбоб давлат юритиш билан бирга минтақада маърифатчилик, таълим-тарбия ишларини, шунингдек, қозиликни ҳам зиммасига олади. Абдулмажидбоб 45 йил минтақада волийлик қилади. Ёлғиз қизи Товусбегимни дўстлари орасида илм-маърифатли бўлган Ҳазрати Ювошбобга (730–830м.й.) никоҳлаб беради. Ҳаётининг сўнгги йиллари бошқарувни куёви Ҳазрати Ювошбобга топширади. Абдулмажидбобнинг вафотидан Исфижоб халқи чуқур қайғуда қолади. У дафн этилган жой ҳозир ҳам мусулмонларнинг зиёратгоҳидир.

Аллоҳ таолонинг марҳамати билан Ҳазрати Ювошбобнинг одил ва саховатли, маърифатпарвар ҳукмдор сифатида шухрати гарбу шарқда кенг ёйилди, халқ ижодида мадҳ этилиб, авлодлардан авлодларга ўта бошлади. Унинг жуда очиқ кўнги, обрў-эътиборли ҳукмдор бўлганидан ҳикоя қилувчи халқ оғзаки ижоди намуналари бизгача етиб келган. Ювошбоб ҳозирги Сайрам вилоятининг Оқсув қишлоғида дафн этилган. Қишлоқ аҳли, ҳазратнинг кейинги авлодлари қабр устига мақбара тиклашди. Мусулмонлар маҳаллий жамоаси тайинлаган ходим шу кунларда ҳам мақбарада тозаликни сақлаб, зиёратчиларга хизмат қилиб туради.

Ҳижрий 150 йили кўчирилган, Эшон Бобоҳон авлодларида сақланиб келган шажарага кўра, саккизинчи асрда Ҳазрати Ювошбоб билан Товусбегим маърифатчилар сулоласига асос солишган. Бу сулоладан йигирманчи авлод бўлиб XIX асрда Эшон Бобоҳон ибн Абдулмажидхон етишиб чиққан.

Милодий 830 йили Ювошбоб вафотидан кейин бошқарувни унинг ўғли Фахрул Ислоом қўлга олади. Фахрул Ислоом вафоти олдидан минтақада бошқарув ва шариат ишларини юритишни ўғли Нурул Ислоомга топширади. Нурул Ислоом вафот этганидан

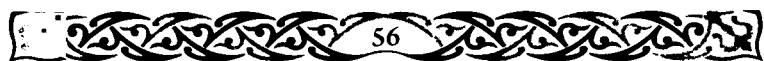

сўнг унинг ўрнини ўгли Садрул Ислом эгаллайди. Садрул Ислом ўрнини ўгли Бадрул Исломга қолдиради. Бадрул Исломнинг ўгли Шайх Исмоил отасининг ишини давом эттиради, кундуслари бошқарув ишлари, маърифат тарқатиш билан шуғулланса, кечаларни ибодат, Қуръони каримни тиловат қилиш билан ўтказади. Унинг тўрт ўгли бор эди. Улардан бири қози Аълоул Ислом (кейинчалик Қози Байзовий номи билан танилади) отасининг ўрнини эгаллайди. У узоқ йиллар давомида минтақани бошқаради, ҳукмдор сифатида адолат ва олийжаноблик намуналарини кўрсатади. Унинг вафотидан сўнг ўгли Абдулмажид хўжа ҳокимиятга кўтарилади. У ҳам отасининг ишларини муносиб тарзда давом эттиради, минтақани шариат қонунлари асосида бошқаради ва шаҳар ҳокимлигини ўгли Низомиддинга топширади. У ҳам ўз навбатида минтақани бошқариш ишларини тўрт ўглидан бири Муҳаммад Ислом Хожага топширади. У ҳам ҳаётининг сўнгги кунларига қадар бошқарувни аждодларига муносиб давом эттиради. Вафотидан сўнг бошқарув ўгли Ҳазрат Қози Хўжа қўлига ўтади. Унинг вафотидан сўнг ҳокимиятни Қози Шоҳ Хусайн бошқаради ва ўгли Муҳаммад Содиқни валиаҳд, ворис этиб тайинлайди.

Мазкур сулола вакиллари ва уларнинг фаолияти ҳақида жуда кўп ибратли, қизиқарли маълумотлар бор. Аммо биз бу ўринда уларни жуда қисқа қилиб, санаб ўтиш тартибида келтириш билан чекланамиз.

Шоҳ Муҳаммад Содиқ минтақа бошқарувини ўгли Қози Тўлак Хўжага қолдиришни лозим кўради. Тўлак Хўжа вафот этганидан сўнг тахти Қози Шоҳ Абдулваҳҳобга тегди. У билими билан, бошқарувда амалга оширган ислохотлари билан машҳур бўлди. Унинг олти нафар ўгли бўлиб, барчаси мамлакатдаги энг илғор олимлардан эди. Улардан бири Қози Муҳаммад Ислом Хўжа узоқ йиллар маърифат тарқатиш билан шуғулланди, бу ишда аждодлари каби етакчилик қилди. Унинг ўгли Эшон Айюб Хўжа ҳам ўқимишли, иш юритишда моҳир

эди. Эшон Айюб Хўжанинг тўрт ўгли бўлган: биринчиси Эшон Исомиддинхўжа, иккинчиси Эшон Зиёвуддинхўжа, учинчиси Хусомиддинхўжа ва тўртинчиси Исматуллохўжа. Эшон Исомиддинхўжанинг ўгли Юнусхўжа Эшонга ҳам Аллоҳ икки ўғил берди: биринчиси Имом Муҳаммад Эшон, иккинчиси Абдулмажидхон Эшон. Имом Муҳаммадхон ўғли ҳазрати Баҳодирхон домла (1848 – 1909) юксак фазилат ва билим соҳиби, “Бегларбеги” мадрасасининг бош мударриси, Эшон Бобохоннинг биринчи устози бўлганлар. Имом Муҳаммадхон ва Баҳодирхон Махдум вафотларидан сўнг Қафтол аш-Шоший мақбараси ҳудудида дафн этилганлар.

Абдулмажидхон Эшоннинг тўнғич ўғли Эшон Бобохон 1858 йилда дунёга келади. Фарзанд олти ёшлигида онаси вафот этади. Юнусхўжа Эшон набирасини ўз қарамоғига олади. Абдулмажидхон Эшоннинг иккинчи аёлидан эса уч ўғил: Саидқосимхон, Фозилахмадхон, Ҳасанхон ва икки қиз Пошшахон ва Робияхонлар туғилди.

3.2. Тошкент Эшонлари

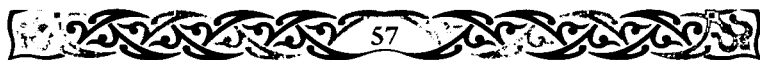
Шарқшунос Н. С. Ликошиннинг 1889 йили Тошкентда нашр этилган қомусий луғатида бундай маълумотлар келтирилади:

Шайхонтаҳур даҳаси.

1. *Илё маҳалласи:*

– Муҳиддинхон Эшон Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Аваз халфа ўғли, 46 ёшда, тариқатнинг қодирияи жаҳрия йўлида, асли наманганлик, отасидан фотиҳа олган, муридлари Тошкент ва Тошкент вилоятида, Наманганда, Авлиё Отада бор. 1893 йили ҳаж қилган. Ҳаждан Афғонистон орқали отда қайтди. Уни қарши олгани Занги отага 400 нафар ерли миллат вакиллари пешвоз чиқиб бордилар.

– Қутбиддинхон Эшон Муҳаммад Розик ўғли, 39 ёшда, тариқатнинг қодирияи жаҳрияга мансуб, Содиқ Муҳаммад Аваз эшондан иршод олган. Тошкент шаҳар ва Тошкент вилоятида

муридлари бор. Деҳқончилик билан шуғулланади, йилига 170 сўм солиқ тўлайди.

2. *Мерганча маҳалласи:*

– **Одилхон Эшон Тўрахўжа Қозий ўғли**, 50 ёшда, қодирияи жаҳрияга мансуб. Ўзининг халфа ва муридлари йўқ. Маблагсиз.

– **Қудратилла халфа Муҳаммад ҳожи ўғли**, 49 ёшда, асли кўқонлик, нақшбандияи хуфияга мансуб. Фотиҳани Соҳиб лақабли Муҳаммад Розикдан олган, муридлари йўқ. Йилига 5–6 сўм солиқ тўлайди.

3. *Мўзул кўча маҳалласи:*

– **Мўмин хўжа Эшон Олим хўжа Эшон ўғли**, 80 ёшда. Тариқатнинг нақшбандияи хуфияга ва жаҳрия йўналишига мансуб. Бундан 25 йил олдин кўқонлик Саидхўжа эшондан иршод олган. Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятида муридлари бор. Эшон бадавлат одам, деҳқончилик билан шуғулланади, хазинага йилига 45 сўм миқдоридан солиқ тўлайди. Табобат билан ҳам машғул бўлади, айниқса, бўғма билан оғриганларни даволайди.

– **Аббосхон Саид ҳожи ўғли**, 28 ёшда, нақшбандияи хуфияга ва фаҳрияга мансуб. Отаси Саид ҳожи эшондан фотиҳа олган. Унинг ўз муридлари йўқ фақат мухлислари бор.

4. *Қиёт маҳалласи:*

– **Абдузоҳирхўжа Эшон Абдулазизхўжа ўғли**, 88 ёшда, нақшбандияи хуфияга мансуб. Бу эшон Тошкент аҳолисининг ялпи ҳурматига сазовордир, кўпчилик унинг ибодати ва дуоларининг сеҳри таъсирига ишонади.

– **Ортиқ халфа Қозоқбой ўғли**, 71 ёшда. Султонияи жаҳрияга мансуб. Наманганлик мулла Исҳоқ шайхдан иршод олган, муридлари 30 киши, йилига 3 сўм солиқ тўлайди.

5. *Ўқчи маҳалласи:*

– **Мулла Алимбой халфа Болтабой ўғли**, 58 ёшда, нақшбандияга мансуб, муридлари йўқ.

6. *Қашқар маҳалласи:*

– Ҳазрати Миён Солиҳ Эшон ҳазрати Миёнхўжа Эшон ўғли, 62 ёшда, тариқатнинг нақшбандияи хуфиясига мансуб. Ўзининг имом Раббоний авлодидан эканлиги билан машҳурдир. Бу авлод халқ ичида катта ҳурматга сазовор. Ҳиндистонда яшаган имом Раббонийнинг авлодлари ўз исмларига доимо “Миён” (форсча ўрта демақдир) қўшимчасини қўшадилар. Умуман ҳамма Миёнлар эрли халқ орасида катта ҳурматга эгадир, улар камтарона ҳаёт кечирадилар ва ўз обрўларини юқори тута биладилар. Дехқончилик билан шугулланади, йилига 200 сўм солиқ тўлайди.

7. *Шайхонтаҳур маҳалласи:*

– Сайид Муҳаммад ҳожи халфа Муҳаммад ўғли, 46 ёшда, қодирияи жаҳрияга мансуб. Фотиҳани наманганлик Меҳмонхон Тўрадан олган. Муридлари бор, катта маблағга эга эмас, йилига 20 сўмгача солиқ тўлайди.

– Усмонхўжа Яҳёхўжа ўғли, 55 ёшда, султонияи (яссавия) жаҳрияга мансуб. Муридлари 30 кишига боради. Эшон бой эмас, йилига 7 сўм миқдорида солиқ тўлайди. Келиб чиқиши Шайхонтаҳур авлодидан.

8. *Жар кўча маҳалласи:*

– Юсуфхўжа Эшон Бадалхўжа Эшон ўғли, 38 ёшда, қодирияи жаҳрияга мансуб. Фотиҳани отасидан олган, отаси эса қаршилиқ Абдуҳолиқ ҳожидан олган. Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятида муридлари бор. Ҳазинага 10 сўмгача солиқ тўлайди.

9. *Ғишт масжид маҳалласи:*

– Мулла Солиҳ Муҳаммад халфа мулла Алий Муҳаммад ўғли, 95 ёшда, айрим кишиларнинг айтишича эшоннинг умуман муридлари йўқ.

10. *Қорёғди маҳалласи:*

– Миразиз халфа Баротбой ўғли, 60 ёшда, тариқатнинг тўртала катта йўналишларига мансуб, асосан қодирияга. Муридлари йўқ.

11. *Падаркуш маҳалласи:*

– Мулла Иброҳим халфа мулла Охунд халфа ўғли, 40 ёшда, султонияи (яссавия) жаҳрияга мансуб. Тошкент ва унинг атрофида 40га яқин муридлари бор, ўзи камбағал.

12. *Девонбеги маҳалласи:*

– Мулла Али Инъо Суфий, 48 ёшда, жаҳрияга мансуб, муридлари 50 кишига яқин.

Себзор даҳаси:

1. *Қорасарой маҳалласи:*

– Шокирхон Тўра Мўмин ўғли. Мўмин халфа қаршилик Алавҳожидан иршод олган, кейинчалик ўз ўғилларига эшонлик учун фотиҳа берган, Эски Жўва маҳаллалик Азимни хафаликка тайёрлаган. Мўмин халфа ўғиллари 55 ва 51 ёшда, улар сухранардияи – султонияи жаҳрияга мансубдир. Ака-ука эшонлар биргаликда хазинага 50 сўмгача солиқ тўлайдилар.

2. *Эски Жўва маҳалласи:*

– Мулла Азим охунд мулла Шодмонбой ўғли, 66 ёшда, сухранардияи жаҳрияга мансуб. Зиғир ёғи савдоси билан шуғулланади, йилига 20 сўм солиқ тўлайди.

3. *Тахтапул маҳалласи:*

– Ортиқхўжа эшон Мирзохўжа эшон ўғли, 67 ёшда, нақшбандияи хуфияга мансуб. Тошкент шаҳрида ҳиндистонлик (Деҳли ва Сархин ш.) ҳазрат Соҳибзода (Миён Гуломқодир)дан иршод олган. Тариқат ишлари бўйича эшон хузурига 40–50 киши тўпланади. Илмий дарсларга эса унинг 20 чоғлик талабаси қатнашади. Эшон деҳқончилик билан шуғулланади, бадавлат одам, ҳар йили хазинага 40 сўмгача солиқ тўлайди.

4. *Хўжа Тарозу-Лақон маҳалласи:*

– Мулла Мирфайзи мулла Саримсоқ ўғли, 57 ёшда, камбағал, халқ орасида бу эшонни кўпчилик танимайди.

5. *Дарвозакент маҳалласи:*

– Мулла Шоакрам халфа мулла Шояқуб ўғли, 76 ёшда, нақшбандияи хуфияга мансуб. Фотиҳани эшон Аҳмад махсумдан (Бешёғоч даҳаси) олган. Масжидда имомлик

вазифасини ўтайди. Икки ўғли бор: мулла Муҳаммад Зокир ва мулла Шоаҳмад, булар ҳам фотиҳани эшон Аҳмад махсумдан олишган.

– **Аббосхўжа Тўра Ҳамдам Тўра ўғли**, 25 ёшда, жаҳрияга мансуб, камбағал.

6. *Работ маҳалласи:*

– **Тошмуҳаммад Бадалмуҳаммад ўғли**, 66 ёшда, нақшбандияи хуфияга мансуб. Фотиҳани эшон Аҳмад махсумдан (Бешёғоч даҳаси) олган. Работ масжидида имомлик қилади, ҳамда шу масжид қошидаги мактабда домлалик вазифасини бажаради. Хазинага йилига 10 сўм солиқ тўлайди.

7. *Охунд гузар маҳалласи:*

– **Мулла Жамолиддин Бекмуҳаммад ўғли**, 59 ёшда, татар, жаҳрияга мансуб, муридлари йўқ, кўзи ожиз.

8. *Кохота маҳалласи:*

– **Раҳматилла хўжа Шоҳмаҳди ўғли**, 53 ёшда, нақшбандияи хуфияга мансуб, деҳқончилик билан шуғулланади, муридлари йўқ, йилига хазинага 25 сўм солиқ тўлайди.

9. *Кадибод маҳалласи:*

– **Мирҳамид қори мулла Саримсоқ ўғли**, 42 ёшда, нақшбандияи хуфияга мансуб. Фотиҳани эшон Аҳмад махсумдан (Бешёғоч даҳаси) олган. Кадибод масжидида имомлик қилади. Хазинага 15 сўм солиқ тўлайди.

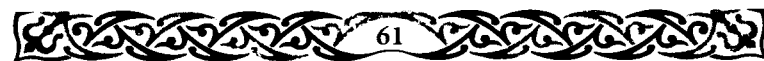
10. *Пушт ҳаммом маҳалласи:*

– **Азиз Муҳаммад Содик сўфи ўғли**, 56 ёшда, султонияи (яссавия) жаҳрияга мансуб. Фотиҳани мулла Нажмиддин Чустийдан олган. Тошкент шаҳрида муридлари сони 60 кишига етган.

11. *Калон шоҳид маҳалласи:*

– **Муҳаммадкарим Абдураҳим ўғли**, 51 ёшда, тариқатнинг қодирияи жаҳрияга мансуб, Абдуваҳоб халфадан иршод олган. Чопон-бозорда тўн сотиш билан шуғулланади. Хазинага йилига 15 сўм солиқ тўлайди.

12. *Парчабоб маҳалласи:*

– Мулла Абдулмажидхон ибн Юнусхўжа эшон, 80 ёшда. Нақшбандия тариқатига кирган, ўқимишли мулла ҳисобланади, деҳқончилик билан шуғулланади, моддий таъминоти яхши. Унинг Тошкент шаҳридаги муридлари сони тўрт юз кишига боради. Эшон бухоролик устози (Соҳибзода номи билан танилган) Миён Ғуломқодирдан фотиҳа – рухсат олган. Эшон ҳаммаси бўлиб ўн беш ўринбосар тарбиялаган. Улардан кўпи Тошкентда яшайди: Имом Алихўжа эшон (Парчабоб маҳалласи), Сиддиқ қори (Ҳалимкўп маҳалласи), Ҳорунхўжа эшон (Работ маҳалласи), Жалилхўжа эшон. Эшон муридларининг аксарияти Тошкент вилоятидаги Занги Ота ва Қорамурутда ва Сайрам шаҳрида яшайди. Эшон Тошкент шаҳар қозиси Муҳиддин ҳожи билан қариндош бўлган. Эшоннинг тўнғич ўғли Муҳиддин ҳожининг қизига уйланган. Мулла Абдулмажидхон шаҳарнинг энг обрўли дин арбоби ҳисобланади. У ўз сулоласининг илдизлари Исломининг илк фотиҳ-маърифатчиларига бориб туташувини тасдиқловчи ишончли шажарага эга, бу билан фахрланади. Эшон кўчмас мулклари ҳисобидан йилига 100 сўм солиқ тўлайди. Ҳар жума куни эрталаб Парчабобдаги масжидда намоз ўқилади, унда йигирма-ўттиз киши иштирок этади. Эшон Мўйи Муборак мадрасасининг мударрисси (директори) ҳисобланади.

Бешёғоч даҳаси:

1. *Арпапоя маҳалласи:*

– Мулла Шарофуддин маҳдум Аҳмад маҳдум ўғли, 52 ёшда, нақшбандияи хуфияга мансуб, ўз отаси Аҳмад маҳдумдан иршод олган. Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятида муридлари бор. Мулла Шарофуддин қуйидаги халфаларни тайёрлаган: Нижний Новгородда–мулла Зокирни, Тошкентда–мулла Шамсиддинни (ўзини жияни). Отасидан қолган халфалар: Бешёғоч даҳасида–Обид маҳдум, Сезор даҳасида–Тошмуҳаммад, Мирҳамид қори, Шоакрам, Кўқон шаҳрида–Тошмуҳаммад, Самарқанд вилояти Ургут қишлоғида–Қурбонқул, Бухорода–

Абдурахмон. Эшон бадавлат бўлган, ҳар йили хазинага 150 сўм солиқ тўлаган.

2. Яланг қори маҳалласи:

– **Имом Зайнууддинхон Ҳодихон ўғли**, 65 ёшда, наманганлик Меҳмонхондан иршод олган. Имом Зайнууддинхон Ҳодихон ўғли томонидан тайёрланган халфалар: Сайрамда–Исабек, Бешёғоч даҳаси Комолон маҳалласидан–Яҳё ҳожи, Занги – отадан Аҳмад шайх. Эшон бадавлат бўлган, йилига хазинага 100 сўм солиқ тўлаган.

3. Эски номозгоҳ маҳалласи:

– **Нажмиддинхўжа Нурхўжа эшон ўғли**, 56 ёшда, жаҳрияга мансуб, Азизлар эшон шогирди. 20га яқин муридлари бор.

4. Яланг қори маҳалласи:

– **Шояъқуб Шораҳим ўғли**, 51 ёшда, жаҳрияга мансуб, Азизлар эшон масжидининг халфаси.

5. Янги маҳалласи:

– **Ҳошимхон Абдулқосимхон Эшон ўғли**, 47 ёшда, нақшбандияи хуфияга мансуб. У элга машҳур бўлган. Тошкентда 800га яқин муриди бўлган. Қирғиз даштларида эшоннинг ихлосмандлари жуда кўп бўлган. Унинг акаси Саид Боқихон Бешёғоч даҳасининг қозиси бўлган.

6. Комолон маҳалласи:

– **Яҳёхўжа Абдужабборхўжа ўғли**, 45 яшар, жаҳрияга мансуб, Тошкентда 20 муриди бор.

7. Лаклак маҳалласи:

– Азизлархўжа Ёқуб ҳожи ўғли, 76 ёшда, қодирияи жаҳрияга мансуб. Фотиҳани Муҳиддинхоннинг отасидан олган. 20га яқин муридлари бор.

8. Чақар маҳалласи:

– **Миён Фазлий Гафур**, 49 ёшда, ўзи қўқонлик, нақшбандияи хуфияга мансуб. Фотиҳани отаси Фазлиддин Аҳаддан олган. Деҳқончилик билан шуғулланади.

Кўкча даҳаси:

1. *Чигатой маҳалласи:*

– Мулла Ориф Қувондиқ суфий, 41 ёшда, қодирияи жаҳрияга мансуб. Муҳиддинхон эшондан иршод олган. Мактабда дарс ўтади, талъати хушбичим, жуда хушсурат одам, элда обрў-эътибори баланд. Йилига 9 сўм солиқ тўлайди.

2. *Тўқли жаллоб маҳалласи:*

– Ҳазрати Миён Фазлий Музаммил Ҳазрати Миён Калон ўғли, 56 ёшда, бухоролик, нақшбандияи хуфияга мансуб. Муҳиддинхон эшондан иршод олган. Регистондаги Пўлатбой масжидада имомлик қилади, қироатдан ҳам дарс беради. Деҳқончилик билан шуғулланади, йилига 40 сўм солиқ тўлайди.

3. *Кунжак маҳалласи:*

– Обидхўжа халфа Мулла Хўжажон ўғли, 63 яшар, султонияи (яссавия) жаҳрияга мансуб. Наманганлик мулла Файзи эшондан иршод олган. Эшон масжид мактабида домлалик қилади, хазинага йилига 14 сўм солиқ тўлайди.

4. *Каллахона маҳалласи:*

– Мулла Боқий Муҳаммад халфа Мулла Абдужалил ўғли, 38 ёшда, Наманган вилоятининг Чуст шаҳрида туғилган, нақшбандияи жаҳрияга ва хуфияга мансуб. Қўқонлик Ҳаким халфадан иршод олган. Фақирона ҳаёт кечиради. Каллахона масжидининг ҳужрасида истиқомат қилади. Муридлар сони 30га боради.

5. *Кўкча маҳалласи:*

– Мирискандар халфа Мирниёзбой ўғли, 64 ёшда, жаҳрия ва хуфияга мансуб, камбағал, муридлари йўқ.

– Домла Солиҳ охунд мулла Савранбой ўғли, 81 ёшда, нақшбандияи хуфияга мансуб, муридлари йўқ, камбағал. Иршодни қўқонлик эшон Суфий Бадалдан олган. Масжидда имомлик ва масжид дарсхонасида муаллимлик қилади.

6. *Хонақоҳ маҳалласи:*

– Мулла Шоабдумалик халфа мулла Раҳматуллоҳ қори ўғли, 66 яшар, нақшбандияи хуфияга мансуб. Фотиҳани

ҳазрати Миён Мазҳардан олган. Эшон йилига хазинага 20 сўмгача солиқ тўлайди.

7. *Кесаккўргон маҳалласи:*

– Эшон Бобо охунд Шодмонхожи эшон ўгли, 62 ёшда, нақшбандияи жаҳрияга ва хуфияга мансуб. Иршодни Шоюсуф хожи эшондан олган. Камбағал. Даштдаги қирғизлар орасида муридлари кўп. Доимо рўзадор. Ўз мухлис ва ихлосмандлари ёрдамида кўприклар қуриш ва ариқлар қозиш билан шуғулланади.

8. *Лангар маҳалласи:*

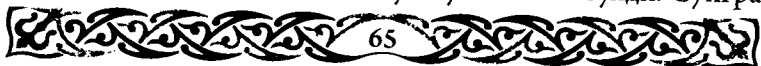
– **Хожабой халфа Раҳимбой ўгли**, 78 ёшда, султонияи (яссавия) жаҳрияга мансуб, камбағал. Иршодни наманганлик эшон Мулла Файзуллодан олган. Ўзининг Лангар маҳалласида Тошхўжа қори исми халфаси бор. Эшон хазинага йилига 2сўм 50 тийин солиқ тўлайди.

– **Мулла Тожихон Эшон хожи Шоаҳмад маҳдум халфа ўгли**, 37 ёшда, бадавлат, қодирияи жаҳрияга мансуб. Эшон Авлиё ота шаҳрида истиқомат қилади, унинг юртга танилиши отасининг шон-шухрати орқалидир. Авлиё ота шаҳрида ва унинг атрофларида ҳам қирғизлар орасида Тожихоннинг муридлари кўп бўлган.

3.3. XIX–XX аср. Эшон Бобохон – ислом маърифатчиларининг зурриёти. Ҳаётини маслаги.

Биринчи ҳаж сафари

Эшон Бобохон Тошкент шаҳрининг Ҳазрати Имом (Парчабоб) маҳалласида таниқли дин арбоби Абдулмажидхон ибн Юнусхон хонадониде туғилди. Унинг катта бобоси Аюб Хўжа Эшон, бобоси Юнус Хўжа Эшон, отаси ҳам ўз даврининг обрўли фақиҳлари бўлишган, “Мўйи муборак” мадрасасида узоқ йиллар мударрислик қилишган. Эшон Бобохонга диний билимларни ўргатган биринчи устоз унинг отаси Абдулмажидхон ибн Юнус Хўжа Эшон бўлди. Сўнгра

у амаки-акаси таниқли олим, юксак фазилат ва билим соҳиби Баҳодирхон маҳдумдан сабоқ олади. Олти ёшидаёқ онасидан жудо бўлган Эшон Бобохонни бобоси Юнус Хўжа Эшон ибн Айюб Хўжа паноҳига олади.

Кейинчалик унинг тарбияси билан Абдулмажидхоннинг синглиси Бибисора шуғулланади. Ўқимишли ва бой Бибисора бева қолиб, фарзанд кўрмаган эди. Тез орада Эшон Бобохонни фарзандликка асраб олади ва 12 ёшга тўлганида Бухородаги Мир Араб мадрасасига ўқишга жўнатади.

Таълим ишларини текшириш учун Тошкентдан Бухорога келган халқ қозиси Муҳиддин Хўжа ёш Эшон Бобохонда илмга кучли иштиёқ борлигини пайқаб, уни шогирдлари сафига олади. Тошкентда Муҳиддин Хўжа тавсияси билан Эшон Бобохон “Кўкалош” мадрасасида таҳсилни давом эттиради.

Ёш Эшон Бобохон диний илмларни чуқур ўрганишга ҳаракат қилди. У тартиб-интизомли, ўзига талабчан, тиришқоқ талаба эди. Тез орада аъло натижаларга эришди. Муҳиддин Хўжа бир неча йиллар мобайнида Эшон Бобохонни кузатиб юрди. Ниҳоят, мадрасани битиргач, ёш фақиҳ олимга Тўхтаҳон исми қизини никоҳлаб берди. Қози Тошкент яқинидаги Яланғоч кўргонидан 120 гектар ерини ҳам қизига ҳадя қилган эди.

Эшон Бобохон билан Тўхтаҳон никоҳидан уч ўғил: Муборакхон, Оқилхон ва Саидкамолхон туғилди. Тўртинчи фарзандига кўзи ёриётганида Тўхтаҳон вафот этади. Дафн маросимини ўтказиш кунлари ва ундан кейинги кунлари мушфиқ аммаси Бибисора гўдак фарзандларга қараш, уй-хўжалик ишларини бажариш ёлғиз қолган Эшон Бобохонга қанчалар қийин бўлаётганини кўради. Шундан сўнг у шаҳарда таниқли бойлардан Сиддиқ Хўжанинг қизига совчи қўйишга қарор қилади. Аммо Сиддиқ Хўжа Тошкентнинг бадавлат кишиларидан бирининг ўғлини куёв қилишни истар, шу боис 14 ёшли қизи Саломатхонни уч боланинг отаси катта ёшдаги Эшон Бобохонга бергиси келмайди. Саломатхоннинг

онаси Тўраҳонпошша замонасининг ўқимишли аёлларидан эди. У орадаги ёш фарқига қарамай, Эшон Бобоҳондек илмли олим куёви бўлишини хоҳлади ва эрини ҳам бу хайрли ишга розилик беришга ундайди. Тўраҳонпошшанинг бобоси Абдусаттор Охун зиёли киши бўлиб, шахсий кутубхонаси бор эди. Тўраҳонпошша бобосидан мерос олган барча китоб ва қўлёзмаларни қизининг келинлик сепига қўшади. Саломатхон шарқона донишмандликнинг энг яхши анъаналари руҳида тарбия топган эди. У Қуръони каримни тиловат қила олар, намоз ўқир, уй юмушларини яхши юритар эди.

Бибисора Ҳазрати Имом маҳалласидаги ҳовлиси, уй-жойини Эшон Бобоҳонга хатлаб беради. Қариндошлари – Юнусхонхўжа эшоннинг фарзанд ва набиралари шу маҳаллада, уларга қўшни бўлиб яшашарди. Эшон Бобоҳон билан Саломатхон никоҳидан тўрт ўғил: Зайнуддинхон, Зиёвуддинхон, Бадриддинхон, Насриддинхон ва икки қиз Сафияхон билан Саидахон туғилди. Эшон Бобоҳоннинг марҳума аёлидан туғилган ўғиллари ҳам шу уйда, ҳаммалари бир онанинг болаларидай аҳил-иноқ улғайишди.

Эшон Бобоҳон ноёб истеъдодли инсон эди. У умрининг охиригача илмини тинимсиз оширишга ҳаракат қилди. У ўзидан ёш ёки ҳали билими-тажрибаси камроқ олимлардан ҳам ўзини қизиқтирган саволларга жавоб сўрашни асло ор деб билмасди. Ҳар хил майда ташвишларга ўралашиб қолмай, бор вақтини диний нашрларни ўқишга, ақида, фикҳ, тафсир, ҳадис, сарфу наҳв ва тажвидга доир мураккаб масалаларга жавоб топишга сарфларди.

Эшон Бобоҳон Баҳоуддин Нақшбанд таълимотини пухта ўрганган, нақшбандия тариқатининг фаол издошларидан бири эди. Ушбу тариқат неча асрлардан буён Ўрта Осиёда кенг тарқалган, Шарқ ижтимоий ҳаёти ва сиёсатига ҳам катта таъсир ўтказар эди. Ўрта Осиёдан етишиб чиққан жуда кўп улуг аллома зотлар мазкур тариқатда бўлишган. Масалан, буюк

форс шоири Абдурахмон Жомий (1414–1492), буюк ўзбек шоири Алишер Навоий (1411–1501).

Хожа Баҳоуддин Нақшбанд Қуръони карим оятлари билан Пайғамбаримиз (с. а. в.) суннатларини ҳамда саҳобалар ва солиҳ салафларнинг ўғитларини кенг ва чуқур ўрганиш, ҳаётга татбиқ этиш натижасида нақшбандия тариқатига асос солган. Унинг “Дил ба Ёру даст ба қор” – “Дил Аллоҳда, қўл ишда бўлсин” шиорига кўра инсон фаолиятининг турли соҳалари: деҳқончилик, ҳунармандчилик, савдо, ҳамда давлат хизматининг барча-барчасида ҳалолликка, меҳнатсеварликка, ҳимматга, марҳаматга, тўлақонли ҳаёт кечиришга, ҳамжиҳатликка чақиргани боис халқ орасида жуда кўпчилик нақшбандия тариқати издоши бўлди.

Эшон Бобоҳоннинг ҳаёт маслағи одамлар билан рўй-рост, тўғридан-тўғри, фақат яхшиликка ва ўзаро ҳурматга асосланган муносабатлар ўрнатиш эди. Умри давомида у ҳамиша Пайғамбаримизнинг (с. а. в.): “*Енгиллаштиринг, оғир-қийин қилиб кўрсатманг, яхшиликка чақиринг, (одамларни) Исломдан бездириб қўйманг*” (Имом Бухорий ривояти) мазмуни ҳадисларига риоя қилди.

1912 йили Эшон Бобоҳон қайнотаси Сиддиқхўжа бой ва ўғли Саидқамолхон ҳамроҳлигида муборак ҳаж сафарига отланди. Ўн олти ёшли Саидқамолхон анча бақувват йигит бўлиб, узоқ йўлда ёрдамчи вазифасини бажарар эди. Улар Тошкентдан поездда Одессага келишади, Одессадан кемада Истанбулга етиб олишади. Истанбулдан Маккагача эса туяда йўл юришади. Бутун йўл давомида ҳар икки кеча-кундузлик масофадан сўнг бир оз тўхтаб, сув, озиқ-овқат ғамлаб олишга, туяларни алмаштиришга хосланган жойлар бор эди. Маккада ҳаж амалларини адо этишгач, Мадинагача яна ўн икки кун йўл юришди. Ҳожиларнинг Маккага бориб, ҳаж фарзини адо этиш ва Мадинада Пайғамбаримизни (с. а. в.) зиёрат қилиш учун бориш-келишларига ҳаммаси бўлиб бир юз саксон икки кун вақт кетди. Улар Маккага бориб ҳаж аҳкомларини адо этишганини тасдиқловчи асл нусха ҳужжат мавжуд.

3.4. Тасаввуф билимдонлари

1870–1875-йиллари Бухородаги Мир Араб мадрасасида таҳсил олиш давомида ёш Эшон Бобохон суфийлар тариқати етакчисининг камолотга эриштириш таълимотлари ва бажарадиган амаллари билан жуда қизиқиб қолади. Ёш Эшон Бобохон Мир Араб мадрасасида Россия мусулмонларининг бўлғуси маънавий раҳбари, етакчиси шайх Шаҳобиддин Маржоний билан бир даврда таълим олади.

Ҳозирги кунда бухоролик тарихчи олимлар Маржоний жамғармаси (Россия) ва Нижний Новгород шаҳри Хусаин Файзхонов номидаги институт тадқиқотчилари билан ҳамкорликда Ўзбекистон Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти хазиналаридан Шаҳобиддин Маржоний ва Эшон Бобохоннинг алоқалари, мулоқотлари ҳақида маълумотларни излаб топишга киришишган. Чор империясининг Туркистонни босиб олиш йиллари (1865–1917) ҳам мазкур тадқиқот доирасига киритилган. Ҳозиргача икки мамлакат жадидчилик ҳаракати вакиллари: Аҳмад Дониш Бухорий (Бухоро амирлигининг Россия империясидаги Фавқулодда ва Мухтор эчиси) Шаҳобиддин Маржоний ва Россиянинг бошқа мусулмон арбоблари билан таниш бўлгани, таниқли маърифатпарвар Ислом олими Хусаин Файзхонов, кейинроқ эса Исмоил Ғаспирали асарларини мутолаа қилгани ҳақида дастлабки маълумотлар аниқланди. Бу асарлар билан таниқли маърифатпарвар аллома Маҳмудхўжа Бехбудий ҳам яхши таниш бўлган.

Ўзбек ва татар халқлари маданияти, маърифатчилигининг ўзаро таъсирлари, бир-бирини қанчалик бойитганлик тарихи ҳали ўз тадқиқотчиларини кутяпти. Бундай тадқиқотлар жуда қизиқарли, бугунги кун учун фойдали бўлиши табиийдир.

Россия ва Ўзбекистон мусулмонлари мазкур даврда икки мамлакат Ислом арбоблари, маданият ва маърифат дарғаларининг ўзаро дўстлиги ва ҳамкорлиги ҳақида

янги-янги маълумотлар билан тез орада танишадилар деб умид билдирамиз.

Ёш Эшон Бобохон дунёқараши Бухородаги Мир Араб мадрасасида таҳсил олган йиллари таниқли олим, нақшбандия тариқати шайхларидан Домла Икромча таъсирида шаклланди. Тошкентнинг Кўкалдош мадрасасида эса унга домла Миён Молик Махсумий ва байрутлик таниқли муҳаддис Сайид Али Зоҳирий Витрий-Маданийнинг таъсири катта бўлди. У ҳам нақшбандия тариқати шайхларидан эди. Албатта, Эшон Бобохон отаси Абдулмажидхон Эшондан ҳам кўп нарса ўрганган бўлиши аниқ.

Эшон Бобохон диний илмларни дунёвий аниқ фанлар билан уйғун ҳолда, янгича услубда ўқитиш ғоясини илгари сурган маърифатпарвар жадиदчилик ғоялари тарафдори эди. XIX аср охири XX аср бошларида меҳрибон ва раҳми Аллоҳнинг инояти билан буюк олимлар Абдулла Авлоний, Маҳмудхўжа Беҳбудий, Мунаввар қори Абдурашидхон, Абдурауф Фитрат ва бошқаларнинг фаолияти туфайли Тошкент шаҳри Исломи маърифатчилиги марказига айланди. Айни шу зотларнинг саъй-ҳаракатлари билан Тошкентда мусулмонларнинг фарзандлари учун янги услубдаги намунали мактаблар очилди, жадидаларнинг илк босма нашрлари чоп этилди.

Маърифатпарварлик ғояларининг тез ривож топишига бошқа сабаблар қатори яна икки ҳолат сабаб бўлди. Биринчиси, ташқи сабаб: ўша йиллари Россиянинг Туркистон ўлкасидаги генерал-губернатор Романов бошлиқ маъмурияти маърифатчи жадидаларни тузумнинг душмани деб билишмасди. Шу боисдан ҳам ҳукумат маърифатчилар фаолиятига кўп йиллар тўсқинлик қилмади. Бундан ташқари, рус маъмурлари Тошкент, Самарқанд, Фарғона шаҳарларида ўзбек миллий театрларини ташкил қилиш, газета-журналлар чоп этиш, мусулмонларнинг ҳажни адо этиш учун Маккага сафарини йўлга қўйиш каби ишларни ҳам маъқуллашган. Иккинчиси, ички сабаб: Исломи

танитиш–ёйиш бўйича ғоя ва амалий ишлар кенг йўлга қўйилишида ўзбек ва татар тиллари ва маданиятларининг бир-бирига яқинлиги, шунингдек, икки халқ дўстона мулоқотлари ва ҳамкорлигининг кўп асрлик бой тарихи, икки халқ вакиллари ўртасида никоҳланиш, оила қуришнинг кўпайиши ҳам катта аҳамият касб этди. Икки мамлакатнинг маърифатпарвар-жадид олимлари, шоирлари орасида яқин алоқалар, ижодий ҳамкорлик ўрнатилишида Бухородаги Мир Араб мадрасаси битирувчилари Шаҳобиддин Маржоний, Борудий, Файзхон Ҳусайнов, Ризоуддин ибн Фахриддин сингари татар-бошқирд мусулмон арбобларининг ҳиссаси катта бўлди. Мусулмонларга диний ҳукмларнинг енгил ва қулай шаклда етиб боришида татар олими Аҳмад Ҳодий Мақсудийнинг “Ибодати исломия” китобининг катта ўрни бор. Қозон босмаҳонасида кўп минг нусхада чоп этилган бу китоб халқ орасида кенг тарқалди. У олдин татар тилида, сўнгра ўзбек тилида ҳам нашр этилди. Ўқимишли кишиларнинг кўпида бу китоб бор эди.

Ўтган асрнинг 30-йиллари бошида Эшон Бобохон Ўрта Осиё мусулмонлари қозиси этиб сайланди. У маърифатчи-жадидларнинг кўзга кўринган барча намояндалари билан яхши таниш, дўст-биродар эди. Тошкентдаги “Тилла Шайх” масжиди, “Мўйи муборак” мадрасаси уларнинг севимли учрашув жойи бўлган. Хуллас, меҳрибон ва раҳмли Аллоҳ Эшон Бобохонга даҳрий совет тузуми шароитида Ислом динига ишонч-эътиқодни тиклаш, мусулмонларнинг диний ҳис-туйғуларини уйғотишга хизмат қилиш имконини берганида, маҳаллий мусулмонлар етакчиси бу улдуғ вазифани удалашга тайёр эди. У Исломнинг маънавий-маърифий ўрта йўналишини тиклаш ва мустаҳкамлаш стратегиясини тўғри ва пухта ишлаб чиқди, бор билим ва тажрибасини ишга солиб, собиқ советлар мамлакатининг мусулмон жамоалари фойдасига қатъият ва маҳорат билан кўп йиллар хизмат қилди. Нақшбандия тариқати пири-устози, исломий маърифатчи – жадидчилик

амалиётчининг чуқур билим ва кенг дунёқараши бундай самарали фаолиятга мустақкам пойдевор бўлди.

Муфтий Бобохоновлар сулоласи асосчисининг ҳаёти ва улкан ютуқларини тадқиқ этган олимлар, Эшон Бобохон Ислоннинг ўрта йўналиши ҳанафий мазҳаби олимими, шу билан бирга, Аллоҳ таолони танишда юқори даражага эришган нақшбандия тариқати устозидир, деган хулосада ҳамфикрдирлар.

Таниқли ўзбек илоҳиётчи олими, Бухоро Мир Араб мадрасаси мударриси мулла Абдулғафур Раззоқ Бухорийнинг “Тариқатга йўлланма” (Тошкент, “Мовароуннаҳр”, 2003) китобида шошлик пирлар санаб ўтилади. Улар ҳамма ҳурмат-эҳтиром кўрсатадиган, тан оладиган тасаввуф пирлари – устозларидир: Абу Салама Наср ибн Муҳаммад Шоший Сўфий Илоқий (вафоти м. 981 й.); Абу Шурайҳ Исмоил ибн Аҳмад Наккоз Шоший (вафоти м. 1078 й.); Абул Ҳасан Саид ибн Ҳотам Усбоникатий (X аср); Муҳаммад Олим Шоший; Занги Ота; Мавлоно Тожуддин Дарғамий; Шайх Умар Боғистоний Тошкандий; Шайх Хованд Таҳур (м. 1360 йил вафот этган); Хожа Довуд; Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор Шоший Самарқандий (1404–1490); Хожа Абдулҳақ (XVI аср); Эшон Абдулмажидхон ибн Юнусхон (1810–1895й.); Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон (1858–1957 й.).

4-БОБ. ШҶҲРОЛАР ДАВРИДА ИСЛОМГА БЎЛГАН МУНОСАБАТ

4.1. ШҶҲРОЛАРНИНГ ДИНГА НИСБАТАН СИЁСАТИ

1917 йилдан кейин тўнтариш тез орада Туркистон ўлкасини ҳам қамраб олди. Тарих фанлари доктори, Москва Давлат университети профессори Дмитрий Арапов билан тарих фанлари доктори, Русия Давлат ижтимоиёт университети профессори Григорий Косач “Ислам и мусулмане по материалам Восточного отдела ОГПУ. 1926 год” (ИД “Медина”, Нижний Новгород, 2007) деб номланган китобида советларнинг давлат хавфсизлиги идоралари Ислом дини ва мусулмонларга муносабатда қандай йўл тутганини очиқ-ойдин кўрсатувчи ҳужжатларни келтиришган.

1917 йил октябридан кейинги биринчи ўн йилда советларнинг Ислом динига нисбатан сиёсатини давлат хавфсизлик идоралари ҳужжатларига мурожаат қилмасдан тадқиқ этишнинг иложи йўқ, чунки мазкур сиёсат юритилган соҳа бўйича жуда ҳам муҳим, ҳатто бирламчи манба-ҳужжатлар мана шу ташкилот архивларида мавжуд.

Тарқатиб юборилган Бутунрусия Фавқулодда комиссияси (ВЧК) вазибалари 1922 йил февралдан Давлат сиёсий бошқармаси (ГПУ) зиммасига юкланди. 1922 йил декабрида СССР ташкил бўлганидан сўнг бу маҳкама Бирлашган давлат сиёсий бошқармасига (БДСБ, русчаси ОГПУ) айлантирилди. Бу маҳкама ҳам худди илгаригидек, болшавойлар қўлида совет ҳокимиятини ички ва ташқи хуружлардан ҳимоя қилишда “пролетариат диктатурасининг қудратли қиличи” бўлишдек муҳим вазифасини бажаришда давом этаверди.

Махсус мусулмонлар йўналишида ишлаш учун 1922 йил 2 июнда ВКП(б) Марказий Қўмитасининг қарори билан БДСБнинг Шарқ бўлими (БДСБШБ) тузилади. Унинг

бўлинмаларидан бирига “Кавказ, Туркистон, Хива, Бухоро, Қирғизистон, Татаристон, Бошқирдистон ва Қримда ДСБ идоралари фаолиятининг ўзига хос аксилинқилоб ва Шарқ жосуслигига қарши барча ишларини бирлаштириш” вазифаси топширилди.

БДСБШБ ишларида “Ислом муаммоси”га етакчи ўрин берилишининг қатор ички ва ташқи сабаблари бор эди. Болшавойларнинг “энг олий ғояси” тарихда мисли кўрилмаган “янгича дунё”ни – “социалистик тараққиёт”ни ўртага қўйиш эди. Аммо советлар мамлакатининг барча халқлари бир-бирига жипслашиб-қўшилиб “бир бутун халқ”қа айланган шароитдагина бундай ғоя амалга ошарди. Советларнинг “эритиш қозони”га турли миллату эл-элатлар (уларнинг эркиштиёри билан ҳеч ким ҳисоблашмасди) каби мусулмонлар ҳам “қўшиб юборилиши” керак эди. “Большавой” дохийларнинг фикрича, миллатларни “бирлаштириб юбориш”нинг энг кучли йўли бошқалар қаторида исломий ўқув юртларининг ҳам ўрнига советча умумтаълим мактабини жорий этиш эди. Бу фикрни чекистлар ҳам қўллашарди.

Бутуниттифоқ Марказий Ижроия Қўмитасининг 1924 йил 9 июнь Декретига мувофиқ ислом ақидаси асосларини чекланган тарзда ўқитишга вақтинча йўл қўйиб бергани билан совет идоралари ҳам, хавфсизлик идоралари ҳам мусулмонларнинг фарзандлари фақат 12–14 ёшга тўлганида шариятни ўрганишлари мумкинлигини таъкидлашарди. Бунгача ўша давр биринчи босқич совет мактабида “дунёвий” таълим олган бўлиши шарти билан, албатта.

1926 йили совет мактаби икки босқичга ажратилиб, биринчисида беш йил, иккинчисида тўрт йил ўқиш кўзда тутилган. Бундай йўл сиёсий ва рухий (психологик) нуқтан назардан бола онги совет мактабида олдиндан “моддиюнчилик” ғояси билан эмланади, яъни унга биринчи ғоявий-маънавий “социалистик уруғ” жойлаштирилади деган фикрга асосланарди.

Болшавойлар тутган бундай йўл аслида сира ҳам янгилик эмас. XIX аср охири, XX аср бошлари чор Россиясида “мусулмонларни Романовлар империясининг “яхлит давлат танаси”га сингдириб-киритиб юбориш лойиҳаси нафақат ишлаб чиқилган, балки ҳаётга ҳам татбиқ этилган эди. “Рус-тузем” мактаблари мана шундай лойиҳанинг меваси эди. Мусулмонларни бошқа диндаги халқлар билан қўшиб-бирлаштириб юбориш борасида чоризмнинг ҳам, советларнинг ҳам тузган режалари фақат хаёлий бўлиб, охири муқаррар мағлубиятга учрагани бизга маълум.

Аммо “болшавой”ларнинг Исломга муносабатда нисбатан “ювошлиги” вақтинча қўлланган бир чора эди холос. РКП(б)нинг дастурий ҳужжатларида “диний қолдиқ асоратлари”, жумладан, Ислом ҳам келажакда советча турмушдан сиқиб чиқарилиши, “илмий атеизм” – даҳрийлик тамойилларига асосланган жамият қуриш таъкидланарди. Шу боис кўп ўтмай ҳамма жойда коммунистча-даҳрийларча шафқатсиз тартиб ўрнатилди, динларни ва дин арбобларини тазйиққа олган жангари даҳрийлик ҳукм сура бошлади.

1924 йилдаёқ марказнинг буйруғи билан деярли барча масжид ва мадраса ёпилди. Таниқли дин арбоблари, олимлар туҳмат билан қамоққа олинди, узоқ ўлкаларга сургун қилинди. Уларнинг кўпи ҳаётини, эътиқодини сақлаб қолиш мақсадида ҳижрат қилишга – хорижга чиқиб кетишга мажбур бўлишди. Минглаб йиллар мобайнида битилган ва кўз қорачигидек сақланиб-ўқиб келинган кўп жилдли нодир китоблар, бебаҳо қўлёзма мánбалар ўтда ёқилди, сувга улоқтирилди, ерга кўмиб ташланди. Халқ орасида юрган гап-сўзларга кўра, Ўратепадаги гишт заводини бир ой давомида диний китобларни ёқиб ишлатишган экан. Қуръони каримни ўқиш ё ўрганишгина эмас, балки уйда сақлаш ҳам оғир жиноят ҳисобланарди. Оммавий қатагон, сургунлар, қирғинлар бошланганида даҳрийлар зулми ўзининг энг баланд чўққисига чиқди. Даҳрийларча сиёсат

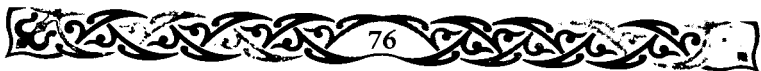

мамлакатни нафақат иқтисодий, балки тубсиз маънавий жарлик ёқасига келтирди. Халқнинг ахлоқий-руҳий ҳолати ночор, журъати синдирилди. Одамлар ҳатто ўз уйларида ҳам намоз ўқишга, диний китобларни ўқишга кўрқижарди.

Октябрь тўнтаришидан сўнг Эшон Бобоҳон ҳанафий олим ўлароқ фаолиятида мўътадилликни сақлаб, янгича шароитлар билан ҳисоблашиш, қисман мослашиб бўлса ҳам, халқни ношаръий ишлардан қайтариб туриш зарур деб ҳисобловчи муфтийларга ҳамфикр бўлди. Шунга қарамай, “Тилла Шайх” масжиди имом-хатиби, “Мўйи муборак” мадрасаси мударриси Эшон Бобоҳон ва унинг оила аъзоларини ҳукмрон “болшавой”лар партияси кучли таъқиб ва таҳдид остига олади.

1928 йил 9 июлда Иосиф Сталин “Социализм сари олға юришда синфий курашнинг кескинлашуви ҳақида”ги шиорни илгари сурди. Ўша йилиёқ Эшон Бобоҳоннинг бир пайтлар қайнотаси Муҳиддинхўжа ҳадя қилган Яланғочдаги ерлари, мол-мулки мусодара қилинди. Унинг ўзи ўғиллари билан даҳрийлар таъқибидан яширинишга мажбур бўлишди; фарзандларини мактабдан ҳайдашди. Эшон отанинг 13 кишидан иборат оиласини “Ҳазрати Имом” маҳалласидаги ҳовлисидан 1928 йил декабрь ойида қаҳратон қиш вақти бўлишига қарамай маҳаллий ҳукумат вакиллари мажбуран милициялар иштирокида кўчирганлар, ўзига эса беш минг сўм солиқ солганлар, тўламасангиз Тошкентдан чиқариб юборамиз деб жуда азоб берганлар.

Пировардида, Эшон Бобоҳон оиласи билан Қорасаройдаги, унга онасидан мерос қолган “Кўрғонча” деб аталмиш дала ҳовлисига кўчиб ўтишга мажбур бўлади. Бу ерда куз-қиш мавсумида яшаш учун шароит йўқлигидан маҳаллий арзон ашёлардан фойдаланиб, пахса уй қуришади, жуда оғир шароитда яшаб туришади. Тошкентдан чиқариб юбормасиналар деб Эшон ота хонадондаги қизлари учун ҳозирлаган бир неча гиламлар ва молларни сотиб, ўша йили солиқнинг 1200 сўмини тўлаганлар.

1929–1930-йилларда Эшон отани милиция ва қидирув ташкилотлар вакиллари олиб кетиб кечгача ушлаб туриб, кеч тунда қўйиб юборар эдилар.

XX асрнинг 40-йилларида болшавойлар томонидан “Дин афюн” деган шиор ташланиб масжид ва мадрасалар вайрон қилиниб имом ва эшонлар ҳибсга олинди. Ўша даврда кўзга кўринган диний уламолардан Имом Ҳасанхон Абдулмажидов, Ҳожиакбархон Муҳитдинов, Усмон Содиқов, Умар Икромов, Мулла Али Шермуҳамедов, Исроил Иноятов, Фузаил махсум Шамсиддинов, Абдулла қори Йўлдошев, Тилла тўра Қосимтўраев, Насруллахон Ҳошимов, Шорасул қори Қорабоев, Нишон қори Раҳматуллаевлар Тошкент турмасига ташланди, кўплари зах ертўлаларда ҳалоқ бўлдилар.

1937 йили Эшон Бобохон билан ўғли Зайниддинхон диндан сабоқ беришда айбланиб қамоққа олинади. Шахсий кутубхонасидаги қимматбаҳо китобларни, арабча қўлёзма асарларни иккита юк машинага ортиб олиб кетишади. Булар унга Саломатхон ва унинг ота-онаси ҳада қилган китоблар эди.

Эшон Бобохоннинг қизи Сафийахон Бобохонова хотираларидан: “Отамни қамоққа олишган куни келган ГПУчилар уйдаги ҳамма нарсани ағдар-тўнтар қилиб ташлашди. Арабча ҳарфда кўчирилган ҳамма китобу қўлёзмаларни битта қўймай олиб кетишди. Ҳалигача эслайман, иккита юк машинаси кузови китоблар, қўлёзмалар билан лиқ тўлган, фақат бир киши ўтиргулик жойгина бўш қолган эди. Отам озгин одам бўлса-да, ўша бўш жойга қийналиб, зўрға ўтирди. Зўравонлар ўзлари кабинага ўтиришди. Ўша пайт ҳаммамиз йиғладик. Аммо отам ўзини хотиржам тутар, ҳамма нарса Аллоҳнинг изнида, тез орада Унинг амри билан адолат ғалаба қилади, деб бизни юпатмоқчи бўларди. Акам Зайниддин қори Сибирга сургун қилинган, биз қариндошлари анча вақтдан буён ундан ҳеч бир хат-хабар олмаган эдик. Ўша йиллари Саломатхон аямнинг амаки акалари Садриддин тўра Азизов Тошкент вилояти Бекобод тумани

соғлиқни сақлаш бўлимига раҳбарлик қиларди. Садриддин тўра билан маҳаллий шифохона бош врачлари Анвархон Саидахмедов оиламизга бўлаётган таҳдидлардан хабар топишиб, ўзлари хавфда қолишса ҳам, акам Зиёвуддинхонни бир неча муддат ўша қишлоқларда даҳрийлар таъқибидан яшириниб юришига ёрдам беришади. Улар акамни бошқа исм-шариф билан шифохона боғбонлигига расмийлаштиришади.

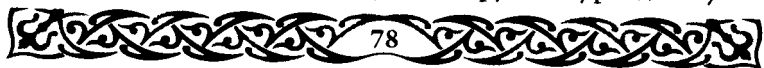
1938 йили олис Бурятиядан Зайниддинхон акам вафот этгани ҳақида совуқ хабар келди. Унинг икки ўғли – 9 ёшли Ҳусниддинхон ва 4 ёшли Нуриддинхон Саломатхон аямнинг қарамоғида қолишди.

Отамни қамоққа олишганидан сўнг, оилани боқиш акам Бадриддинхон билан укам Насриддинхон зиммасига тушди. Аммо улар ишсиз, уларни дин хизматчисининг боласи деб ҳеч қаерга ишга ҳам олишмасди. Фақат бир йўли бор эди – шарифларини ўзгартириб, қайси оиладан чиққанини ҳам яшириши керак. Шу боис акаларим исми-шарифларини Бобохонов ўрнига “Бобоев” деб ўзгартиришди. Фақат акам Бадриддинхон заводга ишга жойлашди. Аммо кўп ўтмай уни ҳарбий хизматга чақирди.

Қамалган кундан 6 ой ўтгач отам қамоқдан чиқди, бу пайтда у 80 ёшга тўлган эди. Орадан уч йил ўтиб, 1941 йил февралда отамни иккинчи марта қамоққа олишди. Унинг ортидан яшириниб юрган Зиёвуддин қори акамни ҳам тутишиб ва диндан сабоқ беришда айблаб, қамоққа ташлашди. Улар қаттиқ қамоқ азобини тортдилар.

Уйда катталар ўрнида, онамдан ташқари, мен билан кенжа укам Насриддинхон қолдик. Биз қамоқдаги отам билан акам Зиёвуддинхонга егулик олиб борардик. Қамоқхона Олой бозори яқинида, ҳозирги тикувчилик фабрикаси ўрнида эди. Учрашувимиз учун полковник Мусиндан рухсат олардик.

Навбатдаги сўроқ чоғида отам бошқа китоблар қатори мусодара қилинган, Қуръони каримга ёзилган “Жалолайн тафсири”ни қайтиб олишга Мусиндан рухсат сўрайди. Мусин

диндор оилага алоқадор бўлгани учун диний китоблар ҳақида оз бўлса ҳам тушунчаси бор эди. Лекин Мусин отамга: “Сен қария, бу китобни ўқиб берсам, тезда қамоқдан чиқариб юборишади, деб ўйлайсанми?” дейди. Отам унга жавобан: “Ҳамма нарса Аллоҳнинг иродасида, Аллоҳ нимани хоҳласа, албатта у бўлади”, дейдилар...”

Эшон Бобоҳон анча кексайиб қолган бўлса-да, қамоқхона қийинчиликларига чидам билан сабр қилади. Бундай ҳолатда унинг хатти-ҳаракати Қуръони каримнинг: *“Қатъият соҳиби бўлган пайгамбарлар (машаққатларга) сабр қилишганидек, сабри бўлиб...”* мазмунидаги оятига асосланган эди.

Профессорлар Д.Арапов билан И.Косач юқорида эслаб ўтилган китобида бундай деб ёзишади: “Давлат хавфсизлиги ходимлари тузган “мусулмонлар иши”га тегишли ҳужжатлар таҳлили шуни кўрсатадики, сўроққа тутувчилар, ҳужжатларни ёзиб борувчилар Ислом дини ва унинг ҳақиқатлари ҳақида ўзбилармонлик билан субъектив фикрлашди. Бу ҳужжатларда (умуман, совет даврининг Исломга доир матнларида) Европада урф бўлган “мусулмон – фанатик” қабилада фикрлаш, динни ҳақоратловчи сўзлар, Ислом оламининг ўтмиши ва бугунги ҳаётини бузиб талқин этиш яққол кўзга ташланади. Бунинг устига, бундай матнларни ёзган кишиларнинг Ислом ҳодисаларини билиши гоҳо яхшиликни кутишга ҳам умид қолдиради”.

Навбатдаги сўроқ пайтида “жиноят содир этгани” ҳақида ҳеч бир далил тополмаган терговчи: “Сен мана шу турмада чирийсан!” деб Зиёвуддин қорига ғазаб ва нафрат билан бақиради: Зиёвуддин қори эса унга: “Бу оламда ҳамма нарса Аллоҳнинг иродаси билан бўлади. Мен Буюклик ва Қудрат эгаси Аллоҳ менга битган тақдир ҳукмига бўйсунаман”, деб жавоб беради.

Зиёвуддин қори суюкли отасининг улуғ орзусини давом эттириш – Ислом шариатини қайта тиклаш ишига муносиб хизмат қилишдек вазифасини эрта англаб етган

эди. Унинг шафқатсиз таъқиблар, таҳдидлар, ҳаётидаги қийинчиликлар, ёшлик йиллари узоқ давом этган ишсизлик ва у билан боғлиқ камбағалликка сабр қилиши, албатта, шундай олий нияти билан изоҳланади.

Зиёвуддинхон таржимаи ҳолининг келгуси авлодлар учун аҳамиятли бўлишини англаб, СССР (НКВД) ИИХК, ЎзССР ИИХКнинг биринчи махсус бўлимидан 1941 йил 18 ноябрда берилган 36291 рақамли маълумотноманинг асл нусхасини сақлаб келган. Маълумотномада бундай деб ёзилган: “Берилди Эшонбобохоновга (унинг ўзи Бобохонов Зиёвуддин қори) шу ҳақдаки, у 1941 йил 20 февралдан 1941 йил 18 октябригача ЎзССР ИИХК қамоқхонасида ҳибсда ушлаб турилди ва жинойий таъқиб этиш тўхтатилгани учун озодликка чиқарилди. Имзо. ЎзССР ИИХК Биринчи Махсус бўлими бошлиғи Давлат хавфсизлиги катта лейтенанти Капустин”.

Зиёвуддин қори бу ҳужжатни гоёат аҳамиятли ҳужжат сифатида сақлаб келган. Бу ҳужжат унинг келгуси авлодларга жуда муҳим хабарни етказувчи мактуби эди: бу расмий маълумотномада ҳукумат ўз фуқароларига қандай ноҳақ зулм ўтказганини ўзи тасдиқлаб қўйган! Бундай зулм маълумотноманинг “жинойий таъқиб этиш тўхтатилгани учун озодликка чиқарилди” деган тўмтоқ жумласида тан олинган. Жиноят процессуал кодексига асосланиш йўқ – қандай модда билан жазога тортилди, қандай моддага кўра озод этилди – маълум эмас. Бу ҳужжат совет тузуми ҳуқуқ-тартибот маҳкамалари ҳеч бир асоссиз хоҳлаган кишисини хоҳлаган вақтда жинойий жавобгарликка тортаверганини исботлаб турибди.

Сафияхоним Бобохонова хотираларидан: “1941 йил октябрь ойида отам билан Зиёвуддинхон акамни “жинойий таъқиб этиш тўхтатилгани учун озодликка чиқарилди” деган ёзув билан қамоқдан озод қилишди. Бу хабар қариндошлар, қўшнилар ва барча яқинларимизни жуда-жуда қувонтирди”.

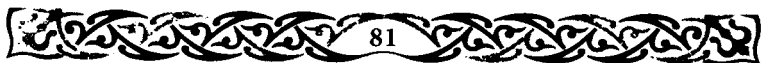

4.2. Тошкентда Ўрта Осиё мусулмонлари диний марказини тузиш ҳаракати бошланиши. “Ҳазрати Имом – Ҳурматли улуғ Имом даҳаси”

Иккинчи жаҳон уруши авжига чиққан паллада Иосиф Сталин барча динлар вакиллариинг диний ҳаётларини қисман тиклашига, 1942 йил охирида эса Россиянинг турли шаҳарларида диний марказлар очилишига рухсат берди. Бутун Ўрта Осиё минтақаси бўйлаб Россияда мусулмонлар диний бошқармаси иш бошлагани, масжидлар очилгани ҳақида хушxabар тарқалди. Советлар мамлакатида диндорларни ёппасига қувгин қилиш сиёсати бир оз юмшагандек бўлди.

Эшон Бобоҳон исломнинг илк даврларида Пайғамбаримиз Муҳаммад (с. а. в.) саҳобаларидан бирига: *“Аллоҳга қасам, бу дин мукаммалликка эришадиган кун яқиндир. Ўша кун юракларда Аллоҳдан қўрқшидан бошқа қўрқинч қолмайди”*, деганларини ҳадис, тарих китобларидан яхши биларди. Муҳаммад пайғамбаримизнинг (с. а. в.) бундай кўтаринки ишончлари Эшон Бобоҳонни илҳомлантиради. Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонларини бирлаштирувчи диний марказ ташкил этиш ғоясини Эшон Бобоҳон анчадан буён дилга туғиб келарди. Чунки Русия мусулмонларининг ягона диний бошқармаси, Ўрта Осиё у ёқда турсин, бошқа минтақалар, масалан, жуда кўп мусулмон халқлар яшайдиган Кавказортидан ҳам минглаб чақирим узоқда – Уфа шаҳрида жойлашган эди. Дин ходимлари жуда қаттиқ сиқувга олинган йиллар, келажакка умид билан боқувчи нақшбандия пир-устозларидан бири Эшон Бобоҳон, фарзандларимдан кимдир ҳаётини тўлиғича дин хизматига бағишловчи бўлади, деб ишонар, умид қилар эди.

Меҳрибон ва Раҳмли Аллоҳнинг марҳамати билан Бобоҳоновлар сулоласига катта тарихий имконият берилди. Фашистлар Германиясига қарши қаттиқ уруш йиллари Шайх Эшон Бобоҳон ва ўғли Зиёвуддин қори зиммасига мамлакатда исломий ҳаётни тиклаш вазифаси юкланди. Улар собиқ Совет Иттифоқида мусулмонларнинг диний ҳис-туйғуларини

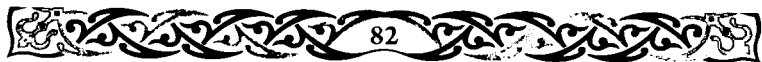

уйғотиш, Ислом динига ишонч-эътиқодни қайта тиклаш ҳаракатига етакчилик қилишди. Айни мана шу ҳаракат муфтий Бобохоновлар, уларнинг сафдошлари, кейинчалик ҳамкасблари бўлган тўрт юздан зиёд шогирдларининг асосий ишига, ҳаётлари мазмунига айланди.

Ўша йилларнинг мураккаб сиёсий шароитида муфтий Бобохоновларнинг донолик ва журъат билан юритган фаолияти минтақада Ислом чироғи каби нур таратди. Уларнинг ҳаётий бош вазифалари минтақада Исломни сақлаб қолиш, советлар мамлакатининг Ўрта Осиё ва Қозоғистондек улкан ҳудудида исломий аҳкомларни ёйишдан иборат эди. Минтақадаги майда, имкониятлари жуда тор мусулмон жамоаларининг тарқоқлигини, улар ўртасида алоқалар узилиб қолганини ҳисобга олиб, Эшон Бобохон билан Зиёвуддин қори 1942–1943-йилларда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонларини бирлаштириш жараёнини тезлатишнинг бош ташаббускорларидан бўлиб майдонга чиқишди.

Олдиниға Эшон Бобохон ва бир гуруҳ уламолар Фарғона водийси деҳқонларидан етишиб чиққан, ўша йиллари Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми раиси бўлган Йўлдош Охунбобоев қабулиға боришди. Шайх Эшон Бобохон ҳукумат раҳбарига ўтган йилларда жумҳуриятимизни кўзга кўринган дин аҳллари бадарға қилиниб юборилгани, ҳозирги оғир кунларда мамлакат таҳлика остида турган бир пайтда ўликларға жаноза ўқийдиган кишининг топилмаслиғи, майитларға қуръон ўқиш таъқиқланганлиғи, жумҳуриятда ва шу жумладан Тошкентдек азим шаҳарда бирорта ошқора масжид йўқлиғини тушунтириб Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонларини бирлаштирадиган диний ташкилот очилиши зарурлиғи тўғрисида таклиф киритдилар. Чунки шу даврда Россиянинг Европа қисми ва Сибирь мусулмонлари диний бошқармаси (ДУМЕС) тузилиб фаолият бошлаган эди. Мусулмонлар диний бошқармаси барҳаёт аҳли-илмларни топиб Қуръони каримни ва Пайғамбаримиз Муҳаммад (с. а. в.)

ҳадисларини ўз шаҳарларида тарғибот қилишларини, масжид ва мадрасаларни очиб талабалар тайёрлашни, Аллоҳ фарзини адо этиб, масжидларда давлатимиз галабасини ва фаровонлигини дуо қилиб туришни ташкил этишини асословчи фикр-мулоҳазаларини сўзлаб берди. Меҳмонларни мамнуният билан қаршилаган Йўлдош Охунбобоев: “Мен Москвадаги раҳбарлар билан маслаҳатлашиб, сизни хабардор қиламан”, – деб иззат-икром ила кузатиб қўйганлар.

1943 йил 12 июнида уламолар: Абдураззоқ Эшон Муҳаммад Алимов, Акрамхон Тозихонов ва Мулла Содиқ Исломов Эшон Бобохон бошчилигида Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний марказини тузиш тўғрисида СССР Олий Совети Президиуми раиси номига мактуб жўнатишади.

СССР Олий Совети Президиуми 1943 йил 31 июлда 55-сонли қарори билан ҳукумат томонидан диндорларга виждон эркинлиги берилиши ва уларга диний ташкилотлар тузишга ижозат бўлганлиги ҳақида қарорини эълон қилди.

Сафийахон Бобохонова хотираларидан: “1943 йилининг ёзида Ўзбекистон ССР Министрлар Совети раиси Абдужаббор Абдурахмонов отамни қабулга таклиф этиб, бундай дейди: “Эшон ота, Москвадан диний идора ва масжидларни очишга рухсат олинди. Уруш бошланганидан буён биз кўчирилган кўплаб завод-фабрикаларни, милёнлаб қочоқларни қабул қилганимизни яхши биласиз. Шу сабабли айни пайтда ҳукумат Диний бошқармани жойлаш учун бино ажратиб беролмайди. Мазкур масалани қандай ҳал этиш ўзингизга ҳавола қилинади...” Бир оз ўйланиб тургач, отам унга Диний бошқармани ўзининг “Ҳазрати Имом” маҳалласидаги 1928 йили мусодара этилган ҳовлисига жойлаштириш мумкинлигини айтади. Республика ҳукумати уч кун ичида Ҳамза кўчаси 14-берк кўча 59-уйни илгариги эгаларига қайтариб бериш тўғрисида қарор қабул қилади. Республика ҳукумати раҳбари билан учрашувдан отам кайфияти кўтарилиб, хурсанд ҳолда қайтиб келдилар”.

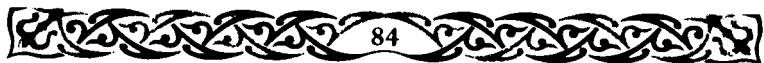

Эшон Бобохоннинг диний бошқармани жойлаштириш учун “Ҳазрати Имом” маҳалласини танлагани бежиз эмасди. Чунки бу маҳалла “хурмати улуғ Имом – Абу Бакр Қаффол Шоший кўним топган даҳа, Тошкентнинг энг қадимий табаррук масканларидан бири эди. Бутун Ислом оламида таниқли олим, йирик фақиҳ, муҳаддис Имом Абу Бакр ибн Али Исмоил Қаффол Шоший араб диёрларига қилган узок муддатли саёҳатларидан сўнг милодий X аср ўрталарида Шошга қайтиб келади ва мана шу маҳаллада яшайди. Араб мамлакатларида бўлган йиллари у билимларини оширишга тинимсиз ҳаракат қилди, улуғ алломалар билан учрашди, суҳбатлашди. Ўзи ҳам йирик шаҳарлардаги мадрасаларда турли фанлардан дарс берди. Мовароуннаҳрда диний билимларнинг ёйилишида, араб тилининг ўрганилишида, муслмон ҳуқуқшунослиги – фикҳ илми ривожланишида Абу Бакр Қаффол Шошийнинг улкан ҳиссаси бор. Имом Қаффол Шоший турли фанларга оид кўп қимматли асарлар ёзган. Масалан, унинг “Жавомиул фазоил”, “Маҳосинут табиа”, “Илмул жадал” (Диалектика) ва бошқа қатор асарлари илм аҳли орасида машҳур бўлган. Улардан кўпи ҳозир жаҳоннинг турли мамлакатлари кутубхоналарида сақланади.

Оламни кезган аллома охири Шошга қайтиб, шу ерда вафот этади. Миннатдор ватандошлари унинг хотирасини эъзозлаб, олим дафн этилган қабристон атрофларини “Ҳазрати Имом” деб атайдди. Қабри устига бир дахма, кейинчалик эса муҳташам мақбара қурилади.

Тарихда Абу Бакр Қаффол Шоший мақбараси атрофидаги маҳаллаларда кўплаб алломалар яшаб, истиқомат қилиб ўтишган. Жумладан, Баҳоуддин Нақшбанд издошларидан бири Низомиддин Хомуш, унинг шогирдларидан Хожа Аҳрор Валий, Мавлоно Ҳофиз Тошкандий ва бошқаларни мисол келтириш мумкин. Улардан Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор бутун Ислом оламида машҳур. Бу зот асли Тошкентда туғилган, Самарқанд ва

Бухорода илм ҳосил қилган, яшаган, ишлаган. Абу Бакр Қаффо Шоший ҳазратларига яқин бўлиш истаги у зот кўнглини ҳамиша Шош сари чорлаб турарди.

“Ҳазрати Имом” маҳалласи ҳамиша Қуръони карим ҳофизлари, муфассир, муҳаддис, фақиҳ олимлари билан машҳур бўлган. Қадимда бу табаррук жойлар турли мамлакатлардан келган олимлар, мулалар, илм аҳли тўплангани боис “Маҳватои муллаён” деб ҳам номланган. Илм олиш, тажриба ўрганиш, Қуръони каримнинг чуқур, кенг қамровли маъноларини чақиш, Муҳаммад пайғамбаримизнинг (с. а. в.) суннатлари ҳикматини тўғри англашдек олий ва эзгу ният билан бу табаррук жойларга дунёнинг турли бурчакларидан талабалар, устозлар, адабиёт, санъат намояндалари тинмай оқиб келар эди. Кўп асрли исломий анъаналар руҳи бу ерда ҳозир ҳам барқ уриб туради.

Муфтий Эшон Бобоҳоннинг аجدодлари – бобоси Юнусхонхўжа эшон, отаси Абдулмажидхон эшон ва бошқа қариндошлари ҳам шу маҳаллада истиқомат қилишган. Ўз даврида аждодлари қанчалик йирик олимлар бўлишган бўлса, кейинчалик авлодлар ҳам таниқли дин арбоблари, замонасининг обрўли фақиҳлари бўлиб етишишди. Бу ҳақиқатни сулоланинг ҳижрий 150 йили қози Юсуфхўжа Али ибн Насриддин тўққизта муҳр босиб тасдиқлаган шажараси исботлаб турибди. Шажарада номлари битилган ота-боболарнинг барчаси Ислом уламолари, маърифатпарварлари бўлишган. “Мўйи муборак” мадрасада аввал Юнусхўжа эшон, кейин Абдулмажидхон эшон мадрасага мудир этиб тайинлангани ва бу авлод шу ерда мударрислик қила бошлашгани манбаларда қайд этилади.

Эшонларнинг баракотли хонадонини “Ҳазрати Имом” маҳалласидаги бошқа кўплаб шундай хонадонлар қатори барча тошкентликлар, айниқса, илм аҳли яхши билишар, хурмат қилишар эди. Бу хонадон эшиклари илм талаб қилиб келганларга ҳамиша очиқ бўлган. Урфга кўра меҳмонни уйга таклиф этишиб, бир пиёла чой ва таом беришиб, шундан сўнггина кимлигини,

нима мақсадда келганини сўрашган. Меҳмон кимлигидан қатъи назар, уни уйда бор нарсалар билан сийлаш, кўнглини олиш эскидан мусулмон фазилатлардан саналади. Эшон Бобохон хонадониди бу одатга ҳамиша катта эътибор берилган.

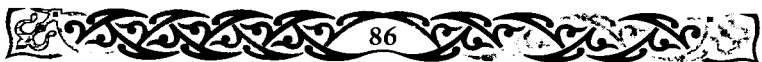
Даладаги деҳқончилик ишлари бир ёқли бўлгач, маҳалла аҳлидан илмга қизиққан, суҳбат ёки китоб ўқишни истаган ёки бирор маслаҳат, ёрдамга муҳтож одамлар хонадонга кираверишдаги меҳмонхонада йигилишарди. Улар ёз бўйи далаларда машаққатли меҳнатдан сўнг бўш вақтларини шундай хайрли, савобли ишлар билан ўтказишарди. Меҳмондўст хонадон эгалари эса мурувватлари билан фақат Аллоҳнинг розилигини исташарди, холос.

Шайх Эшон Бобохон ҳаётда Пайғамбаримиз (с. а. в.) суннатлари билан собит “одамларга яхши муносабатда бўлиш” қоидаларига оғишмай амал қиларди. Касалларни бориб кўриш, кўнглини кўтариш, ўтганларнинг жанозасида қатнашиш, шодиёналарда иштирок этиш, катталарга эҳтиром кўрсатиш, кичикларни авайлаш, камбағалларга кўмаклашиш, ҳадялар бериш, кечиримли бўлиш каби савобли ишларни қанда қилмас, бундай гўзал ахлоқ борасида фарзандлари, яқинларига намуна бўлар эди. Эшон Бобохон диндорларга шахсий ибрати билан чинакам мусулмон қандай бўлиши зарурлигини кўрсатиб яшаган.

4.3. Москвага сафар. Сталин билан учрашув.

Сафияхон Бобохонова хотираларидан:

“Диний бошқарма очишга марказнинг рухсати олинганидан сўнг кўп ўтмай, отам билан Зиёвуддинхон акам Москва сафарига ҳозирлик кўра бошлашди. Ўша пайтлар Москвадек узоқ шаҳарга бориш осон эмасди. Учоқлар ҳали йўқ, автоулов йўллари бузилиб кетган, темирйўл билангина бориш мумкин эди. Ўшанда ҳам бир томонга боришнинг ўзига олти кеча-кундуз вақт кетарди.

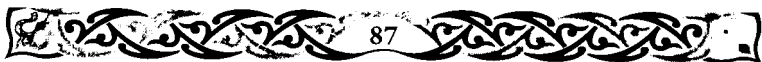

Москвага боришгач, Сталин фақат отамни қабул қилибди. Қайтиб келишганидан сўнг отам Сталин билан унинг иш кабинетида таржимон ёрдамида суҳбатлашганини айтиб бердилар: “У ҳурмат билдириб, яхши ниятли кишидек, мусулмонларнинг кайфияти, қандай ҳаёт кечиришаётгани ҳақида сўради. Мусулмонлар қурултойини чақириш, диний бошқармани ташкил этиш ва мусулмонларни фронтга ёрдам беришга, босқинчиларга қарши қатъият билан курашишга чақиришни таклиф этди”, дедилар. Отамни Кремлда чой ва узум билан меҳмон қилишган. У киши “халқлар отаси”нинг иш кабинети жуда камтарин жиҳозланганини айтдилар”.

4.4. Туркистон мусулмонларининг биринчи қурултойи

Тошкентда Эшон Бобохон таклифи билан қурултойга тайёргарлик кўриш қўмитаси тузилди. Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркманистоннинг таниқли уламолари қўмита аъзолари бўлишди. Тайёргарлик қўмитаси ишида қатнашишлари учун ташкилотчиликда тажрибали бўлган Россиянинг Европа қисми ва Сибирь мусулмонлари диний бошқармаси раиси шайх Абдурахмон Расулий, Москва жомеъ масжиди имом-хатиби Халил ар-Раҳмон Насриддинов, Қозон жомеъ масжиди имом-хатиби Шайх Қиёмиддин Қадрийлар Тошкентга таклиф қилинди.

Тайёргарлик қўмита аъзолари 1943 йил август-сентябрь ойлари давомида Ўрта Осиё минтақаси мусулмонларининг тузилажак диний бошқармасининг мақсад-вазифаларини тушунтириш, шунингдек, биринчи қурултойга вакиллар сайлаш учун беш республиканинг вилоят, шаҳар ва қишлоқларида хизмат сафарига бўлишади. Қозоғистон ва Туркистонга Зиёвуддинхон қори, Тожикистон ва Қирғизистонга Мулла Содик домла, Тўқмоқ, Ўш ва Хўжандга Абдураззоқ Эшон юборилди. Минтақа мусулмонлари қўмита аъзоларининг тушунтиришларига эҳтиёткорлик билан қулоқ солишарди.

Чунки уларнинг кўпи ўзлари ёки қариндошлари дахрийлар зўравонлигини таналарида синаб кўришган, коммунистларча мафкуранинг мусулмонларга нисбатан шафқатсизлигини яхши билишар эди. Тайёргарлик кўмитаси аъзолари минтақа мусулмонлари билан ўтказилган ишончли ва самимий суҳбатлар натижасида биринчи қурултойга 160 нафар вакил сайланади.

Мусулмон уламоларининг биринчи қурултойи 1943 йил 15–20 октябрь кунлари Тошкентда, Эшон Бобохоннинг уйида (Қорасарой кўчаси Бежинский тор кўча, 17) бўлиб ўтди. Вакилларни дарвоза олдида Эшон Бобохон бошлиқ тайёргарлик кўмитаси аъзолари кўзларида севинч ёшлари билан кутиб олишди. Меҳмонларга хизмат кўрсатиш учун Эшон Бобохоннинг фарзандлари, келинлари, қариндошлари ва кўшнилари, шунингдек, Тошкентда машҳур Азиз ошпаз, унинг ёрдамчиси Файзи ва бошқалар сафарбар қилинган эди. Олти кун давомида улар вакил меҳмонлар учун нон ёпишди, сомса пиширишди, тушлик ва кечки овқатга турли тансиқ таомларни тайёрлашди, кўк ва қора чой дамлаб бериб туришди.

4.5. Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати ташкил этилиши. Фронтга ёрдам уюштириш

1943 йилнинг 20 октябрида Биринчи Қурултой “Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати”ни ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилди. Диний назоратнинг раиси этиб бир овоздан 85 ёшли Шайх Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон сайланиб, у беш республиканинг муфтийи бўлди. Бу табаррук зотни Ўрта Осиё ва Қозоғистон регионидан тузилган Ислом Марказининг раисидек ўта масъулиятли вазифага ва ислом шариатида энг олий мартаба ҳисобланмиш муфтийлик лавозимига кўпчилик уламолар томонидан тавсия қилинишининг ўзиёқ Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхоннинг обрў-эътибори баландлиги у зотнинг шахсиятларига берилган юксак баҳодир. Дарҳақиқат, у зот нафақат олим, обид, фозил ва ихлос-эътиқодли бўлибгина

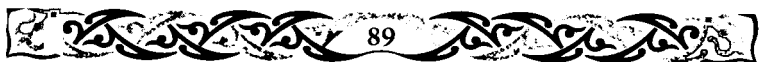
қолмай, балки зоҳирий исломий билимларни чуқур эгаллаган ва шу билан бирга ботиний илмлардан хабардор бўлган мўътабар инсон эдилар.

Шайх Муродхўжа Салоҳий Диний назорат раисининг ўринбосари, Зиёвуддин қори Бобохонов масъул котиб этиб сайланди. Ҳар бир республикада Диний назорат вакилликларини тузиш, уларга қозилар раҳбарлик қилиши ҳақида ҳам қарор қабул қилинди. Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон – Ўзбекистоннинг, Абдул Ғаффор Шамсиддин – Қозоғистоннинг, Солиҳ Бобокалон – Тожикистоннинг, Олимхон Тўра Шокир – Қирғизистоннинг, Анна Эшон эса Туркманистоннинг қозилари этиб сайланишди. Бошқарув аъзолари ва республикадаги вакиллар минтақа мусулмонларининг янги тузилган ташкилоти “намунали ядроси”ни ташкил этди. Минтақада Ислом динига ишонч-эътиқодни тиклаш ишининг муваффақияти муфтийдан тортиб масжид имомигача барча-барчанинг шарият ҳукмларини тўғри бажариши, Пайғамбаримиз (с. а. в.) суннатларига амал қилиш, одамларни фақат Ягона Аллоҳ таолога ишонч-ибодатда бўлишга, Аллоҳнинг азоби қаттиқ бўлишини англашга йўналтира олиш лаёқатига боғлиқ эди.

Диний назорат фаолиятида муқаддас Қуръони карим ва Муҳаммад Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) суннатлари бошқарув асоси қилиб олинди. Диний назорат Низомида бошқарувнинг Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари олий органи сифатида ҳуқуқ ва мажбуриятлари тасдиқланди, марказ ва жойлардаги бўлинмаларнинг вазифалари белгилаб қўйилди. Шунингдек, низомда қуйидаги вазифалар ҳам кўрсатилди:

– Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркманистонда жойлашган расмий диний бирлашмалар эрқали диний ишлар ва маросимларни бошқариб бориш;

– диндорлар орасида Ислом асосларини тушунтириш ишларини йўлга қўйиш;

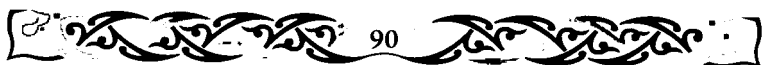

- диний маросимларга доир айрим мураккаб, ихтилоfli масалаларни имом-хатиблар орқали ҳал этиш, диндорларга бундай масалаларга тегишли кўрсатмаларни тушунтириш;
- диндорларни тўғрилик, ҳалоллик, меҳнатсеварлик ва қонунларга ҳурмат руҳида тарбиялаш;
- дин хизматчилари ва диндорлар орасида зарарли урф-одатларга қарши курашиш;
- юқорида саналган масалаларга доир фатволар чиқариш;
- диний адабиётлар нашр этиш;
- чет эллардаги мусулмон ташкилотлари билан алоқа ўрнатиш, хорижлик мусулмон-биродарларни бешта республика мусулмонларининг диний ва дунёвий ҳаёти билан таништириб бориш.

Биринчи қурултойга тайёргарлик ва уни ўтказишнинг барча харажатлари Эшон Бобоҳон, тайёргарлик кўмитаси аъзолари, айрим саховатли мусулмонлар ҳисобидан қопланди. Шунингдек, Эшон Бобоҳон ва қариндошлар ёрдами билан 1943 йили мусодара қилинганидан 15 йилдан сўнг қайтариб берилган ҳовли (бинолари ўрни билан 1700 кв.метр) таъмир қилинди. Бу ҳовлини Эшон Бобоҳон холис ният билан янги тузилган диний назорат ихтиёрига берди.

Расулulloҳ (с. а. в.) ва саҳобалар наздида бойлик ва фақирлик қандай экани ушбу ҳадиси шарифдан маълум: “Кимнинг уй-жойи тайин, тани соғ, бир кунга етарли озиғи бўлса, бутун оламини унинг ихтиёрида деб айтиш мумкин”. Расулulloҳ (с. а. в.) саҳобаларини ва бутун инсониятни мана шундай бир улуғ қаноатга тарғиб этардилар. Шайх Эшон Бобоҳон ҳам ҳаётда бу кўрсатмага қатъий амал қилди. Ўз оиласида саккиз киши, Зиёвуддин қори оиласидан олти жон, марҳум Зайниддинхоннинг икки ўғли, шунингдек, фронтга кетган Бадриддинхоннинг хотини – ҳаммалари Қорасаройдаги гувала деворли чоғроққина уйда яшашса-да, “Ҳазрати Имом” маҳалласидаги ҳовлисини диний назоратга берганида Эшон

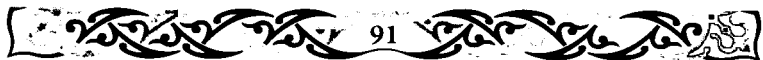
Бобохон Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) ана шу насихатларига кўра иш тутган эди.

1943 йил октябрь ойида Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати Эшон Бобохоннинг “Ҳазрати Имом”даги уйида иш бошлади. Асрлар давомида аждодлар томонидан тўпланган, шунингдек, Саломатхоннинг онаси ҳадя қилган, даҳрийлар хуружидан яшириб сақланган минг нусхадан ортиқ ноёб китоб ва қўлёзма манба ҳисобига очилган Диний назорат кутубхонаси ҳам шу уйга жойлаштирилди.

* * *

Урушнинг ҳал қилувчи, оғир йиллари Ўрта Осиё ва Қозоғистон диний назорати ташкил этилиши боис минтақа мусулмон халқларининг сафарбарлик руҳи анча кўтарилди. Уруш йиллари Шайх Эшон Бобохон Ўрта Осиё мусулмонларини уюшган ҳолда фронт учун керакли ашёлар ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари тўплашга чақирди. Диний назорат муфтияти имом-хатиблар орқали жойларда олиб борган тушунтириш ишлари минтақа мусулмонларининг фашизм қандай ашаддий хавф, улкан офат эканини янада чуқурроқ англашларига олиб келди. Дунёнинг бошқа эркесвар халқлари билан бир сафда мусулмонлар ҳам кўрқув нима билмай “қўнғир вабо”га қарши ҳаёт-мамот жангига кўтарилди. Ватанни ҳимоя қилишдек буюк бурч туйғуси уларни урушнинг барча жабҳаларида қаҳрамонларча курашга илҳомлантирарди. Улар фронт орқасида ҳам катта жасорат кўрсатиб меҳнат қилишди.

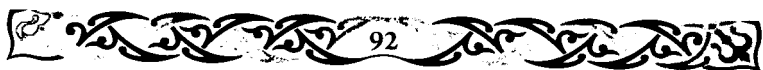
Мусулмонлар Ватанга садоқат, уни босқинчилардан ҳимоя қилиш Аллоҳ амри, Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) буйруқлари эканини яхши билишарди. *“Енгил ва оғир ҳолатда (ҳам ёвга қарши) қўзғалингиз ва Аллоҳ йўлида молларингиз ва жонларингиз билан жиҳод қилингиз! Агар билсангиз, ана шу (иш)ингиз сизлар учун яхшидир”* (“Тавба” сураси 41-оят). Улар фашизмга қарши урушга отланиб, ор-номуслари, имон-эътиқодларини ҳимоя

қилишаётган эди. Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати барча мусулмонларга Мурожаат қабул қилди. Унда, жумладан, бундай дейилди: “Азиз ўғилларимиз, ога-иниларимиз! Биз Ислом уламолари ва Ўзбекистон, Тожикистон, Туркменистон, Қирғизистон ва Қозоғистон мусулмонлари вакиллари сизларга мурожаат қилмоқдамиз! Фашист босқинчиларига қарши барча халқлар билан елкама-елка туриб ёвқур шерлардек курашингиз, манфур фашистлар бошига шундай қиргин солингки, ер юзиде улардан ном-нишон қолмасин! Ватанимизнинг ҳар қарич ерини ҳимоя қилинг, сафларингизни темир интизом билан мустаҳкам қилинг. Биз барча мусулмонларни Аллоҳ таолога дуо қилиб, Унинг аскарларимизга мадад беришини, душман устидан тезроқ галабани насиб этишини сўрашга чақирамиз”.

Урушнинг суронли йиллари муфтий Эшон Бобоҳон ва ўғли Зиёвуддинхон муфтият фаолиятини аниқ мақсад билан фронтга ҳар томонлама ёрдам кўрсатишга йўналтиришди. Ҳақиқатдан ҳам муфтий жаноблари ўта юртпарвар ва элпарвар инсон эдилар. У зот иш фаолиятларини биринчи куниданоқ диққат-эътиборларини ватан мустақиллигини ҳимоя қилиш учун фронтда жон олиб, жон бераётган жангчиларга моддий ва маънавий мадад беришга қаратдилар ва уйма-уй, шаҳарма-шаҳар, ўлкама-ўлка, жумҳуриятма-жумҳурият кезиб, кенг тушунтириш ишларини олиб бордилар ва мусулмонларни фронтга ёрдам беришга даъват этдилар ва таъсирчан панд-насиҳатлари билан одамлар қалбида ватанпарварлик ҳиссиётини уйғота олдилар. Улар аскарларга кийим-кечак, қуро-яроғ ишлаб чиқариш учун маблағ тўплаш ишларини ташкил этишди. Фронтдаги жангчилар, урушда ҳалок бўлганлар ва дараксиз кетган жангчиларнинг оилаларига моддий ва маънавий кўмак беришни йўлга қўйишди. Минтақа мусулмонлари ҳарбий техника сотиб олишга пул маблағлари, аскарлар учун ўнлаб тонна озиқ-овқат,

кўп минг бош чорва ҳайвонлари тўплашди ва махсус поездларда мунтазам равишда фронтга жўнатиб туришди.

4.6. Бухоро – Ислом динининг қувватидир. Ўрта Осиё, Россия ва Кавказ мусулмонлари пешволарининг аҳлиноқ ва ҳамкор бўлишларининг буюк аҳамияти

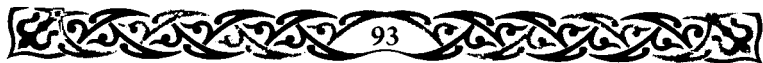
Бухорони шариф шаҳарга айлантирган унинг фидойи, меҳнаткаш одамларидир.

Ислом Каримов

Мовароуннаҳрнинг араблар томонидан истило этилиши 704–715-йилларни ўз ичига олади. Хуросон ҳокими Кутайба ибн Муслим ўз қўшини билан Мовароуннаҳрни эгаллайди ва Ислом динини тарқатади. Бу давргача Мовароуннаҳрда зардўштийлик, буддавийлик, христианликнинг насроний мазҳаби ва баъзи ибтидоий динлар қолдиқлари бор эди. Уларнинг ибодатхоналари вайрон этилади, ўрнига мадраса ва масжидлар қурилади.

Маълумки, 888–999-йилларда Мовароуннаҳрда Исмоил Сомоний ва унинг сулоласи ҳукмронлик қилган. Сомоний шоҳлар Ислом динини давлат сиёсати даражасига кўтардилар. Араб тили давлат ва фан тилига айланди. Сомонийлар давлати пойтахти – Бухоро шаҳри Ислом дини марказларидан бири бўлиб қолди. Бухоронинг чинакам гўзаллиги ва жозибаси неча асрлардан буён қанча қирғинбарот уруш ва зилзиладан омон чиқиб келган шаҳарнинг тарихий марказида яққол кўзга ташланади. ЮНЕСКО қарори билан Бухоро шаҳри “очиқ осмон остидаги музей” деб эълон қилинган.

Дунёдаги энг гўзал диний-маънавий марказлардан бири “Пойи Калон” ҳам маҳобатли, юксак Калон минора бетакрор меъморий ёдгорликдир. Бухороликлар муболаға билан минорани тоққа, атрофидаги иморатларни эса унинг “пойи”, яъни “тоғ этаги”га ўхшатишган.

“Пойи Калон” мажмуаси бир неча обидалардан иборат. Улардан бири Бухоронинг энг катта жомеъ масжиди – “Масжиди Калон” дир. Бу масжид бағрига ўн минг нафаргача намозхонни сиғдиради. Жомеъ масжид қаршисида XV аср Ислом тамаддунининг гўзал ёдгорлиги Мир Араб мадрасаси жойлашган. Шаҳар кутубхонаси ҳам шу ерда. Ушбу иморат милодий 1196 йили қурилган. Майдоннинг ўртасида юксак минора кўкка бўй чўзиб турибди. Мадраса ва Масжиди Калон Бухоро тарихида энг яхши амирлардан бири бўлмиш Абдуллахон (шайбонийхонлар сулоласи) бошқаруви даврида қурилган.

Машхур Мир Араб мадрасаси нафақат Ўрта Осиёда, балки бутун Ислом оламида энг қадимий таълим масканидир. Мадраса биноси милодий 1503 йили қурилган ва унга арабистонлик шайх Саид Абдуллоҳ Яманийга ҳурматан “Мир Араб” номи берилган. Бу шайх бухоролик буюк суфий Хожа Баҳоуддин Нақшбанд асос солган нақшбандия тариқатининг садоқатли издошларидан бири эди.

Яман ҳукмдорлари сулоласидан бўлган Саид Абдуллоҳ Яманий навқирон ёшлик йилларидаёқ Буҳоуддин Нақшбанд таълимотига шу қадар кучли бериладики, 22 ёшида сиёсий ҳаётдан узилиб, маънавий устози ватани Мовароуннаҳр сари йўл олади. Кўп йиллик сафар-саёҳатдан сўнг Саид Абдуллоҳ Яманий ниҳоят Бухорога етиб келади. Бу даврда Бухоро йирик диний марказ сифатида шуҳрат қозонган эди. Яманий Бухорода кўним топди. Тез орада нақшбандия тариқати давомчиларидан шайх Хожа Аҳрор Валий билан танишади. Хожа Аҳрор Валий (раҳматуллоҳи алайҳ) вафот этганидан сўнг ўғли Муҳаммад Боқир Саид Абдуллоҳ Яманийни Бухоро хони Абдуллахон билан таништиради. Орадан йиллар ўтиб, Саид Абдуллоҳ Яманий Бухоронинг энг обрўли олимларидан бирига айланди. Унинг доно маслаҳатлари ва кўрсатмаларига амал қилиб, Абдуллахон кўшини ҳарбий юришларда катта ғалабаларни кўлга киритади.

Бу хизматлари учун Абдуллахон ўзининг устози ва дўсти бўлиб қолган Саид Абдуллоҳ Яманийга саховат кўрсатади. Натижада Мир Араб мадрасаси қурилиши муваффақият билан яқунланади. Шакли ҳам, моҳияти ҳам гўзал ушбу меъморий ёдгорликда талабалар ўқиши ва яшаши учун катта қулайликлар мавжуд.

Улкан мажмуанинг ҳамма қисм ва бурчакларининг бир-бирига мос ва уйғунлиги меъморларнинг юксак ақл-фаросати, маҳоратидан дарак беради. Ҳар бир хужра, йўлак ва айвонда одам товуши жаранглаб, ёқимли эшитилади. Бу фазилат очиқ майдон – мадраса ҳовлисида янада кучлироқ сезилади. Мадраса талабалари тонг саҳардан ярим тунгача завқ ва илҳом билан Қуръони карим сураларини тиловат қилишади. Улкан иморатнинг ҳар бир қаричи кишида ўзгача кайфият уйғотишини алоҳида таъкидлаш зарур. Мана шу нилий гумбазлар остида катта-кичик хужраларда 500 йилдан буён минглаб талаба муқаддас Қуръони каримни ўрганиши, бошдан охир ёд олиб, кўзларида севинч ёшлари билан тиловат қилиши, уламоларнинг талабчан ҳайъати олдида бу ишларидан имтиҳонлар топширишини ўйласангиз, қалбингиз ҳайратларга кўмилади.

Шайх Саид Абдуллоҳ Яманий вафоти олдидан мадраса ҳудудига дафн этишларини васият қилади. Бухоро амири ўз устози ва маслаҳатчисининг бу сўнги илтимосини ҳам қондиради. Амирнинг фармони билан мадрасага “Мир Араб” (Арабнинг мулки) номи берилади.

Орадан йиллар ўтиб, амир ҳам вафоти яқинлашгач, устозининг оёқ тарафига дафн этишларини васият қилади. Унинг ҳам илтимосини ўрнига келтиришади. Мадрасага кираверишда одмигина бир хона бўлиб, унда шайх Абдуллоҳ Яманий билан амир Абдуллахон қабрлари бор.

Нақллар, ҳикоятлар ва тарихий воқеаларнинг бир-бири билан уйқашиб кетиши, бири иккинчисига уланиб, бу қадимий шаҳарда инсоннинг тарихий хотираси, инсоннинг диний ҳис-туйғуларига кучли таъсир этувчи бетакрор муҳитни пайдо

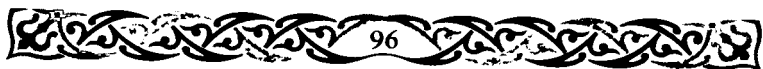
қилади. Бундай муҳитда кишининг ақли ўткирлашади, қалби яйрайди, муқаддас Куръони карим оятлари, Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) ҳадиси шарифлари, авлиёлар ўгити ва пиру устозлар насиҳатини қабул қилиш осонлашади.

Мир Араб мадрасаси фаолиятини бошлаганидан буён нафақат Ўрта Осиё, балки дунёнинг қатор мусулмон мамлакатлари диний-маънавий ҳаётига сезиларли таъсир кўргазган буюк арбоблар бу илм даргоҳида таълим-тарбия олишди. Уфанинг биринчи муфтийи (император Екатерина II 1788 йили тайинлаган) Муҳаммаджон Ҳусайн, 1917 йили Бутунрусия мусулмонлари I қурултойида сайланган Русия мусулмонларининг биринчи муфтийи Алимжон Барузий Бухорода таълим олган.

XIX асрда яшаган йирик олим, нақшбандийлик тармоғи бўлмиш жўйбория судукининг атоқли вакили Қози Асқар, улут муфассир, муҳаддис, Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назоратининг бўлғуси асосчиси Эшон Бобохонни 1870 йили шогирдликка олган Миён Малик (XIX аср охирлари) ҳам шу мадрасада таҳсил олиб, кейинчалик мударрислик қилган. Мир Араб мадрасасида таҳсил олишни Ислом оламининг узоқ-узоқ ўлкалари мусулмонлари ҳам орзу қилишарди. Хуллас, бу илм масканининг шуҳрати оламда кенг ёйилган эди.

1943–1945-йиллари Россия, Кавказорти, Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари муфтиятлари ўз минтақаларида масжид ва мадрасалар очишга киришди. Вилоятларда, йирик шаҳарларда биттадан масжид очишга рухсат берилган эди. Аммо бу ишларни юритадиган имом-хатиблар йўқ эди. Динимизга хизмат қилувчи малакали мутахассис имомларни, уламоларни тайёрлаш, шафқатсиз даҳрийлик ҳукм сурган катагонлар даврида қурбон бўлган ёки қувғин қилинган диндор мутахассислар ўрнини тўлдириш, диний китоблар, газета-журналлар нашр этиш жуда муҳим вазифа эди.

Ота-ўғил Бобохоновлар бир нарсани яхши билишарди: Ислом дини мусулмонлардан ҳам диний, ҳам дунёвий

илмларни чуқур ўрганишни талаб этади. Буларсиз ҳаёт мазмунини тушуниш, жамиятда, табиатда юз бераётган мураккаб вазиятларда ўзини ўнглаб олиш қийин бўлади. Муҳаммад пайғамбаримиз (с. а. в.) ҳадиси шарифларида мусулмонларни илм олишга, билим-тажрибаларини муттасил бойитиб боришга, Аллоҳ таоло инсон зиммасига юклаган юксак вазифага муносиб бўлишга чақирганлар.

Россия, Кавказорти ва Ўрта Осиё минтақалари диний бошқармалари раҳбарлари учрашувида имом-хатиблар тайёрлаш масаласи муҳокама этилаётганида Эшон Бобохон Мир Араб мадрасаси тарихини сўзлаб берди ва ҳамкасбларига ёш имом-хатибларни тайёрлаш ишини Бухоро шаҳрида ташкил этиш таклифи билан чиқди ва буни асослади. Собиқ Совет Иттифоқи барча минтақалари муфтийлари донишманд ҳамкасбларининг бу таклифини бир овоздан маъқуллашди. Сўнгра учрашув қарори совет ҳукуматига етказилди.

1945 йили муфтийнинг ҳукумат идоралари билан олиб борган узоқ ва мураккаб музокараларидан сўнг йилига 20 нафардан кўп талаба қабул этмаслик шarti билан Бухородаги Мир Араб мадрасасининг очилишига рухсат берилди. Эшон Бобохон ўзлари яхши таниган, араб, форс, рус тиллари ҳамда диний ва дунёвий илмларни яхши билган Ўзбекистон Фанлар академиясининг Шарқшунослик институтида таржимон бўлиб ишлаб турган Ҳожиакбархон Муҳитдиновни 1945 йил 29 август куни мадрасага директор этиб тайинлайдилар. Шахсан ўзлари у кишини олиб бориб мадраса ходимларига таништириб келдилар. Биринчи топшириқлари – мадраса ўқув дастурини тайёрлаш эди. Янги директор ҳамда унинг ўқув ишлари бўйича ёрдамчиси Ғуломжон Изомий биргаликда бу вазифани шараф билан бажаришади. Ўша даврда ўқув режаси Москвада Диний ишлар бўйича Иттифоқ Кенгашида тасдиқланарди. У ердагилар эса, нима қилиб бўлса ҳам диний фанлардан дарс соатларини

камайтиришга интилишарди. Зиёвуддинхон қори бу фанларни ўқитиш заруратини асослаб берар, уларни ўқув дастури ва режасидан ўчиртирмасликка ҳаракат қилар эди.

Совет даврида фақат Ўрта Осиё республикалари эмас, балки Волгабўйи, Кавказортдан талабалар Бухорога ўқишга келишди. Аварлар, озарбайжонлар, қозоқлар, қирғизлар, тожиклар, татарлар, туркманлар, ўзбеклар, чеченлар бир оила фарзандларидай аҳил-иноқ таълим олишди, бирга яшашди. Тиллар ва шеваларнинг ҳар хиллигига қарамай, исломий илмларни ўрганишда уларнинг ҳеч бири айтарли қийналмаган. Гап шундаки, тингловчилар мадрасага араб тили ва исломий илм асослари бўйича дастлабки билимларни олиб, тайёргарлик кўриб келишарди. Бундан ташқари, талабаларнинг муқаддас Қуръони карим оятларига ва Пайғамбаримиз (с. а. в.) суннатларига меҳр-муҳаббатлари юксак, бир-бирларига ёрдамлашишга интилишлари жуда кучли бўлганидан тил борасидаги тўсиқларни тез ошиб ўтишарди.

Талабалар мадрасада қироат, тафсир, ҳадис, фикҳ, Ислом тарихи каби анъанавий фанлардан сабоқ олишади. Араб тили, шунингдек, тажвид қоидаларини ўргатишга катта аҳамият берилади. Талабалар орасида мунтазам ўтказиладиган қорилар мусобақаси уларнинг Қуръони карим оятларини тиловат қилиш маҳоратлари юксалишига сабаб бўлади.

Мадраса ўқув дастурида, шунингдек, география, тарих, ўзбек тили каби фанларга, замонавий фан ва техника ютуқларини ўрганишга ҳам катта ўрин берилган. Бу ҳол, албатта, тушунарли. XX аср техникавий ривожланиш асри. Одамларнинг кўпи ўқимишли, дунё кўрган. Дин хизматчиси ҳам шунга мос, муносиб равишда зиёли, ҳар томонлама кенг фикрли мутахассис, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий билимларни ҳам яхшигина ўзлаштирган бўлиши керак.

Шайх Зиёвуддинхон ташаббуси билан Диний назорат масжидларининг ёш имом-хатиб кадрларга ортаётган

эҳтиёжини ҳисобга олиб, соф назарий фанлар қаторида амалий машғулотлар (масалан, талабаларнинг жума хутбаларини ўқиб беришлари, никоҳ, жаноза ўқиш) ҳам ўқув дастурига киритилди. Бу тадбир ёш имомларнинг мадрасани битиришлари биланоқ исломий ҳаёт талабларига тўла тайёр, мустақил мутахассис бўлишларида катта фойда берди.

Юқори босқич талабалари мадраса қошидаги масжидда ибодатни мустақил бошқариб боришар, намозда имомликка ўтишар, жума кунлари мавъиза қилишар эди. Мадраса талабалари мавъиза қилишганида масжидга йиғилганлар қўшалок қувончни ҳис этишарди, чунки улар ёш имомлар сиймосида динимизнинг ўша кунлардаги ҳолатини кўришар, айна ҳолдан унинг келажагига ишончлари мустаҳкамланар эди.

Исломий илмларнинг ёйилишида Мир Араб мадрасасининг улкан маърифий аҳамияти бор. Мадраса битирувчилари Ислом таълимотини кенг халқ оmmasига етказишади. Исломий билимларни яхши эгаллаш билан бирга уларни чиройли тарзда баён қилиб бериш, соддагина, тушунарли қилиб одамлар онги ва қалбига етказиш мадраса битирувчиларининг ютуғини таъминловчи омиллардандир.

Мадраса талабалари таълим-тарбия жараёнида халқ дарди ва манфаатларини ўйлаб яшайдиган чинакам мусулмон арбоблари, иқтисодиёт ва маданият ривожига ижобий таъсир кўрсатувчи, исломий билимлар ва замонавий фан-техника ютуқларининг толмас тарғиботчилари бўлиб шаклланишади. Бундай фазилатлар мадраса битирувчиларининг обрў-эътиборини юксалтиради. Мир Араб мадрасаси битирувчиларининг кўпчилиги дин арбоблари, мусулмонларнинг етакчилари бўлишгани бежиз эмас. Улар бугун ҳам турли мамлакатлар ва минтақаларда жомеъ масжидларига ва диний бошқармаларига раҳбарлик қилишяпти.

Домла Ғуломжон Изомий Бухорода таниқли олим, нақшбандия тариқати маънавий устозларидан бири эди.

Шайх Эшон Бобохон Мир Араб мадрасасида таълим-тарбия жараёнини ташкил этишни домла Изомийга топширади. Домла Изомий 1945–1956-йиллари мадраса директорининг ўқув ишлари бўйича ўринбосари бўлиб ишлади. Бу олийжаноб инсон иштирокида ишлаб чиқилган ўқув дастури ҳозир ҳам аҳамиятини йўқотмаган ва амалда қўлланилади. Домла Изомий тажрибали манбашунос олим, Ибн Сино номидаги кутубхона Шарқ қўлёзмалари жамғармаси асосчиси эди. Донишманд ва зиёли, маърифатпарвар олим Домла Изомий мазкур кутубхонанинг илмий ходими бўлиб узоқ йиллар тер тўкиб ҳалол меҳнат қилди. Шу билан бирга, у умрининг охиригача Мир Араб мадрасасида таълим-тарбия ишлари билан машғул бўлди. Халқ орасида “Изомий домла” номи билан танилган бу ҳурматли, олийжаноб инсоннинг Шайх Эшон Бобохон билан муносабатлари жуда яхши эди. Ўтган асрнинг 80-йилларида Ғуломжон Изомий “Тариқатнинг буюк арбоби” сарлавҳаси билан бир қўлёзма матн ёзган. Ушбу матнни унинг оиласи сақлаб келган, у ҳеч қаерда эълон қилинмаган. Бухоро Мир Араб мадрасаси мударриси Абдуғафур Раззоқ Бухорий ушбу қўлёзмани китобхонлар эътиборига ҳавола этди: “1943 йили Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диния назорати ташкил этилгач, Шайх Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон бир овоздан унинг раиси этиб сайланди. Бу обрўли уламога бешта республикага муфтийлик унвони берилди. Раиснинг ўринбосари этиб Шайх Муродхўжа Солиҳий, масъул котиб этиб Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон сайланишди.

Шайх Эшон Бобохон ҳазратлари Муродхон Эшон, Ҳожи Акбархон, Нодирхон маҳдум, Олимхон тўра Шокирхон тўра ўғли, Мунирхон маҳдум, Исмоил маҳдум, Сулаймон қори, Нўъмонхон домла, Ҳабибуллоҳ қори, Шаҳобиддин қори, Абдурашид қози домла, Абдураззоқ домла, Муҳаммад Солиҳ домла каби таниқли устозлар билан ҳамкорликда Диний назорат фаолиятида жуда улкан хайрли ишларни амалга оширди. У ёш

шогирдларга алоҳида эътибор билан муносабатда бўлар, уларни Ислом динимиз таълимоти асосида тарбиялаш ва ўқитишни ўзининг муқаддас бурчи деб билар эди.

Мадрасада таълим олган машхур шахслардан бири XIX асрда яшаган таниқли дин арбоби Қози Асқардир. Бу азиз инсон нақшбандия тариқати жўйбория сулукининг етакчиларидан бири эди. Муфтий Эшон Бобохоннинг устози ва ўқитувчиси Миён Бузрук ҳам шу мадрасада таҳсил олган ва кейинчалик кўп йиллар шу билим юртида мударрислик қилган. Шайх Эшон Бобохоннинг Эшон Яҳёхон (Эшон Ўроқ, 1948 йил вафот этган), Эшон Нақшбандхон (1958 йил вафот этган), Абдулхай махдум, Эшон Сулаймонхўжа Орифий (1884–1979), Зикриё махдум, Абдулҳаким қори (1984 йил вафот этган), Абдурахим қори (1888–1962) ва бошқа қатор бухоролик ҳамфикрлари мадрасада мударрислик қила бошлашди. Уларнинг бари бухороликлар орасида таниқли дин арбоблари эди.

Бир куни Эшон Бобохон мендан “Мирзо, сиз кимда ўқигансиз?” деб сўраб қолдилар. Мен Юсуф домла (1916 йил вафот этган), Асвад махдум, Домла Икромча, Домла Абдурразоқча (1918 йил вафот этган), Қутбиддин домладан (1921 йил вафот этган) таълим олганимни айтдим. Шунда Эшон Бобохон суюниб, кўзларига ёш олиб, бундай деди: “Эҳ, биз иккимиз сабоқдан сабоқдош эканмиз-ку... Мен ҳам Бухоронинг Эрназар мадрасасида сиз ҳозир номларини эслаган мударрислар, азиз устозлар кўлида ўқиганман. Аллоҳ уларни раҳматига олсин! Битта фарқимиз шуки, мен уларнинг илк шогирдларидан бўлсам, сиз охириги шогирдларидан бири экансиз”.

Эшон Бобохон ҳазратлари ҳар гал Бухорога келганида бу машхур олимлар билан учрашар, мадраса ҳужраларидан бирида илмий-маърифий суҳбатлар қураар эди. Бундай суҳбатларда Эшон Бобохон Бухорода ўқитган устозлари, нақшбандия шайхлари ҳақида кўп гапириб берарди. Ислом динимизни ўрта, мўътадил бир услубда тарғиб этишда, сунний

тасаввуфни ёйиш, маърифий адабиётни ривожлантиришда у эсланган олимларнинг алоҳида ўрни бор. Шариат илмлари билимдонлари, тариқат билимларининг шарҳловчилари бўлишган бу маърифатчи олимларнинг нури ва шариф исмлари жуда кўп тарихий манбаларда қайд этиб ўтилган.

Эшон Султонхон (Эшон Нақшбандхоннинг отаси, 1918 йили вафот этган), Эшон Қамариддин (1923 йил вафот этган), Эшон Ибодуллахон (1925 йил вафот этган), Эшон Ҳабибуллоҳ Ахсавий (1950 йил вафот этган) Эшон Бобохон ҳазратларининг нақшбандия тариқати бўйича маънавий устозлари бўлишган. Қачон улар ҳақида сўз очилса, Эшон Бобохон ҳурмат-эҳтиром билан эсга олар, ҳақларига дуо қилар эди. У устозлари олдида ўзини қарздор ҳисоблар ва кўпинча: “Менинг шундай мартабага эришувимда, энг аввало, азиз устозларимнинг тарбияси, кўрсатмалари, насиҳатлари, суфийлик таълимотининг моҳияти ҳақида ўргатган билимлари ҳал қилувчи омил бўлган”, деб таъкидлар эди.

Эшон Бобохон Бухорога ҳар галги сафарини Баҳоуддин Нақшбанд мақбарасини зиёрат қилишдан бошларди. Бу ердаги масжидда у кўп намоз ўқир, дуо қилар, нақшбандия тариқатига бардавомлик ва ривож беришини Аллоҳ таолодан сўраб, илтижо қилар эди.

Ҳозиргача эсимда, 1945 йили Мир Араб мадрасаси фаолияти тикланишидан олдин, Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон Бухорога келиб, барча мадрасаларни айланиб чиқди. Мир Араб мадрасасини кўздан кечирганидан сўнг менга: “Бухоронинг барча мадрасаларида бўлдим, аммо Мир Арабга кирганимда вужудимни қандайдир титроқ куршаб олди, қалбимда бир илоҳий нур, ёруғликни ҳис этдим. Бу ҳол бежиз эмас, албатта. Ахир бу ерга нақшбандия тариқатининг буюк вакили Саид Абдуллоҳ Яманий ҳазратлари туфайли илоҳий файз ёғилиб туриши шубҳасиз”.

Тошкентга қайтиб, отаси Эшон Бобохонга диний таълим-тарбияни айнан Бухородаги Мир Араб мадрасасида бошлаш

зарурлигини айтади. Муфтий бу таклифни ҳеч иккиланмай, хурсандчилик билан маъқуллайди. Шундай қилиб, неча асрлардан буён илм нурина ёйиб-таратиб келган машхур мадраса гўё иккинчи умрини бошлагандек бўлди – бу ерда таълим-тарбия жараёни қайта тикланди.

Эшон Бобохон ҳазратлари ва унинг ўғли Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон мадраса талабаларига жуда хайрихоҳ, ғамхўр ва самимий муносабатда бўлишарди. Талабаларнинг таълим олишлари учун қулай шароитлар яратиш йўлида барча имкониятларни ишга солишарди.

Сўзим ниҳоясида Эшон Бобохон ҳазратлари тариқатнинг буюк арбоби бўлганларини айтмоқчиман. Нақшбандия таълимоти ривожда, Ўрта Осиё халқлари тўғри йўлни қайта танлаб олишларида у зотнинг бебаҳо ҳиссаси бор. Бундай буюк инсонлар ҳаёти ёшлар учун ибрат мактабидир. Зеро, азиз инсонлар, улуғ салафлар ҳақида сўз борганида раҳмат нури ёғилади. Аллоҳ таоло бундай азиз зотлар туфайли бизни ҳам илоҳий файз билан сийласин, бизни ҳам муқаддас Қуръони карим таълимотларига, Пайгамбаримизнинг (с. а. в.) сунналарига амал қилувчи солиҳ бандаларидан қилсин. Омин”.

Турли республикалар муфтийлари аҳил-иноқлигининг аҳамияти ҳақида Россия муфтийлар кенгаши раиси маслаҳатчиси, Аллоҳ йўлида кўп хайрли ишлар қилган Анвармирзо Ҳусаинов қатъият билан бундай ёзади: “Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати тузилган илк кунлардан бошлаб, ота-ўғил Бобохоновлар Россиянинг Европа ва Сибирь қисми мусулмонлари бошқармаси раиси Шайх Абдураҳмон Расулий, Москва жомеъ масжиди имом-хатиби Шайх Халил ар-Раҳмон Насриддинов, Қозон жомеъ масжиди имом-хатиби Шайх Қиёмиддин Қодирий билан, шунингдек, Кавказорти ва Кавказнинг таниқли уламолари билан фаол ҳамкорликни йўлга қўйишди. Уларни қийнаётган асосий масала диний назоратнинг имом-хатибларни ўқитиш ва тарбиялаш тизимини барпо этиш эди.

Эшон Бобохон ва ўгли Зиёвуддинхон қори ўзлари ишлаб чиққан мусулмонларнинг диний ҳис-туйғуларини уйғотиш ва Ислом динига ишонч-эътиқодни тиклаш истиқбол иш режаси (стратегияси)га асосланиб, бўлғуси имом-хатибларни Бухородаги XV асрдан буён машҳур Мир Араб мадрасасида тайёрлашни таклиф этишди. Эшон Бобохон фикрини бир қатор қулайликлар борлиги билан асослади. Чунки бу ерда талабаларнинг ўқиш ва яшашлари учун яхши шароит, турли халқларга мансуб мусулмонларни ўқитиш бўйича кўп асрлик тажриба бор. Энг муҳими, таълим-тарбияни бошлаш учун Бухорода домла-мударрислар ҳам етарли. Бу омилларнинг барчаси таълим-тарбиянинг моддий-интеллектуал асосини яратишда жуда муҳимдир. Аллоҳ таолонинг марҳамати билан Бухорои Шарифда ўша оғир йиллари ҳам миллий кадриятлар, баъзи диний маросимлар, исломий муҳит сақланиб қолган эди. Бухорода ҳамма нарса, чор атрофдаги маънавий-руҳий манзара ҳам диний туйғуларнинг қайта жонланиши учун қўшимча туртки эди. Бу ҳолат қатъиятли имом-хатибларни, чинакам дин хизматчиларини тайёрлашда жуда асқотарди.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати ота-ўғил асосчиларининг ташкилий ишларда энг тўғри йўлни танлашлари, уларнинг Уфа, Москва ҳамда Қозон шаҳарларидаги ҳамкасблар билан ишчан ва самимий ҳамкорлик қилишлари таҳсинга лойиқ. Бу тажрибани ўрганиш собиқ Иттифоқда Исломнинг энг янги тарихини ҳаққоний ёритишда, мавзунинг ижобий ва салбий қаҳрамонларига тўғри баҳо беришда тарихчилар ва диншунослар учун аҳамияти катта.

Тасаввур қилинг, ўшанда Россия ёки Кавказ муфтийлари ва уламолари Эшон Бобохоннинг ташаббусини қўллаб-қувватлашмаса, нима бўларди? Ёки исломнинг бўлғуси хизматчиларини қаерда ўқитиш мумкинлиги тўғрисида баҳсга киришганларида, бу баҳс бир неча, ҳатто ўн йилгача чўзилганда, совет тузуми шароитида Исломга ишонч-

эътиқодни тиклашдек хайрли иш ҳеч бир натижасиз тўхтаб қолар эди. Аллоҳ таолога ҳамду санолар бўлсин, Шайх Эшон Бобоҳон ва Зиёвуддинхон қори ташаббусини қурултой иштирокчилари тўла ва қатъий қўллаб-қуватлашди. Бу аҳилликнинг меваси ҳаммага яхши маълум.

Имом Бухорий, Имом Термизий, Абдухлолиқ Гиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Сайфиддин Бохарзий каби буюк муҳаддислар, авлиё зотлар ватанида мустабид совет тузуми йиллари, Бухоро ва Тошкент шаҳарларида барча собиқ иттифоқдош республикалардан келган 400 нафардан ортиқ ёш ўрта ва олий диний таълим-тарбия олишди. Кейинчалик уларнинг аксарияти ўз юртларида диний башқармаларга, Ислом университетлари, институтларига, мадрасаларга, газета ва журналлар таҳририятларига, нашриётларга раҳбарлик қилишди. 1992 йилдан буён эса улар Мустақил давлатлар ҳамдўстлигида тобора кўпайиб, самарали фаолият олиб бораётган турли исломий ташкилотларни матонат ва моҳирлик билан бошқариб келишяпти. Тошкент ва Бухорода таълим олган мутахассислар бутун ҳам МДХ мамлакатлари мусулмонларининг тажрибали етакчилари сифатида замон билан ҳамқадам яшаб, меҳнат қилишмоқда. Улар динга, мусулмонлар жамоасига хизмат қилиш бурчини ёруғ юз билан аъло даражада бажаришяпти. Албатта, бу ҳол коммунистча бошқарувнинг оғир шароитида – 1945 йили Россия, Ўрта Осиё республикалари ва Қозоғистон муфтийларининг ҳамкорликда улуғ мақсад йўлида қатъият ва донолик билан қабул қилишган қарорнинг ижобий натижасидир. Исломнинг XX асрдаги садоқатли хизматчилари ота-ўғил Бобохоновларнинг бундай оқилона йўл тутишлари, ибратли саъй-ҳаракатлари туфайли гўё енгилмас бўлиб кўринган қийинчилик ва тўсиқлар ортда қолди.

Нижегород вилояти (Россия) мусулмонлари диний бошқармаси раиси, 1983 йили Мир Араб мадрасасини битирган Умар ҳазрат Идрисов ўзининг “Бухоро ҳақида хоти-

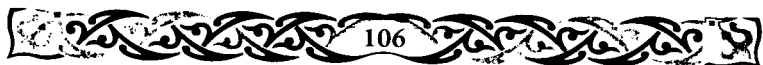

ралар. 20 йил имоматчилик” номли китобида коммунистларнинг даҳрийлик ҳукм сурган йиллари мамлакатдаги масжидлар учун малакали имом-хатиблар тайёрлашда Мир Араб мадрасасининг тутган ўрни, улкан аҳамияти ҳақидаги фикр-мулоҳазалар билдирган.

Мир Араб мадрасаси, Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислому Олий маъҳади битирувчиси ана шундай ёруғ хотиралар билан олий исломий таълим олишганининг 20 йиллиги муносабати билан 2007 йилнинг апрель-май ойида Ўзбекистонга ташриф буюрди. Шогирдлари, ўринбосари, таниқли бир олим ҳамда маданиятшунос журналист унга ҳамсафар бўлишди. Умар ҳазрат бу ташрифини ўзи таълим олган табаррук жойларга зиёрат деб атади. У Бухорои Шарифда Мир Араб мадрасаси мудarrisлари ва талабалар учун хайрия кечасини ўтказди. Кечада сўз олиб, Умар ҳазрат, жумладан, бундай деди: “Россиянинг йирик вилоятида имом бўлиб ишлаган йилларим мен ўзбек заминида таълим олган бахтли йилларимни доимо эслаб-хотирлаб юрдим. Менинг мадраса талабаларига китоблар ҳадя этиш, хайрия тадбири ўтказиш ниятим бор эди. Мана шу ерда, Бухоронинг табаррук замини, ҳар гал улкан ҳаяжон ва эҳтиром билан остонасини ҳатлаб ўтганим Мир Арабда, дунёдаги энг қадимий мадрасалардан бирида мен шарият ва тариқат қоидаларига тўла амал қилувчи чинакам мусулмон бўлиб камол топдим. Бу ҳудудда инсоннинг тарихий хотирасига, руҳиятига жуда кучли ижобий таъсир қилувчи ахлоқий-маънавий муҳит ҳукм суради. Бу муҳит диний ҳис-туйғулар уйғонишида, ишонч-этиқоднинг мустаҳкамланишида катта ёрдам беради”.

Ўзбекистон мусулмонлари идораси раиси, муфтий Усмонхон Алимов (талабалик йиллари Умар ҳазратнинг Бухорода ҳам, Тошкентда ҳам курсдоши бўлган) билан суҳбатда Умар ҳазрат яқин келгусида кўп асрлик анъанани тиклаш – Бухородаги Мир Араб мадрасасида россиялик мусулмонларнинг исломий таълим-тарбия олишларини яна йўлга қўйиш гоясини муҳокамага

ташлади. У мадрасада рус тилида таълим бериладиган махсус факультет очишни таклиф этди. Ўзбекистон муфтийи умумий ҳолда ҳамкасбининг бу таклифини маъқуллади. Аллоҳнинг марҳамати билан, ҳар икки томоннинг қатъий саъй-ҳаракатлари туфайли бу хайрли иш ижобий ҳал бўлади, исломий таълим соҳасида Ўзбекистон ва Россия мусулмонларининг тарихий ўзаро фойдали, бир-бирини бойитувчи алоқалари сақланиши ва мустаҳкамланишига хизмат қилади деб умид билдирамиз.

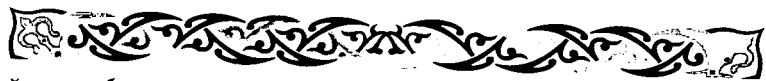
4.7. Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний идораси халқаро алоқаларининг бошланиши

Ислом дини сиқувга олингани, мусулмонлар, динимиз хизматчилари қирғин қилингани учун Саудия Арабистони Қиролиги даҳрий совет давлати билан дипломатик алоқаларни тўхтатиб қўйган эди. Ўрта Осиё мусулмонлари етакчиси, муфтий Эшон Бобоҳоннинг саъй-ҳаракатлари туфайли 1945 йили Макка ва Мадина шаҳарларига ватандош мусулмонларнинг муборак ҳаж ибодатига боришлари қайта йўлга қўйилди. Ўша йили турли иттифоқдош республикалардан бўлган жами йигирма икки нафар ҳожилар муфтий Эшон Бобоҳон ибн Абдулмажидхон бошчилигида ҳаж сафарга жўнашди. Улар орасида ёш Зиёвуддинхон қори ҳам бор эди. Ҳаж исломнинг беш рукнидан биридир.

“Унда аниқ аломатлар – “Мақоми Иброҳим” бордир. Унга (Каъбага) кирган киши омонда бўлур. Йўлга қодир одамлар зиммасида Аллоҳ учун Байтни ҳаж қилиш (фарзи) бордир. Кимда-ким (бун) инкор этса, бас, албатта, Аллоҳ оламлардан беҳожатдир” (“Оли Имрон” сураси 97-оят).

Қодир бўлган мусулмонга умрида бир марта ҳаж қилиш фарз. Ҳаж арконлари ҳар йили бир жойда, бир вақтда – ҳижрий зулҳижжа ойининг 9–13-кунлари адо этилади. Шу сабабли ҳаж дунё мусулмонлари ҳар йили мунтазам учрашиб туришлари учун катта имкониятдир. Ҳажни мусулмонларнинг

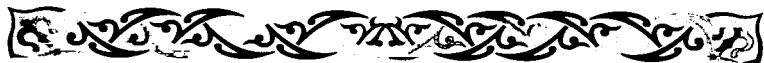

йиллик бутунжаҳон қурултойи деса ҳам бўлади. Ҳаж кунлари мусулмонлар ўртасида алоқалар ўрнатилади, мустаҳкамланади. Дунёнинг турли минтақаларидан келиб муқаддас Маккада тўпланган мусулмонлар Аллоҳ таоло фарз қилган бу улуғ ибодат арконларини бажаришади, Аллоҳдан бу дунёда ҳам, охирада ҳам яхшиликлар ато этишини сўраб дуо-илтижолар қилишади. Ҳаж арконларини адо этиш мусулмоннинг ҳаётида улкан воқеадир. Чунки Аллоҳ таоло чин ихлос билан ҳаж қилган мусулмоннинг гуноҳларини кечиради, у онада қайта туғилгандек бўлиб, қалби ҳар хил губорлардан покланади. Шу боис дунёнинг энг олис бурчакларидан ҳам юз минглаб мусулмон Ислонинг ибодат маркази бўлган Каъбатуллоҳ сари ошиқадилар: *“Ҳаммангиз Аллоҳнинг арқони (Қуръони) ни маҳкам тутинг ва фирқаларга бўлинманг ҳамда ўзаро адоватда бўлган пайтларингизда дилларингизни (туташтириб) ошно қилиб қўйган Аллоҳнинг неъматини ёдда тутинг. Унинг неъматини туйфайли биродарларга айландингиз. Дўзах чоҳи ёқасида турганингизда сизларни ундан қутқарди. Шояд ҳақ йўлни топгайсизлар, деб Аллоҳ Ўз оятларини сизларга шундай баён қилади”* (“Оли Имрон” сураси 103-оят)

1945 йили илк бор муборак ҳаж сафарида Эшон Бобоҳон ибн Абдулмажидхонга Уфадан шайх Абдурахмон Расулий, Қозондан имом Маржоний масжидининг имом-хатиби Қиёмиддин Қодирий, Наманган масжидининг имом-хатиби Исмоил маҳдум Сотти Охунд, Қорақалпоғистондан имом-хатиб Мулла Янгибой Абдулхайр ўғли, Хўжада масжидини имом-хатиби Абдулмажид қози Юсуф ҳожи ўғли, Қозогистондан Абдулборий Абдуссобир ўғли ва Муҳаммад Али Муин ўғли ҳамда Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ҳамроҳ бўлишди.

Бу сафарда ҳожиларимиз чет эллик мусулмон биродарлари билан учрашишни, дўстлашишни кўзлашган эди. Муқаддас шаҳарларга етиб олгунларича ҳожиларимизни ҳамма жойда

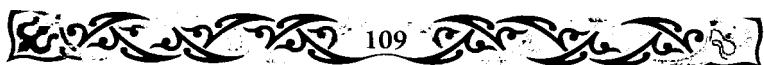
самимий эътибор ва ғамхўрлик билан кутиб олишди, яхши тилаклар билан кузатиб қолишди.

Ҳожиларимизнинг у муборак заминда Олий Жаноблари Қирол Абдул Азиз ибн Сауд билан учрашишлари уларга кўрсатилган юксак эҳтиромнинг ёрқин намоёниши бўлди. Учрашув чоғи қирол муфтий Эшон Бобоҳонга ўша йилдан эътиборан советлар юртидан келувчи ҳожиларга Саудия Арабистони дарвозалари очиқ бўлишини билдирди.

Ўша йилги ҳаж сафари ва Саудия Арабистони қироли билан бўлган учрашув ҳаммада катта таассурот қолдирди. Бу учрашув араб ва бошқа мусулмон мамлакатларидаги диндошларимиз билан дўстона алоқаларнинг дебочаси бўлди.

Муфтий Эшон Бобоҳон Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари уламоларининг навбатдаги мажлисида муборак ҳаж сафари якунлари ҳақида ҳисобот берди, таассуротларини сўзлади. Мажлисда дунёнинг барча мамлакатлари, биринчи навбатда, араб давлатлари мусулмонлари билан яхши ҳамкорлик муносабатларини кенг йўлга қўйиш ҳақида қарор қабул қилинди. Бу орада турли мусулмон мамлакатларнинг диний, жамоат ва давлат арбоблари билан тўғридан-тўғри шахсий дўстлик алоқалари ўрнатиш самарали йўл экани йиллар оша тасдиғини топди. Бундай хайрли мақсадга эришишда ёш Зиёвуддинхон алоҳида фаоллик кўрсатди.

Сафияхоним Бобоҳонова хотираларидан: “Уруш тугаган йили биринчи ҳожиларнинг Ватанга қайтишларини уларнинг қавм-қариндошлари ҳам, минтақанинг кўп минг сонли мусулмонлари ҳам интиқлик ва катта ҳаяжон билан кутишарди. Улар қайтиб келган кун байрам бўлиб кетди. Таассуротларини гапириб берарканлар, отам: “Шундай кекса ёшимда менга ҳаж арконларини адо этишимда куч-қувват берган Аллоҳга беҳисоб шукр (ўшанда отам 88 ёшда эдилар). У ерда жуда кўп яхши ўзгаришлар бўлибди. Биз 1912 йили Маккадан Мадинага бориш учун туяда 12 кеча-кундуз йўл босган эдик. Бу сафар эса

автоулов билан 6 соатда етиб олдик. Олий Жаноблари Қирол Абдул Азиз ибн Сауд бизни самимият, мамнуният билан қабул қилди. Бошқа мамлакатдан келган диндошларимиз билан ҳам янги, дўстона алоқалар ўрнатдик. Худо хоҳласа, энди диний назоратнинг чет эл мусулмонлари билан халқаро муносабатлари юришиб кетади”, дедилар.

Эсимда бор, 1946 йили отам Буюк Британиядан давлат ва дин арбоби, жаҳон тинчлик мукофоти лауреати, Кантеберий черкови руҳонийи Хюлет Жонсон билан махсус котиби Оксфорд дорилфунунининг мударриси А.Доби жанобларини қабул қилган эди. Улар минтақа мусулмонлари ҳаёти билан қизиқишган, бизлар билан ҳам учрашишган эди. Шундан кейинги йилларда отам Ироқ давлат ва жамоат арбоби Муҳаммад Ал-Ашмарни, Ҳиндистон давлат арбоби, Парламент аъзоси Сайфуддин Китчуни, Ҳиндистон Бош вазири Жавоҳарлал Неруни, Индонезия Президенти доктор Сукарнони, Бирма давлат Бош вазири У Нуни, сиёсий арбоб Индира Гандини, Албания, Афғонистон, Покистон, Бангладеш, Эрон, Туркия каби мамлакатларнинг дин ва давлат арбобларини ўз қароргоҳларида қабул қилганлар. Отам меҳмонларни уйимизда қабул қилар, биз уларни кутиб олиш, меҳмон қилиш ишларида ёрдам берар эдик”.

1955 йилнинг октябрида австриялик бир гуруҳ журналистлар диний назоратда бўлишди. Шайх Зиёвуддин қори билан учрашишди. Чет эллик журналистлар ўзларини қизиқтирган ҳамма саволларига Зиёвуддин қоридан батафсил, асосли жавоблар олишди.

1955 йилнинг ноябрида норвегиялик ўқитувчилар гуруҳи “Тилла Шайх” масжидини томоша қилганидан сўнг муфтий Эшон Бобоҳоннинг ҳовлисига келди. Бу ерда улар учун тўкин дастурхон тузалган, зиёфат ҳозирланган эди. Дастурхон устида самимий суҳбат бошланиб кетди. Суҳбат сўнггида Норвегия руҳонийлари раҳбарларидан бири, илоҳиётчи

Георг Гард бундай деди: “Бизнинг Норвегияда ҳар бир илоҳиётчи ўз динидан ташқари яна бир бошқа динни ҳам ўрганиши керак. Мана, мен ўз динимдан ташқари Ислонни ҳам яхшигина ўргандим. Бугун мен бу уйда мусулмонларнинг обрўли, машҳур кишилари – олимлари билан учрашганимдан жуда бахтиёрман. Бундай самимий қабул ва зиёфат учун сизлардан жуда мамнун ва миннатдорман. Бизнинг Норвегия мактабларида дунёвий фанлардан ташқари, диний таълимотга доир фанлар, жумладан Ислон дини ҳам ўргатилади. Ватанимга қайтгач, сизлар билан учрашганимиз, суҳбатларимиз ҳақида албатта халқимга сўзлаб бераман. Буни мен ўз зиммамга тушган шарафли иш деб биламан. Бошқа динлар вакилларидан кўра сизлар тинчлик учун кўпроқ хизмат қилдингиз. Буни тан олишимиз керак. Бутун ер юзида тинчлик ҳимояси учун олиб бораётган ишларингиз учун сизларга миннатдорлик билдираман, ютуқларингиз билан табриклайман”.

4.8. Бароқхон мадрасаси – минтақа мусулмонлари маркази. Тилла Шайх ва унинг зурриёти ҳақида.

Бир масжид тарихидан.

Бароқхон мадрасаси “Ҳазрати Имом” мажмуаси таркибига кирувчи муҳташам тарихий ёдгорликдир. Бу мадраса Тошкент ҳокими Бароқхон (Наврўз Аҳмадхон) шарафига шундай деб аталади. У 1551–1556-йиллари Мовароуннаҳр ҳукмдори бўлган. Мадрасани ҳам ўша йиллари қурдирган. Бароқхоннинг ўзи шайбонийлар сулоласидан бўлиб, Абулхайрхоннинг невараси, Суюнчхўжанинг кичик ўғлидир.

Мадраса XV–XVI асрларда қурилган бир неча иморатлардан иборат мажмуадир. Мадраса босқичма - босқич 1502–1770-йиллар оралиғида қуриб битказилган.

Советлар даврида мадрасанинг бир қисми керосин сотиладиган дўкон қилинган, ҳужралари кўрлар жамиятининг ётоқхонаси бўлган эди. Бу ҳужраларда кўзи ожизларнинг

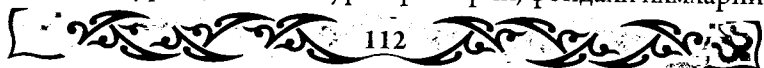
йигирмата оиласи яшар ва Тилла Шайх масжидида жойлашган арқон эшиш цехида ишлар эди.

1954 йили Шайх Эшон Бобохон XVI асрга оид меъморий ёдгорлик ҳисобланган Бароқхон мадрасасини ва Тилла Шайх масжидини диний назорат ихтиёрига беришини сўраб Ўзбекистон ҳукуматига мурожаат қилди. Ҳукумат диний назоратга кўзи ожизларнинг оилалари учун уй қуриб бериш шартини қўйди. Савоб ишни кечиктирмаслик учун муфтий Эшон Бобохон қизи Сафияхонга ажратилган ерда (Қорасарой кўчаси, Бежинский тор кўчаси) унинг розилигини олиб, кўзи ожизларнинг оилалари учун ўз маблагига янги иморат қурдирди ва уларнинг кўчишларига ёрдам уюштирди.

Шайх Зиёвуддинхон мадрасани тиклаш-таъмирлаш ишларига раҳбарлик қилди. Уста Ширин Муродов бошчилигида 1955–1963-йиллари мадраса биносини ялпи таъмирлаш ишлари давом этди.

1954 йилдан то 1992 йилгача, яъни Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси Бароқхон мадрасасида фаолият юритди, 1992 йилдан 2006 йилгача Бароқхон мадрасаси аввал Мовароуннаҳр, кейинчалик Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг қароргоҳи бўлди. Мадраса қаршисида жойлашган Тилла Шайх жомеъ масжиди шўролар даврида энг катта масжид ҳисобланарди, уни хастимомлик Насим уста бошчилигида таъмирланди.

Замонасининг обрўли кишиларидан Тилла Шайх “Ҳазрати Имом” маҳалласида уламолар ва дин хизматчиларига қўшни бўлиб яшар эди. У сахий ва олийжаноб инсон эди. Тилла Шайх узоқ йиллардан буён Ғулжа (Шарқий Туркистон) савдогарлари билан кенг савдо қилар эди. Ғулжада қашқарлар, уйгурлар, дунганлар билан ёнма-ён, аҳиа-иноқ бўлиб анча-мунча ўзбеклар ҳам яшарди. Тилла Шайхнинг минг бош қўйдан ҳам кўп отари Тяньшань тоғ этакларида ўтлаб юрар, йилдан-йилга кўпаяр эди. Тилла Шайх одиллиги, бойлиги билан ажралиб турган, ҳамиша турли фанларни, фойдали илмларни

эгаллашга интиланган. Куръони каримни кўп ўқир, ҳаётда Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) суннатларига амал қилишга интилар эди. Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) *“Ким Аллоҳ розилиги учун бир масжид қурса, Аллоҳ жаннатда унга бир қаср бино қилади”* мазмунли ҳадиси шарифларига амал қилиб, 1890–1902-йиллар орасида “Ҳазрати Имом” маҳалласида икки меҳробли катта масжид курдиради. Кейинчалик атрофдаги маҳаллаларда яна учта масжид курдиранган.

Тилла Шайх ўқимишли, оқил инсон бўлиб, Пайғамбар (с. а. в.) Мадинага ҳижрат қилиб келганларида энг биринчи: *“Эй одамлар, тинч-тотувликни ёйинг, бошқаларни икром қилинг, қариндошчиликни мустаҳкамланг, кечалари бошқалар ухлаётганида ибодат қилинг, шод-хуррамлик билан жаннатга кирасиз”*, деб марҳамат қилганларини динимиз тарихидан яхши биларди. Бошқаларга ёрдам қилишга шошиладиган ҳақиқий мусулмон сифатида ҳар ҳафта пайшанба кунини маҳалласида таом тайёрлашиб, камбағал, бева-бечораларга тарқатар эди. Ҳар йили куз мавсумида жуда кўп думба ёгини эритиб, муҳтож оилаларга эҳсон қилар эди. Оммавий “қулоқ қилиш” йиллари Тилла Шайхнинг тўнғич ўғли Ғулом Шайх даҳрийлар хуружидан сақланиш учун 1928 йили Ғулжага, отасининг савдо ҳамкорлари юртига ҳижрат қилади. Унинг нияти уй-жой олиб, иш бошлаб, кейин оила аъзолари, оғаниларини ҳам оталари билан Ғулжага олиб кетиш эди. У Муборакхон ва Асалхон исмли икки қизини укалари Нўъмон Шайх ва Низом Шайх қўлида қолдиради. Тошкентда қолган хешлари Ғулом Шайхдан хабар кутиб яшар экан, бу пайтда советлар мамлакатининг чегаралари ҳеч бир тирқиш қолдирилмай жуда маҳкам беркитилади. Туғишган ака-укаларга қайтиб учрашиш насиб этмайди. Ўтган асрнинг 60-йиллари ўрталарида Хитойдан Ғулом Шайхнинг фарзандлари, неваралари Тошкентга келишди. Шундай қилиб, Тилла Шайх сулоласининг давомчилари яна она ватанда учрашишди.

Саховатли Тилла Шайх масжидлар қургани учун орадан йиллар ўтиб – жангари даҳрийлик хуружи авж олган йиллари унинг невараларидан бири Эҳсон Низомов жавоб беришига тўғри келди. У шафқатсиз коммунистча мафкура “ўқ”ларига нишон бўлди. Олий маълумотли, ҳаракатчан мутахассис, уруш қатнашчиси, захирадаги капитан Эҳсон Низомов ўша йиллари Ўзбекистон маҳаллий саноат вазир ўринбосари бўлиб ишларди. Партия ташкилоти органларига ҳасадчи одамлардан “юмалоқ хат” тушади. Унда Эҳсон Низомовнинг бобоси Тилла Шайх йирик дин арбоби бўлгани, масжид қурдиргани ёзилган эди. Низомовга партиядан тергов иши очилади. Унга партия аъзолигига киришда қариндошлари диндор бўлганини партия органларидан яширганликда айб қўйишди. Иши Тошкент партия комитети бюроси йиғилишида кўриб чиқилди. Бюро аъзолари Низомовдан: “Бобонгиз диндор, дин хизматчиси бўлгани, масжид қурдиргани ростми?” – деб сўрашади. Низомов: “Мен бобомнинг бой, диндор бўлганини эшитган эдим, аммо дин хизматчиси бўлмаган. Тўғри, бобом бир эмас, тўртта масжид қурдирган. Бобом 1913 йили вафот этган бўлса, мен 1917 йили туғилган бўлсам, бобомни тирик кўрмаган бўлсам, қандай қилиб мен унинг ишлари учун жавоб беришим керак?” дейди. Низомовнинг бу жавоби бюро аъзоларини қониқтирмайди. Жомеъ пештоқига араб ҳарфларида Тилла Шайхнинг исми ёзиб қўйилгани далил қилинади-да, бюро мажлиси уни партия аъзолигидан ўчириш, лавозимидан озод этиш масаласини ўртага қўяди. Бу қарор билимли, келажаги порлоқ ёш мутахассисга чақмоқ ургандек таъсир қилади. Худосиз коммунистлар масаланинг моҳиятига чуқурроқ аҳамият ҳам бермай, уруш қатнашчиси, Қримда партизанлар гуруҳи командири бўлган, ҳарбий мукофотлар эгаси, Ватанга беғараз хизмат қилган Эҳсон Низомов тақдирини ана шундай ноҳақ йўл билан бир неча дақиқада ҳал этишди.

Аmmo Низомов қатъий иродаси, сабр-матонати, қалб огриқларини Аллоҳнинг зикри билан енгиш қобилиятига эга, тартибли, руҳияти кўтаринки инсон бўлгани учун чуқур асабий ларзалардан сақланиб қолди. Уни янги қурилаётган Тошкент чинни заводига бош муҳандис этиб жўнатишди. Орадан икки йил ўтиб, мамлакатда сиёсий вазият бир оз ўзгариши муносабати билан айбсиз, ноҳақ жазоланган кишиларга нисбатан адолат қарор топди. Шу орада Ўрта Осиё ва Қозоғистондаги чўл ҳудудларини ялпи ўзлаштириш ҳаракати бошланиб, Эҳсон Низомовнинг иш тажрибасига эҳтиёж тугилди. У ўттиз йил давомида, умрининг охиригача ҳозирги Сирдарё ва Жиззах вилоятларида чўлқувар бўлиб ҳалол меҳнат қилди, 1966 йилги зилзиладан сўнг эса, 1968 йилда “Главташкентстрой”га келиб, янги Тошкент қурувчиларининг олдинги сафида ғайрат-шижоат билан ишлади. Республика Давлат план қўмитасида Ўзбекистонда саноат ва қурилиш тараққиётининг истиқбол режаларини ишлаб чиқишда қатнашди. Жумладан, Тошкент метроси қурилишига ҳам муносиб ҳисса қўшди. “Средазирсовхозстрой” бирлашмаси тизимида ишлаб, минтақанинг янги ўзлаштирилган туманларида кўплаб совхозларни ташкил этди.

Самарали меҳнатлари учун Эҳсон Низомов ҳукуматнинг ордени ва медаллари билан мукофотланди, унга “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган қурувчи” фахрий унвони берилди. Эҳсон Низомов билан бирга ишлаган, маҳалладош, суҳбатдош бўлган барча одамлар уни ҳамиша миннатдорлик билан эслашади, унинг ўқимишли, меҳнатсевар, талабчан раҳбар, ажойиб ташкилотчи, ғамхўр, эътиборли дўст, хушмуомала, ҳазилкаш инсон бўлганини таъкидлашади. Бугун Янгиер ва Тошкент шаҳарларида иккита кўча унинг номи билан аталади.

Тилла Шайх бобо Эшон Бобохон ибн Абдулмаджидхонни, унинг шарафли сулоласини яхши билган. Катта олим бўлгани учун ҳурмат қилар, ҳамиша яхши муносабатда

бўлар эди. Эшон Бобохон ҳам Тилла Шайх бобони эъзозлар, савобли ишлари, одамийлиги учун қаттиқ ҳурмат кўрсатар эди. Кейинчалик ҳам ҳар гал жума намозини адо этганидан сўнг Эшон Бобохон албатта Тилла Шайх бобонинг уйига кириб, унинг оила аъзолари, фарзанд ва набиралари даврасида Қуръон ўқиб, савобини марҳум Тилла Шайхнинг руҳига бағишлар, ҳаққига хайрли дуолар қилар эди. Тилла Шайхнинг ўғиллари Нўъмон Шайх билан Низом Шайх ёшликданок Зиёвуддинхон қори билан дўстлашишган эди. Кейинчалик Тилла Шайх невараси Эҳсон Низомов билан Сафияхоним Бобохонова фарзандлари никоҳланиб, оила қуришлари бу таниқли кишилар хонадонларининг қариндошлик муносабатларини яна ҳам мустаҳкамлади.

XIX аср охирида қурилган “Тилла Шайх” жомеъ масжиди ҳозир ҳам мусулмонларга хизмат қиляпти. 2006–2007-йилларда масжид таъмирланди. Унинг таъмирланишида республика ҳукумати ва фуқаролари қаторида Нўъмон Шайх набираси Абдулла Шайх ҳам баҳоли қудрат ўз ҳиссасини қўшди.

* * *

Ёқубжонҳожидан ота Тошкент шаҳрининг энг нуфузли, бой ва сахий, камбағалпарвар ва тараққийпарвар кишилардан бўлганлар. У киши шаҳарда 10 та масжид, 4 та кўприк ва карвонсаройлар қурганлар. Ўзи истиқомат қилган Беш оғайни (бугунги кунда Бодомзор) маҳалласида 1913 йилда масжид ва болахонада мадраса қурган. 1930 йилда даҳрийлар даврида масжид ва мадраса ёпилган. Масжид биноси Тошкент турмаси ихтиёрига берилган. Бино турма қоровуллари ётоқхонасига мослаштирилган. 1944 йилда масжид қайтадан диндорларга қайтарилади. 1957 йилда шу маҳаллада истиқомат этувчи Шоносирхўжа Шоюнус ўғли масжид мутаваллиси этиб тайинланади. У даврда масжиднинг барча диний, дунёвий, хўжалик ишларини мутавалли бажарарди, ҳаттоки имомни ишга қабул этиш ҳам шартнома асосида ҳал этиларди. Шоносирхўжа

масжид ишини яхши йўлга қўйгани учун жамоа йилдан йилга кўпайиб борди. Қайта қуриш даврида масжидни бузиш тўғрисида Тошкент шаҳар коммунистлар партия ташкилоти қарор қабул қилади. Масжидни маҳалла ҳудудидан чиқариш мақсадида унинг атрофига кўп қаватли уй-жой иморатлари қурилади. Бодомзор маҳалла жамоасининг астойдил ҳаракати туфайли масжид бузилишдан сақланиб қолади. Мустақиллик шарофати билан масжид 1997 йилда қайтадан таъмирланди ва кенгайтирилди унга Мирза Юсуф номи берилди.

4.9. Саксон йил дин хизматида

XX асрнинг биринчи ярмида Шайх Эшон Бобохон Тилла Шайх масжидида имом-хатиб бўлиб ишлади. Айни чоқда “Мўйи Муборак” мадрасасида мударрис ҳам эди. Имоматчиликнинг шарафи жуда юксак. Шунга яраша масъулияти ҳам оғир. Имом собитқадам, қатъиятли, шаънига доғ туширмаган одам бўлиши керак. Ўқимишли, илми мутахассис сифатида кўп сонли диндорлар орасида Қуръони карим оятларининг маъноларини шарҳлаб, изоҳлаб, тафсир қилиб беради. Заррача хато қилса, одамлар Қуръони карим маъноларини тескари тушуниб қолишлари мумкин. Эшон Бобохон зиммасидаги бу оғир вазифани шараф билан бажарарди. Бу пайтлар у Ислом динимизнинг содиқ ва ишончли тарғиботчиси, кўпчиликка устоз ва етакчи сифатида танилган эди. Илм олиш иштиёқидаги одамлар доимо унинг атрофида тўпланишар, у эса билимларини, орттирган ҳаётий тажрибаларини талабаларга улашиб чарчамас эди.

1943 йил охирларидан эътиборан Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати раиси, муфтий Шайх Эшон Бобохон энг муҳим диний масалаларни муҳокама қилиш учун Ўрта Осиёнинг турли бурчакларидан таниқли уламоларни мунтазам Тошкентга таклиф эта бошлади. Кексайиб қолганига қарамай, ўзи ҳам мамлакат бўйлаб кўп сафар қилди. Айниқса, қадимдан машҳур

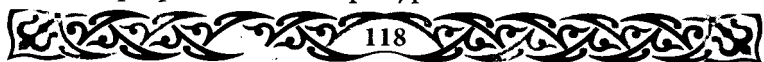

уламолари – муфассирлари, муҳаддислари, фақиҳлари, исломий илмининг бошқа соҳалари бўйича етук олимлари билан шуҳрати ёйилган Фарғона водийси вилоятларига автоуловда узоқ муддатли сафарларга чиқди. Бу сафарлар чоғи у ўзининг илмини, руҳий-маънавий оламини бойитди, қомусий ақл-тафаккури, беғараз хайрхоҳлиги, ноёб олийжаноблик хислатлари учун уни ҳурмат қиладиган, самимий яхши кўрадиган одамлар билан учрашди, улардан меҳрини аямади, бой тажрибаларини сўзлаб, ўғитларини улашиб чарчамади. Минтақадаги бошқа республикаларга ҳам сафар қилди. Ислоом ғояларига беғараз хизмат қилиш йўлидаги шахсий ўрнаги билан мусулмонларнинг юрагида динимизга нисбатан муҳаббат уйғотар, имонларини жонлантириб юборар эди.

Муфтий Эшон Бобоҳон Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати низомига амал қилиб, Бутунжаҳон Тинчлик Кенгаши аъзоси, Тинчликни ҳимоя қилиш ўзбек қўмитаси аъзоси сифатида чет мамлакатларнинг исломий ва бошқа жамоат ташкилотлари билан дўстона алоқалар ўрнатилишига асос солди. Албания, Бирма, Буюк Британия, Ҳиндистон, Индонезия, Норвегия, Туркия ва бошқа мамлакатлардан келган юксак мартабали меҳмонлар диний назорати фаолияти билан танишишар эди.

Шайх Эшон Бобоҳон Пайғамбаримизнинг (с. а. в.): “Қўли ва тили билан мусулмонларга ҳеч бир озор етказмайдиган мўмин чинакам мусулмондир” (Имом Бухорий) мазмунли ҳадисларини такрорлаб чарчамас эди. Аллоҳ йўлида камолотга етмоқ учун ҳар бир мусулмон ўз-ўзи билан уч хил маънавий жиҳод ўтказишига даъват этардилар, яъни “қалб жиҳоди” – ўзини ёмон одатлари билан курашиш, “тил жиҳоди” – мақтовга сазовор ишларни маъқул топиш ва номаъқул ишларга танбеҳ бериш, “қўл жиҳоди” – ахлоқ қоидаларини бузувчи хиёнаткорларга нисбатан чора кўриш.

Муфтий Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон 1957 йили Қуръони каримни нашрга тайёрлаш ташаббускори бўлди. Халқлар ўртасида тинчлик ва дўстликни мустаҳкамлашга қўшган ҳиссаси учун ҳамда табаррук 95 ёшга тўлиши муносабати билан мамлакат ҳукумати муфтий Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхонни совет ордени билан тақдирлади.

Мустаҳкам имон-эътиқоди, кучли ирода ва руҳий қуввати туфайли Эшон Бобохон ўн тўрт йил ичида даҳрийларнинг хуружларига нафақат қарши турди, балки диний назорат тузилмаларини мустаҳкамлашга, минтақада мусулмонлар адади ортишига, исломий маданият бирмунча юксалишига эришди. Аллоҳнинг ҳақ динига холис хизмат қилишга ўзини буткул бағишлаган, дунё лаззатларидан юз ўгирган, юксак маънавий фазилатлари билан олий даражаларга кўтарилган, собиқ иттифоқдош республикаларда Ислом динига садоқатли уламоларнинг бир неча авлодини тарбиялаган бу инсон ҳаёти ва фаолияти сулола давомчилари ва ўсиб келаётган ёш авлодга ҳамда исломий илм талабаларига ёрқин ибрат намунасидир.

Шайх Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон мамлакат мусулмонларининг диний ҳис-туйғуларини уйғотиш, Ислом динига ишонч-эътиқодни мустаҳкамлаш ҳаракатининг беғараз ташкилотчиси, Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати асосчиси, раиси ва беш республиканинг биринчи муфтийи сифатида кўп миллатли мусулмон халқлари хотирасида муҳрланиб қолди. Аллоҳ таоло уни раҳматига олсин! Муфтий ҳаётининг сўнгги кунларигача ўз ўрнида бўлди ва 1957 йил 5 июнь куни 99 ёшида вафот этдилар.

Муфтий Эшон Бобохон вафоти ҳақидаги хабар СССР Олий Совети Президиумининг “Известия” газетасида босилди. Шу боис нафақат собиқ иттифоқдош республикалар, балки бутун Ислом олами тезда шайхнинг вафотидан хабар топди. Барча араб мамлакатларидан, Индонезия, Малайзия, Бангладеш, Покистон, Афғонистон,

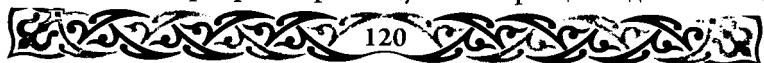
Хитойнинг Қашқар вилоятидан, Патриарх Алексийдан, Собиқ Иттифоқдаги Диний ташкилотларнинг Ҳайъатидан таъзия телеграммалар ва мактублар олинди. Ҳиндистондан келган таъзияда 20 миллионлик Ҳиндистон мусулмонлари муфтий руҳларига ғойибий жаноза ўқиганлари билдирилган. Олим ва шоирлардан марсиялар олинган. Тошкентнинг “Ҳазрати Имом” даҳасидаги майдонда, 14-берк кўчада турли шаҳар ва вилоятлардан жанозага келган минг-минглаб одам тўпланди. Ўша куни кеч тушганидан то эртасигача дафн маросими ўтказилгунига қадар улар ўзларининг севиқли маънавий устозларини сўнгги йўлга кузатиш учун тарқалмай, кутиб туришди.

Ўзбекистон ҳукумати қарори билан Эшон Бобоҳон ибн Абдулмажидхон Имом Абу Бакр Муҳаммад ибн Али Исмоил Қаффо Шоший мақбараси ёнбошига дафн этилди. Тошкент шаҳрининг битта жомеъ масжидига ҳамда “Бўстон” маҳалласидаги кўчалардан бирига Эшон Бобоҳон номи берилган.

4.10. Диний ишлар бўйича Иттифоқ Кенгаши

1979–1990-йилларда Диний ишлар бўйича Иттифоқ Кенгашининг Ўзбекистон ҳукумати ҳузуридаги Бош вакили, тарих фанлари номзоди **Ўзбекхон Рустамов** хотирасидан:

– 1944 йилда собиқ СССР ҳукумати қошида Диний ишлар бўйича Кенгаш ташкил этилди. Унинг зиммасига давлат органлари билан диний ташкилотларнинг ўзаро муносабатларини мувофиқлаштириш ҳамда ўша даврда жорий “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонун ижросини амалга ошириш вазифаси юклатилган эди. Иттифоқ ҳукумати томонидан Кенгашга катта ваколатлар берилган эди. У ўз фаолиятини барча иттифоқдош республикалар, шунингдек ўлка, вилоят ва пойтахт шаҳарлари ижроия қўмиталари қошида ташкил

этилган, Кенгаш олдида бевосита масъул ва жавобгар вакилликлар орқали амалга оширар эди.

Виждон эркинлиги деганда, авваламбор Бирлашган Миллатлар Ташкилоти 1948 йилда қабул қилган “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси” тушунилади. Унда виждон эркинлиги ҳуқуқи инсоннинг энг нуфузли ҳуқуқларидан бири эканлиги қонунлаштирилган. Шунга кўра, виждон эркинлиги деганда, фуқароларнинг динга бўлган муносабатларидан қатъи назар, тенг ҳуқуқлиги, барча динларнинг қонун олдида тенглиги, динга эътиқод қилиш ёки қилмасликка нисбатан ҳеч қандай мажбуриятнинг йўқлиги англашилади. Виждон эркинлиги кафолатларидан асосийлари: дин ва диний ташкилотларнинг давлатдан ажратилганлиги; аҳоли учун барча маориф ва маданият эшикларининг очиқлиги; мактабларнинг диндан ажратилганлиги; диндорлар учун уларнинг диний эҳтиёжларини қондириш билан боғлиқ барча зарур шарт-шароитларни яратиб беришлигидир.

Маълумки, аҳолисининг 80 фоизга яқинини мусулмонлар ташкил этган Ўзбекистонда ислом дини биринчи даражали аҳамият касб этиб, асрлар давомида мусулмонларнинг муқаддас эътиқоди ва одоб-ахлоқ қонидаси бўлиб келган. Ўрта Осиё республикалари ва Қозоғистонда истиқомат қилувчи мусулмон аҳолининг диний эҳтиёжи маҳаллий диний ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш, уларни зарур қўлланма ва кўргазмалар билан таъминлаш, ягона марказ атрофида жипслаштириш мақсадида ўз вақтида Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси ташкил топган эди (у халқ орасида “диний назорат”, “диний идора” деб ҳам юритилади). Ўша кезларда республика ҳудудида тўртта диний марказ, Имом ал-Бухорий номли Тошкент Ислам институти, Бухоро “Мир Араб” мадрасаси мавжуд эди. “Совет Шарқи мусулмонлари” журнали фаолият юргизарди. Диний марказлар ичида энг нуфузлиси – Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонларининг диний бошқармаси эди.

Бироқ ўша давр Конституциянинг бу моддасига ҳамма вақт ҳам риоя этилавермас эди, аксинча, унинг талаблари даҳрийлар томонидан кўпол равишда бузилиш ҳоллари рўй берарди: диний ташкилотлар, биринчи галда, масжидлар фаолияти устидан назорат ўрнатилиб, диний маросимларда қатнашганлиги учун мусулмонларга нисбатан жазо чоралари қўлланилар эди. Бу эса ўз навбатида, иккиюзламачиликни вужудга келтирар эди, яъни бир томондан виждон эркинлиги эълон қилиниб, иккинчи томондан эса амалда виждон эркинлиги таъминланмаганлигидан далолат эди. Бундай сиёсатнинг оқибатида Ўзбекистон халқига хос меҳр-оқибат, имон туйғуларини, минг йилликлар давомида таркиб топган муқаддас урф-одатларни авлоддан авлодга ўтишида узилишлар содир этилганди. Уларнинг барчаси замирида ўша даврга хос коммунистик мафкуранинг, хусусан атеизм ғояларининг ҳукмронлиги ётарди. Мафкура атеизм ғоялари руҳида суғорилган ўша 70–80-йилларда, айниқса Раъно Абдуллаева Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг мафкура бўйича секретари лавозимида ишлаган йилларда, диний урф-одатларга қарши кураш авжига чиққан эди, кўҳна тарихимизга ва миллий қадриятларимизга тошлар отилганди. Диний байрамлар нишонланмас, давлат идораларида хизмат қилувчи эътиқодли кишиларга, айниқса, улар фирқа аъзоси бўлса, маъмурий жазо чоралари кўрилар эди (вазифадан озод этиш, фирқа аъзолигидан ўчириш). Советлар давлатида даҳрийлар ҳукм сурган шундай мураккаб ва қалтис шароитда ҳам муфтийлар Эшон Бобоҳон, Зиёвуддинхон ва Шамсиддинхонлар ўз умрини эътиқодга бахшида этишган, динимизнинг фидойилари бўлишган”.

* * *

– “Мен иш бошлаган XX асрнинг 70-йилларида САДУМ бой тажрибага эга, минтақалараро катта ҳурматга сазовор мустақил марказий ташкилот эди. Унинг зиммасидаги

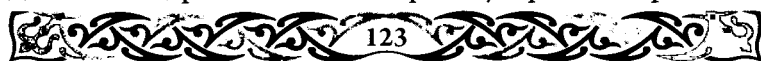

асосий вазифалари: минтақаларда мавжуд маҳаллий диний ташкилотлар-қозийётлар фаолиятини уйғунлаштириш; уларга моддий ва маънавий ёрдам кўрсатиш; уларни зарур диний адабиёт ва қўлланмалар билан таъминлаш; диний кадрларни тайёрлаш ва жой-жойига қўйиш; чет эл мусулмон диний марказлари билан алоқа ўрнатиш; диний ва дунёвий масалалар юзасидан минтақалараро ва халқаро анжуманларни ташкил этиш; диний адабиётлар чоп этиш; диний олийгоҳ ва ўрта таълим муассасалари фаолиятини ташкил этиш ва улар устидан назорат ўрнатиш; муқаддас ҳаж сафарларини уюштириш каби масалалардан иборат эди.

Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом институтида нафақат Ўрта Осиё ва Қозоғистон, балки Кавказорти мусулмон республикалари, Россия вилоятлари учун ҳам олий маълумотли мутахассислар, бўлгуси масжид имомлари тайёрланарди.

“Совет Шарқи мусулмонлари” журнали ўзбек, араб, форс, дари, инглиз ва француз тилларида йилига тўрт марта чоп этиларди. Унинг саҳифаларида минтақа мусулмонлар ҳаётининг турли жабҳалари мунтазам ёритиб бориларди. Журнал нафақат Ўрта Осиё республикалари, балки хорижий мамлакатлар ўқувчилари орасида ҳам катта обрў қозонган эди. Журнал ўз ўқувчиларини Диний Бошқарманинг серқирра фаолияти, масжидларнинг фаоллиги, ислом оламида юз бераётган энг муҳим воқеаларнинг тафсилотлари билан мунтазам таништириб борарди. Журнал дунёнинг 80 дан ортиқ мамлакатларида тарқатилар ва ўқилар эди.

Ўша кезларда Диний Бошқармага муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон бошчилик қиларди. Мен ул муҳтарам зот билан илгарироқдан яхши таниш эдим. Танишлигимиз замирида у зотнинг нафақат олий мартабали диний раҳбар, балки мусулмон оламида маълум ва машҳур жамоат арбоби эканликлари ётарди. Дарҳақиқат, Зиёвуддинхон ҳазратлари Диний Бошқармадаги асосий сермазмун фаолиятлари билан

бир қаторда республика тинчликни ҳимоя қилиш қўмитаси, Осиё ва Африка мамлакатлари бирдамлиги Ўзбекистон қўмитаси, чет мамлакатлар билан дўстлик ва маданий алоқалар Ўзбекистон Жамияти ва бошқа қатор жамоат ташкилотларининг ҳайъат аъзоси эдилар ва шу боис тез-тез хорижий мамлакатларга сафар қилар, дунёда тинчликни сақлаш, халқлар ўртасида биродарлик ва дўстлик ришталарини мустаҳкамлаш, ёвуз кучларни бартараф этишдек вазифаларни бажарилишига катта ҳисса қўшар эди. Муфтий Зиёвуддинхон республикамиз номидан Жаҳон тинчлик Кенгаши, Тинчликни ҳимоя қилиш Иттифоқ қўмитаси, Осиё ва Африка мамлакатлари бирдамлиги совет қўмитаси ҳайъатларига аъзо этиб сайланган ҳам эди.

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ислом дунёсида эътибор ва юксак обрў эгаси бўлиб дунё мусулмон давлатлари ва халқлари, айниқса, биринчи навбатда, юртимиз мусулмонларининг хориждаги ҳамфикрлари ўртасида дўстлик ришталарини мустаҳкамлашдаги хизматлари салмоқлидир. У кишининг серқирра ва унумли меҳнатлари нафақат юртимиз, балки кўпгина хорижий мамлакатлар ҳукуматлари томонидан муносиб тақдирланган. Ул зотнинг овозлари тинчлик ва адолат учун жўшқин курашчининг овози сифатида Ер шарининг кўплаб минтақаларида – Москва ва Қоҳира, Макка ва Токио, Уммон ва Бандунг, Стокгольм ва Деҳлида ўтказилган турли халқаро анжуманлар ва учрашувлар минбарларидан баралла янграр эди. Миллатлараро диний алоқаларни ривожлантириш, динлараро муносабатларни кенгайтириш, жаҳонда тинчлик ва осойишталикни таъминлаш каби ҳаракатларнинг фаол иштирокчиси ва айрим ҳолларда ташаббускори ҳам бўлганлар. Зиёвуддинхон ҳазрат раҳбарлик қилган Диний Бошқарма нафақат собиқ Иттифоқда, балки халқаро миқёсда ҳам катта обрў ва эътиборга сазовор эди. Шу сабабдан бўлса керак, Вакиллимиз зиммасига Диний Бошқармага унинг мусулмон

олами диний ташкилотлари билан ўрнатган биродарлик алоқаларини янада кенгайтириш, минтақалар ва халқаро диний анжуманларни чақириш ва ўтказишда қонун доирасида кўмаклашиш вазибалари юклатилган эди. Вакилликимизнинг бевосита иштирокида ана шундай анжуманлардан бир нечтаси бўлиб ўтган эди. Жумладан, 1980 йилнинг сентябрида Диний бошқарма ташаббуси билан республика ҳукумати қарори асосида Тошкентда “XV ҳижрий аср-халқлар ўртасида дўстлик ва тинчлик асри бўлсин” шиори остида катта халқаро конференция чақирилган. Бу конференция мусулмон оламида шонли воқеа – XV ҳижрий-асрнинг кириб келишига бағишлаб ўтказилган қатор тантаналарнинг гултожи бўлган эди. У нафақат минтақавий, балки бутун дунё мусулмонларининг халқаро аҳамият касб этган анжуманига айланиб кетган эди. Конференция ишида собиқ Иттифоқдаги тўртта диний бошқарма раҳбарлари, улар бошчилигида минтақа жомеъ масжидларининг имом хатиблари, шунингдек, Афғонистон, Австрия, Бенин, Болгария, Гана, ГДР, Иордания, Кипр, Кувайт, Ливан, Ливия, Маврикия, Мали, Монголия, Яман, Фаластин, Сенегал, Сурия, Судан, Танзания, Того, Туркия, Уганда, Финляндия, Шри Ланка, Эфиопия ва Япония мамлакатларининг таниқли давлат, жамоат ва дин арбоблари фаол иштирок этишган эди.

Конференцияда муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон асосий маъруза билан чиққан эдилар. Маъруза замирида эзгулик, тинчлик ва кечиримлик ётиши, унинг ўзаги эса “салом”, яъни “тинчлик” сўзидан келиб чиққанлиги, тинчлик – бу озодлик, ҳақиқат ва адолат эканлиги, шунинг учун ер юзида тинчликни сақлаш учун барча дин арбоблари баробар ҳаракат қилишлари лозим эканлиги батафсил изоҳлаб берилган эди...

1982 йили Москва шаҳрида “Дин арбоблари муқаддас неъмат – ҳаётни ядро ҳалокатидан қутқариш йўлида” мавзuida халқаро конференция ташкил этилди. Унинг ишида дунёнинг

90 мамлакатидан келган турли динларга мансуб 580 га яқин улаомлар иштирок этишди. Анжуман ишида қатнашган ўлкамиз мусулмонларини муфтий Зиёвуддинхон бошқарган эдилар. Термоядро уруши хавфига қарши кураш йўлида муҳим тадбир бўлган ана шу бутунжаҳон конференциясида муфтий Зиёвуддинхон сўнги бор иштирок этгандилар.

Ўша йили муфтий оғир касалга чалиниб, ҳар иккала кўзларининг нури хиралашиб қолган эди. Ана шундай бир вазиятда у зот истеъфога чиқиш тўғрисида марказий Кенгашга, айти вақтда республика ҳукуматига ариза билан мурожаат қилган эдилар. Ариза инobatга олинган, Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари улаомларининг Кенгашини чақиришга киришилган эди. Эсимда, Кенгашдан олдин бўлиб ўтган қозилар маслаҳатида мажлис аҳлига мурожаат қилиб, истеъфоларини қабул қилишни илтимос қилгандилар. Тез орада, яъни 1982 йилнинг октябрида қурултой чақирилиб, унда қозилар Кенгашининг тавсиясига кўра, Шамсиддинхон ибн Зиёвуддинхон бир овоздан Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасига раис, айти вақтда муфтий этиб сайланган эди. Орадан кўп ўтмай муфтий Зиёвуддинхон бандаликни бажо келтирган эдилар (Оллоҳ уларни ўз раҳматига олган бўлсин).

Шамсиддинхон оталари каби ўқимишли, бир неча хорижий тилларни мукамал ўзлаштирган, филология фанлари номзоди, арабшунос олим эди. Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасига етти йил раҳбарлик қилди. Ота ўғитларини бажарган ҳолда Диний Бошқарма фаолиятини янада фаоллаштириш, Бошқарма билан давлат ташкилотлари ўртасидаги муносабатларни қонун доирасида ривожлантириш, диний адабиётларни чоп эттириш, “Совет Шарқи мусулмонлари” журналининг мазмун-моҳиятини теранлаштириш, мусулмон билим марказлари фаолиятини янада жонлантириш, Ўрта

Осиё республикалари мусулмон ташкилотларининг чет эл мусулмонлари билан алоқаларини кенгайтириш каби масалаларда фаоллик кўрсатади. Бобохоновлар сулоласи билан боғлиқ тарихий маълумотларни жамлаб, улар асосида илмий асар яратади ва уни ўзбек ва рус тилларида босмадан чиқаради. Бундан ташқари, бир неча илмий асарлар, жумладан, “Ислом оламининг машҳур уламулари”, “Нақшбандия” таълимотига оид қўлёзма асарлар”, “Мусулмончилик асослари”, “Сўнмас зиё”, “Буюк муҳаддислар тинчлик ва биродарлик ҳақида”, “Имом Исмоил ал-Бухорий-юксак ахлоқ дурдонаси” каби асарларнинг ҳаммуаллифи ва муаллифи бўлади.

Муфтий Шамсиддинхон минтақа миқёсида диний ишлар билан бир қаторда, дунёвий-маърифий ҳамда сиёсий ишларда ҳам фаол иштирок этади. У қатор бутунжаҳон, халқаро ва республика ташкилотларининг ҳайъат аъзоси эди. Бутунжаҳон Тинчлик Кенгаши, Бутунжаҳон масжидлар бўйича Кенгаш, Осиё ва Африка мамлакатлари бирдамлик Комитети, Совет ва Ўзбекистон Тинчлик Фонди шулар жумласидан эди. Бундан ташқари, Шамсиддинхон муҳим халқаро конференциялар ташкилий қўмита аъзоси ва иштирокчиси бўлди. Кўпгина Европа, Осиё ва Қозоғистонда истиқомат қилувчи мусулмонларнинг ҳаёти, мусулмон ташкилотларининг сермазмун фаолиятини тараннум этган эди.

1987 йили Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонларининг диний бошқарма раиси муфтий Шамсиддинхон Бобохонов Афғонистон билан Ўзбекистон ўртасидаги диний алоқаларни мустаҳкамлашга қўшган хизматлари учун Афғонистон давлатининг мукофотига сазовор бўлди. Шу мукофотни муфтий Шамсиддинхон Бобохоновга топшириш муносабати билан Афғонистон ҳукуматининг таклифига биноан Афғонистонга иккинчи марта боришимга

тўғри келди. Ўзбекистон ҳукумати номидан мен махсус делегацияга раҳбар этиб тайинланган эдим.

Делегациямиз Афғонистон ислом ва вақф масалалари бўйича вазирлик томонидан илиқ кутиб олинган. Олдиндан тайёрлаб қўйилган программага кўра, сафаримизнинг иккинчи куни вазирликнинг мажлислар залида орден топширишга бағишланган анжуман бўлиб ўтди. Унда ҳукумат идорасидан вакиллар, вазирликнинг масъул ходимлари, уламолар, масжид имомлари, радио, телевидение ва газеталарнинг мухбирлари иштирок этган эди. Вазир Абдул Вали Хужжат мажлисни очаркан, анжуман иштирокчиларига муфтий Шамсиддинхон Бобохоновнинг таржимаи ҳоли, унинг Ўрта Осиё республикаларида ислом динини ривожий ўлида қилаётган хизматлари, Афғонистон ва Ўрта Осиё республикалари, хусусан, Ўзбекистон ўртасида диний алоқаларни мустаҳкамлашга қўшаётган шахсий ҳиссаси ҳақида батафсил сўзлаб берди. Шунинг билан бирга муфтий Шамсиддинхоннинг тинчликпарвар кучларнинг халқаро ҳаракати ҳамда Осиё ва Африка халқлари бирдамлиги ташкилоти фаолиятига қўшаётган ҳиссаси ўта салмоқли эканлигига, буларнинг натижаси ўлароқ, бир қатор хорижий, хусусан, араб давлатларнинг юқори даражали орден ва медаллари билан тақдирланганига анжуман қатнашчиларининг диққат-эътиборини қаратган эди.

Афғонистон ҳукумати ҳам Шамсиддинхоннинг ислом динини ривожлантириш, халқлар ўртасида дўстлик ва биродарликни мустаҳкамлаш, ислом осори-атиқаларини авайлаб-асраш масалалари юзасидан турли халқаро анжуманларни ташкил этиш борасидаги хизматларини муносиб тақдирлаб, уни давлат ордени билан мукофотлаш ҳақида махсус қарор қабул қилганлигини маълум қилиб, ҳукумат номидан ана шу олий мукофотни йиғилганларнинг қизгин олқиши остида Шамсиддинхонга топширди.

Сўзга чиққан анжуман қатнашчилари Шамсиддинхонни қизгин табриклашди ва унинг келгуси фаолиятига муваффақиятлар тилашди. Ўз навбатида, Шамсиддинхон Афғонистон ҳукуматига миннатдорлик билдирди, афғон халқига тинчлик, хотиржамлик ва фаровон ҳаёт тилади.

Расмиятчилик тугагач, бир неча кун Афғонистон ҳукуматининг меҳмони бўлдик. Фурсатдан фойдаланиб, Афғонистон ислом ва вақф масалалари бўйича вазирликнинг фаолияти билан яқиндан танишдик, вазирлик раҳбарияти ва масъул ходимлари билан учрашиб, уларга Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг сўнгги йилларда амалга оширган ишлари, эришилган натижалар ва мавжуд айрим камчиликлар ҳақида гапириб бердик. Шу тариқа сафаримизни яқунлаб, ватанга қайтдик.

5-БОБ. ШАЙХ ЗИЁВУДДИНХОН ИБН ЭШОН БОБОХОН

5.1. Чуқур билимлар ҳаётда мустаҳкам таянчдир

Меҳрибон ва Раҳмли Аллоҳ таолонинг инояти билан тақводор хонадонда 1908 йили яна бир ўғил фарзанд туғилди. Унга “Зиёвуддин” деб исм қўйишди. Шайх Эшон Бобоҳоннинг эзгу ниятларини юзага чиқариш, бошлаб қўйган хайрли ишларини давом эттириш унинг тақдирига битилган экан, десак муболага бўлмайди. У болалигиданоқ отаси берган Қуръон сабоқларида қатнашар, талабаларга эргашиб, ёд олган оятларини такрор-такрор ўқир эди. Унинг юрагида Ислом динимизга ва Муқаддас Қуръони каримга катта муҳаббат жуда эрта уйғонди ва бу муҳаббат солиҳа онаси Саломатхон ая (Аллоҳ Ўз раҳматига олсин) тарбияси билан сайқалланиб, камолига ета борди.

Ёш Зиёвуддинхон “Тилла Шайх” масжиди имом-хатиби Ҳаким қори қўлида тажвид қоидаларидан ўрганиб, ўн икки ёшида Қуръони каримни тўлиқ ёд олди. Энди Қуръони карим илмини олишда жуда масъулиятли янги босқичга – тафсир ва ҳадисларни мунтазам ўрганишга ўтиш даври келган эди.

1920 йили ўн икки ёшли Зиёвуддинхон Тошкентдаги Кўкалдош мадрасасига ўқишга киради. Мадраса мударрислари Жамолхўжа домладан ҳадис илмини, Хатиб Табризийнинг “Мишкотул масобиҳ” китоби ва “Жалолойн” тафсирини Ҳасан ҳазратдан ўргана бошлайди. Шомдан (Сурия) машҳур уламо Ўрта Осиёда “Шомий домла” номи билан танилган шайх Муҳаммад ибн Саид ибн Абдул Воҳид ал-Асалий Шомий Тараблусий Тошкентга келган эди. Ундан Имом Бухорийнинг “Ал-жомеъ ас-саҳиҳ” китоби бўйича дарс олади. Бир вақтнинг ўзида Бароқхон мадрасасининг таниқли устозларидан Алоуддин маҳдум қўлида ҳам таҳсил олади. Ўша йиллари Шомий домла етакчилигида Ўрта Осиёда Имом Бухорийнинг илмий мероси, хоссатан,

алломанинг энг мўътабар “Ал-жомеъ ас-саҳиҳ” (Ишончли ҳадислар тўплами) китобини чуқур ўрганиш анъанаси тиклана бошланди. Кўнгли Имом Бухорийга, унинг бебаҳо китобларига чексиз муҳаббат билан тўлган Шомий домла ўзидаги билимларни, ҳис-туйғуларини атрофидаги кўплаб талабаларга, шогирдларига тўла-тўкис етказиб бера оларди. Устоз Шомий домла ёш Зиёвуддинхоннинг ҳадис илмини чуқур ўрганишга бўлган интилиши ва тиришқоқлигини алоҳида қайд этарди. Отаси Эшон Бобохон ва бошқа устозлардан дастлабки тайёргарликни олган Зиёвуддинхон буюк аллома Имом Бухорий тўплаган ҳадисларнинг чуқур маъноларини бошқалардан кўра яхши англай, тез ўзлаштириб олар эди. Имом Бухорий китоблари таҳсилида Зиёвуддинхон алоҳида тиришқоқлиги ва меҳнатсеварлигини кўрсатди. Шу туфайли ўқишда ёшига нисбатан ҳайратланарли даражада яхши натижаларга эришди.

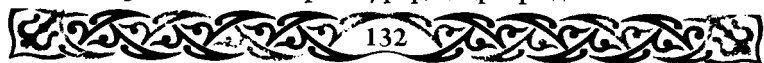
Ўзбекистоннинг обрўли мударрисларидан бири, таниқли олим ва машҳур хаттот Шоислом Охунд ибн Шоҳмуҳаммад домланинг ўғли Шоҳикром қори бундай хотирлайди: “Зиёвуддинхоннинг отаси Эшон Бобохон Шомий домла билан қадрдон эди, унинг уйига борар, гоҳо уни ўзиникига таклиф этарди. Кўпинча илмий баҳс-мунозарага айланиб кетадиган суҳбатларида одатда олимларнинг яқинлари, дўстлари, ҳамфикрлари ҳам иштирок этишарди. Ана шундай учрашувлардан бирига Зиёвуддинхон ҳам қатнашади. Одатга кўра, бир пиёла чой устида йиғилган уламоларнинг қизгин, жонли суҳбати бошланади. Кутилмаганда Шомий домла Зиёвуддинхонни олдига чақириб, секингина буюради: “Саҳиҳул Бухорий”ни олиб келинг, бизга уни ўқиб, шарҳлаб берасиз”, деб қолади. Ёш Зиёвуддинхон бир оз тортиниб, отасига қарайди. Ҳа, вазият сал қалтис эди. Обрў-эътиборли, машҳур олимлар суҳбатида шунчаки тингловчи бўлиб иштирок этишнинг ўзи ҳали ёш талаба

учун жуда ҳаяжонли воқеа, ҳолбуки, ҳозир кимсан Шомий домланинг ўзи ундан Имом Бухорий китобини ўқишни, шарҳлаб беришни сўраб турибди! Даврадагилар қизиқиш билан бирданига ота-ўғилга қарашди. Аммо Шайх Эшон Бобохон хотиржам ҳолда ўғлига қараб “Устозингнинг айтганини қил”, деди. Зиёвуддинхон китобни келтириб, ўқий бошлади. Дастлаб пайдо бўлган тортиниш, ноқулайликдан энди асар ҳам қолмаган, ҳаммалари мижжа қоқмай, диққат билан ёш олимга қулоқ осиган эди. Зиёвуддинхон китобни чиройли ўқиб, ўқиганларини чуқур ва асосли шарҳлаб бериб, суҳбат қатнашчиларини ҳайратда қолдирди. У сўзини тугатганида биринчи бўлиб Эшон Бобохон ўрнидан турди, Шомий домланинг ёнига келди, у киши ҳам дўсти сари талпинганди... “Аллоҳга ҳамду санолар бўлсин!” – деди овози титраб Эшон Бобохон. – Бугун мен учун жуда бахтли кундир. Шомий домла, сиз ўғлимни ҳақиқий фақиҳ қилиб тарбиялабсиз! Аллоҳ сизни ажр-мукофоти билан сийласин, раҳмат-марҳамати билан қувватласин!” Икки дўст маҳкам кучоқлашиб, бир-бирини қутлашди. Бу ҳолдан даврада ҳозир бўлган барчанинг кўзларида қайноқ севинч ёшлари қалқиди.

Зиёвуддинхон Шомий домлани бутун умр ўзининг энг катта устози деб билди, унга алоҳида меҳр, ҳурмат-эҳтиром кўрсатди ва миннатдорлик изҳор қилди. Ислом динимизнинг Шомий домладек беназир, садоқатли, ноёб хизматчиси, диний манбаларни, илмий асарларни жуда яхши билиши, шунингдек, ажойиб ўқитувчилик-тарбиячилик қобилияти туфайли Зиёвуддинхоннинг бетакрор истеъдоди юзага чиқди. Бу донишманд, узоқни кўра олган устоз ўз шогирдининг юксак мақоми ва қилажак буюк хизматларини олдиндан бехато ва аниқ пайқаб етгандек эди. Имтиҳондан ўтгани ҳақида устози Шомий домла қўли билан ёзиб берган гувоҳномани Зиёвуддинхон узоқ ва кўп қиррали ҳаётида олган барча гувоҳномалар, дипломадан қимматлироқ кўрар, қадрлар эди.

Шомий домланинг уйидаги ўша унутилмас илк учрашувларидан буён орадан бор-йўғи бир неча йил ўтар-ўтмай кўп уламою шайхлар Муқаддас Куръони карим маъноларини билиши, ояти карималарни тафсир қилиб, изоҳлаб бера олиши туфайли ёш Зиёвуддин қори номини эҳтиром билан тилга оладиган бўлишди. Аммо бу ютуқлар унинг хаёлини чалғитиб, бошини айлантириб қўймади. У ўзининг олий мақсадларидан бири – Ўрта Осиё ва Қозоғистонда Пайгамбаримизнинг (с. а. в.) муборак ҳадислари ўрганилишини тиклаш йўлида тинмай билимларини такомиллаштириб борди. Жуда кўп китоб ўқир, ўзини қизиқтирган масалалар юзасидан турли даражадаги олиму ҳар хил одамлар билан маслаҳатлашишни ўзига уят деб билмасди. Расулulloҳнинг (с. а. в.) муборак ҳадислари маъноларини ҳамма ерда, барчага тарғиб-ташвиқ қилди. Тиниб-тинчимаган тиришқоқ олимнинг Худо берган тадқиқотчилик-ташкилотчилик қобилиятлари билан уйғун меҳнатлари натижасиз қолмасди, албатта.

Ёш олим Зиёвуддинхоннинг фикр-мулоҳазалари тобора салмоқли ва аҳамиятли бўлиб борарди. Унинг атрофига тенгдош ҳамкасблари уюша бошлашди ва у ёш олимларнинг ўтиришларини қилиб туриш таклифини илгари сурди. Дастлаб ҳар ойда икки марта, кейинчалик ҳафтада бир марта Зиёвуддинхоннинг уйида тўпланадиган бўлишди. Бу ўтиришларда Пайгамбаримиз (с. а. в.) ҳадисларининг шарҳи муҳокама ва мунозарага бош мавзу бўлар эди. Шу боис зукко одамлардан бири уларни “Аҳли ҳадис” деб атадики, бу ҳол айна ҳақиқат эди.

Тез орада бу мажлисларда нафақат ёш, бошловчи уламолар, балки Абдулғафур махсум, Ёқубжон махсум, Ғани қори, Мулла Усмон каби обрўли, таниқли олимлар ҳам қатнашадиган бўлишди. “Аҳли ҳадис” мажлислари Зиёвуддин қори хонадонидида қандай жонли ва қизгин ўтишини иштирок этганлар кўп хотирлашади. Чиндан ҳам бу мажлислар Пайгамбаримизнинг (с. а. в.) ҳадисларини ўрганишга қизиқиш

анъаналарини тиклашда жуда муҳим аҳамият касб этган. Бу хайрли суҳбатлар, илмий мунозараларнинг илҳомчиси ва ташкилотчиси табаррук сулоланинг янги авлоди вакили ёш Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон эди. Қуръони каримни тўла ёд олгани Зиёвуддинхоннинг тафсир илмини муваффақият билан эгаллашида қўл келди. Кейинчалик олимнинг бу фазилати унинг нафақат минтақа, балки бутун Исломи олами уламолари орасида ҳам шуҳрат қозонишини таъминлади.

Шоший домла Тараблусий, Жамол ҳожи домла, Ҳасан ҳазрат каби устозларидан мустақил илм йўлига оқ фотиҳа олиб, Зиёвуддин қори бир неча йил Тошкентнинг қатор жомеъ масжидларида имом-хатиб бўлиб хизмат қилди. Ушбу йиллари унинг учун улкан амалий ишлар, шу билан бирга, мусулмон илм-фани назарий масалалари юзасидан чуқур ўй-мулоҳазалар, илмий-ижодий изланишлар даври бўлди. Айни ўша йиллари ёш Зиёвуддинхон қорининг диний дунёқараши тўла-тўқис шаклланди. Бу мукамаллик унинг кейинги диний ва ижтимоий фаолиятига мустаҳкам асос бўлди. Исломи эътиқод софлиги учун қатъий курашиш, динимизнинг тинчликсеварлик ғояларини тарғиб этиш ва кенг афкор омма онгига сингдириш, шунингдек, динни бидъат ва хурофотлардан тозалаш, унинг муқаддас тамойилларидан заррача бўлсин чалғишларга барҳам бериш фаолиятининг асосий йўналишлари эди. Бундай кенг қамровли вазифаларни муваффақиятли бажаришда Зиёвуддинхонга отамерос бўлган ташкилотчилик қобилиятининг аҳамияти ҳам катта бўлди. Айнан Эшон Бобохоннинг Ўрта Осиё республикалари ва Қозоғистонда яшовчи барча мусулмонларни бир ташкилотга бирлаштиришдек ажойиб ғоясини амалга оширишда Зиёвуддинхон отасининг биринчи ёрдамчиси, кўмакдоши бўлди. Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати масъул котиби, республика қозиси сифатида у турли диний оқимларни ягона бир йўналишга солишга,

минтақа мусулмонлари орасида ғоявий тарқоқликка барҳам беришга ҳаракат қилди. Шахсий сафарбарлик намунаси билан бошқаларга ҳам ибрат бўлиб, бор кучини сарфлаб ишларди. Чунки турли оқимларга мансуб мусулмонлар орасида узоқ давр мобайнида шаклланиб, тўпланиб қолган ихтилофлар, тафовутларни, ғоявий тарқоқликни енгиб ўтиш осон иш эмасди. Ахир ҳар оқим-йўналиш ортида ўзининг шахсий тушунчаларига, ғоявий йўриқларига эга, инсонга хос табиий камчиликлари бўлган одамлар турарди-да. Шу боис Зиёвуддинхон динимиз хизмати учун ёш, янги авлод кадрларини тайёрлашга катта эътибор қаратди. Мутахассисларни тайёрлаш ва тарбия қилишни муқаддас динимизнинг асл эзгу ғоялари асосида олиб боришни Зиёвуддинхон олдига асосий вазифа қилиб белгилади. У Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) “**Мен сизларга икки нарсани – Қуръон ва суннатимни қолдирияман. Уларда айтилган тўғри йўлда юрсангиз, ҳеч қачон адашмайсиз**” (Термизий) мазмунидаги ҳадисларини ўзига иш қўлланма қилиб олди.

Зиёвуддинхон қори мазҳаббозлик, ирим-сирим, бидъат ва бошқа иллатларга қарши давомли ва муросасиз кураш ташаббускори бўлди. У баъзи адашганларни муқаддас Исломи динимизнинг ҳам тўғри йўлига солиш учун қатъият ва сабр билан тинимсиз кураш олиб борди. Зиёвуддинхон қорининг самимий, ҳамдардлик билан айтилган сўзи унинг пок, нури қалби тубларидан чиқар, шунинг учун у мурожаат қилаётган одамлар қалбига ҳам йўл топа олар эди. Унинг бевосита иштирокида шариатнинг баъзи алоҳида аҳамиятли, долзарб масалалари бўйича муҳим фатволар тайёрланди. Бундай фатволар тарафкашлик, оқимпарастлик каби иллатларга барҳам беришда, мусулмонларнинг Қуръони карим ва суннатда кўрсатилган тўғри йўлдан адашмасликларида катта ёрдам берди.

1947 йилдан “Совет Шарқи мусулмонлари” журнали нашр этила бошланди. Нусха кўпайтириш воситаси ёрдамида журнал саҳифаларида фатволар, диний назоратнинг буйруқлари, амалий кўрсатмалари, мусулмонлар ҳаёти ҳақида мақола ва лавҳалар босилди.

Диний назорат турли йўналишларда олиб бораётган катта амалий фаолият туфайли мусулмонларнинг кенг жамоатчилиги орасида ташкилотнинг обрў-эътибори юксалди. Диний назоратни тузишга эҳтиёткорлик билан қараб турган қатор уламолар ҳам тез орада унинг ишларига қизиқиш ва ҳурмат кўрсата бошлади. Нафақат Ўзбекистонда, балки қўшни Қозоғистон, Тожикистон, Қирғизистон ва Туркманистонда ҳам диний-маънавий фаолият жонланди. Бу ҳол мазкур республикалар марказларида диния назоратнинг вакилликлари – қозиётлари ташкил этилишининг самараси бўлди. Қозиётлар кундалик фаолиятларида диний назорат фатволарига, раҳбариятнинг қарор ва йўлланмаларига асосланар эди. Масжидларнинг имом-хатиблари Ислом шариатининг никоҳ, жаноза ва бошқа маросимларга доир кўрсатмаларини сабр билан одамларга тушунтиришарди. Аҳоли орасида узоқ йиллар мобайнида кундалик ҳаётда турли урф-одат ва маросимларни ўтказиш шакллари тўғрисида хато, ҳой-ҳавасларга тўла тасаввурлар ўрнашиб қолган эди.

Диний назорат, қозиётлар ва имом-хатиблар мусулмонларнинг қувончли ҳодисаларда ҳам, мусибат кунларида ҳам исрофгарчиликнинг ҳар қандай кўриниши гуноҳ эканини тушунтириш бўйича сабр-тоқат билан самарали иш олиб боришди.

Ислом динимизнинг асосий тарғибот ўчоқлари, шариат асосларини ҳимоя қилиш қўرғонлари бўлмиш масжидлар ишининг тартибга солиниши боис қозиётларнинг умумий фаолиятида сезиларли ютуқлар қўлга киритилди. 1945 йили қозиётлардан ҳам вакиллар иштирок этган мусулмон уламолари йиғилишида масжидлар ва бошқа тарихий ёдгорликларни

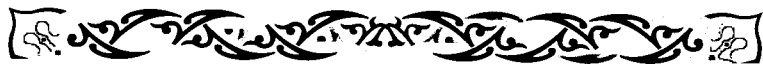
таъмирлаш масаласи кўриб чиқилди. 1947 йил охирига келиб фаолият кўрсатаётган масжидлар сони Ўзбекистонда 44 тага, Тожикистонда 23 тага, Қирғизистонда 36 тага, Қозоғистонда 28 тага, Туркменистонда 17 тага етган эди.

Диний назорат муфтияти масжидларнинг имом-хатиблари орқали диндорларни ҳар хил фирибгарлик қилувчи тоифалар таъсиридан ҳимоя қилиш ишларини ҳам йўлга қўйди. Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг магнитофон тасмаларига ёзиб олинган ва масжидларда авайлаб сақланган мавъизаларини эшитиш тингловчиларда кучли таассурот қолдириб, умумий ишнинг муваффақиятини таъмин этди. Мазкур мавъизаларда муфтий Зиёвуддинхон, диндорлар билан бошқа суҳбатларида бўлгани каби, муқаддас динимизнинг софлигини сақлаш, уни мажусийча хурофий эътиқодлардан, худосизларнинг бидъатларидан ҳимоя қилишга катта эътибор қаратади, фолбинларга ишониш, ўзларини салкам авлиёдек қилиб кўрсатувчи сохта ва қаллоб “башоратчи”ларга алданишнинг аянчли оқибатларини қайта-қайта таъкидлаб ўтади.

Имом-хатиблар билан учрашувларида Зиёвуддинхон қори ҳар доим, имомнинг ҳаётий эҳтиёжлар борасида камтарин бўлиши зарурлигини айтарди. Фақат чинакам имон-эътиқод, ҳалол меҳнат ва яхши одоб-ахлоқ туфайли инсон қалбига ором, хотиржамлик киришини, Аллоҳнинг марҳаматига ишонч-умиди мустаҳкам бўлишини эслатарди.

1947 йили диний назоратнинг масъул котиби, Ўзбекистон қозиси Зиёвуддинхон қори тажриба ўрганиш, шу билан бирга, Ислом оламининг обрўли дин арбоблари билан амалий ҳамкорлик муносабатларини йўлга қўйиш мақсадида араб мамлакатларига узоқ муддатли сафарга чиқди. У Қоҳирадаги ал-Азҳар университети шайхлари Абдуллоҳ Фуқойи билан Ҳофиз Тийжонийдан сабоқлар олди. Макка, Мадина, Қоҳира шаҳарларида олинган сабоқлар туфайли билим – тажрибасини бойитган Зиёвуддинхон 1948 йили Ватанга қайтиб келди. Сафардалиқ пайтида унга “Шайх ул-Ислом” диний унвони

берилган эди. У чинакам исломий маърифат, юксак қалб саховати борасида олийжаноб ибрат намунаси бўлишган саудиялик ва мисрлик устозлари хотирасини умр бўйи қалб тўрида эъзозлаб ўтди. Диний назорат бошқарувида беш йиллик тинимсиз самарали меҳнат мобайнида навқирон шайхнинг Ўрта Осиё минтақасида, шунингдек, мамлакатларнинг етакчи дин арбоблари орасида обрў-эътибори анча юксалиб қолган эди.

1948 йилнинг декабрида Ўрта Осиё ва Қозоғистон муслмонларининг иккинчи қурултоғи бўлиб ўтди. “Тилла Шайх” масжидида бўлиб ўтган бу қурултоғда Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон бир овоздан Ўрта Осиё ва Қозоғистон муслмонлари диний назорати раисининг ўринбосари этиб сайланди. Мазкур масъулиятли юксак лавозимда, чуқур назарий билимлар, ҳаёт мактабида орттирилган, ҳар доим унга энг катта устоз бўлган отаси, муфтий Эшон Бобохондан ўрганган бой тажрибалари туфайли унинг ташкилотчилик истеъдоди янада ёрқин намоён бўлди.

Иккинчи қурултоғ топшириғига кўра Шайх Зиёвуддинхон масжидлар фаолияти тўғрисида махсус қоидаларни тайёрлаш ишини бошқариб борди. Бундай муҳим ҳужжатнинг қабул қилиниши ибодатга алоқадор барча муассасалар фаолиятини тартибга солиш имконини берди. Чунки бу ҳужжатда хатиблар, жомеъ масжидлари имомлари, имом ноиблари ва муаззинлар каби асосий лавозимларнинг мақоми ва вазифалари аниқ белгилаб қўйилган эди. Жумладан, хатиблар ва имомлар зиммасига кундалик диний хизматни олиб боришда, муҳим воситалар билан боғлиқ маросимларни, тадбирларни ўтказишда шариат кўрсатмаларига қатъий риоя этиш вазифаси юкланди.

Кейинчалик Зиёвуддинхон ташаббуси ва бевосита иштирокида Пайгамбар (с. а. в.) туғилган кунларини (Мавлудун Набий) ўтказиш тартиби ҳақида, мотам маросими ва бошқа маросимларни тўғри ўтказиш ҳақида фатволар чиқарилди. Бундай маросимларда асосий вазифа масжид имомларига юкланиши табиий. Натижада Мавлудун Набийни фойдасиз,

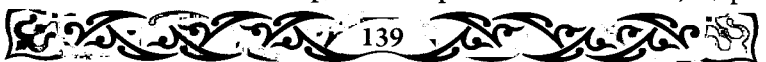

кўпчиликка малоллик келтирадиган тарзда салкам бир йил давомида нишонлаш одати барҳам топди. Жаноза ва дафн, марҳумни хотирлаш маросимлари ихчамроқ ўтадиган бўлди. Энди бундай маросимларда ҳаддан ташқари кўп одамлар йиғилишига, ортиқча исрофларга йўл қўйилмайдиган бўлди. Шариатнинг норасмий меъёр ва қоидаларига уйғун турмушни қарор топтириш – Шайх Зиёвуддинхон серқирра фаолиятининг бош ғояси, фидокорона ҳаётда оғишмай амал қилган асосий тамойили мана шу эди.

Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон масжидларга доимий катта эътибор қаратиши туфайли Ўрта Осиё ва Қозоғистоннинг барча мусулмон жамоаларида уюшқоқлик ва тартиб кучайди, масжидлар янада аниқ ва бир мақсадга йўналтирилган ҳолда ишлади. Бу нарса, ўз навбатида, масжидларни таъмирлаш, шароитларини яхшилашга катта имкониятлар очди.

1953 йили Шайх Зиёвуддинхон ҳаж фарзини ўташ учун отланган ҳожиларнинг навбатдаги гуруҳига раҳбар бўлиб, Саудия Арабистонига сафар қилди. У раҳбарлик қилган ҳожилар гуруҳини Саудия Арабистони Қироли Жаноби Олийлари Абдул Азиз ибн Сауд қабул қилди. Муқаддас Маккаи мукаррама ва Мадинаи мунавваранинг баракотли тупроқларида бўлган кунлари Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон Жазоир, Афғонистон, Судан, Яман, Сурия ва Иордания каби мамлакатлардан ҳажга келган уламолар, дин арбоблари билан учрашиб, янги дўстлик алоқаларини ўрнатишга муваффақ бўлди.

Маккада кечган ҳар бир дақиқа ҳожиларга муқаддас Исломи динимизнинг улуғлигини, унинг инсоният тарихидаги буюк аҳамиятини эслатар, мусулмонлар қалбида имон-эътиқод янада мустаҳкамланишига сабаб бўлар эди. Икки миллион нафарга яқин мусулмонларнинг бир хил – оппоқ матога ўралиб, Арафот тоғида (вуқуфда) дуо-илтижо қилиб туришлари, сўнгра Муздалифага боришлари, кейин эса Мино водийига кетишлари – булар ҳаммаси одамларнинг эзгу ниятдаги буюк бирлигини очиқ-ойдин намойиш этар, инсонларни “паст” ва “олий”, “қора”

ва “оқ” табақаларга ажратиш нақадар ҳақир ва ярамас иш эканини кўрсатиб турар эди.

Аллоҳ таоло одамларга мана шундай бир хил кийимга ўралиб ҳаж арконларини адо этишни буюрган экан, бу билан Ўзининг ҳузурида ҳамма тенг эканини, одам фарзандларининг ўзаро тенгсизлиги ҳақидаги шубҳа-гумонларини буткул улоқтириб ташлашганидагина тоат-ибодат ва дуо-илтижоларини қабул бўлишини билдирарди.

Макка кўчаларида юрган ҳожи турли тилларда гапирадиган, турли халқларга мансуб, терисининг ранг-туси ҳам турлича бўлган диндош биродарлари билан учрашади. Исломи барчани бир ишонч-эътиқодга бирлаштирган ҳақ дин эканидан, мусулмон бўлганидан беихтиёр қувониб кетади. Суюкли Пайғамбаримиз Муҳаммад (с. а. в.), у зотнинг содиқ саҳобалари – Исломи таълимотининг илк байроқдорлари мана шундай қувончли мерос қолдириб кетишган эди.

Ҳаж арқонларини адо этишгач, ҳожиларимиз шундай имконият бергани учун Аллоҳ таолога шукр қилиб, тинмай намозлар ўқишди. Сўнгра Мадинаи мунавварага бориб, Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) равзаларини зиёрат этишди, масжидларида ибодатлар қилишди.

Ниҳоят, бу муқаддас жойлар билан хайрлашишар экан, ҳожилар бу ерларга яна келишни, бундай қувончли кунлар яна насиб қилишини, Аллоҳдан сўрашди. Муқаддас Каъба сари юзланиб, ер юзидаги барча диндош биродарлари ҳаққига яхши дуолар қилишди, уларга Аллоҳ таолодан бахт-саодат, ривож-равнақлар тилашди.

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳоннинг чет элларга сафарлари асносида чет эллик уламолар, жамоат ва дин арбоблари билан шахсий алоқалари муттасил кенгайиб, мустаҳкамланиб борди. Масалан, 1955 йили Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон Бутунжаҳон Тинчлик Кенгаши аъзоси сифатида Осиё қитъаси жамоат арбобларининг халқаро тангликни юмшатиш мақсадида чақирилган Деҳли анжуманида

иштирок этди. Бу анжуман баҳона у ҳиндистонлик Мавлоно Миён, Мавлоно Атикур Раҳмон, Қози Сажжод Хусайн, Шайх Абул Ҳасан Надавий ва бошқа таниқли уламолари, жамоат арбоблари билан танишди, яқин алоқаларни йўлга қўйди. Ўша кунлари у Ҳиндистон ҳукумати ташкил этган митинг ва учрашувларда бир неча бор сўзга чиқди.

5.2. Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон – Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг янги етакчиси

Ўтган асрнинг 60-йиллари бошларида Африка қитъаси халқларининг кўп асрлик мустамлака зулмдан қутулиш учун миллий озодлик ҳаракатлари кучайди. Африка давлатлари бирин-кетин ўз мустақилликларини эълон қиларди. Ёш мустақил давлатлар ўз тараққиёт йўлини белгилаб олишлари керак эди. Жаҳонда икки тузум – социализм ва капитализм ўртасида мурасасиз кураш борарди.

Африканинг эндигина истиқлолга эришган давлатлари етакчилари, диний ва жамоат ташкилотлари раҳбарлари совет республикалари ҳаёти билан танишгани келишади. Москвадаги мутасаддилар Ўрта Осиё республикалари, айниқса, Ўзбекистонни уларга “шарқ маёғи” деб мақтаб кўрсатишади.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонларининг 1957 йил июнда бўлган учинчи Қурултойда Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон бир овоздан диний назорат раиси ва беш республика муфтийи этиб сайланди.

Минтақада расман юқори мартабали илоҳиётчи, муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон сафдошлари Фозил қози Содиқхўжаев, Юсуфхон Шокиров, Ўзбекистон, Тожикистон, Қирғизистон, Қозоғистон қозилари ва бошқалар билан ҳамкорликда Ислом шариатида бўлмаган урф-одатларга қарши кураш олиб боришади.

Намоз динда асосий ибодат ҳисобланганлиги ва у ўз вақтида фарз этилишини инобатга олиб, муфтий Зиёвуддинхон

қори тақвим (намоз вақтини кўрсатадиган китобча, жадвал) тузилишини режалаштирдилар. Шўролар давлатида ҳижрий сана кенг қўлланмаган. Ҳижрий-қамарий йил билан милодий сана ҳисобининг қиёсий жадвалини тузиш кенг билим талаб қилишини билиб 1962 йилда Зиёвуддинхон қори Ўзбекистондаги уламолар орасида диний ва дунёвий илмларга эга бўлган, форс, араб ва ўзбек тилларни мукамал билган Тошкент шаҳридаги Бодомзор масжидининг тажрибали мутаваллиси Шоносирхўжа Шоюнус ўғли Шоюсуповга тақвим тузишни топширадилар. Шоносирхўжа масъулиятни тўла ҳис қилган ҳолда соҳа мутахассислари билан бевосита ҳамкорликда бор имкониятларни ишга солди. У икки йил давомида шарқшунос олимлар билан маслаҳатлашиб астрономия, тарих ва математика фанларининг барча қондаларига риоя қилди, беш вақт намоз вақтларини тўғри ва аниқ белгиланишига ҳаракат қилди. Натижада 1964 йилда келгуси йигирма йилга тақвим тузилиб, Ўрта Осиё минтақасида тарқатилди.

Муфтий Зиёвуддинхон диний бошқарма раиси сифатида замонанинг диний, тинчликсеварлик ва бошқа муаммоларига бағишланган халқаро анжуманларда яна ҳам фаол қатнашди. Бутунжаҳон минбарларида унинг илҳомбахш сўзлари араб тилида жаранглай бошлади. Қатор диний ва ижтимоий гуруҳлар раҳбарлари, йирик илоҳиётчилар билан суҳбатларида, хорижнинг кенг жамоатчилиги билан учрашувларида советлар мамлакатида мусулмонлар ҳаёти тўғрисида сўзлаб берар, совет давлатининг тинчликпарварлик соҳасидаги, Ер юзида барқарорликни мустаҳкамлаш борасидаги таклифлари ҳақида ҳикоя қилиб чарчамас эди. Унинг тўғри ва содда, ҳаммага тушунарли, қатъиятли ва чуқур маъноли сўзлари аниқ далилларга бойлиги, ҳаётий воқеаларга асослангани билан ҳар қандай тингловчида, ҳар қандай ижтимоий гуруҳ вакилларида илиқ таассурот қолдирарди. Муфтийнинг халқаро анжуманлар, мулоқотлар, йиғилишларда сўзлаган нутқлари,

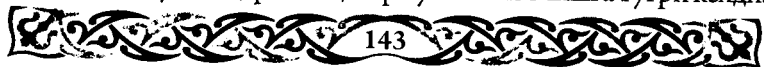

радио ва телевидениеда ёрқин, ҳаяжонли чиқишлари, газета ва журналларда босилган мақолалари, шунингдек, чет эллар вакиллари билан кўп учрашувлари туфайли бутун дунё халқлари совет республикаларида мусулмонлар ҳаётига доир ҳақиқатни билиб олди.

Ислом оламида кескинликни бартараф қилиш бўйича анжуман (Деҳли, 1955 йил); Ислом Конгрессининг навбатдаги сессиясида сўзланган нутқ (Бағдод, 1962 йил); Ислом тадқиқотлари академиясининг VII конгрессида сўзланган нутқ (Қоҳира); Осие мусулмонлари биринчи конференциясидаги чиқиш (Карачи, 1975 йил); Масжидлар олий кенгашининг навбатдаги сессиясида сўзланган нутқ ва мунозаралардаги иштироки (Макка, 1976 йил); Жаҳон динлари анжуманларида иштироки (1977 й., 1982 й., Москва) ва ҳоказо.

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ўз фаолиятида ҳамиша Куръони каримнинг *“Албатта, мўминлар динда ўзаро биродардирлар. Бас, сизлар икки биродарингиз ўртасини тузатиб қўйингиз ва Аллоҳдан қўрқингиз, шояд, раҳм қилинсангиз”* (“Хужурот”, 10) ояти амрига итоат этарди. Муфтий Зиёвуддинхон халқлар ўртасида дўстлик ва ҳамкорликни мустаҳкамлаш бўйича ўзига хос ғайрат-шижоат билан ушкан ишларни амалга оширди.

Муфтий Зиёвуддинхоннинг давлат раҳбарлари, хорижлик ҳамкасблари, Ислом уламолари билан шахсий алоқалари туфайли бошқарманинг халқаро алоқалари кенгайиб, мамлакат Ислом ташкилотларининг обрў-эътибори йилдан йилга ортиб борди. Жуда кўп чет давлатларда муфтий Бобохоновларга хайрхоҳ ва дўст бўлганлар сони кўпаяверди. Совет мусулмонлари вакиллари сифатида чет эллик дўстлари ҳузурига сафар қилиш билан чекланмай, энди ўзлари ҳам хорижликларни ўз уйларида қабул эта бошлашди. Халқаро дўстона алоқалар шунчалик кенг ривожландики, бошқарма қошида махсус халқаро алоқалар бўлимини очишга тўғри келди.

1962 йили собиқ Иттифоқнинг тўрт диний бошқарма вакиллари Тошкент шаҳрида тўпланиб, советлар давлати мусулмон ташкилотларининг Халқаро алоқалар бўлимини тузиш ҳақида қарор қабул қилинди. Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон бир овоздан бўлим раҳбари этиб сайланди.

Муфтийнинг чет элик арбоблар билан шахсий алоқалари туфайли бўлим дунёнинг қатор мамлакатлари мусулмонлари билан яқиндан алоқа ўрната бошлади. Дастлаб Осиё ва Африканинг ривожланаётган мамлакатлари мусулмонлари билан дипломатик, диний, маданий ва иқтисодий алоқалар йўлга қўйилди. Ислом оламида советлар мамлакатининг обрў-эътибори сезиларли даражада ортди, хорижлик меҳмонларнинг мамлакатга ташрифлари, маҳаллий мусулмонлар вакиллариининг чет элларга сафарга чиқишлари анча кўпайди.

Муфтий Зиёвуддинхон ва ўғли Шамсиддинхоннинг саъй-ҳаракатлари билан махсус бўлимнинг моддий-техника асоси мустаҳкамланди, молиявий имкониятлари ўсди, бир неча автоулов сотиб олинди. Бобохоновлар ташаббуси билан бўлимнинг Москва шаҳридаги қароргоҳи ўзбекистонлик халқ усталари томонидан миллий-диний услубда яхшилаб таъмирланди. Натижада орадан кўп ўтмай, хорижлик меҳмонлар фақатгина минтақа мусулмонлари билан учрашиш, фақатгина Ўрта Осиёдаги Ислом тамаддуни осори-атиқалари билан танишиш эмас, балки Россиянинг турли шаҳарлари, Кавказorti ва Шимолий Кавказдаги диндошлар ҳаёти билан ҳам танишиш, улар билан дийдорлашиш ва дўстлашиш имконига эга бўлишди. “Совет Шарқи мусулмонлари” журнали тўртта тилда нашр этила бошланди. Муфтий Зиёвуддинхон бошчилигида “Советлар мамлакати мусулмонлари” альбом-китоби араб ва инглиз тилларида чоп этилди.

Шайх Зиёвуддинхон совет давлатининг Ислом ташкилотлари бўлими раҳбари, Бутунжаҳон Тинчлик Кенгаши аъзоси сифатида ўша йиллари Ҳиндистон ва

Покистон ўртасида юзага келган кескинликни бартараф этишда фаол иштирок этди. Натижада 1966 йили Тошкент шаҳрида совет давлати раҳбарияти иштирокида Ҳиндистон ва Покистон ўртасида тинчлик эълонномаси имзоланади. Муфтий Зиёвуддинхон Бош вазир Лаъл Баҳодир Шастри бошлиқ Ҳиндистон, Президент Муҳаммад Айюбхон бошлиқ Покистон делегацияларини қабул қилади.

Марокашдан келган делегация советлар мамлакатида мусулмонлар ҳаёти билан танишди. Марокашлик меҳмонлар шарафига Москвада Дин ишлари бўйича кенгашда ўтган қабул маросимида вақф ва ислом ишлари бўйича вазир, жаноб Аҳмад Баркаш муфтий Зиёвуддинхон билан илгаридан таниш эканини, муфтий Марокашга борганида учрашганларини таъкидлаб ўтди. Энди эса (XX асрнинг 60–70-йиллари) у минтақа мусулмонлари фақат эмин-эркин ибодат этибгина қолмай, балки иқтисодий ва ижтимоий ҳаётнинг турли жабҳаларида тер тўкиб меҳнат қилишаётганини ҳам кузатиш имконига эга бўлишди.

Ливаннинг Олий муфтийи Ҳасан Холид айтади: “Ливандан йўлга чиқаётиб, ҳаммаёқни даҳрийлар тутиб кетган, виждон ва диний эътиқод эркинлиги бўлмаган мамлакатга боряпмиз деб ўйлаган эдик. Аммо бу ерга келиб, биз Исломнинг фақат сақлаб қолинганига эмас, балки ривожланаётганига ҳам ишонч ҳосил қилдик. Ўйлайманки, бундай ютуқлар муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг тинимсиз, самарали ишлари туфайли қўлга киритилмоқда”.

1970 йилнинг сентябрида Қоҳирадаги Ал-Азҳар дорулфунуни шайхи, доктор Муҳаммад ибн Муҳаммад Фаҳҳом бошлиқ Миср уламолари билан муфтий Зиёвуддинхон ташкил этган учрашув муҳим халқаро воқеа сифатида жамоатчилик эътиборини тортди. Тошкент ва Самарқанддаги кўхна меъморий осори-атиқалар билан танишган, табаррук зиёратгоҳларда бўлган Шайх Фаҳҳом ҳаяжонини, кучли таассуротларини

яшира олмади: “Бутун Ислом олами машхур уламолари Ўрта Осиёдан етишиб чиққан. Улар ёзган китоблар тафсир ва ҳадис илмини қадрловчи онгли, ўқимишли мусулмоннинг, ҳамиша дўсти ва манфаатчисидир. Булар Маҳмуд Замахшарий, Абул Баракот Насафий, Абу Мусо Хоразмий, Абу Райхон Беруний, Саъдиддин Тафтазоний, Саид Шариф Журжоний, Абу Али ибн Сино ва яна бошқа юзлаб алломалар...”

Имом ал-Бухорий ҳақида тўхталиб Шайх Фаҳҳом, жумладан, бундай деди: “Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий мақбарасини зиёрат қилган куним мен учун энг қувончли ва унутиламас дақиқа бўлди. Унинг қабри ёнида мен ўзимни гўё Муҳаммад Пайгамбаримизнинг (с. а. в.) муборак қабрлари ёнида тургандай ҳис этдим”.

Учрашувлардан бирида Шайх Фаҳҳом Ўрта Осиёда кўрганларидан тўла қониқиш ҳосил этганини билдирди: “Мен дунёнинг кўп мамлакатларида сафарда бўлганман. Аммо бу ерда – сизларнинг орангизда туриб ҳис этганчалик катта қалб қувончини ҳеч қаерда ҳис этмаганман. Мен бу ерда Исломга чинакам садоқатли ва баланд ихлосли диндош биродарларимни кўриб, ўзимда йўқ хурсанд бўлдим. Мен бу сўзларни диндошларим ҳаётини ўз кўзим билан кўриб, чуқур ишонч ҳосил қилган инсон сифатида айтмоқдаман”.

Жанубий Яман муфтийи Абдуллоҳ Муҳаммад Ҳотам ўзининг Ўрта Осиёга сафари кутилганидек, икки мамлакат мусулмонлари ўртасида дўстлик алоқалари янада мустаҳкамланишига хизмат қилажagini мамнуният билан таъкидлади. Жумладан, у: “Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ва у раҳбарлик қилаётган диний бошқарма барча ходимларининг самимияти, очиқ кўнгиллиги туфайли сизнинг юртингизда мен ўзимни худди ўз уйимдадек ҳис қилдим”, деди.

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон умрининг сўнги кунларигача Саудия Арабистони қироли, шаҳзодалар ва шайхларининг кўмагини ҳис этиб турди. У Ислом

Конференцияси Ташкилоти, Бутун жаҳон Ислом Лигаси, Бутун жаҳон Ислом Конгресси, масжиддар бўйича Бутун жаҳон Олий Кенгаши сингари халқаро Ислом ташкилотлари раҳбарлари, Иордания, Яман Араб Республикаси, Ливан, Сурия, Болгария, Тунис, Франция бош муфтийлари, шунингдек, Покистон, Туркия, Марокаш, Ливия, Мавритания, Миср, Ироқ ва бошқа мамлакатлардаги уламолар жамиятлари билан яқин дўстлик алоқалари ўрнатиб, ривожлантириб борди.

5.3. Халқаро динлараро учрашувларининг ташкилотчиси ва иштирокчиси

1971 йил сентябрида муфтий Зиёвуддинхон Қоҳира Ислом тадқиқотлари академиясининг VII анжуманида қатнашди. Унинг нутқини анжуман иштирокчилари катта эътибор билан тинглашди. У Ер юзидаги барча инсонлар бир ота, бир она – Одам Ато ва Момо Ҳаввонинг болалари эканини эслатиб, Аллоҳ таоло уларга ўзаро тинч-тотув яшашни амр этганини таъкидлади. Бутун осмон гумбази ва Ер анвойи неъматлари ва бойликлари билан Одам болаларининг тинч-тотув яшашлари учун берилган. Аллоҳ таоло инсонларга адолатли ва меҳрибон бўлишни амр этди. Инсон фақат юксак ақл-заковатини, фаросатини яхшиликка хизмат қилдирсагина, қақраб ётган чўлларни гуллаган боғ-роғларга айлантириши мумкин. Агар инсон қалбини кибр, манманлик эгаллаб олса, агар инсон ўз билимлари, бойлиги билан кекқайиб, уларни бошқа одамларга зарар етказишга йўналтирса, Аллоҳ берган неъматлардан, хотиржамликдан аввало унинг ўзи маҳрум бўлади.

Муфтий Зиёвуддинхон чиқишларида Ўрта Осиёда Ислом дини ва мусулмонларнинг аҳволи масаласини тушунарли услубда баён этиб берарди. Ислом дини ҳар қандай давр ва ҳар қандай жамият учун керакли ва зарур, у илм-фан тараққиётининг ҳар қандай суръати билан тенгма-тенг

одимлай олади. Зеро, Қуръони каримнинг жуда кўп оятларида илмни пухта ва чуқур эгаллашга чақиради. Масалан:

“Ёки кечалари сажда қилган ва тик турган ҳолда ибодат қилувчи, охиратдан қўрқадиган ва Парвардигорининг раҳматидан умид қиладиган киши (билан бошқалар баробарми?!) Айтинг: “Биладиганлар билан билмайдиганлар тенг бўлурми?!” Дарҳақиқат, фақат ақл эгаларигина эслатма олулар” (“Зумар” сураси 9-оят).

“Ҳаққоний Подшоҳ бўлмиш Аллоҳ олий зотдир. (Эй Муҳаммад), Сизга (Қуръон) ваҳийси тугамай туриб қироат қилишга шошманг ва айтинг: “Эй Раббим! Менга илмни зиёда эт!” (“Тоҳо” сураси 114-оят).

Исломи инсонни онгли ва шижоатли фаолиятга чақиради. Ҳар бир мусулмон бутун инсониятнинг фойдасини кўзлаб, айни чоқда ўзининг дунё ва охиратда яхшиликларга эришув йўлида ҳалол меҳнат қилишга бурчлидир. Муҳаммад пайғамбаримизнинг (алайҳиссалом) бу ҳақда жуда кўп ҳадиси шарифлари бор:

“Аллоҳ таоло гайратли ва ўз ишини пухта бажарадиган қулини яхши кўради” (Байҳақий); *“Ҳалол меҳнат қилиб ҳориган ҳолда ухлаб қолган мўминнинг барча гуноҳларини Аллоҳ кечиради”* (Дайлабий); *“Бирор фойдали хунар эгаллаган қулини Аллоҳ яхши кўради. Оила аҳлига ҳалол ризқ топиш учун тер тўкиб меҳнат қилувчи одам Аллоҳ йўлида жангга чиққан киши кабидир”* (Аҳмад ибн Ҳанбал); *“Ризқни ҳалол йўл билан топиш мусулмон учун фарз ибодатларини бажариш каби бурч ҳисобланади”* (Табароний); *“Инсон ейдиган нарсалар орасида энг ширин, энг ёқимлисиди унинг ўз қўли билан ҳалол меҳнат қилиб топганидир”* (Имом Аҳмад).

Ўрта Осиёда Исломий ҳаёт чиндан ҳам тикланганини нафақат масжидларнинг очилгани, уларда мусулмонлар эмин-эркин ибодат қилишаётгани, балки мусулмонларнинг кундалик ҳаётида, турмушида исломий тамойил ва анъаналар

сақланиб қолгани ҳам очик кўрсатиб турибди. Масалан, янги туғилган чақалоқларга, Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) тавсия қилганларидек, яхши исломий исмлар қўйилади, ўғил болаларни суннат қилиш, никоҳ ўқитиш маросимларига қатъий риоя қилинади. Тегишли давлат муассасасидан рўйхатдан ўтишганидан сўнг, мусулмонлар масжид имомига мурожаат қилиб никоҳ ўқитишади, шариатга мос равишда уни халққа эълон қилишади. Ўрта Осиё мусулмонларида қадимдан дин арбобларига, илми кишиларга алоҳида ҳурмат-эҳтиром кўрсатиб келишган. Мусулмонларнинг оилаларида ҳеч бир қувончли ё қайғули маросим уларнинг иштирокисиз ўтмайди.

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон бутун умри давомида бекиёс қатъият билан Қуръони карим ва Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) суннатларини, инсонлар учун буюк амр ва насиҳатларини қамраган оят ва ҳадисларнинг чексиз ҳикматларини англаш йўлида тинимсиз изланди, ўқиб-ўрганди. Оят ва ҳадисларнинг аҳамияти барча даврлар ва халқлар учун ҳамиша улуғ. Шу боис у мусулмонларнинг ҳар бир янги авлоди янгича шароитда оят ва ҳадисларни ўз қараши билан ҳақ йўлдан оғишмай ўқиб-ўрганишини жуда муҳим вазифа деб ҳисобларди. Шундай йўл тутилса, оят ва ҳадислар ҳамиша, ўтган солиҳ салафлар ҳаётида бўлгани каби, мусулмонлар учун шахсий ва ижтимоий ҳаётда ишончли ва тушунарли йўл кўрсаткич бўлиб қолаверади. Муфтий Зиёвуддинхон бир авлод мусулмонлари, миллий-этник хусусиятлари-ю, ижтимоий-сиёсий тараққиётидан қатъи назар, Исломнинг асос манбаларини ҳам, муқаддас динимизга улуғ хизматлар қилган буюк алломалар маънавий меросини ҳам бирдек идрок этиши ва тушунишини хоҳлар эди. Тегишли масалаларни ҳамкорликда муҳокама этиш, ҳар томонлама келишилган ягона ёки бир-бирига яқин ёндашувларни ишлаб чиқиш мақсадида мусулмонларнинг миллий, минтақавий ва бутун жаҳон миқёсларида мунтазам йиғилишлари, анжуманларини уюштиришни ва бундай улкан

вазифани муваффақиятли бажаришнинг самарали йўллари билан бири деб биларди.

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ташаббусчиси, ташкилотчиси ва бевосита иштирокчиси бўлган қатор халқаро учрашувларни ҳақли равишда мусулмонлар улуг анжуманлари сирасига киритса бўлади. Масалан, Имом Бухорий туғилганининг 1200 йиллигига бағишланган Самарқанд халқаро анжумани (1974); “Замонавий шароитларда Қуръони карим таълимоти ва Суннатни ҳаётга татбиқ этиш” мавзуидаги Тошкент халқаро анжумани (1976), XV ҳижрий аср бошланиши муносабати билан ўтказилган Тошкент халқаро анжумани (1980) ва бошқа кўплаб илмий-маърифий учрашувлар, йиғилишларни санаб ўтишимиз мумкин.

1976 йилнинг октябрида Тошкентда муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ташаббуси билан “Қуръони карим ва Суннатни замонавий шароитларда ҳаётга татбиқ этиш” мавзуида илмий-амалий анжуман бўлиб ўтди. Қуръони каримнинг: “Аллоҳнинг арқонини маҳкам ушланг, фирқа-фирқа бўлиб бўлиниб кетманг!” чақириги ушбу нуфузли анжуман шиори бўлди. Анжуман Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси ташкил этилганининг 30 йиллигига бағишланди.

Фикр ва тажриба алмашиш учун анжуманга хорижлик йирик олимлар, таниқли дин ва жамоат арбоблари ташриф буюришди. Мазкур Тошкент анжумани сиёсий, ижтимоий-иқтисодий тузумидан қатъи назар, барча жамиятларда Исломи динимиз фаол яшашга, ривожланишга қодир эканини яна бир марта очиқ-ойдин исботлаб бергани билан аҳамияти улуг бўлди.

1976 йили муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон бошлиқ минтақа мусулмонлари вакиллари масжидлар бўйича Бутунжаҳон Олий Кенгашининг Маккаи мукаррамада ўтган навбатдаги сессиясида иштирок этди. Бу сессияда масжидларнинг амалий фаолияти, уларни таъмирлаш ва қайта

тиклаш ишлари, имом-хатибларнинг савияси ва фаолияти ҳақидаги нутқлари тингланди.

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ўз нутқини билдирилган юксак ишонч учун, яъни масжидлар бўйича Бутунжаҳон Олий Кенгашидек обрўли ташкилот аъзолигига сайлашгани учун самимий миннатдорлигини изҳор этишдан бошлади. Бундай юксак ишончни минтақадаги Ислом ташкилотлари фаолиятига, муқаддас динимизнинг софлигини ҳимоя қилишга муносиб ҳисса қўшаётган мусулмон намояндаларининг хизматига берилган муносиб баҳо деб билишини айтди.

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон тажрибалари билан ўртоқлашар экан, мамлакатимизда дин хизматчилари мусулмонлар олдига она тилида гапиришларини, бу билан мавъизалари янада тушунарли ва фойдали бўлишини таъкидлади. Муфтий ҳазратлари яна дин давлатдан ажратилган жамиятда барча диний марказлар ва ташкилотлар, жумладан, исломий муассасалар ҳам мустақил фаолият олиб боради деди. Қароргоҳлари Тошкент, Уфа, Боку ва Маҳачқала шаҳарларида бўлган тўрт диний бошқарманинг энг муҳим вазифаларидан бири масжидлар фаолиятига ҳар томонлама раҳбарлик қилишдир. Бу эса, биринчидан, эҳтиёж туғилган жойларда янги масжидларни очиш демакдир. Иккинчидан, масжидларнинг яхши ҳолатда сақланишини – уларни ўз вақтида таъмирлаш ва қайта қуриш ишларини йўлга қўйишдир. Учинчидан, масжидларнинг имом-хатибларини, муаззинлари ва бошқа хизматчиларини тайинлашдир. Фаолият учун зарур бўлган маблағни масжидлар мусулмонларнинг кўнгилли садақа ва ҳадяларидан олади. Бундан ташқари, диний бошқармалар холис ҳомийлар маблағи ҳисобидан мусулмон арбобларни четга жўнатишади, чет эллик диндошлар вакилларини таклиф этишади, талабаларни йирик исломий университетларга ўқишга юборишади.

Муфтий ҳазрат масжидлар бўйича Бутунжаҳон Олий Кенгаши аъзоси сифатида бир неча марта муқаддас Макка шаҳрида бўлган эди. Бу ерда у ўз ватандошлари – Қўқон, Андижон, Марғилон, Наманган, Бухоро, Тошкент ва бошқа шаҳарлардан бориб қолган ватандошлар билан учрашди. Бир гал Маккага борганида Юсуфқори исми ватандошимизнинг уйига таклиф этилади. Ўша куни Юсуфқори ўглини уйлантираётган экан. Икки юз нафардан ортиқ одам қатнашаётган никоҳ тўйида муфтий Зиёвуддинхон Ўрта Осиё мусулмонларининг диний ва дунёвий ҳаётига, Ўзбекистоннинг иқтисодий ва ижтимоий тараққиётидаги улкан ўзгаришларга доир мезбонлардан тушган кўплаб саволларга батафсил жавоб қайтаради.

Ҳар гал Макка шаҳридан қайтгач, муфтий Зиёвуддинхон Ўрта Осиё ва Қозоғистон масжидлари имом-хатибларининг семинар-ўқувини ўтказар, уларга масжидлар бўйича Бутун жаҳон Олий Кенгаши қарорлари ва тавсияномалари ҳақида гапириб беради, Диний бошқарма раҳбариятининг масжидлар ободончилиги, уларни муқаддас Қуръони карим ва Пайгамбаримиз (с. а. в.) суннатларига қатъиян мос ва муносиб ҳолда сақлаш борасидаги қарорларини шарҳлаб, тушунтириб беради.

1978 йили Покистоннинг Карочи шаҳрида ўтган Биринчи Осиё Ислом конференцияси Ислом ғояларини бутун оламга ёйишда жуда улкан аҳамиятга эга воқеа бўлди. Мазкур анжуманда ҳам муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон бошчилигидаги минтақа мусулмонлари вакиллари иштирок этди.

Анжуман қатнашчиларидан кўпи бир қатор мамлакатларда насронийлик тан олингани ҳолда Ислом дини расмий дин сифатида тан олинмаганини таъкидлашди. Муфтий Зиёвуддинхон ҳазрат ўз сўзида ва Покистоннинг турли нашрлари мухбирлари билан суҳбатларида Ўрта Осиё мусулмонлари бошқа динлар вакиллари, шунингдек, ҳеч бир динга эътиқод қилмаган кишилар билан тенг ҳуқуқларга эга эканини батафсил тушунтириб, асосли равишда изоҳлаб берди.

Биринчи Осиё Ислом конференциясида баъзи оғир муаммолар, масалан, мусулмонлар орасига нифоқ солувчи сабаблар ҳақида сўз бормади, Исломнинг бутун дунёда тинч-тотувлик тўғрисидаги таълимоти етарли ёритиб берилмади, шунга қарамай бу анжуманни барча мамлакатлар мусулмонлари ҳаётида муҳим воқеа сифатида баҳолаш зарур. Чунки йиғилишда қабул қилинган қарорлар дунё мусулмонларини тараққиёт ва ижтимоий адолат учун курашга йўналтирди.

Совет мамлакатларидаги Ислом ташкилотлари вакиларининг ҳар йили Жазоир вақф ишлари вазирлиги ташаббуси билан ўқазиладиган “Исломий тафаккур” учрашувларида иштирок этиши яхши анъанага айланиб қолган эди. Мазкур учрашувларда таниқли уламолар, фақиҳлар, мударрислар, дунёнинг турли мамлакатларидаги Ислом ташкилотлари вакиллари жам бўлишиб, муҳим масалалар юзасидан баҳс-мунозара қилишарди. Навбат билан ушбу учрашувларда шайх Абдугани Абдуллаев (Ўзбекистон), муфтий Талъат Тожддин (Россия, Уфа), қози Ратбек Нисанбой (Қозоғистон), Мир Араб мадрасаси мудирини Абдуқаҳор Ғаффор, Имом Бухорий номидаги Тошкент ислом институти проректори Салоҳиддин Муҳиддин ва бошқа олимлар иштирок этишди.

Ҳозирги кунда ҳам ҳар хил шаклда ва ҳар хил мавзуларда ўтказилаётган кўп учрашувлар, анжуманлар туфайли дунё мусулмонлари ўртасида ҳамфикрлик кучайиб, ўзларининг соф диний муаммоларига ҳам, дунёда тинчликни барқарор сақлаб туришдек бутун инсоният учун энг муҳим саналган улкан ижтимоий-сиёсий муаммоларга ҳам тобора бир хил ёндашувга эришишмоқда.

Шайх Зиёвуддинхон қизлари Мухлисахон хотираларидан:

Қиблагоҳим 70 ёшларида 78 мамлакатни зиёрат қилган, ўн подшоҳнинг хос меҳмони бўлган эканлар. Ул зоти бобаракот араб тилида фасоҳат билан сўзлаганларида, арабларнинг ўзлари тан берганларининг гувоҳи бўлганман. Баъзан чет эл сафаридан қайтгач, ўз таассуротлари билан бўлишар эдилар.

1956 йили ноябрь ойида Ҳиндистондан Ўзбекистонга Жаҳон тинчлик қўмитаси президиуми аъзоси, Ҳиндистон тинчлик қўмитаси раиси Сайфуддин Китчлу жаноблари ташриф буюрдилар. Ул зот давлат арбоблари билан учрашиб, суҳбатлашиб, ўзларининг Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний назорат раиси ва муфтийси Эшон Бобоҳон ибн Абдулмажидхон ҳазратларини зиёрат қилиш истаклари борлигини маълум қиладилар. Муддати белгилангач, Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назоратига ташриф буюрадилар. Улуғ меҳмонни Диний идора раиси ва муфтийси Эшон Бобоҳон ибн Абдулмажидхон, Ўзбекистон қозиси Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон, раис муовинлари Фозилхон қози домла, Шайх Исмоил маҳдум кутиб оладилар. Келган меҳмон шарафига катта зиёфат уюштирилиб, охирида Сайфуддин Китчлуга ҳада сифатида оқ зарбоф тўн кийдириб, салла ўратилади. Сўнгра “Тилла Шайх” жомеъ масжидида намоз ўқиб, масжид ҳовлисидаги қадимий қўлёзма ва тошбосма асарлар хазинаси бўлмиш кутубхонага таклиф қиладилар. Сайфуддин Китчлу ҳада қилинган саллачопонни ечмасдан кутубхонага ташриф буюриб, у ердаги ноёб қўлёзма асарлар билан танишадилар. Бўлиб ўтган илмий суҳбатдан сўнг, меҳмонхоналари томон йўл оладилар.

7 ноябрь куни Диний идорага берилган таклифномага биноан муфтий Эшон Бобоҳон бобомлар, Фозилхон қози домла, қиблагоҳим Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ва уларга эргашиб мен ҳам Қизил майдонга борганмиз. Бир вақт ёнгинамиздаги ўтириладиган жойга ҳиндистонлик меҳмон Сайфуддин Китчлу, ташқи ишлар вазири ва таржимон келишган. Сайфуддин Китчлу тўппа-тўғри Эшон Бобоҳон бобомиз олдиларига келиб, энгашиб, таъзим билан қўлларини ўпиб кўришди, сўнгра Фозил қози домла ва Зиёвуддинхон адажоним билан кўришгандан кейингина ўзига белгиланган жойга бориб ўтирди. Бу манзара кўз олдимда бир умрга муҳрланиб қолган.

* * *

1958 йили Ҳиндистонда бўлиб ўтган барча динлар вакиллариининг Умумжаҳон конференциясидан қайтгач, қуйидагилар ҳикоя қилиб берган эдилар:

– Деҳлидаги бир катта майдонга тумонат одам йиғилган. Бизнинг делегация аъзолари ҳам ўша ерда ҳозир бўлдик. Бир вақт бир тахтиравонда уларнинг диний раҳбарини тўртта одам кўтариб келиб, унга тайин қилинган жойга ўтқазиди. У микрофон орқали маълум бир мусиқий оҳангда маъруза қилди. Кейин ҳар давлатдан келган вакилларга сўз бера бошлади. Совет Иттифоқи тинчлик қўмитаси раиси, ёзувчи, делегациямиз раҳбари Николай Тихонов: “Муфтий ҳазратлари, сўзга сиз чиқасиз”, деди. Навбат келгач, мен сўзга чиқиб, уларга монанд қилиб форс тилида Саъдий, Жомий ҳикматларидан келтириб сўзладим. Маълум муддат ўтгач, бир одам келиб: “Бизнинг диний раҳбаримизга барча маърузалар ичида сизнинг нутқингиз маъқул тушибди. Форс тилида сўзлаганингизни билиб, олдига форс тили таржимонини ўтқазиб, Сиздан илтимос қилиб юборди. Яна бир марта маъруза қилиб берар экансиз”, деди. Рози бўлиб яна бир марта бошқа ҳикматлардан келтириб, форс тилида маъруза қилдим. Мен ўзимча гапирдим, таржимон ҳам ўзича таржима қилгандир, у диний раҳбар ҳам ўзича бир нарса тушунгандир, деб табассум қилиб қўйдилар.

* * *

1961 йили Диний идора қошида Халқаро алоқалар бўлими ташкил этилиб, у Ватанимиз мусулмонлари билан дунё мусулмонларининг дўстона алоқаларини йўлга қўйди.

Диний идора томонидан қатор халқаро конференциялар чақирилди. Унга барча мусулмон давлатлари бош муфтийлари, вақф ишлари вазирлари ва халқаро диний ташкилотларнинг нуфузли арбоблари ташриф буюришар эди. Қиблагоҳим Зиёвуддинхон меҳмонларга муносиб тухфа сифатида

Қуръони каримни бир неча бора нашрдан чиқардилар. Имом Бухорийнинг 1974 йилда Самарқандда ўтказилган 1200 йиллик юбилейларига бағишланган халқаро анжуман муносабати билан ул зоти бобаракотнинг “ал-Жомеъ ас-Саҳиҳ” ва “ал-Адаб ал-муфрад” (“Ишончли ҳадислар тўплами”, “Адаб дурдоналари”) асарларини Тошкентда араб тилида чоп эттирдилар.

Кўпинча анжуманларга, Яман муфтийси Аҳмад Забара ўз аёли билан келар эди. Мен араб тилини озми-кўпми билганим учун унга ҳамроҳ бўлар эдим. Галдаги Самарқанд сафари ҳам улар билан бўлган эди. Дастлаб яманлик меҳмонлар билан Имом Бухорий масжидларига бориб, қабрларини зиёрат қилдик. У ердан Самарқандга қайтиб, қадимий меъморий обидалардан Регистон майдонида, маҳобатли Шердор, Улугбек ва Биби хоним мадрасалари ҳовлисида турибмиз. Қиблагоҳим мадрасалар тарихи билан таништириб, муфтий Забарага қараб: “Мана шу мадрасаларда Ўрта аср буюк алломалари Тафтазоний, Журжоний, Суютийлар фаолият кўрсатишган. Маоний ва баён илмлари борасидаги илмий баҳс-мунозара шу ерда бўлган”, деб араб тилида бир байт ўқидилар. Муфтий Забара иккинчи байтни ўқиди, қиблагоҳим учинчи байтни, Яман муфтийси тўртинчи байтни ўқиди. Шундай қилиб мубоҳасага сабаб бўлган газални охиригача кетма-кет ўқишди. Кейин иккалалари хурсанд бўлиб кулиб кўйишди. Мен ҳам араб тилида шеър ўқишди, деб хурсанд бўлдим. Бироқ кимнинг газали, қандай баҳсга сабаб бўлган, деб сўрамаганим учун ҳалигача армон қиламан.

Қиблагоҳимнинг яна бир сафар таассуротлари ҳақида ҳикоя қилиб беришни жоиз деб билдим: ўтган асрнинг 60-йилларида Арабистон ярим оролида жойлашган Саудия мамлакати, Баҳрайн, Бирлашган Араб Амирликлари, Яман ва Қатар давлатларида сафарда бўлдилар. Ямандан ташқари мазкур давлатларнинг бирортаси совет давлати билан ҳеч қандай алоқа ўрнатган эмас эди. Ўша давлатларнинг баъзилар

билан қиблагоҳимнинг сазъ-ҳаракатлари туфайли фақатгина диний алоқалар ўрнатилган эди. Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон Саудия мамлакатига юқори дин ва давлат арбоблари билан учрашиб, дўстона суҳбатлар ўтказиб, у ердан самолётда Қатар мамлакатига биринчи марта учиб кетаётган эканлар. Бир вақт учувчилардан бири келиб: “Қатар амири тайёрамизда даҳрийлар юртидан келаётган одам менинг ватанимга қадам босмасин, дедилар. Шунинг учун биз самолётни орқага қайтаришга мажбурмиз”, дебди. Қиблагоҳим Зиёвуддинхон: “Агар мен карвон билан кетаётган бўлсам, бир ўзим туяда орқага қайтиш имконим бўлар эди. Энди мени деб бир самолёт одам азият чекадими? Агар иложи бўлса, мени амирингиз билан радио орқали боғланг, мен у кишига мурожаат қиламан, шояд, рухсат берсалар”, дебдилар. Учувчи рози бўлиб, уларни радио орқали боғлаб берибди. Қиблагоҳим Қатар амирига соф араб тилида мурожаат қилиб, кимликларини, қай юртдан келаётганликларини ва буюк аждодларимизнинг Ислом дини ривожига қўшган ҳиссалари ҳақида сўзлабдилар. Ҳар бир сўзларига Қуръони карим, ҳадиси шарифдан далиллар келтириб, Қатар мамлакатига Ислом дини йўлида дўстлик ришталарини боғламоқ мақсадида келаётганликларини баён қилибдилар. Қатар амири ҳам динга қарши мамлакатдан келаётган меҳмоннинг соф фасоҳатли араб тилидаги нутқларини эшитиб, унда бир кўриш иштиёқи туғилибди ва рухсат берибди. Қиблагоҳим самолётдан тушсалар, амир аъёнлари билан чиқиб кутиб турган эмиш. Амир қиблагоҳим билан самимий кўришиб мароқли суҳбатидан кейин, қиблагоҳим билан бир умрга биродар бўлиб қолибди. Уч кунлик сафар ўтиши ва қиблагоҳимнинг барча учрашувлари ҳақида Қатар телевидениеси кўрсатиб турган, газеталарда ахборот чоп этилган экан. Қиблагоҳим: “Мана шундай қилиб Қатар давлати билан ҳам дўстона алоқаларини ўрнатиб келдик”, – деган эдилар.

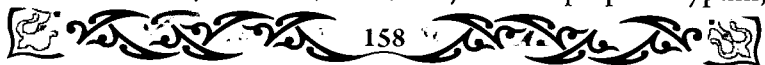

* * *

1963 йил апрель ойида Тошкент Давлат университетининг Шарқ факультети араб бўлими III чи курсида ўқиб юрган кезларимда қиблагоҳим таклифларига биноан Тунис мамлакатидан меҳмонлар ташриф буюради. Улар Диний идорада бўлиб, Ватанимизнинг диққатга сазовор жойлари билан танишгач, отам уларни уйимизга ҳам таклиф қиладилар. Тунислик меҳмонларга бош бўлиб келган Тунис президенти ҳузуридаги Ислоҳ ишлари бўйича бош бошқарма мудир Шайх Мустафо Камол ат-Тарзий жанобларининг иккита қизи бор экан. Бир вақт отам менга: “Сиз меҳмонга қизлари учун атлас совға қиласиз. Икки оғиз араб тилида ҳам гапирасиз”, дедилар ва менга қисқагина табрик сўзи ёздирдилар. Мен ўзимда йўқ хурсанд бўлиб кетдим. Бироз ҳаяжонландим ҳам. Меҳмонлар шарафига берилган зиёфатдан кейин ҳаммалари катта уйдан ҳовлига чиқдилар. Адам нутқ сўзлаб, меҳмонларни қутлаб, уларга ўзлариникига ўхшаган сариқ йўл-йўл беқасамдан чопон кийгиздилар. Сўнгра мен ҳам икки оғиз араб тилида табриклаб, меҳмонларнинг қизларига аталган совгани топширган эдим. Бу кун отам мен учун энг унутилмас дақиқаларни ҳаё этган эдилар, чунки мен биринчи марта кўпчилик орасида араб меҳмонларга араб тилида мурожаат этган эдим. Кейинчалик қизлардан менга француз тилида ёзилган хат келган. Мен жавоб хати ёзганман.

* * *

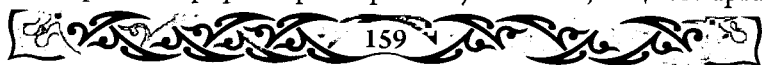
1964 йил август ойида Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси таклифига биноан Ливия мамлакатидан бош муфтий Муҳаммад ад-Дибоний раҳбарлигидаги мусулмонлар делегацияси ташриф буюрадиган бўлибди. У даврларда хорижлик меҳмонлар Москва орқали келиб, кетишарди.. Отамлар меҳмонларни кутиб олиш учун Москва шаҳрига отланаётганларида мени ҳам бирга олиб кетинг, деганимизда, хўп, майли, сиз ҳам йўлга тайёргарлик кўринг,

дедилар. Москвага самолётда отам, муовинлари Юсуфхон Шокиров ва мен бирга учиб кетдик. У ерда “Советская” меҳмонхонасига жойлашдик. Ливиядан келаётган меҳмонларга мўлжалланган хоналарни кўриб, у ерга Тошкентдан келтирилган патир нон ва узумлардан қўйиб чиқдик. Кечаси отам, Юсуфхон ака ва москвалик дин арбоблар беш кишидан иборат меҳмонларни кутиб олдилар. Делегация таркибида Ливия бош муфтийси Муҳаммад ад-Дибоний, дин арбоблари ва мухбирлар бор эди. Эрталаб меҳмонхонанинг биринчи қаватидаги ресторанда нонушта тайёрланиб, меҳмонлар таклиф этилди. Меҳмонлар ресторанга тушдилар-у, бироқ ҳеч нарса емадилар. Сабабини суриштирсак, овқатларни кофирлар тайёрлагани учун ейишмаган, дейишди. Режа бўйича улар Москвадан Ленинградга, сўнгра Тошкентга боришлари керак эди. Отам дарҳол Москва масжиди билан боғланиб, меҳмонлар пешин намозидан олдинроқ бориши, ўзлари гувоҳлигида товуқлар сўйилиб, уларга овқат тайёрланиши кераклигини тайинладилар. Тошкентга телефон қилиб, эрталаб борганимизда меҳмонлар олиб бориладиган жойда кўз олдиларида қўй сўйилиши лозимлигини билдирдилар.

Шундан сўнг Москва давлат кутубхонаси Шарқ қўлёзма асарлари сақланадиган бўлимга ташриф буюрдик. У ердаги илмий ходимлар Ибн Синонинг “ал-Қонун фи-т-тибб” асари қўлёзма нусхасини кўрсатишди. Меҳмонлар ўз миннатдорликларини билдириб, баъзи бир саволлар билан мурожаат қилдилар. Улар жавоб бердилар. Юсуфхон ака рус тилидан араб тилига, араб тилидан рус тилига таржима қилиб турдилар. Кутубхонадан чиқиб, Москва масжиди томон йўл олдик. У ерда бизни бир гуруҳ мусулмонлар кутиб олишди. Меҳмонларнинг мухбири мендан “Ҳамма мусулмонлар шуми?” деб сўради. Мен: “Мусулмонларнинг кўпи Ўрта Осиёда”, дедим. Меҳмонлар у ерда тушликни қилиб, пешин намозини ўқидилар. Масжиддан чиқиб Москва Давлат Университетига бордик. Университет проректори Сергеев кутиб олиб, меҳмонларга

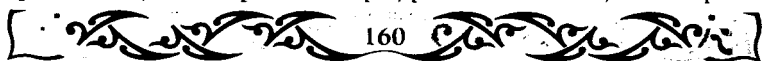

университет тарихи ва ҳозирги кундаги фаолияти билан таништирди. МГУ биносини кўздан кечирдик ва катта залида суратга тушдик. Кечқурун самолётга ўтириб, эрта тонгда Тошкентга етиб келдик. Сафар асносида мен отамнинг меҳмонлар билан бўлган муомаласида қанчалар ҳурмат-эҳтиром билан бир қаторда, ўта нозиклик ва тадбир билан иш тутишларига гувоҳ бўлдим. Юсуфхон ака Шокировнинг таржимонлик маҳоратлари ҳар бир тил билувчи одамга ибрат бўларли даражада эди.

Ливиялик меҳмонлар Тошкент, Самарқанд ва Бухоро шаҳарлари масжидларида, Мир Араб мадрасасида, Имом ал-Бухорий номли маъҳадда ва шаҳарнинг меъморий обидаларини зиёрат қилишди, сўнг Ўрта Осиё ва Қозоғистон муслмонлари Диний бошқармасида улар шарафига зиёфат берилди. “Тилла Шайх” масжидида намоз ўқишди. Диний идора кутубхонаси билан танишдилар. Меҳмонлар мамнун бўлиб ватанига қайтдилар. Бу хабар мени хурсанд қилди.

* * *

Талабалик йилларим. 1964–65-ўқув йили бошларида бизнинг араб гуруҳидан уч киши Бағдоди шариф университетига ўқишга юборилди. Гуруҳимизда уч киши қолдик. Қишки имтиҳонларни топшириб, таътилдан қайтсак, деканимиз Ш.Шомуҳамедов домла чақиртирдилар. Ҳузурларида Граждан ҳаво йўллари бошлиғи Ғозиназаров ўтирган экан. Салом бериб, кириб ўтирдик. Шомуҳамедов домла: “Бу кишига араб тили таржимонлари керак экан, сизларни тавсия қилдик”, дедилар. Ғозиназаров: “Кривой Рогдаги Ҳаво йўллари билим юртига араб тилидан таржимонлар жуда зарур бўлиб қолибди. Ироқ ҳукумати ТУ-134 маркали самолётни сотиб олаётган экан. Ўшанинг учувчи, штурман, электрик, прибористлари Кривой Рогда икки ой ўқиб, Москвада бир ой амалиётни ўтказиб кетади. Уларнинг баъзилари инглиз тилини билмас экан. Шунинг учун араб тили бўйича таржимонлар сўратишди. Рози бўлсанглар 2-3

кунда учиб кетасизлар, дедилар. Уйдагилардан сўраб, жавобини берамиз, дедик”. Рози бўлишди. Уйга бориб ойимларга айтсам: “Қандай бўларкин? Аданглар келсинлар-чи, маслаҳатлашамиз”, дедилар. Кечки пайт отам келдилар. Уларга маслаҳат солсак: “Эрталаб Ҳаво йўллари бошлиғига учрашайлик-чи”, дедилар. Эрталаб Ҳозиназаров ҳузурига бордик. У киши ҳурмат билан кутиб олиб, бир пиёла чой узатди, сўнгра масалани тушунтира кетди: “Қори ака, Ироқ давлати бизнинг ТУ-134 русумли самолётни сотиб олмақда. Шунинг учун ироқлик учувчи, штурманлар ҳозирда Украинанинг Кривой Рог шаҳридаги авиа билим юртида ўқитилмоқда. Баъзилари инглиз тилини тушунмас экан, шунинг учун араб тили таржимони зарур бўлиб қолиб, бизга телефон қилишган эди. Шу боис мен Шарқ факультетига мурожаат қилдим. Икки нафар V курс талаба қизларини тавсия этишди. Агар қизингизни юборсангиз, бугун соат 12.00 да Киевга учиб кетишади. У ерга Кривой Рогдан махсус самолёт келиб, қизларни олиб кетади. Икки ой Кривой Рогда ўқиб, бир ой Москвада Внуково аэропортида амалиётни ўташади. Ҳавоси ўзимизникига ўхшаб кетади”, деди. Отамлар рози бўлдилар. Уйга қайтиб, чамадонга керакли китоб ва нарсаларни солиб, хайрлашиб йўлга тушдик. Отажоним бир сумка озиқ-овқат бериб юбордилар.

Кривой Рогга етиб келганимизда ироқлик талабалар ўқишни бошлаб юборишган экан. Бироқ ҳайит байрами бўлганлиги учун дам олишаётган экан. Мен прибористлар гуруҳига, ҳамкурсим Клара эса электриклар гуруҳига таржимонлик қиладиган бўлдик. Ҳайитнинг тўртинчи куни талабалар билан танишдик. Улардан: “Тошкентдан бирор кишини биласизларми?” десам, битта талаба: “Мен Бағдод катта масжидида Тошкентдан борган муфтий Бобохонов нутқларини эшитганман”, деди. “Мен ўша муфтий Бобохоновнинг қизлари бўламан”, дедим. Барчалари ерга тикилиб: “Биз сизга биродармиз”, дедилар. Кунлар ўтиб, дарслар тугаб, Москва Внуково аэропортига

амалиётни ўтказиш учун келдик. Уйга – Тошкентга телефон қилсам, отам Москвада эканлар. Барча ироқлик талабаларни отамнинг ҳузурларига олиб келдим, улар ироқликларни ҳурмат билан кутиб олдилар ва уларга соф араб тилида мурожаат қилдилар. Бироқ араблар оғизларига толқон солгандек жим ўтирдилар. Отам: “Энди ўтиринглар, мен сизларни меҳмон қиламан”, десалар, “Раҳмат, раҳмат” деб хайрлашдилар. Кўчага чиққанимизда: “Нега адамлар билан гаплашмадинглар”, десам, ироқликлар: “Адангиз араб тилида шунчалар соф ва тўғри гапирар эканларки, биз гапирсак, ўз она тилимизда хато қилиб қўямиз, деб чўчидик”, дейишган эди.

* * *

Иордания мамлакати подшоҳи Хусайн ибн Талол Жаноби Олийлари муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ҳазратлари билан бўлган қатор самимий суҳбатларидан кейин, ул зотнинг фикр доиралари кенг, билимлари ниҳоятда чуқур эканлигини тан олган ҳолда, динга қарши бўлган даҳрийлар юртида Ислом дини байроғини баланд кўтариб келаётганларини ҳисобга олиб, Иордания қиролигини энг олий ордени билан икки марта тақдирлаб, ўзининг чуқур ҳурмати белгиси сифатида тахтига ўтиришларини таклиф этади. Отам тахтга ўтираётганларида кўзларига ёш оладилар.

Иорданиядан юртимизга қайтганларидан кейин шогирдларига юқоридагиларни айтиб, шундай деган эканлар: “Балки қирол ва унинг атрофидагилар мени тахтга ўтирганига хурсандлигидан кўзига ёш олди, деб ўйлашган бўлса керак. Мен қатағон йиллари қидирув органлардан қочиб юрган кезларимда устозим Шоми домла бетоб, қаровсиз қолганликларини эшитиб, ҳар куни тунда иккита нонни рўмолчага ўраб, олдиларига бориб, оқ ювиб, оқ тараб, тоза кийимлар кийгизиб, чой ичириб, тонгда қайтардим. Шунда устозим дуо қилиб: “Зиёвуддинхон, танинг соғ, умринг узоқ бўлсин. Ислом байроғини баланд кўтариб, подшоҳлар ўз тахтига ўтқазиб, орқангдан юрсин”, деган эдилар.

Мен бўлсам: “Устоз, бемалол юрадиган бўлгин, денг десам, яна ўша ўз дуоларини қайтардилар. Тахтга ўтирган дамларим, устозим дуолари ижобат бўлганига кўзимда ёш қалқиган эди”.

* * *

XX асрнинг 70-йилларида мен Ўзбекистон ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида хизмат қилар эдим. У ерда қатор мадрасада ўқиган билими ўткир домлалар ишлашар, уларни кекса зиёлилар деб аташар эди.

1971 йилнинг февраль ойида мен билан бир хонада ўтирадиган Абдуфаттоҳ Расулов домла: “Мухлисахон, Имом Бухорийнинг “Ал-Адаб ал-Муфрад” асарлари нашрдан чиқибди, биз беҳабар қолибмиз”, дедилар Мен дарҳол бу сўзларни отамларга етказдим. Ул зот бобаракот: “Дарвоқе, уларга ҳам атаганимиз бор”, дедилар. Менга қараб: “Бир шу институтингиздаги кекса домлаларни уйингизга чақирсак, илмий суҳбат қурсак, нима дейсиз”, дедилар. Мен жуда хурсанд бўлиб, розилик билдирдим. 25 февраль куни уйимизга ЎзФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтидан кекса зиёлилардан – Абдуфаттоҳ Расулов, Абдулло маҳдум Носиров, Мулло Юнус домла Ҳакимжонов, хаттотлик санъати ва унинг тарихи билимдони Абдуқодир Муродов домла, олимлардан профессор Убайдулло Каримов, Асомиддин Ўринбоев, Исматулло Абдуллаев, Абдусодиқ Ирисов, Қувомиддин Муниров ва илмий раҳбарим Павел Булгаковлар ташриф буюрдилар. Отам Диний идора кутубхонаси нозири Нодирхон маҳдум билан келдилар. Обидхўжа қайнотамиз ҳам қатнашдилар. Уларга хизматни умр йўлдошим Олимхон ака қилдилар. Суҳбат жуда қизиқарли ўтганини билиб олдим. Эртаси куни ишга борганимда, Абдуфаттоҳ Расулов домла мени кўриб: “Мухлисахон, катта раҳмат, жуда чиройли зиёфат бўлди, бироқ у ердаги илмий суҳбат ундан ҳам гўзал бўлди. У ерда бир араб шоирининг байтини ўқиб бериш ёдимдан чиқибди, – деб бир байтни ўқидилар-да, – ўша кунги илмий

суҳбат ниҳоятда сермазмун бўлганлигига монанд маънони англатишини шу байтнинг маъносида ҳам келтиргандай”, – деб қўшиб қўйдилар. Мен хурсанд бўлиб Расулов домланинг миннатдорлик сўзларини адамга етказдим. Адам: “Улар – илм манбаи хазиналари”, дедилар.

* * *

Ўзбекистон Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қошидаги қадимий араб, форс, туркий тиллардаги қўлэзма, тошбосма китобларни сотиб олиш комиссияси бўлиб, унга филология фанлари номзоди, қўлэзма тошбосма асарлар хазинаси нозири Қувомиддин Муниров бошчилик қилар эди. Бир куни кекса одам қийиқчага ўралган қадимий қўлэзмани кўтариб келиб институт комиссиясига топширадилар. Комиссия аъзолари қўлэзма асарни очиб кўриб ҳанг-манг бўлиб қоладилар, чунки қўлэзма Алишер Навоий қаламига мансуб девонлардан бири бўлиб, Навоий ҳаёт вақтларида Абдужалил хаттот томонидан кўчирилган экан. Комиссия томонидан у қўлэзмага энг юқори баҳо – беш минг сўм нарх қўйилади. Комиссия аъзоси А.Расулов домлага: “Чиқиб, Машруъхон отага китоблари нархини айтинг, пастроқдан бошлаб савдолашинг”, дейилади. Расулов домла чиқиб: “Машруъхон ака, китобни беш юз сўмга нархладик”, деса, у киши: “Мен розиман”, дейдилар. Расулов домла ичкарига кириб: “Ишни пачава қилиб қўйдим-ку. Беш юз сўм десам, рози бўлиб кўя қолдилар”, дейдилар. Комиссия бошлиғи Қ.Муниров чиқиб: “Машруъхон ака, сўзингиздан қайтинг, биз уни беш минг сўмга баҳолаганмиз, пулини ўзим олиб бераман”, деса ҳам, Машруъхон ота: “Савдода лафз битта бўлади, мен беш юз сўмга розиман”, – деб сўзларида туриб оладилар ва ўша 500 сўмни олиб кетадилар.

Машруъхон ака оталарининг катта кутубхоналари бўлиб, 1937 йилги қатагон даврида китобларни даҳрийлар қўлига тушиб қолмасин деб бирин-сирин сувларга оқизиб, қабрларга

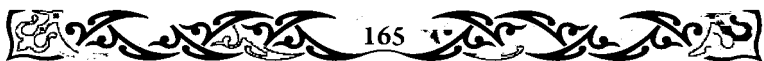

кўмиб йўқ қилаётганларида Машруъхон ота йигитча бўлиб, китобларнинг ўзларига ёққанларини томга олиб чиқиб бекитиб қўйган эканлар. Юқорида 500 сўмга сотилган китоб ўшалардан бири бўлган. 500 сўмни уйга олиб келиб, токчага бир китоб орасига қўйиб қўядилар. Бир мунча вақт ўтгач, адажоним Зиёвуддинхон ул зоти бобаракотни кўргани келиб, суҳбатлашиб, сўз орасида Самарқанд вилоятида жойлашган Имом Бухорий мақбара-масжидлари таъмирланаётгани, таъмирлаш ишлари битгач, Имом Бухорий 1200 йиллигига атаб катта халқаро конференция ўтказиш мўлжалланаётгани ҳақида гапирадилар. Машруъхон ота эшитиб ўтириб, суҳбат охирида ўринларидан туриб, токчадаги китоб орасидан ўша 500 сўмни олиб: “Қори, ўша ернинг таъмир ишларига менинг ҳам ҳиссам қўшилсин”, деб пулни узатадилар. Отам Зиёвуддинхон: “Ҳеч нарса керак эмас, пуллар етарли”, – десалар ҳам қўймайдилар. “Хўп, майли”, – деб отам пулни олиб кетадилар. Бир қанча вақт ўтгач, яна зиёрат қилиб кўргани келиб, Машруъхон отага Имом Бухорий 1200 йиллигига бағишлаб ўтказилган халқаро конференция жуда чиройли ўтгани ҳақида сўзлаб бериб: “Энди эртага эрталаб тайёр бўлиб турсангиз, мен Сизни Самарқандга – Имом Бухорий масжид-мақбаралари зиёратига олиб бориб, берган 500 сўм пулингизни қаерга ишлатилганлигини кўрсатиб келаман”, дебдилар. Эртасига Имом Бухорий мақбара-масжидларини зиёрат қилдириб: “Сизнинг берган пулингиз масжид томи тунукасига ишлатилди”, дебдилар. Машруъхон ота ўзларида йўқ хурсанд бўлган эканлар.

* * *

Имом Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийнинг 1200 йиллик саналарига бағишлаб 1974 йил 24–26 август кунлари кўҳна Самарқанд шаҳрида “Имом Бухорий ва ҳозирги замон” мавзусида илмий конференция ўтказилди. Унда Ватанимизнинг кўзга кўринган дин арбоблари билан бир қаторда Осиё, Африка, Европа, Американинг 27 мамлакатидан

олтмишдан ортиқ машҳур диндорлар, дин арбоблари ва Бутунжаҳон Ислом уюшмаси вакиллари фаол қатнашдилар.

Конференция очилиш арафасида араб, форс, дари, инглиз, француз ва эски ўзбек ёзувида чоп этиладиган “Совет Шарқи мусулмонлари” журнали саҳифаларида буюк Имом Бухорий ҳаёти ва ижоди, ул зот яшаган давр ҳақида кўплаб маълумотлар бериб борилди. Конференция ишида қатнашган барча меҳмонларга муфтий ҳазрат таклифларига биноан Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси томонидан Тошкентда кўп нусхада араб тилида нашр эттирилган буюк муҳаддис Имом Бухорийнинг “ал-Жомеъ ас-Саҳиҳ” асари ҳада этилган. Ҳар бир китобни меҳмонларга қиблагоҳим топшираётганларида барча ҳозир бўлганлар “Аллоҳу Акбар” деб такбир айтиб туришган эди. Таъмир этилган мақбаралари зиёратига Ўзбекистоннинг барча вилоятларидан мусулмонлар келганларини кўрган саудиялик меҳмон: “Мен Макка Самарқандга кўчиб келдим, деб ўйладим”, – деган экан.

* * *

Бирор мусулмон давлатидан ташриф буюрган меҳмон албатта Имом Бухорий қабрларини зиёрат қилиб, сўнг Самарқанд меъморий обидалари билан танишадиган бўлган. Отам Имом Бухорий масжидларида бир улуг меҳмонни кутиб олиб, ҳадаярлар топширмақ мақсадида бир зарбоф тўн олиб, ҳайдовчилари Мирза Абдулла ака билан йўлга тушган эканлар. Тошкент вилоятидан ўтиб боришаётганларида бирдан: “Мирза Абдулла, машинани тўхтатинг” дебдилар. Отам машинадан тушиб, бир катта ариқдан ҳатлаб ўтиб, экинлар орасида ишлаб юрган бир кекса кишининг олдиларига бориб, узоқ кўришибдилар ва ўша ерга ўтириб суҳбатлашибдилар. Бир вақт: “Мирза Абдулла, чопонни олиб келинг”, дебдилар. Катта меҳмонга аталган зарбоф чопонни ҳалиги қарияга кийгизиб, дуоларини олиб, хайрлашиб, Самарқанд томон йўлни давом эттирибдилар. Йўлда Мирза Абдулла ака: “Қори ака, у киши

ким эдилар?” деб сўраганларида: “Қиблагўҳимиз Эшон Бобоҳон ҳазратларини кўрган, ул зотнинг сўхбатларида бўлган одам”, – деб жавоб берибдилар.

* * *

1976 йили отам Маккаи муқаррамада бўлиб ўтган Жаҳон масжидлари бўйича Олий Кенгашнинг навбатдаги мажлисида иштирок этганлар. Мажлисдан кейин Мадинаи мунавварани зиёрат қилганларида, ул зоти бобаракотни Мадина университетига таклиф қиладилар. У ерга бориб, устозлар билан учрашганларида дарсга олиб киришади. Шариати Исломия дарси экан. Дарсдан сўнг: “Муфтий ҳазратлари, сизда қандай таассурот қолдири”, дейишади. Муфтий ҳазрат: “Мен фахр билан хабар қиламанки, шундай улуғ даргоҳда, Мадинаи мунавварада ўқитилаётган китоб – менинг ватандошим Бурҳониддин Марғинонийнинг “Ҳидоя” китоблари экан”, деб Марғинонийнинг яна қандай асарлар ёзганлари, кимлар устозлари бўлгани, кимларга ўзлари устозлик қилганлари ҳақида мукаммал гапириб берибдилар.

* * *

1977 йили июнь ойида Москва шаҳрида бўлиб ўтган бутунжаҳон дин арбобларининг “Мустаҳкам тинчлик, қуролсизланиш ва халқлар ўртасида адолатли муносабатлар учун” шиори остида ўтган халқаро конференцияга 107 мамлакатдан 650 вакил, шу жумладан, 40 давлатдан 98 та мусулмон делегатлар қатнашдилар. Турли дин вакиллари ягона мақсад учун овоз беришга, конференция минбаридан туриб, барча давлатлар раҳбарларини мана шундай олийжаноб ниятларни амалга ошириш учун чақиришга қаратилган эди. Катта мажлислар зали делегатлар, меҳмонлар ва мухбирлар билан тўлган. Москва ва Бутун Россия патриархи Пимен жаноблари халқаро мажлисни очиб, турли давлат вакилларига конференцияни қутлаш учун сўз берди. Улар қисқа табрик сўзи билан миннатдорлик билдириб ўтирдилар.

Конференцияда муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари асосий маърузачи эдилар. Ул зот араб адабий тилида маъруза ўқиётганларида, дунёнинг оғриқ нуқталари ҳақида сўз борганда ўша мамлакатлар ҳудудида деворда осиглиқ катта харитада чироқлар ёнар эди. Шу билан бирга барча динларнинг муқаддас китобларида тинчлик ҳақида нималар ёзилгани ва шу улуг мақсад йўлида дин арбоблари муносиб ҳисса қўшишлари лозимлиги ҳақида икки соат сўзладилар. Мен ҳам мазкур конференцияда қатнашиш шарафига муяссар бўлганман. Анжуман иккинчи куни 3 та бўлимга бўлиниб, мусулмонлар алоҳида иш олиб бордилар. Президиумга уч киши – тунислик Тамимий домла, африкалик диний арбоб ва муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохонни сайладилар. Отамни раис этиб тайинлашди. Мажлисни Зиёвуддинхон ҳазратлари бошқардилар. Маълум муддат ўтгач, мажлисни олиб бориш тунислик Тамимий домлага топширилди, бир вақт залда ўтирган замбиялик Мустафо деган вакил қўл кўтариб, тўппа-тўғри минбарга чиқиб, Тамимий домлага мурожаат қила бошлади: “Эй, тунислик Тамимий, нима ҳаққинг бор раислик қилиб, мажлисни олиб боришга? Биз муфтий Зиёвуддинхон ҳазратларини раис этиб сайлаганмиз-ку?” деса бўладими. Отам: “Мустафо, ўзингни бос, мен Тамимий жанобларига ваколат бердим. Залдан келган лотин ҳарфидаги баъзи хатларни тушунмаганим учун ўзим илтимос қилдим”, дедилар. Мустафо бўлса: “Йўқ, ўзингиз раислик қилинг, илтимос!” – деб ўтирди. Отам: “Хўп”, – деб кулиб қўйдилар.

* * *

“Украина” меҳмонхонасида ўтказилаётган барча динларнинг халқаро конференция мажлислари орасидаги танаффус вақти. Мен муфтийларнинг аёллари билан фойеда гаплашиб турибман. Шу атрофда Африканинг бир мусулмон давлатидан келган, юз-қўлларига оқ тушган киши қисилиб, кимтиниб юргандек эди. Қарасам, отам

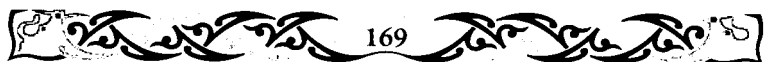

иккинчи қаватдан ола-байроқ тўнларида нурланиб тушиб келяптилар. Бирдан ул зоти бобаракотнинг нигоҳлари ўша меҳмонга тушиб қолди. Атрофдагилар билан сўрашиб, тўппа-тўғри ҳалиги зот олдиларига бориб, кучоқлашиб, икки юзидан ўпиб кўришдилар-да, дарҳол, аҳволларини ёнларидаги таржимон йигитдан сўрай бошладилар: “Табибга кўрсатдингизми? Дориларни олиб бердингизми? Бу киши бетоб эканлар, яхши қараб турибсизми? Бу киши Танзания мамлакатидан улуг зот бўладилар. Биз у ерга борганимизда, бизга илтифот кўрсатган”, дедилар. Меҳмонга мурожаат қилиб: “Тузукмисиз? Яхши қараб туришибдими? Бирор нарса керакми?” деб сўрадилар. Меҳмоннинг икки кўзида ёш қалқиб, юзида миннатдорлик аломати билан: “Раҳмат, муфтий ҳазратлари, раҳмат муфтий жаноблари”, деб тургани кўз олдимда қолган. Назаримда, қийналиб юрган киши Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон жанобларининг унга кўрсатган самимий меҳрибончиликларидан боши кўкка етгандек бўлган эди.

* * *

Москва конференциясида мен Иордания вақф ва муқаддас жойлар вазири доктор Абдулазиз Ҳаййот аёли, Яман бош муфтийси Аҳмад Забара аёли, Иордания университети профессори аёли, Тунистан келган университет профессори аёлига ҳамроҳлик ва таржимонлик қилиб юрдим. Бир даврада тунислик аёл Шри Ланка мамлакатидан келган меҳмон билан гаплашиб қолди-да, мени кўрсатиб: “Буларни танийсизми? Муфтий жанобларининг қизлари бўладилар”, деди. Шри Ланкалик меҳмон даст ўрнидан туриб, салом бериб, чуқур таъзим қилиб, узр сўради. Мен ҳам саломлашдим. У: “Муфтий ҳазратлари барчамизнинг раҳнамомизлар”, деди. Мен: “Раҳмат”, дедим. Отам туфайли қанчалар катта ҳурматларга сазовор бўлган эдим.

* * *

Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари қатор шарқшунос олимлар – академик Убайдулло Каримов, профессор Шоислом Шомуҳамедов, фан номзоди Шоикром Шоисломов, кекса зиёлилардан Абдуфаттоҳ Расулов, Абдулло махдум Носиров, Мулла Юнус домла Ҳакимжонов, беназир хаттот Абдуқодир Муродовлар, шоирлардан Ҳабибий, Чустий, Салоҳий домлалар билан ҳамкорлик қилиб, дўстона муносабатда бўлганлар. Академик Убайдулло Каримов билан ҳамкорлик натижаси ўлароқ, Абу Али ибн Синонинг соғлиқни сақлашга доир рисоласи (“Трактат по гигиене”) 1980 йили “Фан” нашриётида рус тилида нашрдан чиқди. Мазкур рисола ни отам араб тилидан ўзбек тилига ўтирганлар.

Азизу мукаррам отажоним Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари – буюк мутафаккир, кенг қиррали катта олим, олийжаноб инсонпарвар шахс, улуғ дин ва жамоат арбоби, меҳр-мурувватли фарзанд, меҳрибон ота, камтарин, кечиримли инсон сифатида хотирамизда абадий сақланиб қолдилар. Ҳақиқатда ҳам Шоислом Шомуҳамедов домла ўз хотираларида ёзганларидек, “Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари муқаддас дину эътиқодимиз учун қийин-қистовли замонда халқимизга тоғдай таянч бўлиб туриб бердилар, зеро ул муҳтарам зоти бобаракот имкон борича, ўлкамизда мусулмонлар орасида имон-эътиқодни мустаҳкамлашда кўп фидойилик кўрсатган, исломий маърифат ва маънавиятимизнинг улуғ арбобларидан эди.

Шундай одамлар туфайли ҳар дилда сўнмас эътиқод, деярли ҳар уйда Қуръони карим сақланиб қолди. Туғилган чақалоқлар кулоғига азон айтилиб, исм қўйилди, тили чиққан болага “Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим” деб нон тишлашга ўргатилди. Оталаримиз жанозасиз кўмилмади, улар қабри Қуръон тиловатисиз зиёрат қилинмади”.

5.4. Имом Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий

Имом ал-Бухорий ҳазратлари нафақат ўзбек халқи, балки бутун мусулмон оламининг фахрифтихоридир. Ул табаррук зотнинг ҳаёти том маънодаги илмий ва инсоний жасорат, букилмас ирода, сўнмас эътиқод тимсолидир.

Ислом Каримов

Имом ал-Бухорий халқаро марказнинг раҳбари, тарих фанлари доктори, профессор Убайдулла Уватов сўзи:

Истиқлолнинг буюк неъмат

Ҳадис илмининг султони буюк ватандошимиз Имом ал-Бухорий ҳазратлари дунё миқёсида нечоғлиқ улкан мартабага эга бўлишларига қарамасдан, собиқ тузум даврида ўзининг муносиб қадр-қимматини топмаган сиймолардан бири эди. Энг аянчлиси, хорижий юртларда, айниқса, араб дунёсида юксак эҳтирому чексиз меҳр-муҳаббатга сазовор бўлган аллома ўз юртида бегонаю ғариб эди. Унинг ҳаёти ва бебаҳо мероси деярли ўрганилмас, аллома абадий қўним топган Самарқанд яқинидаги Хартанг қишлоғи ҳудудида жойлашган мақбараси эса ташландиқ ва ўта аянчли аҳволда эди.

Мана шу ҳақиқий аҳволдан, фикримизча, кўпчилик юртдошларимиз яхши хабардор бўлмасалар керак. Бундан бир неча йил бурун қўлимизга бош қароргоҳи Ливаннинг пойтахти Байрутда жойлашган, Шарқдаги нуфузли матбуот марказларидан бири бўлган “Ориент Пресс” томонидан тайёрланган бир мақола тушиб қолдики, у айнан юқоридаги мавзуга бағишланган эди. Мақола Марокашнинг пойтахти Роботда чиқадиган “ал-Аълам” (“Байроқ”) номли етакчи рўзномалардан бирида (1997 йил 28 ноябрь сонидан) чоп этилган. Ушбу мақола муаллифлари буюк муҳаддис Имом ал-

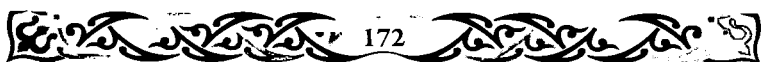

Бухорийга нисбатан шўро давридаги муносабат, алломанинг Хартангдаги мақбараси қандай аҳволда бўлганлиги тўғрисида беғараз, ҳаққоний тарзда ҳикоя қилганлар. Хорижий мухбирлар томонидан холисона, айтилиши вақтда қалбда аламли оғриқ билан битилган ушбу мақола билан танишиш ҳар бир ўқувчининг бу масала хусусида фикрлашига, истиқлолимизнинг мазмун-моҳияти ва қадр-қийматини янада теранроқ англашига кўмак беради, деб ўйлаймиз.

Ушбу мақоланинг яна бир ибратли томонини ҳам алоҳида таъкидлаш зарур. Унда диёримизда муборак Исломи дини таълимотларини тўғри тушуниб, тўғри талқин қилишда, умуман, исломий тафаккур ва маърифатни қарор топтиришда, шунингдек, Диний идорамизнинг халқаро миқёсида нуфузини кўтаришда салмоқли ҳисса қўшган марҳум муфтий Зиёвуддинхон Бобохонов ҳазратлари ҳақида ҳам қимматли маълумотлар келтирилган. Муфтий ҳазратларининг, айниқса, буюк алломаимиз Имом ал-Бухорий ёдгорлигини тиклаш ва унинг бебаҳо меросини ўрганиш борасида халқаро анжуман ўтказишдаги улкан хизматлари қайд этилган.

Мавриди келганда яна шуни таъкидлаш керакки, бундан ўн йил муқаддам шахсан мухтарам Президентимиз Ислам Каримов раҳнамолигида буюк муҳаддисга замонавий, муҳташам ёдгорлик мажмуаси бунёд этилиб, ниҳоясига етказилиши мустақил Ўзбекистонимизда бу жабҳада амалга оширилаётган улғувор ишлардан бир нишонидир. Алломанинг 1225 йиллик тўйи муносабати билан бунёд этилган улғувор мақбаранинг қисмати яқин ўтмишда қай аҳволда бўлганлигини билиб қўйиш кенг жамоатчилигимиз, айниқса, ёшларимиз учун фойдадан холи бўлмас деган ниятда мазкур мақолани аслига монанд ҳолда араб тилидан ўзбекчага ағдариб, ўқувчиларимиз эътиборига ҳавола этишни лозим топдик.

Имом ал-Бухорий мақбарасининг коммунистлар чангалидан қутқарилиши қиссаси

– Ливанлик муфтийнинг шуҳрат чўққисидаги Кремлни ларзага солиши.

– Коммунистлар Имом ал-Бухорий мақбарасини ахлат хонага, масжидини эса эҳтиёт қисмлар омборхонасига айлантиргани.

– Муфтий Надим ал-Жиср Имом ал-Бухорий мақбарасини зиёрат қилишини талаб қилиб, бир ҳафта давомида Москвадаги меҳмонхонадан ташқарига чиқмай “қамалиб” ётиши.

– Муфтий Надим ал-Жиср талабининг Бош вазир Николай Булганинга етказилиши.

Ливандаги Тароблус шаҳрининг муфтийси шайх Надим ал-Жиср ўша пайтда мамлакат парламентида депутат бўлиб, 1956 йилда собиқ Совет Иттифоқини зиёрат қилишга расмий равишда таклиф этилган эди. Муфтий Надим ал-Жиср Москва шаҳридаги меҳмонхонага келиб жойлашгандан кейин ўз зиёрати дастури билан танишар экан, советлар мамлакатига қилган ушбу сафарини Имом ал-Бухорий мақбарасини зиёрат қилишдан бошлашни қатъий равишда талаб қилди. Лекин Шўро давлатининг турли даражадаги масъул ходимлари Имом ал-Бухорийнинг ўзи ким бўлган ва унинг мақбараси қаерда жойлашганлигидан батамом беҳабар бўлган. Масаланинг энг даҳшатли томони шунда эдики, Имом ал-Бухорий қабри жойлашган макон ташландиқ жойга айлантирилган эди. Аммо шайх Надим ал-Жиср ўз талабида қатъий туриб олгач, меҳмоннинг кутилмаган бу “ўжарлигидан” боши қотиб қолган шўро корчалонлари Москвадан Самарқандгача поезд билан сафарга кетадиган вақт – тўрт кун давом этишини ҳисобга олиб, бу вақт орасида мақбаранинг атрофини бирмунча тозалаб, уни бир қадар ливанлик меҳмон зиёрат қилишига “тайёрлаган” бўдилар. Буюк алломанинг қабри ёнида муфтий Надим ал-Жиср чўкка тушиб кўзлари тўла ёш билан бир неча

соат давомида Куръони карим сураларидан тиловат қилиб, сўнгра Имом ал-Бухорийнинг мақбараси ва масжидига чуқур эҳтиром юзасидан унинг қабри тупроғини вазнига баробар олтинга сотиб олиш истагини билдирди. Бундан қирқ икки йил муқаддам юз бериб, Кремл раҳбарларини ларзага солган ливанлик муфтийнинг бу зиёрати Имом ал-Бухорий ёдгорлиги мажмуасига ислом маданиятининг энг табаррук қадамжоларидан бири сифатида қаралишига муайян даражада туртки бўлган эди.

Кремани саросимага солган ливанлик шайх

1956 йилга келиб Совет Иттифоқи янги давр босқичига кириб бу даврда Иосиф Сталиннинг жасади тугул кўланкасидан ҳам асар қолмаган пайт эди. Ҳокимият раҳбари Никита Хрущев Коммунистик партия Сиёсий Бюросини мажлисларидан бирида энди бундан буён Москвага ҳам узоқ-олис юртлардан келувчилар учун ҳеч бир монелик йўқлигини билдирди. Айни шу йили Ўрта Шарқ мамлакатлари билан алоқалар “эшигини очиш” ақидасига таважжуҳ қилган совет ҳукумати Ливандаги Тароблус шахрининг муфтийси шайх Надим ал-Жисрни расмий меҳмон сифатида мамлакатга таклиф қилди. Йирик диний арбобга кўрсатиладиган алоҳида эҳтиромнинг далили сифатида совет ҳукумати ливанлик меҳмонни Москванинг энг ҳашаматли меҳмонхоналаридан бирига жойлаштирди. Аслини олганда, муфтий Надим ал-Жисрнинг Москвага қилган бу зиёрати араб ва мусулмонлар орасидан йирик диний арбобнинг расмий равишда Совет Иттифоқига қилган биринчи ташрифи эди. Ливанлик меҳмон ўзига ажратилган хонага кириб ўрнашгач, тахминан ярим соатдан кейин хонага СССР Ташқи ишлар вазирининг масъул ходими келиб, унинг олдига зиёрат дастурини қўйди. Дастурда меҳмон Москванинг баъзи ўқув юртлари шунингдек, Ленинград, Киев, Сочи ва Ялта каби шаҳарларда бўлиб, масъул раҳбарлар билан учрашувлари кўзда тутилган эди.

Муфтийни йўлдан уришликка ҳаракат

Расмий дастурда кўрсатилган шаҳарлар ва жойларни зиёрат қилишдан олдин, шайх Надим ал-Жиср, сафарни Имом ал-Бухорийнинг мақбарасини зиёрат қилиб, унинг масжидида намоз ўқишдан бошлашани айтиб сўзида қатъий туриб олди. Бу хабарни эшитиб, ташқи ишлар вазирлиги масъул ходимининг қўлидан сафар дастури тушиб кетаёзди, чунки Имом ал-Бухорий кимлигини у мутлақо билмас эди. Бундан ҳам аянчлисис шу бўлдики, на ташқи ишлар вазирлигидаги масъул раҳбарлар, ҳукумат вакилларида бирортаси ҳам буюк муҳаддис ҳақида ҳеч нарса эшитмаган эканлар. Шундан кейин бу шаввозлар турлитуман воситаларни ишга солиб ливанлик меҳмонни йўлдан уришга уриндилар, меҳмонга мамлакатдаги ажойибу гаройиб ва эътиборли бошқа жойларни кўрсатишни ваъда қилиб, уни бу фикрдан қайтаришга ҳаракат қилдилар. Аммо меҳмон бир қадар малолли бўлса-да мезбонларни огоҳлантириб узил-кесил: “Менинг Имом ал-Бухорий мақбарасини зиёрат қилиш хоҳишим қондирилади ёки мен ҳеч қаерга бормаи, Байрутга қайтиб кетаман”, – деб астойдил туриб олди.

Ливанлик меҳмонни ўз хонасидан чиқмай “қамалиб” ётиши роппа-роса бир ҳафта давом этди. Мана шу бир ҳафталик вақт СССР Министрлар Совети ҳузуридаги Диний ишлар кенгаши мутасаддиларининг Имом ал-Бухорий мақбарасининг аҳволи қай тарзда эканлигини аниқлашга кетди.

Бу хусусда Ўзбекистон Республикасининг Миср Араб Республикасидаги Фавқулодда ва Мухтор элчиси, доктор Шамсиддин Бобохонов шундай ҳикоя қилади. “Москвадаги корчалонлар қиблагохимиз Зиёвуддинхон Бобохонов (шу вақтда у киши Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати раисининг муовини бўлиб ишлардилар) билан телефонда боғланиб, Имом ал-Бухорий мақбараси ҳақида сўраб-суриштирганлар. Қиблагохимиз ливанлик муфтий боришни истаётган манзил зиёратчини қабул қилиш учун мутлақо

яроқсиз эканини айтиб, ҳозир у жой ташландиқ ва қаровсиз омборхона сифатида ишлатилишини ва мақбарага борадиган йўл ҳам асфальтланмаганини тушунтиради”.

Имом ал-Бухорий мақбараси хусусидаги бу хабарлар Кремнинг энг юқори раҳбарларига, хатто бош вазир Николай Булганиннинг қулоғига бориб етди. Натижада улар шошилиш равишида бу шармандали вазиятдан чиқишнинг йўллари излай бошладилар. Чунки Ливан мамлакатига оммавий ахборот воситаларининг фаолияти бутун дунёга очиқ бўлиб, бир томондан Имом ал-Бухорий мақбарасининг аянчли аҳволи, иккинчидан, Совет Иттифоқида яшовчи мусулмонларнинг ҳаёти ҳақидаги Ливанлик муфтийнинг биргина интервьюси ҳам Ўрта Шарқ минтақасида, мусулмон дунёсида режалаштирилган унча-мунча ишларни чипакка чиқариши турган гап эди.

Имом ал-Бухорий ёдгорлигини қайта таъмирлашга ҳаракат қилинса, бу ишни самолётда Москвадан Тошкентгача учиб вақтига кетадиган бир неча соатда амалга ошириш мумкин эмасди. Дарвоқе, ливанлик меҳмоннинг Москвадан Тошкентга сафарини нега поездда ташкил қилиш мумкин эмас? Устига-устак, поездда сафар қилиш хавфсизлик жиҳатидан ҳам ишончли ва бехатар ҳисобланади. Энг муҳими, меҳмоннинг Тошкентгача поезд билан сафари мобайнида мақбарани бироз эпақага келтириш ва масжидни таъмирлаш учун барча имкониятларни ишга солиш имкони туғилади-ку! Бу ишларга бошчилик қилишни ихтиёрий равишда Зиёвуддинхон Бобохонов ўз зиммаларига олдилар.

Доктор Шамсиддин Бобохонов ўз ҳикоясини давом эттириб, шундай дейди: “Бу шошилиш вазифани адо этиш учун қиблагоҳимиз азонлаб Тошкентдан Самарқандга жўнадилар ва шаҳарга етиб келиб, Хартангга боришдан аввал шаҳар ижроия қўмитасининг раиси ва бошқа масъул раҳбарлар билан учрашадилар. Имом ал-Бухорийнинг мақбараси ва Хартанг қишлоғи Бухорога кетадиган йўл

бўйида жойлашган. Бу ерга етиб келгач, қиблагоҳимиз мазкур ишни бажариш ўта мушкул эканлигини тушунганлар”.

У яна давом этади: “Қиблагоҳимиз дучор бўлган энг биринчи муаммо – тоғдай бўлиб уйилиб ётган чиқиндиларни ташиб чиқариш ва ерни текислаш учун ишчи кучларни жалб этиш эди. Чунки бу пайт куз охираб, Ўзбекистонда эса пахта йиғим-терими қизгин паллага кирган, каттаю кичик терим билан банд эди. Қиблагоҳимиз кечаси билан мижжа қоқмай чиқадилар, чунки вақт жуда зиқлигини яхши билардилар. Олдинда эса иккита улкан вазифа турарди: ливанлик меҳмонни муносиб тарзда кутиб олишга тайёргарликни таъминлаш ва бу фурсатдан фойдаланиб Мовароуннаҳр минтақасидаги энг табаррук исломий обидалардан бирига давлат ва раҳбарият эътиборини қаратиш. Қайсики, бу беназир тарихий ёдгорлик коммунистик мафкураинг асосини ташкил қилган моддий диалектика” нинг ғайри диний зулми остида сал бўлмаса йўқ бўлиб кетаёзган эди. Қиблагоҳимиз қишлоқ аҳлидан бу хайрли ишда ҳар ким ўз имконига яраша ёрдам беришларини илтимос қиладилар”.

Шайх Зиёвуддинхон Бобохонов амалга оширган биринчи қадам – бу катта юк машинасини сўраганлари бўлди. Чунки транспорт воситаси қишлоқ аҳолисининг бебаҳо тарихий обида теграсини тартибга келтириш ишларини имкон борича тезроқ тугаллашида катта роль ўйнади. Иш бошлангандан бир кун ўтар-ўтмас, экскаватор, тўртта юк машинаси ва ёрдамга келган икки юздан ортиқ мусулмонлар ишга астойдил киришиб кетдилар. Улар учун эса ҳар куни хайр-эҳсонга тушган бир неча қўй сўйилиб, тушлик тайёрланарди.

Намоз ўқиш ва кўз ёшлари

Мақбара ва масжид атрофидаги ташландиқ жойни (матнда “душман”) тозалаш учун тўрт кечаю тўрт кундуз тинмасдан меҳнат қилиниб, соат миллари тонг соат тўртдан ўтганда нари-бери ниҳоясига етказилди. Айни шу вақтда муфтий Надим ал-

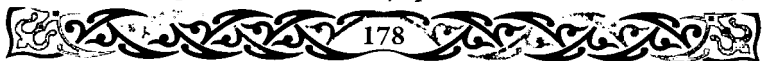

Жисрнинг ҳам кўп сонли мезбонлар ҳамроҳлигида Хартангга келиши белгиланган эди.

Доктор Шамсиддин Бобохонов ҳикоя қилади: “СССР даги исломий республикалар (Ўрта Осиё республикалари кўзда тутилади – УУ.) аини жаҳаннамдан тўлиқ жаннату фирдавсга ўтди, деб Москва бутун оламга воқеликни бўяб жар солишига қарамасдан, ҳали бу жойларга электр қуввати етиб келмаган эди.

Коммунистик партиянинг масъул раҳбарлари ливанлик меҳмоннинг Хартангга келишини кечасига режалаштирдилар. Улар фикрича, машиналар фараларининг ёруғида меҳмон муайян “керакли” жойларнигина кўриб, зиёратгоҳ атрофидаги бошқа жойларни кўрмаслиги лозим эди. Зиёратгоҳни чиқиндидан тозалаш каби улкан ишнинг тугалланиши ўзига хос бир мўъжиза бўлиб, унинг атрофидаги муҳитда шундай бир аянчли манзара мавжуд эдики, бу маскан асло Имом ал-Бухорийдек буюк алломанинг мақбарасига ҳам ўхшамасди. Шу боисдан ҳам коммунист раҳбарлар бу ерда шайх Надим ал-Жисрнинг зиёратгоҳдан тезроқ чиқишини сабрсизлик билан кутардилар.”

Яна Доктор Шамсиддин Бобохонов ҳикоя қилади: “Саҳар вақти роппа-роса соат тўртда шайх Надим ал-Жиср машинадан тушиб, (бу воқеа 1956 йилнинг кузида юз берган), Имом ал-Бухорийнинг мақбарасига яқин келгач, ўзини кузатиб борувчилар ва истиқболига пешвоз чиққанлар ўртасида чўккалаб ўтириб олиб, Қуръони каримдан “Фотиҳа” сурасини, сўнгра бошқа сураларни узлуксиз тиловат қила бошлади. Ҳамма ушбу манзарадан ҳайратга тушиб, уни кузатиб турарди. Муфтий эса шу алфозда токи пешингача Қуръон оятларидан тиловат қилишда давом этди. Унинг юмилган кўзларидан тўхтовсиз ёш оқарди. Ниҳоят, у Қуръон тиловатини тўхтатгач, ёнларидагиларга қараб: “Мансаб жиҳатидан энг каттангиз қайсингиз?” – деб сўради. Самарқанд шаҳрининг муҳофизини (шаҳар ижроия кўмитасининг раиси) кўрсатишгач, унга Республика Президенти билан учрашиши лозимлигини айтди.

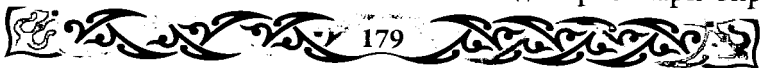

Бу билан меҳмон Республика Олий Совети Президуми раисини кўзда тутган эди. Ҳақиқатда ҳам ливанлик меҳмон Ўзбекистон Республикаси Олий Совети Президиумининг ўша пайтдаги раиси Ёдгор Насриддинова билан учрашишга муваффақ бўлди. Учрашув пайтида ливанлик меҳмон Ёдгор Насриддиновага ўзининг Ливанда тутган катта диний-илмий нуфузи ва сиёсий мавқеини тушунтирди. Шундан сўнг, шайх Надим ал-Жиср Имом ал-Бухорий мақбараси ва ундан оладиган тупроғини вазнига тенг келадиган олтин баробарига сотиб олиш истаги борлигини изҳор қилди ва бу хайрли иш Ислоом оламида катта мамнуният ва хайрихоҳлик билан кутиб олинади, деб ишонч билдирди.

Доктор Шамсиддин Бобохонов сўзи: “Ёдгор Насриддинованинг жавоби бир қадар ҳижолатли ва мужмал тусда бўлиб, унинг сўзига қараганда уруш кўп бойликларга, жумладан, одамларга ҳам катта зиён етказган. Шунингдек, дарёлардаги тошқинлар давлат зиммасига ҳам, одамлар зиммасига ҳам ортиқча қийинчиликларни келтириб чиқарган. Яна у ўз сўзида давом этиб, яқин келажакда Хартанг қишлоғидаги ёдгорлик батамом таъмирланиб, буюк олим Имом ал-Бухорийнинг юксак мақомига мос равишда қайта қурилади, деган фикрни билдирди. Шайх Надим ал-Жисрнинг Имом ал-Бухорийнинг абадий қўним топган жойи – Хартанг сафари мана шу тарзда ниҳоясига етди.” Умуман олганда, шайх Надим ал-Жисрнинг ушбу зиёрати ўша вақтда буюк аллома Имом ал-Бухорийнинг мақоми – мартабасига нисбатан эътибор уйғотишга сабаб бўлди. Чунончи, бир неча йиллардан кейин Диний идорага мақбара, масжидни таъмир қилиш, кутубхона ва меҳмонхона қуришга рухсат берилди, муфтий Зиёвуддинхон Бобохонов ҳазратлари зиммасига Имом ал-Бухорийнинг мероси ва унинг муассасаларига раҳбарлик қилиш юклатилди.

Дарҳақиқат, шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон 1957 йилда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари идорасининг раиси ва муфтийси мансабига сайландилар. Ўзлари бир

вақтлар бошлаган Имом ал-Бухорий қабри ва масжидининг тўлиқ таъмирлаш ишларини ниҳоясига етказиш мақсадида муфтий ҳазратлари Тошкентдан Хартанг қишлоғига келиб, мақбарани таъмирлаш ва тиклаш ишларига шахсан ўзлари бошчилик қилдилар. Яна шуни ҳам келтириш лозимки, муфтий Зиёвуддинхон ўзлари моҳир боғбон бўлганликлари учун ҳам ушбу ёдгорлик атрофини боғ - роғга айлантиришга ҳам алоҳида аҳамият бердилар.

Жумладан, 1974 йилда Имом ал-Бухорий таваллудининг 1200 йиллиги муносабати билан Ўзбекистонда биринчи марта халқаро анжуман ўтказилди. Ушбу анжуман Ўрта Осиё республикалари, хусусан, Ўзбекистоннинг хорижий дунё, Ислом ва араб мамлакатлари билан алоқаларини мустаҳкамлашга асос солди. Имом ал-Бухорийга бағишланган бу анжуманга 27 давлатдан вакиллар иштирок этдилар.

5.5. Буюк Имом ал-Бухорий таваллудининг 1200 йиллиги

Улуғ муҳаддис Абу Абдуллоҳ ибн Исмоил Бухорий туғилганининг 1200 йиллигига бағишланган халқаро анжуман 1974 йил августида Самарқанд шаҳрида бўлиб ўтди.

Мазкур анжуман ҳақли равишда узоқ ўтмишда ҳам, яқин тарихимизда ҳам тенги йўқ, халқаро воқеа бўлди. “Имом Бухорий ва ҳозирги замон” мавзуидаги илмий анжуман бу халқаро тадбирнинг чўққиси бўлди. Машҳур ва етакчи уламоларнинг ушбу йирик анжумани чинакам маънавий кўтаринкилик руҳида ўтди, келгусидаги улкан ишларни ҳамкорликда бажаришнинг тўғри йўларини белгилаб берди. Мазкур анжуманнинг муваффақияти ва самарали яқунлари Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) суннатларида исломий тажриба ва билимларнинг чинакам ва туганмас манбаи, бутун дунё мусулмонлари учун илҳом ва ғайрат манбаи яширинганини исботлади, динимиз равнақига буюк хизматлари сингган улуғ алломаларга бағишлаб ўтказиладиган йиғинлар мутлақо фойдали бўлишига мусулмон дин арбобларини тўла ишонтирди.

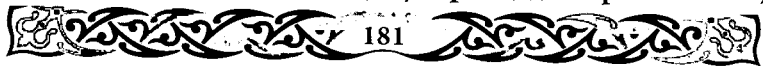
Айни чоқда, бундай анжуманлар ёш авлодни боболаридан қолган энг яхши анъаналарни авайлаб-асрашга ўргатади, ҳаётда тўғри йўлни топишларида ёрдам беради.

Анжуман арафасида Шайх Зиёвуддинхон ташаббуси билан Имом Бухорийнинг “Ал-жомеъ ас-саҳиҳ”, “Ал-адаб ал-муфрад” китоблари араб тилида нашр этилди. Ушбу китоблар ҳозир ўзбек тилига таржима қилиниб, қайта-қайта нашр этиляпти, жуда кўплаб мусулмон оилаларда эъзозланиб ўқиб ўрганиляпти. Анжуман ишида Осиё, Африка ва Оврупонинг 27 мамлакатидан 60 нафар йирик олим, дин арбоблари ва Бутунжаҳон Ислом Лигаси вакиллари иштирок этишди.

Анжуманни чақиришдан олдин Шайх Зиёвуддинхон бошчилигидаги махсус қўмита жуда улкан илмий-ташкилий тадбирларни амалга оширди. Унинг таклифи билан анжуман очилиши арафасида Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси Имом Бухорийнинг “Саҳиҳи” китобини кўп минг нусхада чоп эттирди. Тарихдан маълумки, Имом Бухорий бутун умри давомида чинакам жасорат билан тўплаган ушбу бебаҳо ҳадислар тўплами хурофот ва жаҳолат йўллари устидан Ислом узил-кесил галаба қозонишига улкан ҳисса қўшган. Мусулмонлар ушбу китобдан ўзларининг кундалик ҳаётлари учун энг ишончли буйруқ, кўрсатма ва насиҳатларни топди. Шунингдек, анжуман олдидан буюк Имом ва у яшаган давр ҳақида кўплаб мақолалар туркуми матбуотда эълон қилинди. Самарқанд яқинидаги Хартанг қишлоғида жойлашган “Имом Бухорий” жомеъ масжиди ва буюк маҳаддис мақбараси катта таъмирланди.

Анжуман Қуръони карим оятларидан тиловат қилиш билан бошланди. Шундан сўнг муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон табрик учун сўз олиб бундай деди:

“Бизнинг ўтган анжуманларимиз исломий ҳаётнинг турли қирралари – шариат, ижтимоиёт ва сиёсат масалаларига бағишланган эди. Бугунги анжуман эса бутун умрини Пайгамбаримизнинг (с. а. в.) муборак ҳадисларини йиғиш,

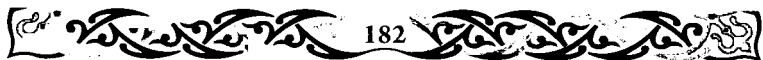

саралаш ва тартиблашга бахш этган буюк муҳаддис Имом Бухорий шарафига ўтказилмоқда.

Биз бу анжуман барча мусулмонларнинг муқаддас динимизга садоқати ва ишончини яна бир бор тасдиқ этади, бир-бирлари билан биродарлик ришталарини, барча хур фикрли инсонлар билан ҳамкорлик ва дўстлик алоқаларини кенгайтириш ва мустаҳкамлаш заруратини янада яхшироқ англашларига сабаб бўлади”.

Халқаро анжуманда яна бир қатор меҳмонлар, жумладан: Иордания Олий қозиси Шайх Абдуллоҳ Гўша; Мусулмон уламолари жамияти раиси, Ислоом олами Куръон ҳофизлари уюшмасининг Бош котиби Шайх Зоҳир Қосимий; Миср Араб Республикаси давлат вазири, мамлакат Мусулмон ёшлари уюшмаси президенти доктор Иброҳим Таворих Таховий; Афғонистон уламолари кенгаши раиси доктор Муҳаммад Саид Афғоний йиғилганларни табрик сўзи билан қутлашди. Шунингдек, Ливия муфтийи Тоҳир Зовийнинг табрик мактуби ўқиб эшиттирилди.

Анжуманда муфтий Зиёвуддинхон Имом Бухорийнинг ҳаёти ва фаолиятини ёритишга бағишланган ўз маърузасида муҳаддислар имомининг ҳаёт йўлидаги асосий даврларга тўхталар экан, буюк Имомнинг Бухорода тақводор, солиҳ ва художўй оилада туғилгани билан бутун халқимиз фахрланиши эътиборни қаратади. Тарихдан маълумки, Имом Бухорийнинг отаси Исмоил ўз даврининг ўқимишли, илм-фанга қизиқиши катта бўлган кишиси эди. У йирик олимларни, машҳур муҳаддисларни ўғлига дарс беришлари учун уйига таклиф этарди. Яман ҳукмдорининг невараси Абдуллоҳ ал-Мусқадий ибн Жаъфар ибн Яман бўлғуси муҳаддиснинг илк устози бўлди. Имом Бухорий 11 ёшлигидаёқ устозларидан бири Дохийий билан илмий баҳсга киришади, ҳатто унинг ёзма ёки оғзаки нутқида учраган айрим хатоларни тузатади. Ўн олти ёшга кирганида Ибн Муборак ва Вакия каби машҳур муҳаддисларнинг китобларини ёддан билар эди.

Имом Бухорий ўз ватани Бухорода диний билимларни пухта эгаллаганидан сўнг онаси ва акаси Аҳмад билан биргаликда Макка сари отланади. Ҳаж фарзини адо этишгач, онаси билан акаси яна Бухорога қайтишди. Илмга чанқоқ Муҳаммад эса ҳадисларни янада кенгроқ ва чуқурроқ ўрганиш учун Маккада қолди. Маккаи мукаррамада у Абу Валид Аҳмад ибн Муҳаммад Азроний, Исмоил ибн Солан Санг каби таниқли олимлардан сабоқ олди. Шундан сўнг Пайгамбаримизнинг (с. а. в.) муборак равзаларини зиёрат қилиш учун Мадинаи мунавварага борди. Шу ерда у ўзининг илк асари – Расулуллоҳнинг (с. а. в.) саҳобалари ҳақидаги китобни ёзишга киришди, кейинчалик жуда кўплаб ҳадис ровийлари санаб ўтилган “Тарих” китоби дунёга келди.

Бу икки китоб Имом Бухорийнинг дунёқараши нақадар кенг ва илмий салоҳияти қанчалик ўткирлигини, шунингдек, ҳадис ровийлари таржимаи ҳолини яхши билишини кўрсатди. Шу боис бу китоблар илм аҳли орасида катта эътибор қозонди. Масалан, бу ҳақда олимлардан Абу Саид Маҳмуд Шофеъий: “Мен мисрлик ўттиз нафар олим, Имом Бухорийнинг “Тарих” китобини дунёда ҳар бир мусулмон ўқиб-ўрганиши керак, дея таъкидлаганини эшитганман”, деб ёзади.

Имом Бухорий Мадинада бир йил яшаганидан сўнг ҳадисларни жамлаш, ўрганиш мақсадида яна сафарга отланди. Беш йил Басрада истиқомат қилди. Орада бир неча марта Маккаи мукаррамага бориб, кўплаб муҳаддислар, олимлар билан учрашиб, суҳбатлашди. Икки марта Шомга (Сурия) сафар қилди. Миср ва Қатарга борди, олти йил Ҳижозда яшади, кўп марта лаб Куфа, Бағдод шаҳарларида бўлди. Буюк Имом кўпинча фақат бир муҳаддис билан учрашиш учун бўлса ҳам машаққатли сафарга чиқарди. Кўпйиллик машаққатли меҳнатлари самараси ўлароқ, 1080 олим ва ровийнинг таржимаи ҳолига оид маълумотлар жамланган бебаҳо манба юзага келди.

Имом Бухорий тириклик пайтидаёқ жуда катта шуҳрат қозонди. Қаерга борса, ҳурмат ва эҳтиром билан кутиб

олинарди. Унинг шарафига олимларнинг йирик мажлислари уюштирилди. Абу Саҳл Маҳмуд ибн Наср бундай ёзади: “Мен Басра, Шом, Ҳижоз, Куфада бўлдим, кўп олимлар билан учрашдим, аммо ўзини Имом Бухорийдан юқори қўя оладиган ҳеч кимни кўрмадим”.

Имом Бухорий ҳадис тўпловчи сифатида қандай ютуқларга эришган бўлса, у қўллаган илмий тадқиқ услубининг янгилиги ва мукамаллигидандир. “Мен олдинги муаллифлар қилганидек ёзиб олавермадим, энг олдин ровийнинг исмини сўрадим, унинг қандай оиладан эканини, ростгўйми-йўқми, қандай қобилиятлари борлигини суриштириб билдим” – деб таъкидлайди ўзи.

Агар баъзи томони шубҳа уйғотса, ҳадис айтувчи ўша одамнинг исмини ровийлар рўйхатига киритмаган. Бу борада Муҳаммад ибн Набийнинг: “Мен бир куни Имом Бухорийдан ҳадисларни жамлашда қандай услуб қўллаганини сўрадим. У: “Жамлаганларим аниқ ва ишончли бўлишини ўйлаб мен бир ишончсиз ровийнинг ўн минг ҳадисидан бирортасини ҳам китобга киритмадим”, деб жавоб берди” дегани тарихларда келтирилади.

Имом Бухорийнинг эслаб қолиш лаёқати, илмий ақл-заковати ўқувчини ҳайратга солади. У барча йирик муҳаддислар қайд этган деярли барча ҳадисларни, уларнинг ҳадисга доир ёзган мулоҳазаларини ёдлаб олган. Қодир Аллоҳ Имом Бухорийни юксак туғма қобилиятлар, кучли хотира қуввати билан сийлаган эди. У ҳамиша ҳақиқатни ҳимоя қиларди, уни бузиб кўрсатувчиларга қатъий қаршилик билдирарди, муроса қилиб ўтирмасди.

Буюк алломанинг оламга машҳур китоби “Ал-жомеъ ас-саҳиҳ” (Ишончли ҳадислар тўплами) китоби чиндан ҳам жуда улкан машаққатли меҳнат самарасидир. Китоб 160 бобдан иборат. Имом Бухорий 283 ровийнинг 600 минг ҳадиси орасидан 7397 та энг ишончлисини (саҳиҳини) бу китобга киритган. Ҳожи Халифа айтишича, бу китобга 60 дан ортиқ шарҳ ёзилган (кўпи

кўлёма ҳолича қолмоқда), шарҳларга эса кўплаб ҳошиялар битилган, мухтасарлар тайёрланган.

Улуғ имомнинг *“Одамларнинг ёруғ келажаги илм-фан ва маданиятнинг ривожига боғлиқ”*, – деб айтган асосий фикри Куръони карим “Фотир” сураси 19–20-оятлари мазмунига уйғундир: “Кўр (кофир) билан кўрувчи (мўмин) баробар бўлмас, зулматлар (куфр) билан нур (имон) ҳам”.

Мазкур оятларда жуда улуғ ҳикмат яширинган. Илм-фан нурга қиёсланмоқда, жаҳолат эса қоронғуликка, олим – кўзи очиқ одам, жоҳил эса – сўқирга ўхшатишган.

Имом Бухорий таъкидлашича, инсондаги энг бебаҳо неъмат унинг пок имон-этиқоди ва юксак маънавиятидир. Алломанинг *“Ал-Адаб ал-муфрад”* китобида келтирилган 270-ҳадисда *“Ҳаёт тарозусида энг азиз, оғир келадиган нарса инсоннинг пок маънавияти, гўзал ахлоқидир”* дейилади.

Ислом динимиз ҳамиша мусулмонлардан, айниқса, олимлар ва дин хизматчиларидан ахлоқ тамойилларига қатъий риоя этишни, маънавий ва жисмоний поклик дахлсизлигини сақлашни талаб этади. Китобда келтирилган 288-ҳадисда: *“Инсонга берилган тўрт сифат зарар келтирмайди, булар умр бўйи унга ҳамроҳ бўлиши керак: юксак ахлоқ, одиллик, тўғрилиқ ва ҳалол ризқ талаби”*, дейилган.

Чинакам мусулмон киши умрининг ҳар кунини ҳадисларда баён этилган ахлоқий тамойиллар асосида яшаши лозим. Мусулмон одам ўзидаги жаҳолат, кибр ва манманлик, қўполлик, бошқаларнинг ғамига лоқайдлик каби иллатларни бартараф этиб боради, илмга интилиш, ота-онага, ёши катталарга ҳурмат, раҳмдиллик, дўстпарварлик каби эзгу фазилатларни тарбиялайди...

Муфтий Зиёвуддинхоннинг ёрқин, таъсирчан нутқи туфайли анжуман иштирокчилари кўз ўнгида муҳаддисларнинг Буюк Имоми – озгин, қотмадан келган ўрта бўйли нуроний аллома қиёфаси аниқ гавдалангандай бўлди. Имом Бухорий жуда камтар инсон бўлиб, ҳеч қачон шон-шуҳратга интилмаган.

Унинг бирдан-бир завқи, ҳаётдан ягона мақсади Аллоҳнинг ҳақ дини ва ҳақиқатга хизмат қилиш эди. Аллома бу дунёнинг ўткинчи фароғати, бойликлари ортидан қувмай, чиндан ҳам илм олишга, ҳақиқатни қарор топтиришга интилди, одамларга доимо саховат билан моддий ва маънавий кўмак бериб яшади.

Буюк Имом жуда салмоқли ва бебаҳо илмий мерос қолдирди. Унинг китоблари бизнинг замонамизда ҳам тўғри йўлдаги ҳар бир мусулмон учун маънавий юксалиш манбаи бўлиб хизмат қилмоқда. Қомусий асарларининг аҳамияти замонлар ўтиши билан ортиб боради, асло камаймайди. Мана шундай инсонлар ҳақида Муҳаммад пайғамбаримиз (с. а. в.) бир ҳадиси шарифларида: “Фойдали илми мерос қолдирган мусулмоннинг амал дафтари ёпилмайди, то одамлар унинг илмидан фойдаланишар экан, унга ҳам савоби етиб туради...” дея марҳамат қилганлар. Имом Бухорий ҳазратлари ҳам ушбу ҳадиси шарифни тақрорлашни яхши кўрадилар.

“Ал-жомеъ ас-саҳиҳ” китоби туфайли Имом Бухорийнинг номи Ислоом тарихига олтин ҳарфлар билан ёзилди...

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳоннинг барча иштирокчилар диққат-эътибор билан тинглаган нутқидан сўнг бир қатор мамлакатлардан келган дин арбоблари сўзга чиқишди. Меҳмонлар Самарқанд анжумани ишига юқори баҳо беришди.

Бутунжаҳон Ислоом Лигаси бош котибининг ўринбосари шайх Муҳаммад Сафват ас-Сақо ал-Аминий (Макка, Саудия Арабистони) бундай деди: “Мазкур анжуман жаҳоннинг шунча кўп таниқли уламоларини бир жойга тўплай олган экан, у албатта ўсиб келаётган ёш авлодни ўзининг шарафли ўтмиши билан боғлай билади, бутун дунё мусулмонларини ўз фаолияти билан таништира олади”.

Шайх ал-Аминий кейинчалик хотираларида мазкур анжуман таассуротлари билан ўртоқлашиб, ўша унутилмас кунларда унга “дунё мусулмонларининг маркази гўё Маккадан Самарқандга кўчгандай туюлгани”ни ёзади. У

муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг муқаддас динимиз равнақи йўлида, бутун дунё мусулмонларини бир-бирларига яқинлаштиришга, дўст-биродарликларини мустаҳкамлашга сабаб бўлдиган нуфузли халқаро анжуманни чақиритишдаги хизматларини алоҳида таъкидлаб ўтди.

Танзания Ислом мактаби директори Мусса Махунга:

“Бу анжуман қалбларимизда Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) муборак суннатларига, буюк муҳаддис Имом Бухорий жамлаган ҳадиси шарифларига фойда, шукуҳ ва муҳаббат уйғотади. Бу алломанинг саъй-ҳаракатлари туфайли мусулмонлар Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) муборак сўзлари ва насиҳатларини уларга эргашиш учун сақлаб қолишга муваффақ бўлишди”.

Панжоб вилояти муфтийи, Лаҳор шаҳри жамеъининг имом-хатиби шайх Абдулқодир Озод: “Имом Бухорий сиймоси, китоблари ҳамиша инсоният йўлига нур сочувчи улкан ёриткичлар бўлиб қолади”.

Анжуманнинг яна кўплаб иштирокчилари ва меҳмонлари шундай эзгу дил сўзларини айтишди, эҳтиром ва юксак эътиборларини баён этишди.

Ал-Азҳар дорулфунуни проректори шайх, доктор Муҳаммад Абдурахмон Бисар Имом Бухорийни “ўз давридан анча ўзиб кетган олим” дея таърифлади. Буюк аллома ҳадиси шарифларни ўрганиш орқали Исломнинг илмий-техникавий тараққиётига, турли халқларнинг ўзаро яқин, дўст-биродар бўлишларига асло тўсиқ бўлмай, балки ёрдам беришини, тўғри йўлни кўрсатишини, динимизнинг барча замонлар учун ҳамиша лаёқатли эканини исботлаб берди. Дунёда самарқандлик буюк алломанинг асарлари ўрганилмайдиغان бирорта исломий илм маскани йўқ. Араб шарқи мусулмонларининг Ўрта Осиёдаги диндошлари билан алоқалари чуқур илдизларга эга. Бутун дунёда тинчлик ва тараққиётга хизмат қилувчи бундай алоқаларни доимо мустаҳкамлаб бориш талаб этилади.

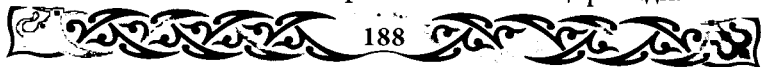

Миср Араб Республикаси Муслмон ёшлари уюшмаси президенти доктор Иброҳим Таховий фикрича, Имом Бухорийнинг “Ал-жомеъ ас-саҳиҳ” китоби муслмон тафаккурининг шаффоф ва покиза булогидир, эзгулик тамойилларининг адолат, тенг-ҳуқуқлилиқ ва халқлар ўртасида дўстлик учун курашида нур сочувчи маёқ кабидир.

Ироқ вақф ишлари бошқарувчиси жаноб Нофеъ Қосим сўзида бундай деди: “Бу дунёда ҳамма нарса ўткинчи, унутилиб кетувчидир, фақат чинакам олимлар келгуси авлодлар хотирасида мангу яшайдилар. Имом Бухорий номи тарих саҳифаларидан сира ўчмайди. Чунки инсонга муносиб ахлоқ, феъл-атворни шакллантиришда, имон-эътиқодни мустаҳкамлашда, қалб поклигига эришишда, Ислом шариатининг муқаддас қоидаларини сақлаб қолишда, Ислом ғояларини сохталаштиришдан, бузиб талқин этишдан ҳимоя қилишда Имом Бухорийнинг хизмати чинакамига бебаҳодир. Ахир Имом Бухорий илм-фан эндигина оёққа тураётган даврларда яшади. Ер юзининг катта қисми ҳали зулматда бўлган даврда у қуёш каби нур сочди. Аллоҳ таоло Имом Бухорийни Пайғамбаримизнинг (алайҳиссалом) аниқ ва ишончли, пок суннатларини барча муслмонлар учун сақлаб қолишда мўътабар сабаб қилди”.

Анжуман якунида тўғри эътиқодли барча муслмонларнинг интилиш-эҳтиёжларига ҳамоҳанг уйғун қарорлар қабул қилинди. Анжуманнинг умумий хулосасида Имом Бухорий ҳадис илмида тенгсиз улуг сиймо экани, унинг “Ал-жомеъ ас-саҳиҳ” китобида тўпланган ҳадислар энг мўътабар манба бўлиб қолиши таъкидланди. Мазкур ҳужжатда бутун дунё муслмонлари тинчлик, бахт, дўстлик ва ижтимоий тараққиёт йўлида дўстона алоқаларни, яхши ҳамкорликни мустаҳкамлашга, ўз мамлакатлари иқтисодиёти ва маданияти ривожига муносиб ҳисса қўшиш учун ғайрат билан меҳнат қилишга, фойдали билимларни эгаллашга чақирилади.

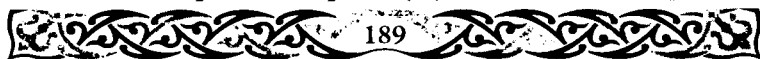
Анжуман иши якунланганидан сўнг барча иштирокчилар Самарқанд яқинидаги Хартанг қишлоғига йўл олишди. Бу ерда минглаб маҳаллий аҳоли меҳмонларни зўр қувонч ва самимият билан кутиб олди.

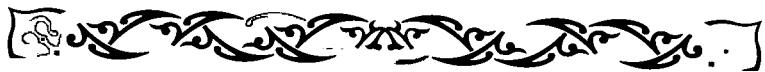
Хартангдаги тантаналар бошланиши олдидан Мир Араб мадрасаси талабалари Қуръони карим оятларидан тиловат қилиб беришди, савоби буюк Имомнинг руҳониятига бағишланди. Улуғ аллома шарафига битилган шеърый қасида ўқиб эшиттирилди. Шундан сўнг анжуман иштирокчилари Имом Бухорий номи берилган жомеъ масжидида пешин намозини адо этишди. Уларга буюк муҳаддиснинг Ўзбекистонда нашрдан чиқарилган “Ал-жомеъ ас-сахих”, “Ал-Адаб ал-муфрад”, “Суласият ал-Бухорий” китоблари ҳадя қилинди.

5.6. Ҳижрий XV асрнинг бошланиши – милодий 1980 йил

Меҳрибон Аллоҳнинг иродаси билан мусулмонларнинг ҳозирги авлодига исломий йил ҳисоби бўйича XV асрда яшаш насиб этди. Ҳижрий йил ҳисоби милодий 622 йили 16 июль куни Муҳаммад пайғамбаримизнинг (алайҳиссалом) Маккадан Ясриб (Мадина)га кўчишларидан бошланган. Худди ўша йили жаҳон тарихининг таркибий ва ажралмас қисми бўлиб қолган янги – Ислом тамаддунига тамал тоши қўйилди. Барча мамлакат мусулмонлари бу ажойиб байрам – ҳижрий XV аср киришини инсониятнинг энг эзгу орзуси – халқлар ўртасида ялпи тинчлик, дўстлик ва ҳамкорликка эришиш борасидаги қутлуғ ниятлари билан боғлашди.

Ҳижрий 1399 йил жумодуссоний ойининг 12–13-кунлари (1979 йил 10–11 май) Москвада собиқ Иттифоқдаги барча Ислом ташкилотлари вакиллариининг йиғилиши бўлиб ўтди. Йиғилишда режаланган тантаналарга тайёргарлик кўриш масалалари муҳокама этилди. Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон “Ҳижрий XV аср ва мусулмон ташкилотларининг

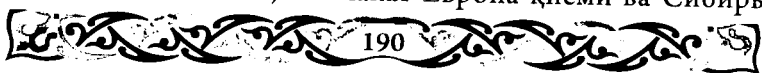

навбатдаги вазифалари” мавзуида сўзлади. Муҳокамаларда уч минтақа – мамлакатнинг Оврупа қисми ва Сибирь, Шимолий Кавказ, Кавказорти мусулмонлари раҳбарлари сўзга чиқишди. Шунингдек, бошқа минтақаларнинг вакили бўлган дин арбоблари ҳам сўз олиб, кутилаётган нурли байрамга тайёргарлик ишлари тўғрисида маълумот беришди. Тантаналарни қандай ўтказиш борасида бир қатор муҳим таклифлар киритишди. Дастурда кўзда тутилган муҳим тадбирлардан бири 1979 йилнинг сентябрида Душанбе шаҳрида ўтказилиши белгиланган “Ўрта Осиё, Волгабўйи ва Кавказ мусулмонларининг исломий тафаккур ривожига, тинчлик ва ижтимоий тараққиёт ишига қўшган ҳиссаси” мавзуидаги халқаро анжуман эди. Мазкур анжуманга жаҳоннинг турли мамлакатларидан таниқли уламоларни ва дин арбобларини таклиф этишга қарор қилинди.

Москва учрашуви иштирокчилари Қуръони каримнинг мусулмонларни халқлар ўртасида тинчлик ва дўстликни мустаҳкамлашига ҳар томонлама кўмаклашишга чақирувчи кўрсатмаларига амал қилиб, замонанинг энг долзарб муаммоларига ижобий ёндашувлари аниқ ифода этилган баёнот қабул қилишди. Мазкур ҳужжатда улар бутун жаҳон мусулмонларини ялпи тинчлик ва ижтимоий тараққиёт учун кураш йўлида гайрат-шижоатни кучайтиришга чақиришди.

1979 йил 12–14 сентябрь кунлари Тожикистон пойтахти Душанбе шаҳрида йирик халқаро Ислом анжумани ўтказилди. Бу анжуманда Жазоир, Ўрдун, Яман, Тунис, Ливия, Кувайт, Сурия, Саудия Арабистони, Туркия, Эрон, Ҳиндистон, Покистон, Афғонистон, Бангладеш, Чад, Гвинея, Мали, Болгария, Англия, Австрия, Франция, Швейцария ва бошқа мамлакатлар мусулмонлари вакиллари иштирок этишди.

Анжуманда асосий эътибор Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари номидан сўзга чиққан муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон, мамлакат Европа қисми ва Сибирь

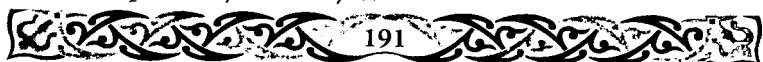

мусулмонлари номидан сўзлаган Абдулборий Исаев, Шимолий Кавказ мусулмонлари номидан муфтий Маҳмуд Геккиев, Кавказорти мусулмонлари номидан сўз олган Шайх ул-ислом Олоҳшукур Пошшозода нутқларига қаратилди. Улар ўз чиқишларида Душанбе симпозиумининг бошқа кўплаб қатнашчилари каби мамлакатимиз мусулмонларининг кўп авлодлари Исломнинг 1400 йиллик тарихида исломий тафаккур тикланиши, равнақи ва умумжаҳон тамаддуни ривожига улкан ҳисса қўшганини ишонарли асослаб беришди. Бизнинг замонамизга келиб, – дея таъкидлашди нотиклар, – бутун инсоният олдида бу тамаддуни ҳалокатдан, термоядро уруши оловида буткул йўқолиб кетиш хавфидан омон сақлаш масаласи кўндаланг турибди. Инсониятни учинчи жаҳон худкушлик урушининг чоҳига тортувчи зулмнинг қора кучлари ўтказаетган ҳар қандай босим ва зўравонликка қарши фаол курашда ортга чекинмай, қатъий туриш ҳар бир мусулмоннинг юксак бурчидир. Душанбе симпозиумининг чет эллик меҳмонлари мамлакат мусулмонларида чинакам исломий руҳият, уларда юксак мақаддас динимизнинг ҳаётбахш анъаналарига садоқат чексиз эканига гувоҳ бўлишди.

Анжуманнинг барча қатнашчилари араб халқларининг Исроил босқинчиларига қарши курашида бирдамликларини изҳор этишди. Улар Фаластин араб халқи ўз она заминида мустақил давлат қуришга ҳақли эканини сўзсиз тан олишларини маълум қилишди. Яқин Шарқ муаммоси адолатли ҳал этилмас экан, Ер куррасининг турли минтақаларида уруш ўчоқлари бартараф қилинмас экан, барча мусулмонларнинг ҳижрий XV асрни ялпи ва мустаҳкам тинчлик асри сифатида кўриш орзулари хавф остида қолавериши таъкидланди.

1980 йил сентябрида “Ҳижрий XV аср халқлар ўртасида тинчлик ва дўстлик асри бўлиши керак!” шиори остида Тошкент шаҳрида ўтган халқаро анжуман ҳижрий янги асрнинг ташрифига бағишланиб ўтказилган кўп сонли тантаналарнинг гултожи бўлди.

Тошкент анжуманида ҳам Жазоир, Австрия, Афғонистон, Бенин, Болгария, Гана Олмония, Ўрдун, Яман, Кипр, Кувайт, Ливан, Ливия, Маврикия, Мали, Мўғулистон, Фаластин, Сенегал, Сурия, Судан, Танзания, Того, Туркия, Уганда, Финляндия, Шри Ланка, Эфиопия ва Япониянинг халқаро ва минтақавий Исломий ташкилотлари ва бирлашмалари, таниқли давлат ва жамоат арбоблари, йирик олимлари фаол иштирок этишди.

Тошкентдаги тантаналарга насронийлар тинчлик конференцияси, Европа черковлари конференцияси, тинчлик учун кураш Осие будда конференцияси каби халқаро диний ташкилотларнинг вакиллари, шунингдек, рус, грузин, арман, православ черковлари, инжилчилар, насроний-баптистлар, лютеранлар, католик ва буддачиларнинг вакиллари келишди.

Тошкент анжуманини ёритиш учун Ливан, Кувайт, Бангладеш, Гвинея, Мўғулистон, Покистон, Англия, Австрия, АҚШ, Франция, Швеция, Швейцариядан оммавий ахборот воситалари ходимлари рўйхат қилинди.

Анжуманда асосий нутқни муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон сўзлади. Умумий ва шўъбалар мажлисларида ушбу нутқ юзасидан анча қизгин ва самарали баҳс-мунозаралар бўлди. Аллоҳ таоло марҳамати билан Муҳаммад пайғамбаримизнинг (алайҳиссалом) Маккадан Мадинага ҳижрат қилишлари сайёрамиздаги жуда кўп халқлар тарихида улкан сиёсий, ижтимоий ва ғоявий ўзгаришларга сабаб бўлгани борасида анжуман иштирокчилари яқдил фикрни билдиришди.

Ҳижрат туфайли мусулмонларга Макка мушрикларидан етаётган зулм, қийноқ ва азобларга чек қўйилгани маълум. Пайғамбаримиз (с. а. в.) ўзлари туғилган Макка шаҳрида одамларни ширк (кўпхудолик)дан, ҳар хил буталарга сифинишдан қайтишга чақирган эдилар. Мушриклар у зотнинг (с. а. в.) сўзларига қулоқ солишмади, қайтага оз сонли мусулмонларни таъқиб-таъйиқ остига олишди, айрим саҳобаларни қаттиқ

қийноқларга солишди. Ақоба ибн Муайт, Ос ибн Воил, Асвар ибн Абди Яғус, Назр ибн Ҳорис ва бошқа кофирлар Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) ўзларига ҳам кўп озор ва азиятлар етказар эди. Расулуллоҳнинг (алайҳиссалом) яқин саҳобийларидан Билол ибн Рабоҳ Ҳабаший қул эди, мусулмон бўлгани учун хўжайини Умайя ибн Халаф уни жуда қаттиқ азоб ва қийноқларга солди. Саҳобийлардан Аммор ибн Ёсир, ота-онаси ва акаси мусулмон бўлганлари учун найза санчиб, ўтга ташлаб, туяга боғлаб азоб берилди. Пайғамбаримиз (с. а. в.) улар ҳақида: “Эй Ёсир оиласи! Сабрли бўлинг. Албатта, сизлар учун жаннат ҳозирлаб қўйилган”, деб марҳамат қилганлар.

Абу Жаҳл Амр ибн Ҳишом (Абу Лаҳаб), унинг хотини Ҳинд Пайғамбаримизга (с. а. в.) жуда қаттиқ душманлик қилишди. Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) амакилари Амир Ҳамзанинг, аксинча, мустаҳкам қатъияти, эзгуликка ишончи туфайли, дастлаб мусулмонларга қизиқиши, ҳамдардлиги ортди, кўп ўтмай мусулмон бўлиб, саҳобалар сафига қўшилди. Кейинчалик у Исломининг моҳир қўмондонига айланди.

Муҳаммад пайғамбаримизнинг (с. а. в.) сафдошлари кўпайиб бораётганини кўрган Қурайш мушриклари у зотга қарши очиқ кураш билан бирга, ҳар хил ҳийла-найранг ва макр йўлларига ҳам ўтишди: Исломга даъват қилишдан қайтса, Пайғамбаримизга (с. а. в.) тенгсиз бойлик, ҳатто тож-тахтни ваъда қилишди. Уларга жавобан Расулуллоҳ (с. а. в.) Аллоҳ таоло бу хусусда нозил қилган оятларни ўқидилар: “Бас, агар улар (Макка мушриклари) юз ўгирсалар, у ҳолда айтинг: “Мен сизларни худди Од ва Самуд (қабилаларини урган) чақмоққа ўхшаган бир чақмоқ (ҳалокат)дан огоҳлантирдим” (“Фуссилат” сураси 13-оят).

Макка мушрикларининг Пайғамбаримизни (с. а. в.), саҳобаларни йўлдан уриш учун барча уринишлари шармандаларча йўққа чиқаверди. Албатта, дастлабки босқичда кучлар нисбатига кўра мушриклар устун эди. Шунинг учун Пайғамбаримиз (с. а. в.) имонларини, ҳаётларини сақлаб

қолиш учун саҳобаларга турли юртларга ҳижрат қилишга рухсат бердилар. Кўп саҳобалар туғилиб ўсган жойлари, қариндошлари ва яқинларини қолдириб, олисларга кетишга мажбур бўлишди. Ҳижрат қилган мусулмонлар турли қийинчиликларга дуч келдилар. Аммо улар Аллоҳ таоло ризолиги учун бу оғир синовларга сабр қилишди, дину имонларини асраб, яхши кунлар умидида яшашди. Исломият дарахтининг илк илдизлари яхши ўрнашиб, қувват олишида мадиналикларнинг маккалик мусулмон биродарларини энг яқин кишилардек кутиб олишлари, улардан уй-жой, ер ва рўзғор асбобларини аямаганлари улкан воқеа бўлди.

Макка мусулмонларининг Ясриб (Мадина)га кўчишлари муносабати билан бу ерда Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) издошлари – саҳобалари сони анча кўпайди. Аллоҳ таоло Мадинаи мунаввара янги мусулмонлар жамоасининг шаклланиш маркази бўлишини ирода этди. Пайғамбар (с. а. в.) Мадинада Ислом тамойилларини тинимсиз ташвиқ-тарғиб этдилар, одамларга содда қилиб тушунтирдилар. Кўпхудолилик билан боғлиқ бўлган жаҳолат даврининг хурофотлари, қолдиқлари мусулмонлар орасида бутунлай барҳам топди. Жоҳилият даврида бутпараст бўлган кишилар Аллоҳ инояти ва Пайғамбаримиздек (с. а. в.) ҳассос муаллим тарбияси билан қалбларига ягона Аллоҳ тавҳидини жо қилиб, садоқатли мусулмон бўлишди.

Ирқий ва миллий камситишларга қарши тинимсиз кураш олиб борган Пайғамбаримиз (с. а. в.) одамларга бутун инсоният асида бир ота, бир онанинг фарзандлари эканини очиқ тушунтирдилар. Ер куррасининг турли бурчакларида яшаётган одамлар яшаш жойи, терисининг ранги, тилининг ҳар хиллигидан қатъи назар, теппа-тенгдирлар. Улар фақат тақволари, фазилатлари билан фарқлидирлар, холос. Бу ҳол халқлар ўртасидаги хусумат ва душманлик буткул йўқотилишини тақозо қилади. Афсус, кўпгина мамлакатларда

инсоният учун беҳад уятли ирқий камситиш, миллий тарқоқдик ва низолар сақланиб қоляпти.

Ислом дини эътиқод эркинлигини эълон қилди. Қуръони карим оятида очиқ айтилган: *“Динда зўрлаш йўқ, зеро, тўғри йўл янглиш йўлдан ажрим бўлди. Бас, ким шайтон (ёхуд бутлар)ни инкор этиб, Аллоҳга имон келтирса, демак, у бузилмас, ишончли ҳалқани тутибди. Аллоҳ эшитувчи ва билувчидир”* (“Бақара” сураси 256-оят).

Ислом динимизнинг юксак фазилатларидан бири – у диний мутаассибликни қоралабгина қолмай, виждон эркинлиги, адолат тамойилларидан келиб чиққан ҳолда, бошқа динларга ҳурмат билан ёндашишни тавсия этади. Исломда диний бағрикенгликнинг нечоғли қадрланиши, Қуръони карим оятларида очиқ кўрсатилган: *“Агар мушриклардан бирортаси Сиздан ҳимоя сўраса, бас, уни ҳимоянгизга олинг, токи у Аллоҳнинг каломини эшитсин. Сўнгра уни хавфсиз жойга етказиб қўйинг! Бу уларнинг билмайдиган қавм бўлганлари сабаблидир”* (“Тавба” сураси 6-оят).

Муфтий Зиёвуддинхон фикрича, ҳижрат янги тарихнинг бошланишидир. Шу боисдан, айтайлик, Исломга даъват бошланган ёки ваҳий туша бошлаган паллага қараганда янгича йил ҳисоби учун айни ҳижрат кўпроқ мос келади. Даъват иши илк босқичда фақат Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) қариндошлари, яқинлари билан чегараланган эди ва бу чегаралар унчалик тез муддатларда кенгаймаган. Исломнинг қарор топиши ва кенг ёйилиши айни ҳижрат билан боғлиқдир.

Ҳижрат тўфайли дастлаб Мадинаи мунавварада, кейинчалик Маккаи мукаррамада Ислом давлатчилигига асос солинди.

Аллоҳнинг инояти билан Макка фатҳ этилган куни Пайғамбаримиз (с. а. в.) туғилган шаҳарларида ўзларига ва саҳобаларига мислсиз зулм, азоб-уқубатлар етказган душманларидан ўч олмадилар, мушрикларни кечирдилар. Ривоятга кўра, кечирганларини маълум қилар эканлар, у зот

(с. а. в.): “Мен сизга Юсуф ўз акаларига айтган сўзни айтаман: бугун сизларни хорламайман! Бораверинг, сизлар озодсиз...”

Пайгамбаримиз (с. а. в.) гўзал сийратларидан ушбу ибратли саҳифа Ислом ўзининг асос-ўзагида яхшиликка, тинчликка, кечиримликка таянишини тасдиқлайди. Шунинг учун муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳамиша Ислом динимизнинг мана шундай юксак фазилатларини – тинчлик ва хотиржамликка чақиришини одамларга ибратли мисоллар билан кенг тушунтириб берар эди. “Тинчлик” тушунчаси Ислом динининг рамзи ва шиори бўлиб қолди. Юз миллионлаб мусулмонлар ҳар гал бир-бирлари билан, бошқа барча ҳурфикрли инсонлар билан шу сўзни айтиб, тинчлик тилагини билдириб учрашадилар, шуни айтиб хайрлашадилар. Гўзал илоҳий тартиб ҳукм суриши билан тинчлик диндорларнинг эзгу орзуси, ахлоқий саъй-ҳаракатларидан кўзланган мақсаддир.

Шахсий ва жамоат миқёсида мукамал ахлоқий тартибга эришиш йўлига ёмонлик ғов бўлади. Ёмонлик, зулм ердаги ҳаётнинг ахлоқий, илоҳий тартибини бузиб юборади. Ёмонлик ҳақиқатни ёлғон билан, озодликни қуллик билан, хавфсизликни кўрқинч билан, адолатни зулм билан алмаштириб, тинчлик ғояларини бузиб, нотўғри талқин этади.

Ислом дини амалга кирган илк даврлариданоқ мусулмонлар юксак инсоний ғоялар – чинакам маърифат, ҳақиқий озодлик, юксак меҳрибонлик ташвиқотчилари бўлишга буюришди. Аммо ўтмишда ота-боболаримиз ҳаракатларини маълум бир жамоат, мамлакат ё минтақада эзгу ғояларини қарор топтиришга қаратган бўлишса, энди хабарлашув воситалари ва халқаро алоқалар мислсиз ривожланган ҳозирги шароитда дин арбобларининг сайёрамизда тинчлик тақдири учун масъулияти беқиёс даражада ортди. Барча мусулмон арбоблар тинч-тотувликни мустаҳкамлашга ҳазрати Одам (с.а.в.) болалари ўртасида адолат ва тенглик муносабатларини ўрнатишга эришишлари

зарур. *“Имон келтириб, солиҳ амалларни қилганларга Аллоҳ мағфират (кечириб) ва улкан мукофот ваъда қилди”* (“Моида” сураси 9-оят).

Муфтий Зиёвуддинхон нутқида кўтарилган ижтимоий адолат масаласи ҳам Тошкент конференцияси иштирокчиларининг диққатини ўзига жалб этди. Бу ҳол тасодиф эмас, чунки Ислом дини ижтимоий адолат масаласига фақат сўздагина эмас, балки амалда катта аҳамият беради. Амалда аҳамият бериши нималарда кўрилади? Таълим олиш, тиббий хизмат, иш билан таъминлаш ва бошқа энг муҳим соҳаларда ҳаммага тенг имкониятлар яратиб беради. Аллоҳ таоло айтади: *“Эй имон келтирганлар! Адолатда барқарор туриб, ўзларинг ёки ота-оналаринг ва қариндошларинг зарарига бўлса-да, Аллоҳ учун (тўғри) гувоҳлик берингиз! У (гувоҳлик берилувчи) бой бўладими, камбагал бўладими, Аллоҳ у иккисига (огоҳлик жиҳатидан) яқинроқдир. Бас, адолатли бўлишингиз учун ҳавойи нафсга берилиб кетмангиз! Агар (тилларилингизни) бурсангиз ёки (гувоҳликдан) бош тортсангиз, албатта, Аллоҳ қилаётган ишларингиздан хабардордир”* (“Нисо” сураси 135-оят).

Ислом дини одамларни дўстликка, ўзаро ёрдамга, бойлик-неъматларни адолат билан тақсимлашга чақиради. Исрофгарчилик, беҳуда тантиқлик, дабдабазликка қарши курашаркан, айна чоқда бахиллик ва зиқналикдан ҳам қайтаради.

Ислом жаҳолатга қарши курашга чақиради, илмга муҳаббатни тарғиб-ташвиқ этади, барча ўқимишли инсонларга тинимсиз илм зиёсини ёйиш мажбуриятини юклайди. Пайғамбаримиз (с. а. в.): *“Илм мусулмоннинг йўқотган нарсаси, уни қаердан топса, ўша ердаёқ ўлаштиришига ҳаракат қилсин”*, деганлар.

Анжуманда муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон Яқин Шарқ муаммоларига алоҳида тўхтади. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти бир неча бор Исроил босқинчиларини араб ерларида, айниқса, Қуддус шаҳрида қилаётган буткул ноҳақ,

халқаро ҳуқуқ меъёрларига зид ҳаракатлардан тийилишга чақирган эди. Бутун жаҳон жамоатчилиги муқаддас шаҳарга қонуний мақоми қайтариб берилишини талаб қилмоқда. Дин арбоблари барча зиддиятлар тинч йўл билан ечим топиши учун курашишлари зарур, чунки ҳозирги ядро замонида ҳар қандай кууроли тўқнашув дунёни ҳалоқатга ташлаши мумкин.

Ҳижрий XV асрда ҳар бир чинакам мусулмон Ислом равнақи учун бор имконини ишга солиши керак. Бугун, “халқаро террорчиликка қарши кураш” ниқоби остида ёвуз кучлар ўзининг чиркин мақсадларини амалга оширишга интилиб, маккорлик билан турли мазҳабларни бир-бирига қарши гиж-гижлаётган, Ислом оламида миллий ва диний низолар ўтини ёқаётган экан, мусулмон халқлари бу ёвуз душман сиёсати ва макрига учмасликлари жуда муҳимдир. Сайёрамыз мусулмонлари бирдамлигини тинчлик учун, миллий мустақиллик ва ижтимоий тараққиёт учун курашларда мустаҳкамлашимиз зарур.

Тошкент анжумани турли мамлакатлар мусулмонларига замонанинг энг долзарб муаммолари юзасидан фикр алманишув имконини берди. Жумладан, бошқа дунё динлари орасида Исломнинг ўрни масаласи, эътиқодидан қатъи назар, барча динларларнинг эзгу саъй-ҳаракатларини ялпи тинчликни мустаҳкамлаш учун курашга, бутун ер юзида ҳаётга ёппа қирғин хавфини солаётган янги жаҳон урушининг олдини олиш йўлида бирлаштириш масаласи кенг муҳокама қилинди. Шундай қилиб барча халқлар ва динларни улар учун умумий тинчликпарвар фаолиятда, Аллоҳ таолонинг Ер юзида тинчликни сақлаш борасидаги амрларини бажариш йўлида бир-бирларига яқин, аҳил-иноқ қилиш ғояси тасдиқ ва ривож топди. Бундай вазифа мусулмонларга катта қийинчилик туғдирмайди, чунки Ислом таълимоти ўз асосидаёқ бошқаларнинг дунёқарашларини ҳам ҳурмат қилиш тамойилини олиб келган. “Мусулмон киши ҳамма билан дўст бўлади ва ҳар бир одам у билан дўстлаша олади”

(Дориқутний), дейилади Пайгамбаримизнинг (с. а. в.) бир ҳадиси шарифларида. Айбсиз одамларнинг қони тўкилар экан, мусулмонлар бунга лоқайд қараб туришмайди. Конференция иштирокчилари Ислоом – тинчлик дини, барча диндош биродарлар ўз сафлари мустаҳкамлигини таъминлашлари, барча ҳурфикрли инсонлар билан яқин ҳамкорликда ер юзида мустаҳкам ва адолатли тинчлик ўрнатиш, тўла ва ялпи қуролсизланиш, ядро урушининг олдини олиш учун курашишлари зарур, деб таъкидлашди.

Анжуман иштирокчилари замонавий билимларни эгаллашдек долзарб масала юзасидан ҳам кенг фикр алмашишди. Улар мусулмон ёшларни Пайгамбаримизнинг (с. а. в.) насиҳатларига амал қилиб, бешиқдан қабргача илм излашга, ватани ва халқига ҳалол хизмат қилишга, бутун куч-ғайратини кишилиқ жамияти равнақи учун сарфлашга чақирди.

“Ҳижрий XV аср халқлар ўртасида тинчлик ва дўстлик асри бўлиши керак” мавзuidaги халқаро Тошкент конференцияси учта муҳим якуний ҳужжатни қабул қилди: “Бутун ер юзи мусулмонларига мурожаат”, “Қуддусдаги аҳвол бўйича баёнот”, “Фаластин ва Ливан халқлари билан бирдамлик тўғрисида баёнот”.

Бу ҳужжатлар сайёрамиздаги барча мусулмонларни ҳижрий XV асрни чин маънода тинчлик, дўстлик, халқларнинг ижтимоий тараққиёти асрига айлантириш учун барча тинчликсевар кучлар билан бирдамликни кучайтиришга чақирди.

Ҳа, мусулмонларнинг бир-бирлари билан, ҳур фикрли, эзгу ниятли барча инсонлар билан яқдил, бирдам бўлиши уларнинг энг катта замонавий муаммоларни ҳал этишда, энг аввало, халқаро тинч-тотувликни қўллаб-қувватлаш, сақлаб қолиш йўлида муваффақиятга эришувларини таъмин этади. Яхши яшаш, фойдали меҳнат қилиш, келажагидан хавфсирамай бола-чақа ўстириш учун ҳам тинчлик керак. Инсон даҳоси эришган ютуқлар, илмий-техникавий тараққиётнинг юксак

имкониятлари бугунги кундан бошлабоқ сайёраимизнинг барча халқларига яхши ҳаёт учун керакли шароитларни яратиб беришга қодир экани жуда муҳим.

Агар эзгу ниятли ҳар бир одам тинчликни сақлаш учун курашга бор куч-қувватини, барча имкониятини сафарбар этмаса, биргаликдаги саъй-ҳаракатлар билан эришилган ютуқлар ҳам қайтмайдиган бўлиб йўқолиши ҳеч гап эмас. Аллоҳ таоло марҳамат қилади: *“Ерни (Аллоҳ хайрли ишларга) яроқли қилиб қўйгандан кейин (унда) бузгунчилик қилмангиз! Унга (Аллоҳга) ҳам қўрқинч ва ҳам умид билан дуо қилингиз. Аллоҳнинг раҳмати эзгу иш қилувчиларга яқиндир”* (“Аъроф” сураси 56-оят). Бу масала ҳақида ҳар бир мусулмон, эзгу ниятли ҳар бир инсон бош қотириши керак.

1980 йили муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон бошчилигида Имом Термизийнинг “Аш-шамойил ал-Муҳаммадий”, Абу Али ибн Синонинг “Китабул ҳудуд” асарларининг ўзбек тилига таржимаси, Абу Бакр Розийнинг “Буръус соа” китобининг рус тилига таржимаси босилди.

Муфтий Зиёвуддинхон чет эл сафарларидан ноёб диний китоблар ва микрофильмлар олиб қайтар эдилар. Бундан ташқари у қатағон йиллари халқ орасида мўъжиза бўлиб, сақланиб қолган нодир китоблар, эски қўлёзмаларни ҳам ўз маблағига сотиб олардилар. Шу тарзда у муҳтарам отаси Эшон Бобоҳон асос солган диний бошқарма кутубхонаси жамғармасини 25 йил давомида мунтазам бойитиб бордилар. Бугунги кунда Ўзбекистон мусулмонлари идораси кутубхонасида йигирма беш минг нусхадан ортиқ китоб бор.

5.7. Ислои Зиёси

Шайх Зиёвуддинхон худди отаси Эшон Бобоҳон ибн Абдулмажидхон сингари ислоний таълимнинг, дин хизматчиларини ўқитиш ва тарбиялашнинг самарали тизимини йўлга қўйишга катта эътибор билан қаради. Ислои мусулмонлардан ҳам диний, ҳам дунёвий илмларни чуқур ва

пухта эгаллашни талаб этади. Бундай билимларсиз инсоннинг ҳаёт моҳиятини англаши, жамият ва табиатда кечаётган мураккаб жараёнларда ўзини ўнглаб олиши қийин. Шунинг учун ҳам суюкли Пайғамбаримиз (с. а. в.) мусулмонларни ҳар доим қатъият билан фойдали илм олишга чақирганлар: *“Илм талаб қилиш ҳар бир муслим ва муслима учун фарздир”* (Байҳақий); *“Ким Аллоҳ учун илм олишга интилса, у ҳар доим Аллоҳнинг ҳимоясида бўлади”* (Термизий).

Муқаддас Қуръони карим оятларида, жуда кўп ҳадиси шарифларда мусулмон юртнинг инсонлари зиммасига Аллоҳ таоло юклаган шарафли масъулиятга, юксак вазифага муносиб бўлиш учун ўз билимларини тинимсиз ошириб боришлари зарурлиги қайта-қайта таъкидланади.

1971 йили собиқ совет давлатида биринчи ва ягона Ислом олий ўқув юрти – Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом Олий маъҳади очилди. Уни очишда шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳоннинг хизмати беқиёсдир. Муфтий ҳазратлари таклифига кўра, Олий маъҳад Ҳазрати Имом маҳалласидаги *“Намозгоҳ”* масжиди биносида иш бошлади.

Олий маъҳаднинг деярли барча ўқитувчилари юксак малакали мутахассислар бўлиб, улардан кўпи араб мамлакатларидаги дорилфунунларда илм олган олимлар эди. Билим ва тажрибаларини ёшларга бериб, улар муносиб ўринбосарларни тарбиялаб етиштиришди. Олий маъҳад талабалари турли минтақавий ва халқаро анжуманларда фаол иштирок эта бошлашди. Бу ҳол уларнинг арабча сўзлашишни ўрганишларида чет элик диндошлар билан яқин бўлишларида жуда қўл келади. Пайғамбаримиз Муҳаммад (с. а. в.) буюрганлар: *“Илм Чин (Хитой)да бўлса ҳам, бориб олинлар”* (Байҳақий).

Муфтий Зиёвуддинхоннинг ҳаёт йўли бурчга масъулият туйғуси билан ёришган эди. У:

а) ўз шогирдларини ислом динимизнинг поклик ва инсонпарварлик гояларига, Қуръони карим оятлари ва Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) ҳадиси шарифларига амал қилишга буюрар эди;

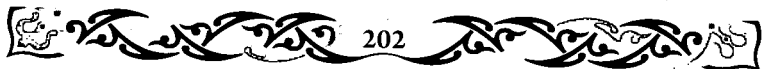
б) издошларини эзгу, пок ниятлар билан тўғри, ҳалол яшашга, яхши амалларни Аллоҳ учун холис адо этишга ўргатарди;

в) барча мусулмонларни Ватанни қизгин севишга, ислом шариати қонунларига ҳар доим оғишмай риоя қилишга ўргатарди.

Муфтий Зиёвуддинхон, диний таълим устозларининг энг муҳим вазифаси мусулмонларнинг асл ҳақиқатларни билиб олишларига кўмаклашишдан иборатдир, деб таъкидлар эди. Тошкент Ислом Олий маъҳадига турли мусулмон мамлакатлардан меҳмонлар келиб, талабалар ҳаёти ва таълим жараёни билан бевосита танишадилар, мударрислар, диний бошқарма раҳбарлари билан суҳбатлашадилар. Улар ҳамиша диёримизнинг таниқли дин арбобларига ҳурмат-эҳтиром изҳор этишган. Масалан, Бангладеш масжидлар уюшмаси раиси профессор Алоуддин Азҳарий Олий маъҳаднинг таклиф ва мулоҳазалар дафтарига бундай деб ёзиб кетган:

“Ўзбекистонга сафаримиз чоғида Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом Олий маъҳадини кўриш шарафига муяссар бўлдик. Биз бу ерда муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ҳазратлари, уламолар ва талабалар билан учрашганимиздан беҳад хурсандимиз. Бу сафаримиз, бу суҳбатимиз икки мамлакат – Ўзбекистон ва Бангладеш Республикаси ўртасида илмий-маданий алоқалар мустаҳкамланишига хизмат қилади”, деб умид қиламиз.

Тошкент Ислом Олий маъҳади илк битирувчиларини қутлаш тантанали маросимида муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон йиғилганларга қарата бундай деди: “Биз, Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси раҳбарлари, бугун бизга ажойиб тантананинг иштирокчиси бўлишни насиб этган Аллоҳ таолога беадад ҳамду сано, шукроналар айтамиз. Яратган Эгамнинг инояти билан сиз бугун исломий билимларни пухта эгаллаб, динимизнинг дипломаи хизматчилари бўлдингиз. Энди тезроқ иш жойларингизга тайинланишингизни иштиёқ билан кутиб турибсиз. Агар бу иштиёқингиз Аллоҳ йўлида ихлос билан хизмат қилишга

интилиш ва одамлар қалбига муқаддас Ислом таълимотини жойлаш мақсадида бўлса, иншааллоҳ, Яратганнинг раҳматига сазовор бўласиз.

Тез орада хизмат жойларингиз аниқ бўлиб, турли ўлкаларга тарқаб кетасиз. У ерда сизлар виждонан, поклик, олийжаноблик билан мусулмонлар қавми олдидаги бурчингизни, дин хизматчисининг Аллоҳ таоло наздидаги улкан масъулиятни ҳамиша ёдда тутган ҳолда, умрингизнинг охиригача аҳодиси набавия ва шариасти исломия қоидаларига қатъий риоя қилиб, барча билим ва куч-қувватингизни муқаддас Ислом динимиз хизматига сарф этасиз, деган умидимиз бор. Келажакдаги олийжаноб вазифаларингизни адо этишингизларда сизларга Аллоҳнинг ўзи ёр бўлсин!

Аллоҳ сизларга Бухородаги Мир Араб мадрасасида, Тошкент Ислом Олий маъҳадида диний ва замонавий билим олишни насиб этди. Олган ана шу илмингиз қавмларингизга, Ватанимизга ва ўзларингизга ҳам манфаатлар келтирсин! Ишончим комилки, сизларнинг ҳар бирингиз Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом Олий маъҳади битирувчиси деган шарафли номни оқлаб, унга муносиб ишлар қилиб яшайсиз”.

Муфтий Бобохоновлар ўқитувчи ва устозлар сифатида ислом ўқув юртларининг тингловчи ва талабаларини малакали, ҳар томонлама ўқимишли, исломга чинакам садоқатли дин арбоблари қилиб тарбиялаш йўлида вақтларини ҳам, куч-қувватларини ҳам аяшмас эди.

Россия, Кавказорти, Кавказ, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон мусулмонлари жамоаларининг ҳозир иш олиб бораётган деярли барча етакчилари ўтган аср 50–90-йиллари Бухородаги Мир Араб мадрасасида, Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом Олий маъҳадида диний таълим-тарбия олишган. Устозлари насиҳатига садоқатли битирувчилар муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон, муфтий Шамсиддинхон ибн Зиёвуддинхон уларга билдиришган ишонччи ёруғ юз билан муносиб оқлаб келишяпти.

Улар ўз устозлари сингари оқилона иш юритаётганлари эвазига бу мамлакатларда мусулмонлар сони тобора кўпаймоқда.

Россия мусулмонлари Марказий диний бошқармаси раиси шайх ул-ислом Талъат Тождин, Кавказ мусулмонлари диний бошқармаси раиси шайх ул-ислом Оллоҳшукур Пошшозода, Россия Муфтийлар кенгаши раиси, Россия Европа қисми мусулмонлари диний бошқармаси раиси муфтий Равил Ғайнутдин, Шимолий Кавказ мусулмонлари мувофиқлаштирувчи маркази раиси муфтий Исмоил ҳожи Бердиев, Россия уламолар кенгашининг раиси муфтий Умар Идрисов, Чеченистон Республикасининг собиқ муфтийи ва собиқ президенти марҳум Аҳмад ҳожи Қодиров, Ўзбекистон мусулмонлари идораси раиси, муфтий Усмонхон Алимов, таниқли олим, Ўзбекистон мусулмонлари раисининг ўринбосари, Қуръони карим маъноларининг ўзбек тилига таржимонларидан бири шайх Абдулазиз Мансур, Тошкент шаҳар бош имом-хатиби Анвар қори Турсун, Қозоғистон Республикаси Олий муфтийи ўринбосари, республика Исломи институтининг ректори, шайх ул-ислом Муҳаммад Ҳусайн Алсабеков, Саратов вилояти имом-хатиби Муқаддас Бибарсов ва бошқалар ўзларининг диний билимлари ва маънавиятлари устозлари муфтий Бобохоновлар берган илм, эътиқод, ҳаёт тарзи ва хатти-ҳаракатлари таъсири остида шаклланиганини ҳамиша миннатдорлик билан эътироф этишади. Уларнинг бари даҳрийларнинг тўсқинликларига қарамай, коммунистлар мафкураси ҳукм сурган улкан мамлакатнинг барча ҳудудларида Исломи динимизни сақлаб қолишдек улуғ ишга беқиёс ҳисса қўшишганини бугун ишонч билан айтиш мумкин.

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг олимлик истеъдоди унинг масжидларда қилган мавъизаларида, турли анжуман ва симпозиумлардаги чиқишларида, нутқларида, оммавий ахборот воситаларига берган мақолалари ва суҳбатларида яққол намоён бўлади. Унинг оммавий чиқишлари доимо илмга асосланган, рад этиб бўлмас далиллар билан қувватланган бўлиб, тингловчиларнинг бутун

диққат-эътиборини ўзига жалб этарди. Ўрта Осиёдами ёки Қозоғистонда, Волга бўйидами ёки Кавказда бўладими, қаерда сўзга чиқмасин, кўп тилни яхши билганидан ҳар доим маҳаллий мусулмонлар тилида гапирарди. Халқаро анжуманларда эса унинг сўзи салобат билан араб тилида жаранглаб эди.

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон табаррук инсон, билимдон уламо, саховатли қалб эгаси эди. Қийин бир замонда дину адолат, имону эътиқодни тиклаш, одамлар дилларида ислом нуруни олиб киришга интилди. Халқнинг имони бут бўлмоғи йўлида машаққатлар чекди. Дину диёнат қаттиқ тазйиққа олинган даврларда ҳар қанча қийинчилик, тўсиқларга қарамай ўз виждони буюрган ишни адо этишга журъат топди. Халқни ҳалолликка чорлаган бундай инсонларни ёдлаш маънавият ва савоб белгисидир.

1980 йилга келиб муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон шарофатлари билан Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси дунёнинг саксонга яқин мамлакати ва қирқдан ортиқ мамлакатдаги йирик газета ва журнал редакциялари билан яқиндан алоқа ўрнатди. Бунинг натижасида Диний бошқарманинг олиб бораётган хайрли ишлари ва хусусан Зиёвуддинхон ҳазратнинг кенг қиррали фаолиятлари ҳақида хорижий қаламкашлар китоблар ёздилар ва газета-журналларда мақолалар эълон қилдилар. Покистонлик йирик олим Мавлоно Бадаюнийнинг “Таасуроти рус”, мисрлик ёзувчи Абдуллоҳ Навворнинг “Етти кун СССР мусулмонлари билан бирга”, суриялик журналист Муҳаммад Башир Албонийнинг Суриянинг бош муфтийсига бағишланган “Ал-Муршид ал-Мужаддид” китоби, Ливан муфтийси Ҳасан Холиднинг “Оро” ва “Мавоқиф” ойнамасида нашр этилган йирик мақолалар шулар жумласидандир. Уларнинг барчасида муфтий Зиёвуддинхон ҳазратнинг амалга ошираётган эзгу ишларига юксак баҳо берилаган.

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ислом равнақи йўлидаги катта хизматлари учун биринчи даражали “Иордания юлдузи” ордени (икки марта), “Иордания

юлдузи” кўкрак нишони, биринчи даражали “Ливан қарағайи”, “Ливан юлдузи” ордени, Марокашнинг олий даражали “Буюк мутафаккир” ордени, собиқ Иттифоқнинг “Ҳурмат белгиси”, “Халқлар дўстлиги” ордени билан тақдирланди.

1982 йили Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон саломатлиги ёмонлашгани сабабли истеъфога чиқди. Минтақа мусулмонларининг Русия, Шимолий Кавказ, Кавказорти мусулмонлари диний бошқармалари раҳбарлари ҳам иштирок этган тўртинчи курултойида Шайх Зиёвуддинхоннинг ўғли, Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом Олий маъҳади ректори бўлиб хизмат қилаётган Шамсиддинхон Бобохонов Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси раиси, беш иттифоқдош республика муфтийи этиб сайланди.

Оғир хасталикка чалинган Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон 1982 йил 23 декабрь куни вафот этди. Аллоҳ таоло у зотни Ўз раҳматига олган бўлсин. Ўзбекистон ҳукумати қарорига биноан Шайх Зиёвуддинхон Абу Бакр Қаффо Шоший мақбарасига, падари бузруквори Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон қабри ёнига дафн этилди.

Осиё, Африка, Европа ва Америка қитъаларидаги қатор мамлакатларнинг Бутунжаҳон ва халқаро Ислом ташкилотлари, диний ва жамоат ташкилотлари оммавий ахборот воситалари орқали марҳумнинг оиласи ва яқинларига ҳамдардлик билдиришди. Муфтий ҳақларида шоир Чустий шундай дебдилар:

*Сўзимнинг шоҳидидур ақлу виждон,
Тириклар бор – улар зўёки бежон.
Ўликлар бор тириклардан тирикроқ,
Бу хил одамни тарих дер чин инсон.*

Тошкентдаги жомеъ масжидлардан бирига, шунингдек, шаҳар кўчаларидан бирига ҳам Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон номи берилди.

6-БОБ. ШАМСИДДИНХОН БОБОХОНОВ

6.1. Шамсиддинхон Бобохонов – олим, илоҳиётчи, дипломат

Шамсиддинхон Тошкентда таниқли дин арбоблари Бобохоновлар оиласида туғилди. У 28-ўрта мактабни битириб, 1955 йили Тошкент чет тиллар институтининг инглиз тили факультетига ўқишга кирди. Аъло баҳоларга ўқиб, институтни битирганидан сўнг уни аспирантурада қолдиришди. 1961 йили у СССР ФА Шарқшунослик институти (Москва) аспирантурасига ўқишга кирди. Москвада араб филологиясига қизиқиб қолди ва араб тилини ўрганишга киришди. 1962 йили у аспирантурада ўқиш билан бирга Москвада янги ташкил этилган Иттифоқ мусулмонлар ташкилотлари халқаро алоқалар бўлимида ишлай бошлайди. Кўп ўтмай унга Қоҳирадаги Ал-Азҳар университетига ўқишга йўлланма беришди. Ўқишни тугатиб, 1966 йили яна Москвага қайтиб, Иттифоқ мусулмонлар ташкилотлари халқаро алоқалар бўлимида ишлашни давом эттирди. 1973 йил июнда Шамсиддинхон “Араб тилида иккиланган сонлар категорияси” мавзuida номзодлик диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилди. Олий аттестация комиссияси қарори билан унга филология фанлари номзоди илмий даражаси берилди.

Шамсиддинхон собиқ Иттифоқ мусулмон ташкилотлари халқаро алоқалар бўлимида ишлаган йиллари мобайнида отаси Зиёвуддинхоннинг содиқ ёрдамчиларидан бирига айланди. Хорижий мамлакатлар мусулмонлари билан халқаро алоқаларни ўрнатиш ва ривожлантириш ишларида фаол иштирок этди. Мамлакат мусулмонлари вакиллари таркибида халқаро диний анжуманларда қатнашиш, диндошларимиз ҳаёти билан танишиш учун бир неча бор чет эл сафарларида бўлиб қайтди. Шу тарзда у бошқа мамлакатларнинг диний ва жамоат

арбоблари ва ташкилотлари билан танишиб, улар билан шахсий алоқалар ўрнатди.

Россиянинг йирик шарқшунослари ва тилшунос олимлари билан мулоқотлари, дўстлиги Шамсиддинхон ҳаётида ўчмас из қолдирди, устозларидан кўп нарса ўрганди. Кўп ўтмай ўзи ҳам пойтахт олимлари илмий давраларида танилиб қолди.

1974 йили Шамсиддинхонни Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом Олий маъҳадига проректор этиб тайинлашди, 1975 йили эса у ректор лавозимига кўтарилди. Айни мана шу йиллари унинг ташкилотчилик қобилияти яққол намоён бўлди. Отаси муфтий Зиёвуддинхон билан бирга у малакали диний мутахассислар тайёрлашда алоҳида ғайрат кўрсатиб ишлади. Кенг фикрли ва дунё кезган раҳбар бўлганидан олий маъҳаднинг моддий-техникавий асосини ва илмий салоҳиятини мустаҳкамлашга алоҳида эътибор қаратди. Илм масканига энг моҳир, тажрибали дин олимлари, шарқшунослар ва тилшуносларни ишга таклиф этди. Улар талабаларда мусулмон мутахассисига хос чинакам фазилатларни шакллантиришди.

Олий маъҳад раҳбари сифатида у турли мамлакатларнинг исломий ўқув юртлари, тадқиқот марказлари ва ташкилотлари билан яқин алоқалар ўрнатиб, мунтазам ривожлантириб борди. У ноширлик ишларига ҳам катта аҳамият берди. Ислом ўқув юртлари талабалари учун дарслик ва қўлланмалар нашр эттирди. Шахсан ўзи чет элик ва ўртаосиёлик олимларнинг илмий китобларини чуқур ўрганди, таржима қилди. Мусулмонларнинг барча яхши ниятли одамлар билан бирга тинчлик, дўстлик, халқлар ҳамкорлиги йўлида ва илоҳий неъмат бўлмиш ҳаётни ядро ҳалокатидан асраб қолиш учун олиб бораётган курашларига бағишланган қатор китоблар ва мақолалар ёзди. Айни шу йиллари исломий илм-фан олами доктор Шамсиддинхон Бобохоновни йирик олим ва дин арбоби сифатида эътироф этди.

Шамсиддинхон мархум отаси каби мусулмонларнинг Боку, Москва ва Тошкент шаҳарларида ўтган халқаро анжуманлари ташаббусчиси бўлди. Энг йирик динлараро, халқаро анжуманларнинг ташкилий қўмиталарига аъзо бўлиб, улар ишида фаол иштирок этди. Ўзининг кўп мавъизаларида мусулмонларни пок исломий эътиқодни ёйишга, халқлар ўртасида тинчлик ва дўстликни мустаҳкамлашга, мутаассиблик ва террор-зўравонликка қарши курашга чиқирди. АҚШ Ливияга қарши босқинчилик уруши очган кунлари мамлакат Ислом ташкилотлари номидан норозилик нотасини АҚШнинг Москвадаги элчихонасига топширди.

Шамсиддинхон истеъдодли ташкилотчи эди. У муфтийлик қилган йиллари масжидларни, меъморий ёдгорликларни таъмирлаш, майдонларни ободонлаштириш, исломий китобларни нашр этиш бўйича кўп ибратли ишлар амалга оширилди. 1985 йил Шамсиддинхон Қозон шаҳрида Қуръони каримни нашр этиш бўйича кенгашга раҳбарлик қилди. “Ҳазрати Имом” маҳалласи аҳли ичимлик суви борасида қийналиб қолганида муфтий ташаббуси билан бу ерда сув минораси қурилиб, муаммо ижобий ҳал этилди. Унинг раҳбарлиги остида “Совет Шарқи мусулмонлари” таҳририяти учун махсус янги бино қуриб битказилди, кутубхона жамғармаси бойитилди.

Шамсиддинхон Бобохоновнинг Бутунжаҳон Тинчлик Кенгаши, масжидлар бўйича Бутунжаҳон Олий Кенгаши, Осиё ва Африқо халқлари бирдамлиги совет қўмитаси, Тинчликни ҳимоя қилиш Совет ва Ўзбекистон қўмиталари, Совет ва Ўзбекистон Тинчлик жамғармалари каби қатор бутунжаҳон, халқаро ва республика ташкилотларига аъзо этиб сайланиши муфтийнинг юксак обрў-эътиборига, эзгу хизматлари кенг эътироф этилганига ёрқин далилдир.

Маърифатчилик фаолияти учун доктор Шамсиддинхон Бобохонов Абу Али ибн Сино номидаги халқаро мукофотга сазовор бўлган, 1985 йили у Иордания Қиролик

Академиясининг ҳақиқий аъзоси этиб сайланган. Халқлар ўртасида тинчлик ва дўстликни мустаҳкамлашга катта ҳисса қўшгани учун “Халқлар дўстлиги” ордени билан тақдирланди. Шунингдек, жаҳоннинг қатор мамлакатлари фахрий ва эсдалик нишонлари билан сийланди.

* * *

Шамсиддинхон Бобохоновнинг муфтийлик фаолияти бошланишида шўролар давлатида қисқа вақт ичида 1982–1985-йилларда коммунистлар партиясининг учта Бош котиби (Брежнев Л.И., Андропов., Ю.В. Черненко К.В.) биринкетин алмашган мураккаб даврга тўғри келди. Ҳар бир янги раҳбар давлат бошқариш тизимига, ташқи сиёсатига, мафкурага янгиликлар киритишга ҳаракат қилди. 1985 йилда янги Бош котиб Горбачёв М.С. Иттифоқ миқёсида қайта қуришни бошлади. Катта давлатнинг бош раҳбарлари тез-тез ўзгариши мафкурачиларни аросатда қолдирар эди.

Уша даврда собиқ Иттифоқ Коммунистик партия Марказий Қўмитасининг масъул ходимлари томонидан тайёрланган “Ислом тарқалган худудларда атеистик тарбиянинг ҳолати ва динга бўлган муносабатларнинг айрим масалалари тўғрисида (ҳолат, муаммолар, вазифалар)” номли расмий маълумот пайдо бўлди. Унда ислом динига қарши иш олиб бориш бўйича кўпгина таклифлар ёритилган эди. Бу маълумот барча собиқ иттифоқдош республикалар партия ташкилотларига юборилди. Ҳар бир республикада “Марказ”нинг таклифлари бажарилиши бўйича чора-тадбирлар, мафкура мутасаддиларнинг ислом тўғрисидаги билими асосида ишлаб чиқилди. Чора-тадбирларни тезда амалга оширишга маҳаллий мафкурачилар бор кучларини ташлашдилар. Уларнинг мақсади “Марказ” олдида яхши кўриниш билан бирга дин ва диндорлар билан кураш олиб борувчилар орасида биринчилар қаторидан ўрин олиш эди.

Ўзбекистон партия ташкилотининг мафкуравий масалалар бўйича раҳбари минг-минг йиллардан бери нишонланиб келаётган умумхалқ байрами Наврўзни диний маросим, деб

ҳисоблаб, уни бекор қилишга қаттиқ ҳаракат қилган. Унинг тавсиясига кўра диний тадбирларни (никоҳ ўқитиш, номоз ўқиш, жаноза ўтказиш, жанозада қатнашиш) уйда ўтказган ёки қариндош-биродарини тадбирида қатнашган, масжидга борган, дуо учун қўл очган амалда бўлган коммунист мусулмонларга нисбатан партиявий жазо киритилган эди (партия сафидан чиқариш, вазифадан озод этиш).

Собиқ Иттифоқ Марказий Қўмитасининг расмий маълумотномасида ислом дини билан боғлиқ қўйидаги таъкидлар келтирилади: – “...Исломда бошқа дин вакилларига нисбатан аниқ, қатъий талаблар қўйилган. Қуръонни кўп бандларида ғайри дин вакиллари инсон қаторида ҳисобланмай, Худо томонидан жазоланганлар (мунофиқ) деб кўрсатилган. Бу эса мунофиқларга нисбатан чидаб бўлмайдиган диний нафрат қўзғатади ва бунинг асосида миллатчилик, диний ва ирқий камситиш, тор маҳаллийчилик юзага келишини Карл Маркс кўрсатиб кетган... Мунофиқ бу “ҳарбий” душман. Ислом мунофиқларни қонундан ташқари қўйиши билан мусулмонлар ва мунофиқлар ўртасида доимий душманликни вужудга келтирган...

...Исломнинг яна бир хусусияти, у жуда берк ва шунинг учун маккор диндир”. Бу “Марказ”даги ашаддий даҳрийларнинг фикри эди. Аслида эса ислом дини тинчликсевар моҳияти ва ғоялари билан дунёга машҳур. Тарих давомида ислом сўз ва амал билан диний бағрикенглик ва ирқий тенглик имкониятларини намойиш этиб келмоқда. Айнан ислом, Ал-Азҳар университети каби жойларда, асрлар давомида илм нуруни таратиб келди ва Европадаги Тикланиш ва Маърифатга йўл очди. Мусулмон жамиятларининг илғорлик руҳи туфайли алгебра тартиб-қоидалари, магнитли компас ва навигация ускуналари, ёзув маҳорати ва нашриётга эга бўлинди, касалликлар тарқалиши ва уларни даволаш йўллари ҳақида тушунча ҳосил қилинди. Ислом тамаддуни дунёга улуғвор аркалар ва балоғат миноралар, вақт ҳукмига бўйсунмайдиган

шеърият ва жозибали мусиқа, хусни хаттотлик ва ҳузур-ҳаловат ила тафаккур қилиш имконларини берди.

Ислом дини масаласида “Марказ”даги билими саъз бўлган даҳрий-коммунист амалдорлар дин совет мусулмонларига оғирлик келтириб уларни қийнаб қўймоқда, улар диндан қутулиши учун ёрдамга муҳтож деб ўйлардилар. Коммунистлар кўп миллатли совет халқи ўзининг совет ҳукумати, марказқўмни, сиёсий бюро аъзоларни қаттиқ севишига, улар учун Ленин, Маркс, партия ва коммунистик ўқув асосий дин бўлиб қолганига ишонарди. Аслида бу ишонч асоссизлигини ҳаёт тасдиқлади.

Қайта қуриш даврида Иттифоқ Динлар ишлари бўйича Кенгашга раис этиб Россиянинг Приморск ўлка партия қўмитасининг мафкуравий масалалар бўйича котиби тайинланди. Шу кундан бошлаб янги раис “Марказ” мафкура мутасаддиларининг ислом динига қарши тутган йўлини иттифоқ миқёсида амалга оширишни бошлади. Кенгаш раҳбари Ўрта Осиё ва Қозоғистон диний бошқармаси ва собиқ Иттифоқ мусулмон ташкилотлари халқаро бўлими фаолиятига “ортиқча ғамхўрлик” қилишдан бошлади.

Муфтий Шамсиддинхон ўша даврнинг хилма-хил зиддиятларига қарамай, юзага келган вазиятлардан келиб чиққан ҳолда сабр-тоқат билан иш юритар эди. У Кенгашнинг масъул ходимларини ноҳўя ҳаракатларига ҳаққоний баҳо бериб, ўзаро айтган танқидий мулоҳазалари “Марказ”даги амалдорларга ёқмади. 1989 йилга келиб “Марказ”нинг норозилиги икки томон муносабатларнинг совушига, натижада зиддиятли вазият юзага келишига сабаб бўлди. Бундай вазиятдан “Марказ” ёрдамига таянган минтақада диний раҳбар лавозимига интилаётган, ўз ичидан чиққан қарама-қарши кучлар фойдаланди. Бу ҳаракатларни сезган ва оқибатда содир бўладиган вазиятни тўғри баҳолаган Шамсиддинхон Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) “Енгиллаштиринг, қийинлаштирманг, чиройли кўрсатинг, одамларни диндан бездириб қўймангиз” деган марҳаматларига

амал қилиб, доно дин арбоби сифатида 1989 йил февралида Диний бошқарма раислиги ва муфтийликдан истеъфога чиқишни маъқул топади.

Иордания Ҳошимийлар Қиролиги Академиясидан илмий кенгашининг анъанавий йиллик мажлисида иштирок этиши учун 1989 йили Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасига Шамсиддинхон Бобохонов номига таклифнома келади. Аммо бу таклифнома негадир эгасига етказилмайди. Шамсиддинхоннинг ўрнига бошқарманинг масъул ходимларидан бири Иорданияга боради. Мезбонлар унга жуда мулойимлик билан кенгашнинг кейинги мажлисида Қиролик Академиясининг ҳақиқий аъзоси доктор Шамсиддинхон Бобохоновни кўриш истакларини билдиришади.

Шамсиддинхон навбатдаги таклифномани олгач, Иорданияга боради. Уни юксак эҳтиром билан кутиб олишади. У ҳатто қирол Ҳусейн қабулида бўлади. Учрашув чоғи мезбонлар унинг истеъфога чиқиш сабабларидан хабардор эканларини айтишади. Шу билан бирга советлар мамлакатида Ислоом динини сақлаб қолиш ва ёйишда муфтий Бобохоновлар сулоласининг хизматларини Ислоом олами юксак қадрлашни таъкидлашади. Қиролик Академияси аъзолари бундан кейин ҳам унинг сиймосида Ислоомнинг садоқатли маърифатчилари бўлган муфтийлар сулоласининг муносиб давомчисини кўришдан бахтиёр бўлишларини изҳор этишади.

Исломий фанлар, маданият ва маърифат ривожига, халқлар ўртасида дўстликни мустаҳкамлашга қўшган ҳиссаси учун Қиролик Академияси Шамсиддинхон Бобохоновга енгил автоулов сўвға қилади.

* * *

Истеъфога чиқиб доктор Шамсиддинхон Бобохонов Ўзбекистон Фанлар академиясининг Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида катта илмий ходими бўлиб ишлади. Унинг бу ердаги ижодий фаолияти юртимизда ва чет элларда нашр этилган илмий асарлари, мақолалари ва бошқа

чиқишларида ифодасини топди. Исломиё фанлар назарияси ва амалиётининг катта билимдони Шамсиддинхон Бобохонов ўзининг машхур алломалар мероси таҳлил ва тадқиқ қилинган, шунингдек, Шарқ, Ўрта Осиё ва Қозоғистонда Ислום дини ёйилишига доир маълумотлар баён этилган кўп сонли илмий асарлари ва тадқиқотлари натижаларини жамлади.

Доктор Шамсиддинхон адабиёт ва санъатни жуда севарди, унинг юксак заковати, нозик ҳазилкашлик туйғуси ва самимийлиги ижодда унга катта ёрдам берди. Кенг дунёқараши, шоирлар, ёзувчилар, санъат арбобларига яхши дўстона муносабатда бўлиши билан ажралиб турарди. Бу ҳол унинг қалб эҳтиёжи, олийжаноб феъл-табиатининг ноёб қирраси эди. У ўзининг ақл нури, бегубор қалб тўлқинлари, Қуръони карим ва ҳадиси шарифга доир бой илмини истеъдодли инсонлар билан самимий баҳам кўришга, ўртоқлашишга ҳамиша тайёр эди. ХХ асрнинг буюк шоири Расул Ҳамзатов, таниқли журналист Фарид Сейфуль-Мулюков, драматург, санъатшунос, “Ибн Сино ҳаёти” романи муаллифи Людмила Солдадзе, академиклар Убайдулла Каримов ва Бўрибой Аҳмедов, профессорлар Саидакбар Аъзамхўжаев, Убайдулла Уватов, Нўъмонжон Раҳимжонов ва бошқа кўплаб адиблар, олимлар билан самимий дўст, қадрдон ҳамкор бўлиб яшади. Олимлар ва файласуфлар билан ҳам, адиблар ва рассомлар билан ҳам, санъат ходимлари ва спортчилар билан ҳам, дўстлари ва қариндошлари тоғалари Абдухалим ва Абдукарим, куёвлари Олимхон Обидов, Шавкатхон Тўлагановлар билан ҳам самимий баҳслашар, мароқли суҳбат кура олар эди. Шамсиддинхон билан суҳбатлашиш бахтига муяссар бўлган дўстлари ҳуқуқшунос Қулмамат Мирзажонов, машхур чорвадор Восил Содиқов, саноат корхоналари раҳбарлари Анвар Бурхонов, Абдуваҳоб Тошпўлатов, Ортиқжон Мансуров ва Нуриддин Ризқиев, таниқли санъаткор Қаҳрамон Дадаев ва бошқа барча биродар-

яқинларида ҳамиша бир ҳолат – ўз билимларини янада бойитганидан мамнунлик, маънавий қониқиш кузатилар эди.

Шарқ ва ғарб мумтоз адабиёти, айниқса, Алишер Навоий шеъриятини яхши билиши одамлар билан чиройли суҳбат қуришда унга кўп қўл келарди. Ҳазрати Алишер Навоийнинг анча ғазалларини ёд билар, шогирдлари, ҳамкасблари ва дўстларини донолик, инсонийлик ва гўзаллик улуғланган шеъриятни яхши кўришга, завқ олишга чақирарди. Унинг бу чақириғи бугунги кунда ҳам жуда аҳамиятли, долзарбдир. Чунки кўпчилик ёш имомлар билим эгаллашда фақат оят ва ҳадисларни ўрганиш билан чекланиб қолишаётгани кузатиляпти. Бу эса мусулмонларнинг ақлли, ўқимишли, талабчан бугунги ёш авлоди қалбига йўл топиш учун албатта камлик қилади.

Шамсиддинхон Алишер Навоийнинг ушбу ғазалини айниқса кўп ёқтирар, кўп такрорлаб юрарди:

*Меҳр кўп кўргуздим, аммо меҳрибоне топмадим,
Жон баса қилдим фидо, ороми жоне топмадим.*

*Ғам била жонимга еттим гамгусоре кўрмадим,
Ҳажр ила дилхаста бўлдим, дилситоне топмадим.*

*Ишқ аро юз минг маломат ўқига бўлдим нишон,
Бир камон абруда тузлукдин нишоне топмадим.*

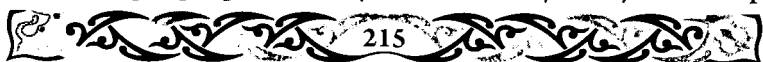
*Кўнглим ичра сарв ўқдир, гунча пайкон, гул тикон,
Даҳр боги ичра мундоқ гулистоне топмадим.*

*Ҳусн мулки ичра сендек шоҳи золим кўрмадим,
Ишқ кўйида ўзумдек нотавоне топмадим.*

*Кўп ўқудум Вомиқу Фарҳоду Мажнун қиссасин,
Ўз ишимдин булжажаброқ достоне топмадим.*

*Ул ямон ичинда бўлсин, эй Навоий, гарчи мен
Бир замон ишқида меҳнатдин амоне топмадим.*

Шамсиддинхон Бобохонов муаллифлиги ва иштирокида Қуръони карим (30-пора, ўзбекчага маъно таржимаси), “Машҳур ҳадис шарҳловчилари”; “Нақшбандия тариқати қўлғезмалари фихристи”; “Сўнмас зиё”; “Буюк муҳаддислар

халқлар ўртасида тинчлик ва дўстлик ҳақида”; Имом Бухорий “Ахлоқ дурдоналари”; “Советлар мамлакатида Ислом ва мусулмонлар”; “1001 фатво” каби манбалар нашр этилди.

Шамсиддинхон Қоҳирада бўлган даврида, ЮНЕСКО 1996 йилни Амир Темур йили деб эълон қилди. Бу улуг санага бағишлаб Шамсиддинхон ватандошимиз асли туркистонлик ўзбек, “Ал-Азҳар” ва “Айнуш-Шамс” университетлари профессори Насруллоҳ Мубашшир ат-Тарозий билан ҳамкорликда “Миср кутубхоналарида сақланаётган Амир Темур ва темурийлар ҳақидаги манбалар фикристи” китобини яратишди (1996 йил, Миср). Насруллоҳ Мубашшир ат-Тарозий Миср фуқароси, таниқли Ислом олими Абу Наср Мубашширнинг ўғли, Бухоро амири Саид Олимхоннинг куёвидир.

Кейинчалик Шамсиддинхон Бобохонов Ислом оламида машҳур ва қадрли муҳаддислар Имом Бухорий, Имом Муслим, Абу Довуд, Имом Термизий, Насайй, Ибн Можа, Имом Доримий ҳаёти ва илмий меросига тегишли маълумотларни тўплади. Муҳаммад пайғамбаримизнинг (с. а. в.) халқлар ўртасида тинчлик, бағрикенглик, дўстлик, яхши қўшничилик муносабатларига доир масалалар тўғрисидаги бу олимлар шарҳлаган ҳадиси шарифларни бир муқова остига жамлади. Натижада “Буюк муҳаддислар халқлар ўртасида тинчлик ва дўстлик ҳақида” номли китоб юзага келди. Бу китоб Тошкентда, муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон таваллудининг 90 йиллигига бағишлаб нашрдан чиқарилди.

XX асрнинг етук уламулари, дин ва жамоат арбоблари, муфтийлар Эшон Бобохон ва Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳаёти ва фаолияти ҳақида китоб ёзиш унинг катта орзуси эди. Бир неча йил давомида бобоси ва отасининг кўп қиррали фаолияти билан боғлиқ маълумотларни тўплади. Муфтийлар билан учрашган, гаплашган, тинчликпарварлик тадбирларида бирга иштирок этган динимиз арбобларидан ўша давр ҳақидаги,

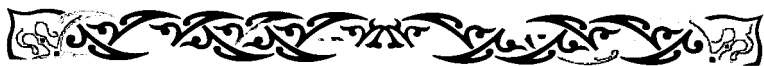

диний бошқарма раисларининг шахсияти, фазилатлари ҳақидаги хотираларини ёзиб беришни илтимос қилди. Унинг тадқиқот ва изланишлари натижасида “Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон” китоби 1999 йили рус тилида, 2001 йили ўзбек тилида чоп этилди. Бу кунлар Шамсиддинхон Бобоҳонов ҳаётидаги энг бахтли кунлар эди. Қариндошлари, яқинлари, ҳамкасбларига янги китобидан ҳада этиб, ўзида йўқ хурсанд бўларди. Сулола тарихи, бобоси ва отаси ҳаёти ва фаолияти ҳақида ҳикоя қилувчи ушбу чинакам илмий асар доктор Шамсиддинхон ўзига ҳали тирик пайтидаёқ қўйган маънавий бир ёдгорлик эди. Китоб бугунги кунда ҳам жуда аҳамиятлидир.

Бобоҳоновлар оилавий архивида китобхон Т. Х. Тўраминова 2000 йил 12 февралда ёзган бир хати сақланади: “Ш.Бобоҳоновнинг “Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон” китобини шунчаки қизиқиш билан ўқий бошлаган эдим. Аммо отадан ўғлига ўтган истеъдод серқирралиги мени ҳайратга солди, ҳикоя қилиш шакли ва мазмунига кўра, генетика қонунларига зид ҳолда ушбу китоб муаллифи ҳам бундай меросдан бебаҳра қолмагани аниқ. Шахснинг шаклланишида, унинг имон-этиқодли, юксак маданиятли, чиройли хулқи, яхши муомалали одам бўлиб етишувида оила тарбияси асос бўлишига буткул ишонч ҳосил қилдим. Китоб муаллифи замонамизнинг етук арбоблари билан қондош эканидан қалбида меҳр-муҳаббат ва фахр туйиши сезилиб турибди. Воқеаларни ҳикоя қилиш тили жуда ёрқин, ҳаяжонли, муфтий Эшон Бобоҳон учун муқаддас бўлган гождарга ҳурмат-эҳтиром билан суғорилган”.

Собиқ СССР қулаб, тарқаб кетганидан сўнг мустақил республикаларда динлар ва дин хизматчиларига муносабат ижобий томонга ўзгарди. Муфтий Бобоҳоновларнинг кечаги ўқувчи-талабалари бугун устозларини хайрли ишларни муносиб давом эттиришяпти. Уларнинг бари ўз юртларида мусулмон жамоатининг маънавий-ахлоқий пойдеворларини қайта бошдан тиклашяпти.

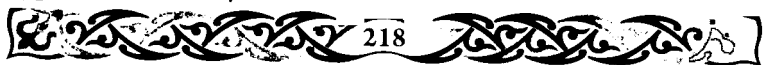

1992 йили Ўрта Осиё ва Қозоғистон диний бошқармаси тугатилди. Минтақадаги беш республиканинг ҳар бирида мусулмонларнинг мустақил диний идоралари тузилди. Мир Араб мадрасаси мудирини бўлиб ишлаётган Мухторжон Абдуллаев Мовароуннаҳр мусулмонлари идорасининг янги раиси этиб сайланди.

Мовароуннаҳр мусулмонлари бошқармасининг хорижий алоқалари фаолиятини янада яхшилаш, шунингдек, мадрасаларимизда олиб борилаётган диний таълимларни янада мукамалроқ йўлга қўйиш мақсадида 1993 йилнинг октябрь ойида Иордания Ҳошимийлар Қиролиги Академияси ҳақиқий аъзоси, доктор Бобохоновни идора раисининг Таълим ва халқаро ишлар бўйича ноиблигига таклиф этишади. Янги лавозимда, Мовароуннаҳр мусулмонлари идораси билан хорижий ҳамкасблари ўртасида, тўрт йил ичида бир оз бўлса ҳам узилган халқаро алоқаларни тиклай бошлайди, таълим масалаларни ҳам юритади.

* * *

Мустақиллигимизнинг дастлабки йиллари Ўзбекистон жаҳон мамлакатлари билан илк дипломатик алоқалар ўрната бошлади. Республика Президенти Ислом Каримов халқаро муносабатларда катта тажриба орттирган мутахассис, ислом дунёсида таниқли илоҳиётчи, шарқшунос олим доктор Шамсиддинхон Бобохонов зиммасига дипломатия хизматини катта ишонч билдириб юклайди. У 1994–2001-йилларда Миср Араб Республикасида, Саудия Арабистони Қиролигида, шунингдек, ўриндошлик асосида Жазоир, Баҳрайн, Кувайт ва Иорданияда Ўзбекистон Республикасининг Фавқулодда ва Мухтор элчиси бўлиб ишлади. Ушбу араб мамлакатлари давлат бошлиқлари Ўзбекистон Республикаси элчиси Шамсиддинхон Бобохоновнинг ишонч ёрлиқларини катта ҳурмат билан қабул қилишди.

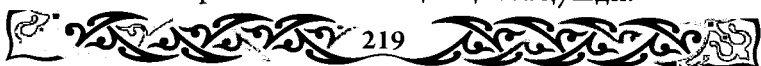

Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда ва Мухтор элчисининг Миср Араб Республикасидаги хизматлари ниҳоясига етгани муносабати билан бу мамлакат бош вазири ўринбосари Ю.Вали, ташқи ишлар вазири А.Муи Шамсиддинхон Бобохонов фаолиятига юксак баҳо беришди. Улар Ўзбекистоннинг Мисрдаги биринчи элчиси зиммасида элчихонани очиш, шакллантириш, ишларни йўлга қўйишдек мураккаб вазифа турганини, Шамсиддинхон буни жуда яхши удалаганини, икки томонлама дўстона маданий ва иқтисодий алоқалар ўрнатилишида унинг улкан шахсий ҳиссаси борлигини таъкидлашди. Миср ташқи ишлар вазирлиги Шамсиддинхон Бобохоновни Фахрий Ёрлик билан мукофотлади. Ўзбекистон Республикаси элчисининг дипломатлик фаолияти Саудия Арабистони Қиролигида ҳам юксак баҳоланди.

Мазкур мамлакатлар раҳбарлари, диний арбоблари ва етакчилари Бобохоновлар сулоласи муфтийлари ёрқин хотирасига катта ҳурмат ва эҳтиром кўрсатишди, ҳозирги кунда ҳам шундай муносабатда бўлишяпти. Улар ҳозир ҳам ота, ўғил, невара муфтийлар муқаддас динимиз учун энг оғир замонларда, коммунистларнинг даҳрийлик мафкураси шафқатсизларча ҳукм юритган мамлакатда мусулмонларни диний ҳаётга қайтариш бўйича донолик билан иш юритиб, мусулмонлар қалбида имон-этиқодни тиклашга, сақлаб қолишга муваффақ бўлишди. Кўпчилик араб мамлакатларининг обрўли дин арбоблари XX асрда Ислом динимизнинг собиқ Иттифоқ ҳудудида равнақи ва ёйилишида муфтий Бобохоновларнинг буюк хизматларини ҳамиша эътироф этишади.

Тажрибали элчи ҳамда Ўзбекистон ташқи ишлар вазирлиги маслаҳатчиси сифатида Шамсиддинхон Бобохонов республикамизнинг халқаро алоқалари ва дипломатияси ривожига салмоқли ҳисса қўшди.

6.2. Бутун умр халқи учун яшади!

Ўзбекистон Республикасининг Франциядаги Фавқулодда ва Мухтор элчиси, ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутати, юридик фанлари доктори, профессор Акмал Холматович Саидов ўн икки йил давомида биродар, дўст, ҳамкасб бўлган Шамсиддинхон Бобохоновни шундай таърифлайди:

Шамсиддинхон Бобохонов шахс сифатида. Ажойиб инсон тўғрисида ёзмоқчи бўлсанг, табиий равишда қандайдир юксак ва чиройли сўзлар, кутилмаган иборалар билан бошлагинг келади. Шамсиддинхон Бобохонов чинакамига ажойиб инсон эди. Шу боис ишонч билан таъкидлаш жоизки, дин ва давлат арбоби, олим ва дипломат сифатида у ҳеч қачон маълум бир тор доирада ҳаракат қилмас, яъни умум қабул қилинган қолипларга сиғмас эди. У “қолипга сиғмас”, бунинг устига хизмат мавқеи, ижодий ютуқлар ёки моддий бойликлар учун ўзига олдиндан қандайдир чегаралар қўйиб олмасди. Шунинг учун ҳам одатда марҳум шаънига гапириладиган умумий, “навбатчи”, “чиройли” сўзларни Шамсиддинхон акага нисбатан қўллаш ноўрин бўларди. Балки кимгадир муболаға бўлиб туюлар, аммо мен журъат билан: “Шамсиддинхон ака ҳамон орамизда яшамоқда”, деб айта оламан. Чиндан ҳам биз – қариндошлари, дўстлари ва ҳамкасблари орасида унинг кўз илғамас иштироки давом этаётир.

Уни билган, яхши кўрган одамлар билан учрашганимда, мен кўп марта бир ажиб ҳолатнинг гувоҳи бўлдим: фақатгина мен эмас, балки суҳбатдошларим ҳам гўё ҳозир эшик очилиб, у – қалби кенг, бақувват жуссали, истеъдоди туфайли, ҳар қандай яхши ишнинг юраги бўлишга қодир инсон кириб келишини кутаётгандек тутишади ўзларини.

Афсуски, мен ўзимни Шамсиддинхон акани болалиқдан, ёки ёшлиқ давридан, ёки талабалик йилларидан билган кекса дўстлари қаторига қўша олмайман.

Биз 1991 йили, ҳозир Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қонунчилик палатаси парламентараро алоқалар қўмитаси раиси ўринбосари бўлиб ишлаётган Л.Я. Гуломовнинг уйида танишган эдик. Сўнг эса халқ артисти Тамара Хонимнинг синглиси Гавҳар Раҳимованинг уйида кўришдик. Шамсиддинхон ака Гавҳар опанинг ўғли Марат билан Қоҳирада бирга ўқиган, иккаласи яқин дўст эдилар.

Биринчи учрашувларимиздаёқ у менда сира унутилмас таассурот қолдирди. Унинг табиатан ижодкор ва ҳар томонлама билимдон одам эканини шундоқ қиёфасидан билиб олиш қийин эмасди. Олий мансабларда ишлаган жамоатчилик орасида ҳам, Ислом оламида ҳам ҳурмат ва эътибор қозонган бўлса-да, Шамсиддинхон акада заррача сохта расмийчилик сезилмас эди.

Мен Шамсиддинхон ака билан дипломатия соҳасида бирга, ёнма-ён туриб ишлаш бахтига муяссар бўлганман. У жуда келбатли, савлатли, аммо бу ҳайбат фақат кўринишда эмас, ички олами ҳам бой, маънавияти бутун инсон эди. Шундай хусусиятлари билан одамни ўзига тортар, меҳрингизни қозонар эди. Чинакамига очик, самимий қалб, бугун кундалик ташвишларга кўмилган турмушимизда бизга етишмаётган оламни, унинг гўзаллигини англаш туйғуси у кишида камолига етган эди.

Шамсиддинхон ака ҳамиша келажакка ишонч, қатъий интилиш билан яшар, бошқаларни ҳам ҳаётсеварликка чақирарди. Шамсиддинхон Бобохонов Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллигини, унинг жаҳон ҳамжамиятига тенгҳуқуқли аъзо бўлиб киришини катта қувонч ва кўтаринкилик билан қарши олди. Кўпгина унга тенгдош одамлар яқин ўтмишни қўмсашга ёки иккиланишга берилишганида, Шамсиддинхон ака қатъият билан олдинга интилди. Мен бир неча бор Шамсиддинхон аканинг яқин ўтмишга шахсан қандай баҳо беришини билишга уриниб, гапга тутиб кўрдим. Аммо у киши ҳар сафар эътибор қилмас,

ҳеч нарса демасди. Олдинига, барча сиёсатчилар каби панада қолишни истамоқда, деб ўйладим. Кейинчалик эса яхши англадим: ҳозирги босқичда унинг тарихга айланган ўтмиш билан унчалик иши йўқ, у келажакка интилган, ўтмишнинг “олтин”, “кумуш” йилларига ўралиб вақтни бой бергиси йўқ экан. Шамсиддинхон ака миллий истиқлолимиздан кейинги йилларни унга Аллоҳ таоло ҳаётда ато қилган чинакам қимматли неъмат деб биларди.

Шамсиддинхон аканинг суратларини кўздан кечирарканман, уларнинг аксариятида Шамсиддинхон акани олга интилаётган, шиддатли, тутқич бермас инсон қиёфасида кўрдим. Тасвирда муҳрланган бўлса-да, у гўё суратдан чиқиб кетадигандай қандайдир навбатдаги бир мўлжалга отилаётгандай туюлади. Шунда ўз-ўзидан кўнглимда бир истак тугилади: Аллоҳ таоло ҳар биримизга ҳаётда мана шундай ёрқин, доимо яхшилик сари интилишда, ҳаракатда, ҳамиша парвозда яшашни насиб этсин. Чунки бундай парвоз жисмоний эмас, балки маънавий парвоздир.

Шамсиддинхон Бобохонов дипломат сифатида. Милодий XI аср бошларида яшаб ўтган улуг турк шоири ва мутафаккири Юсуф Хос Ҳожиб Боласоғуний ҳукмдорга насиҳат қилар экан, кимни элчиликка тайинлаш ҳақида бундай ёзади:

*Тамоми кишилардан сараси элчи (бўлиши) керак,
Билимли, заковатли, жуда етук (бўлиши) керак.*

*Элчи жуда доно, хотиржам (бўлиши) керак,
Ақлли, сўзга чечан, тадбирли (бўлиши) керак.*

*Яна сўзнинг ичи ҳам ташини билса,
(Токи) унинг туфайли бузилган ишлар тузалса.*

*Садоқатли ҳамда кўзи тўқ (бўлиши) керак,
Ишончли, чин, ишлари ўқ(дек) тўғри (бўлиши) керак.*

*Уят-андишали, босиқ ҳам зариф бўлсин,
Билсанг, турли билимлар зарифлик туфайлидир.*

Уқув, қарорли бўлса, сўнг яхши аталади,
Феъли яхши бўлса, ўзини манзур қилади.

Тетиклик билан киши тилакка етишин бил,
Билим ол, идрокли бўл, сўнггра пухта тадбир қил.

Турли санъат, хунарлар ҳикматини ўрганса,
Шу санъат-хунар билан юзини ёруе қилса.

Китоблар ўқиса, ҳамма сўзларни билса яхши,
Шеър маъносини уқса, ўзи ҳам ёзса яхши.

Барча тилларни билса, тилини (сўзга) очса,
Хатарларни билса, қўли (қалам) билан дур сочса...

Элчи зеҳнли, доно, зийрак одам бўлса гар,
Бег ундан фойда кўрар, балонинг олди олинар.

Сўзни уққан, ҳозиржавоб бўлиши керак,
Берилган саволга тез тўғри жавоб қилиши керак.

Ичкилик ичмайдиган, ўзини тутган бўлсин у,
Ўзини тутган киши қутга қувват бўлар-ку.

Ичкилик билимга ёв, зеҳнга офатдир,
Ичкиликдан келгани уруш ва адоватдир.

Тили ширин, кўнгли очиқ бўлиши керак,
Айтар сўзи ёқимли, ўзи оқил бўлиши керак.

Хотираси соз бўлсин, эшитган бир сўзни ҳам
Унутмасин, ёдида сақлай олсин мустаҳкам.

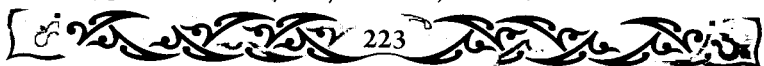
Юз кўрки ҳам чиройли, бўй-басти кўркам бўлсин,
Соқоли ярашиқли, савлатли, бардам бўлсин.

Ўзи жумард, ҳиммати муносибдир, баланддир –
Киши қиммати асли шу иккиси биландир*⁴.

Бундан минг йилча олдин ушбу мисралар бугунги кунда ҳам элчиларни танлашда амалий қўлланма каби фойдалидир. Шамсиддинхон Бобохонов элчи бўлишнинг бундай юксак талабларига тўла жавоб берар эди.

Шамсиддинхон Бобохоновнинг сиёсатчиликдаги йўли халқ дипломатиясидан соф, малакали дипломатия сари юксалиб

⁴ * Юсуф Хос Ҳожиб. “Қутадуғу билиг”. Т., “Фан”. 1972.

борди. У ўзининг мазкур соҳадаги фаолиятини, айтиш мумкинки, Ўзбекистон Республикасининг Миср Араб Республикасидаги Фавқулодда ва Мухтор элчиси этиб тайинланишидан анча олдин бошлаган эди. Бу ўринда халқ дипломатияси, аниқроғи, Шамсиддинхон аканинг 1962 йили собиқ Иттифоқда Ислом ташкилотлари халқаро алоқалари бўлимида ишлагани тўғрисида сўз бормоқда. Яъни у халқаро алоқалар соҳасида ўттиз йилдан кўпроқ ишлаган, бой тажриба тўплаган эди.

Халқ дипломатияси борасида Шамсиддинхон Бобохонов фаолиятининг уч йўналишини алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин.

Биринчи йўналиш. Собиқ Иттифоқ Ислом ташкилотлари халқаро алоқалар бўлимидаги фаолияти. Шамсиддинхон хорижий мамлакатлар мусулмонлари билан халқаро алоқаларни ўрнатиш ва ривожлантириш ишларида фаол иштирок этди. Дипломатик музокараларда, расмий қабул ва учрашувларда қатнашди, хорижлик меҳмонлар гуруҳларининг мамлакат бўлаб сафарларида ҳамроҳлик қилди, халқаро, диний анжуманларнинг ташкилотчиси ва фаол қатнашчиси бўлди. Натижада унинг хорижлик жуда кўп дин ва жамоат арбоблари билан шахсий алоқалари ҳам мустақамланиб борди.

Иккинчи йўналиш. Шамсиддинхон Бобохонов Бутунжаҳон Тинчлик Кенгаши, Масжидлар бўйича Бутунжаҳон Олий кенгаши, Осиё ва Африка халқлари бирдамлиги қўмитаси, Тинчликни ҳимоя қилиш Совет ва Ўзбекистон қўмиталари, Совет ва Ўзбекистон тинчлик жамғармалари каби қатор халқаро ноҳукумат ташкилотлари фаолиятида самарали иштирок этди.

Учинчи йўналиш. Шамсиддинхон Бобохонов турли мусулмон мамлакатларининг диний таълим ва Ислом тадқиқот марказлари Ислом ташкилотлари билан ҳамкорлик ўрнатиш, уни ривожлантириш борасида ҳам самарали иш олиб борди. Бунда Шамсиддинхоннинг араб, инглиз, рус ва форс тилларини жуда яхши билиши, шунингдек, Ислом тамадуни тарихий-

маданий меросини ўрганиш бўйича олиб борган илмий изланишлари жуда қўл келди. Шамсиддинхон Бобохоновнинг 1985 йили Ўрдун Қиролик академияси ҳақиқий аъзолигига сайланиши унинг илмий тадқиқотлари натижаларининг халқаро эътирофи бўлди.

Шамсиддинхон Бобохоновнинг халқ дипломатияси жабҳаларидаги фаолияти туфайли Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг халқаро обрў-эътибори юксалди, минтақа мусулмонларининг тинчлик, яхши қўшничилик ва халқлар дўстлиги ғоялари асосида бирдамлиги мустаҳкамланди.

Шамсиддинхон Бобохонов 58 ёшида, ҳар томонлама етук инсон, дин арбоби, олим сифатида жаҳонга танилган расмий дипломатик фаолиятини бошлади. Бу ҳол худди ҳарбий хизматни генералликдан бошлаш каби шарафлидир. Бунинг устига, дипломатия югуриш пойгаси ёки полвонлар беллашуви эмас. Бу ўринда етуклик ёши, оғир-вазминликда тажриба айни муддаодир. Чиндан ҳам Шамсиддинхон Бобохонов зиммасига улкан сиёсатчилик масъулияти юкланди. У туғма қобилиятли дипломат сифатида танилди. Дастлаб Ўзбекистон Республикасининг Миср Араб Республикасидаги, сўнгра Саудия Арабистони Қиролигидаги Фавқулодда ва Мухтор элчиси бўлди, шунингдек, Жазоир, Баҳрайн, Кувайт ва Иорданияда ўриндошлик асосида иш олиб борди. Ҳаммаси бўлиб олти йил дипломатлик қилди. Араб давлатлари сиёсатчилари орасида обрў-эътибор қозонди.

Шамсиддинхон Бобохонов Ўзбекистоннинг Миср Араб Республикасидаги Фавқулодда ва Мухтор элчиси этиб тайинланиши ўзига хос улкан воқеа эди. Чунки уни араб дипломатлари жамоаси худди ўз қадронидай тез ва сўзсиз қабул этди. У фақат она юртида эмас, балки бутун араб оламида таниқли дин арбоби ва олим сифатида янги масъулиятли вазифада иш бошлаш учун Қоҳирага келган эди.

Яна тарихга мурожаат қиламиз. Жаҳон дипломатияси оқсоқолларидан бири Николсон фаранг сиёсатчиси Франсуа де Калера китобига суянган ҳолда “ростгўйлик, тартиблилик, хотиржамлик, сабр, яхши муомала, камтарлик ва мурасасозлик яхши дипломатнинг фазилатларидир” деб ёзган эди. Бу хислатлар яхши дипломатиянинг ҳам фазилатлари ҳисобланади. Аммо ўқувчи: “Сиз ақл, билим, кузатувчанлик, эҳтиёткорлик, меҳмондўстлик, жозиба, қунт, ғайрат, жасорат ва одоб қабиларни санамадингиз – дейиши мумкин. – Мен уларни унутганим йўқ. Мен бу фазилатлар ҳар бир дипломатда бўлишини табиий ҳол деб ҳисоблайман”, – деб ёзади Николсон. Ш.Камбон эса дипломат учун “ақл эркинлиги” зарурлигини алоҳида таъкидлайди.

Шамсиддинхон Бобохонов яхши дипломатга хос бундай фазилатларнинг ҳаммасини билар, уларни меъёрида ишга солиш маҳоратини тўла эгаллаган эди. Шу боисдан ҳам араб дунёсида элчи Бобохоновни яхши ҳурмат қилишар эди. Манманлик эмас, камтарлик, сўзамонлик эмас, ишчанлик, берган ваъдасига, халқаро мажбуриятларга садоқат, меҳнатсеварлик, ўз ишини маромига етказиб адо этиш элчи Шамсиддинхон Бобохоновнинг иш услуби мана шундай эди. Элчи Бобохонов аниқ-тиниқ, вазмин, ифодали, зарур бўлса, қатъият билан гапирарди. Музокаралар чоғи унинг нутқи очиқ-ойдин ва мулоим бўларди. Бир сўз билан айтсак, дипломат сифатида унинг иш услуби қатъийлиги ва асосли, аниқ экани билан ажралиб турарди.

Шамсиддинхон ака қайси мамлакатга бормасин, маҳаллий халқлар тарихи, маданияти ва ички сиёсатини яхши ўрганишга интиларди. Бу ҳол ҳам унинг юксак малака эгаси бўлганини кўрсатади, албатта.

Олийжаноб инсон Шамсиддинхон Бобохонов дипломатлик бурчларини катта иштиёқ билан бажарар, бу борада унга ажойиб қобилияти, ўқуви, чуқур билими жуда қўл келарди. Араб мамлакатларидаги биринчи ўзбек элчисига қанча оғир бўлганига

қарамай, Шамсиддинхон Бобохонов дипломатик фаолияти ҳам ана шундай фазилатлар билан ажралиб турарди. У ватанпарвар мутахассис сифатида ҳамма жойда Ўзбекистон манфаатларини мунтазам илгари сурди, мамлакатимиз обрўсини муносиб равишда ҳимоя қилди.

Шамсиддинхон Бобохонов ажойиб қобилиятлари, гўзал ахлоқий фазилатлари туфайли дипломатия соҳаси мутахассислари, умуман, элчилик фаолиятида ким билан учрашмасин, ҳамманинг меҳрини, ҳурматини қозонган эди. Сиёсатчилар юксак маданиятли элчи Шамсиддинхон Бобохонов тимсолида у бир вакили бўлган Ватанимиз Ўзбекистонни ҳам ёқтириб, ҳам севиб қолишарди. Қоҳира, Риёз шаҳарларида элчи Бобохонов атрофида ҳар томонлама муносиб инсонлар жам бўлишган эди. Олий мартабали давлат раҳбарлари, араб мамлакатлари, жамоат ва дин арбоблари, дипломатлар, ўз юрти ва чет элларда ҳам машҳур олимлар, маданият ходимлари унинг қадрдон дўстлари бўлиб қолишган эди.

У олийжаноб фазилатлари туфайли бирга ишлаган, учрашган, суҳбатлашган, ҳамкорлик қилган кишиларнинг меҳрини қозонар, уларни ўз атрофида бирлаштира оларди. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмасди, чунки Шамсиддинхон ака ҳамиша тинчлик ва дўстлик, ўзаро ҳурмат ва ҳамкорликни ҳаммасидан устун кўяр, ўзига маслақдош одамларга яхшилик қилишдан қалби ҳузур топарди. Шамсиддинхон Бобохонов каби шахслар яхши алоқалар ва халқаро дўстлик ришталарини мустаҳкамлашга интилишади.

Шундай қилиб, Шамсиддинхон Бобохонов эл-юртга садоқати, ёрқин шахсияти, ибратли фаолияти билан араб мамлакатларида мустақил ўзбек дипломатиясига асос солди, десак муболаға бўлмайди.

Шамсиддинхон нисбатан қисқа, аммо сермахсул ҳаёти давомида Аллоҳ берган ақли, истеъдодини ишга солиб, кўп ибратли ишларни амалга оширишга улгурди.

У 2003 йили 15 апрелда 66 ёшида вафот этди (Аллоҳ раҳмат қилсин). Минглаб тошкентликлар, араб-ислом мамлакатлари дипломатия хизмати вакиллари “Ҳазрати Имом” маҳалласига, Шамсиддинхон Бобохонов билан видолашиш, жанозасида қатнашиш учун Бароқхон мадрасасига келишди. У Ғойиб ота қабристонига, авлод хилхонасига, қатта буваси Абдулмажидхон Эшон қабри ёнига дафн этилди.

Биз Бобохоновлар сулоласи билан ҳақли равишда фахрлансак арзийди. Муфтий Бобохоновлар инсон сифатида, албатта, юксак маърифатли кишилар эди. Уларнинг бутун ҳаёти ва фаолиятида шахсий манфаат жуда арзимас ўрин эгалларди. Улар ҳаётда Ватан ва халқ фойдасини кўзлаб яшашди.

6.3. Устоз ва шогирднинг ҳамкорликдаги фаолияти

Бу ҳақда Россия муфтийлар Кенгаши раиси маслаҳатчиси Анвармирзо Ҳусайнов фикрича, шогирдлари ҳамкасбига айланган, ҳатто ундан ўзиб кетишган олийжаноб, узоқни кўзлаган устоз бахтли инсондир. Муфтий Шамсиддинхон Бобохонов ана шундай бахтли, олийжаноб инсон эди. Унинг Бухородаги Мир Араб мадрасасида, Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом Олий маъҳадида таълим-тарбия берган шогирдлари тез орада ўз республикаларида диний бошқармалар раҳбарлари, институт ва университетларнинг ректорлари бўлиб етишди. Улар орасида Россия мусулмонлари Марказий диний бошқармаси раҳбари Талъат Тожиддин, Россия муфтийлар кенгаши раиси муфтий Равил Ғайнутдин, Озарбайжон муфтийи Оллоҳшукур Пошшозода, Чеченистоннинг собиқ муфтийи ва Президенти Аҳмад ҳожи Қодиров (Аллоҳ раҳмат қилсин) ва бошқа Ислом оламида машҳур дин ва давлат арбоблари бор.

Мен муфтий Шамсиддинхоннинг Аллоҳ таоло марҳамати билан билимлари, саъй-ҳаракатлари туфайли муфтий – устозларга ҳамкасб бўлишган шогирдлари кейинчалик ҳам устозлари билан самимий дўст ва умумий ишда собиқ ҳамкор бўлиб қолишганига гувоҳман. Бир гал муфтий Равил Ғайнутдинга

Шамсиддинхон Бобохоновнинг “Буёқ муҳаддислар халқлар ўртасида тинчлик ва дўстлик ҳақида” номли китобини Ўзбекистондан ҳаё сифатида келтириб бердим. Бир неча кун ўтгач, муфтий мени чақиртириб, унга жуда яхши совға келтирганимни, устози – муфтий Шамсиддинхон Бобохоннинг китобини ўқиб, қалби янада ёришганини айтди. “Устозим ҳадисшуносликда чинакам яхши китоб ёзибди. Тошкентга борсангиз, устозимнинг бу ютуғидан қувончим, ҳайратим ифода этилган ушбу мактубимни ул зотга бериб қўйсангиз, – деб менга бир хат тутқазиб, Россия муфтийлари Кенгаши меҳмони бўлиб Москвага келишларини тайинлади.

Кўп ўтмай мен Тошкентга келиб Равил ҳазратнинг мактубини Ўзбекистон ташқи ишлар вазирлигида маслаҳатчи бўлиб ишлаётган Шамсиддинхон акага бердим. Мактубни ўқир экан, устознинг кўзларида севинч ёшлари қалқди. Мактубни келтирганим учун менга раҳмат айтди. Шундай шогирдларим борлигидан, уларнинг ютуқларидан фахрланаман, деди. Шамсиддинхон ака мактубга жавоб ёзиб, муаллиф дастхати битилган бошқа бир китобини Равил ҳазратга етказишимни илтимос қилди. Мен бу китобни ҳам Равил ҳазратга етказдим. Аммо Шамсиддинхон аканинг Москвага ваъда қилинган ташрифи амалга ошмади. Таниқли дин ва жамоат арбоби, олим ва дипломат Шамсиддинхон Бобохонов 2003 йил апрель ойида оламдан ўтди.

Шамсиддинхон Бобохонов ва Равил Ғайнутдин ўртасида фақат қувончли хабарларни етказиб юрсам қанийди. Аммо Шамсиддинхоннинг вафоти ҳақидаги қайғули хабарни Москвага етказиш ҳам менинг зиммамга тушди. Жума куни эрталаб бу хабарни Россия муфтийсига айтдим. Орадан уч соат ўтиб, Равил ҳазрат жума мавъизасини Бобохоновлар сулоласидан етишиб чиққан уч муфтийга бағишлади. Уларнинг ҳаёти, Ислом динимиз равнақиға қўшган улкан ҳиссалари, имом-хатиб кадрлар тайёрлашдаги жонкуярликлари, дунёнинг

80дан ортиқ мамлакатдаги диндошлар билан дўстона алоқа, ўрнатиш борасидаги фидокорона меҳнатлари ҳақида тўлқинланиб гапирди.

Равил ҳазрат талабалик йиллари Бухородаги Мир Араб мадрасаси ҳужраларидан бирида унга Ўрта Осиё ва Қозоғистон диний бошқарма раиси, Иттифоқ Ислом ташкилотлари халқаро алоқалар бўлими раҳбари, муфтий Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон Қуръони карим ҳадя этиб, ундаги чексиз билимлардан ўзлаштириб, илмга чанқоқ одамларга етказишни насиҳат қилганини эслар экан, беихтиёр кўзларига ёш олди. Кейинги йилларда менга Қуръони каримни қироллар, муфтийлар, машҳур ноширлар, таржимонлар ҳадя этишган, уларнинг ҳаммаси мен учун муқаддас, қадрлидир. Айниқса, устозимнинг қўлидан олган илк Қуръоним мени улуг ишларга илҳомлантиради, устозимнинг эзгу насиҳатини эслатиб туради, деди Равил ҳазрат ва намозга келган мусулмонлар билан устозлари ҳақида дуо ўқиди.

7-БОБ. МУҚАДДАС ҚУРЪОНИ КАРИМ

7.1. Мусҳафи Усманийнинг Мовароуннаҳр ўлкасига олиб келиниши

Шайх Исмоил маҳдум мулло Сотти Охунд ўғли (1893–1976) ўн уч ёшларида Намангандаги машҳур Ғофир қори домлада Қуръони каримни тўла хатм қилиб, ёд олдилар Исмоил маҳдум машҳур Собитхон Тўра ва бошқа устозлардан тафсир, ҳадис, фикҳ, сарф, наҳв ва балоғатни ўрганди. Наманган шаҳрида узоқ йиллар Ҳазрати Ҳизир масжидида имомлик қилиб, унинг қошидаги мадрасада дарс бердилар. 1943 йилда Эшон Бобоҳон ва Зиёвуддин қори билан биргаликда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний идорасини ташкил қилишда фаол қатнашдилар. Кейинчалик Намангандаги “Шайх Эшон” масжидида имом-хатиб бўлдилар. 1945 йилда муфтий Эшон Бобоҳон ибн Абдулмажидхон бошчиликларидаги биринчи ҳаж сафарида иштирок этдилар. 1952–1957-йилларда Бухородаги “Мир Араб” мадрасасида мудир, 1957 йилдан то ҳаётларининг охирига қадар Диний идора раиси ноиби-қозий лавозимида ишладилар. Шайх Исмоил маҳдум шўролар даврида Диний идора томонидан бир неча марта чоп этилган Қуръони карим нашрларини тайёрлашда таҳрир ишларига бошчилик қилди.

Шайх Исмоил маҳдум турли даврлардаги маълумотларни йиғиб, уларни тартибга келтириб 1971 йилда “Тошкентдаги Усмон Мусҳафининг тарихи” рисолаларини нашр эттирганлар ва унда Мусҳафи Усманийнинг Мовароуннаҳр ўлкасига олиб келинишини баён этганлар. Баёнларида Шайх Мусҳафи шарифнинг асли ва уни қай йўсинда бизга етиб келгани ҳақидаги тўққиз ривоятни келтирганлар ва уларнинг ҳар бири тўғрисида алоҳида тушунтириш берганлар:

Биринчи, Ибн Қутайбанинг Мусҳаф Тус шаҳрида эканлиги ҳақидаги хабарига “Самарқанд тарихи”даги Усмон(р.а.)нинг

куёвлари Саид Мусҳафни 54-ҳижрий санада Самарқандга олиб келган, деган ривоятни боғлаб, Мусҳаф ўша пайтдан бери Самарқандда бўлган десак, тўғри даъво қилган бўламиз. Бу фикрни Имом Моликнинг: “Бош Мусҳаф “Хонадон воқеъаси”дан кейин Мадинадан ғойиб бўлган ва мен унинг ҳақида ҳидоят муршидларидан биронта ҳам хабар эшитмадим”, – деган сўзлари ҳам қувватлайди.

Иккинчи, Муҳаммад Амин Хонжий “Манжамул-Умрон” китобида Ибн Батутанинг Басрада Ҳазрати Усмон Бош Мусҳафини кўрганлиги ҳақида зикр қилади. Бу Мусҳаф кейинчалик Самарқандга, ундан сўнг Петербургга олиб кетилган, дейилади. Мусҳафни Басрадан Шомни забт этган Амир Темур олиб кетган. Ибн Батута ўзининг “Тухвату-н-уззор” китобида Шом мамлакатларига қилган зиёрати чоғида Дамашқдаги Умавийлар жомеъида куфий Мусҳафни кўргани ва яна шундай Мусҳафни Басрада ҳазрати Али(к.в.) масжидларида учратганлигини ёзади. Дамашқдаги Мусҳаф Темур истилоси пайтида ёниб кетган, Басра шаҳридагиси эса Самарқандга олиб кетилган. Бу фикрни рус олими Шебунинг “Куфий Қуръон” номли китобида ҳам маъқуллайди. Ибн Батутанинг Шом мамлакатларига қилган зиёрати Амир Темир юришларидан аввал бўлган эди. Кўриниб турибдики, бу ерда ҳеч қандай чалкашлик йўқ.

Учинчи, тарихчиларнинг Ўрда хонлари ва Миср султонлари орасида вужудга келган алоқалар, уларнинг бир-бирларига қимматбаҳо, ниҳоятда қадрли ҳадялар бериб турганлари ҳақидаги хабарлари мавжуд. Ҳадялар орасида Усмон Мусҳафи ҳам борлиги зикр қилинади. Манбалар турли замонларда Қоҳирада бир неча Усмон Мусҳафлари бўлганлигидан хабар беради. Тарихчилар Мусҳафларнинг қандай қилиб Мисрга келиб қолганини тафсифлаб, уларнинг Усмон(р.а.) ҳар хил юртларга жўнатган Мусҳафлар эканлигини қувватлайдилар.

Тўртинчи, Самарқанд уламолари, шу жумладан, элчи Яҳё Хўжа Бухорийнинг Мусҳаф Амир Темур хазинасидан ёки

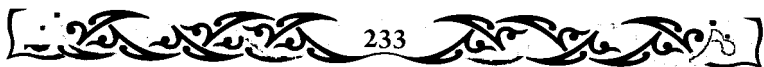

кутубхонасидан чиққан, деган баёнлари. Иккинчи ривоятда Амир Темур уни Басрадан олиб Самарқандга келтирган, дейилади. Агар Амир Темурнинг шон-шавкати, қудрати, унинг тутган мавқеини ҳисобга олсак, бу ривоят ҳам ҳақиқатга тўғри келади. Чунки Мусҳафи Усмонийдек олий ифтихор манбаи Амир Темурнинг мулкидан четда қолиши мумкин эмас эди. Ўша уламоларнинг эътирофича, бу Мусҳаф Самарқандда тўрт юз йилдан бери мавжуд бўлган.

Бешинчи, Хўжа Аҳрор Валий муридлари Султон Боязидни даволаб, эвазига Усмонийлар хазинасидаги Мусҳафни олиб келган, деган ривоят.

Олтинчи, Мусҳафни шайх Абу Бакр Қаффол Шоший Бағдод халифалари хазинасидан олиб келганлиги ҳақидаги ривоят. Бу ривоятни Шайх Муҳаммад Қози Шоший (Хўжа Аҳрорнинг халифасидан бўлиб, Тошкент шаҳрининг қозиси эдилар. Бир неча аҳли илм оилалар ўзларини у кишига мансуб деб санайдилар) ўзларининг “Силсилатул-Орифин” номли китобларида келтирганлар. Таажжубланарли жойи шуки, шайх Хўжа Аҳрорнинг маноқиблари тўғрисида бўлишига қарамасдан, Мусҳафи Усмоний тўғрисида гап кетганда Хўжа Аҳрорни зикр қилмайдилар, балки уни Имом Қаффол Кабири Шоший олиб келганлар, дейдилар. Шайх Муҳаммад қози, шунингдек, “Мусҳаф Имом Қаффол замонларида Тошкентда мавжуд эди. Хоразмшоҳ Тошкент шаҳрини хароб қилган кезларида, у Абу Мусо маҳалласида сақланар эди. Шундан кейин ғойиб бўлган”, дейдилар. Агар Мусҳаф қози Муҳаммад замонларида мавжуд бўлиб, Хўжа Аҳрор уни Самарқандга олиб кетганларида, қози Муҳаммад буни Хўжа Аҳрорнинг маноқиблари сифатида, албатта зикр қилган бўлар эдилар.

Менга Тошкент уламоларидан Фозил хўжа домла шайхимиз, марҳум Эшон Бобохон ҳазратларидан шундай нақл қилдилар: “Ҳозирги кунда мазкур маҳалла имом Қаффол Шоший мақбаралари яқинидаги Қаъни маҳалласидур. Мусҳаф шу маҳалланинг ҳозир мавжуд бўлган масжидада сақланган”.

Яна ажабланарли нарса шуки, шайх Али бин Хусайн Кошифий Хўжа Аҳрор маноқиблари ҳақида катта бир китоб тасниф қилиб, Мусҳафи Усмоний ҳақида бирор оғиз гап айтмаганлар. Ваҳоланки, Кошифий у зотнинг хизматларида мулозим бўлиб, шайхнинг ҳолатларига тегишли ҳар бир катта-ю кичик воқеаларни санаб ўтганлар. Мусҳафи Усмонийдек ифтихорга боис шундай улуғ мулкни айтмай ўтишлари эҳтимолдан ниҳоятда узоқ.

Бундай улуғ мерос у кишига ва Хўжа Аҳрорнинг бошқа яқинларига махфий бўлиши ҳам мумкин эмас, чунки Кошифий “Силсилатул-Орифин” китобида шайх Муҳаммад қози зикр қилмаган Хўжа Аҳрорнинг тарихлари ва ҳаётларига оид нарсаларни ҳам ўз китобларига киргизганлар. Бундан келиб чиқадики, Мусҳаф Хўжа Аҳрорнинг вафотларидан кейин у кишининг масжидларига қўйилиб, у ана шу зотга мансуб, дейилган. Шунингдек, Мусҳафни Истанбулдан олиб келган мурид қиссаси тўқиб чиқарилган. Қаффо Шошийнинг Мусҳафни Тошкентдан Самарқандга олиб кетганлар, деган ривоят ҳам шу жумладандир. Агар бу ривоятлар тўғри бўлганда, юқорида зикр қилинган икки забардаст шайх Хўжа Аҳрорнинг ҳаётлик пайтларида ёзган ўз китобларида, албатта зикр қилинган бўлур эдилар. Мусҳафни Бағдоддан Қаффо Шоший олиб келганликлари тўғрисидаги хабар ҳам ҳақиқатдан узоқ.

Еттинчи, “Самарийя”даги ривоят муқаддам зикр қилинган Ибн Қутайбанинг ривоятига мос тушади.

Саккизинчи ва тўққизинчи, бу икки ривоят Самарқанд Мусҳафининг чет эл матбуотида Усмон Мусҳафларининг бири, деб машҳур бўлганлигига далолат қилади.

Диёримизда сақланаётган Мусҳафнинг турли юртларга юборилган Усмон Мусҳафларидан бири эканлигига бу изоҳлар ҳавола этилди. Чунки ўша олти ёки етти Мусҳафларнинг бири-биридан фарқи йўқ ва бири иккинчисига нисбатан имтиёзли эмас, балки уларнинг ҳаммаси ҳазрати Усмон (р.а.)га мансубдир.

Венгер шарқшунос олим Арминия Вамбери 1863 йилда дарвеш бўлиб Марказий Осиёда сайёҳлик қилган. У Самарқандда Амир Темур мақбараси ўртасидаги баландликда кийик терисига ёзилган катта Қуръонни кўрганига гувоҳлик қилган. “Мен кўп ишончли одамлардан эшитганман, – деб ёзади у, – бу ўша иккинчи халифа ёздирган нусхаси. Бу муқаддас нарсани машҳур саркарда Темур Бурсадаги турк султони Боязид ғазнасидан олиб келган”.

1868 йилда чор қўшини аскарлари Самарқандга кирганида Усмон Қуръони “Хожа Аҳрор” масжидида сақланаётган эди. Масжидда зиёратчилар Муқаддас китобга сажда қилишар ва ундан оқ фотиҳа розилик сўрашарди. Байрам кунлари китобни масжиддан олиб чиқиб халққа кўрсатишар эди.

Ҳарбий округ бошлиғи генерал Абрамов ўзга ишлари қатори қадимий ноёб Қуръон билан ҳам қизиқиб қолади. Эндиликда қайси ҳолатда Усмоний Қуръони масжиддан ташқарига чиққанлигини ўрганиш қийин бўлади. Қандай бўлмасинки, ноёб китоб юз рубль эвазига Абрамов қўлига тушади. У Қуръонни Тошкентга ўлка генерал-губернатори Кауфманга юборади. Фан ва санъатга ҳомийлик қилувчи Кауфман Қуръонни Санкт-Петербургга жўнатади. У ерда Қуръон Император кутубхонасининг қўлёзма бўлимига жойлаштирилади. Шу вақтдан бошлаб кутубхона Русия мусулмонлари ва хориждан келадиган меҳмонларнинг зиёрат қилувчи жойига айланиб қолади. Шундай қилиб, бир неча асрдан кейин исломнинг муқаддас китоби биринчи маротаба мусулмонлар дунёсидан ташқарига чиқиб қолади.

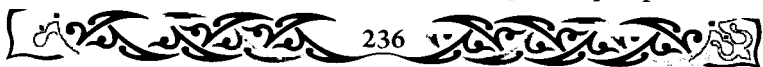
Россия олимлари ноёб китобни батафсил ўрганишларига имконият пайдо бўлади. Рус шарқшуноси А.Ф.Шебунин Усмоний Қуръонни палеография тадқиқоти асосида (қадимги қўлёзмаларнинг хати ва ташқи кўринишларини ўрганувчи фан) муқаддас қўлёзма VIII асрнинг бошларида Ироқ ҳудудида тузилганлигини, матн бир хиллигидан халифа Усмон туздирган рўйхатдан бирига ўхшашини ва Басрага юборилганлигини

тасдиқлади. Тадқиқотнинг натижаси жамоатда Усмоний Қуръонга катта қизиқиш уйғотди. Баъзи бир варақлари суратга олиниб литография усулида босилиб савдога чиқарилди. Баъзи бир тадбиркорлар фойда олиш мақсадида Қуръонни ишлаштиришга ҳаракат қилишди. Масалан, 1895 йилда варақлардан бири икки минг нусхада нашр этилади, 1905 йилда Илёс ибн Аҳмадшоҳ деган кимса фототипия (шиша ёки металл пластинкага туширилган фотосуратдан фойдаланиб китоб босиш) усули билан “Ёсин” сурасини нашр этади. Шу йилда С.Писарев факсимиле (ҳужжат айнан тикланган нусхаси) усули билан Қуръоннинг асосий ҳажмини (68,5×50см) сақлашга ҳаракат қилган ҳолда 50 нусха нашр эттиради, шундан 25 нусхаси 500 рублдан сотилади.

Айтишларича, ҳар бир китоб ўз тақдирига эга. Усмоний Қуръоннинг тақдири бу билан яқунланмаган. 1917 йилда Россияда Октябрь тўнтариши бўлди. Оқибатда ҳокимият Владимир Ленин бошчилигида болшавойлар қўлига ўтди. Дунё пролетариати доҳийси, худосиз эди. Табиийки, у диний китобларнинг муқаддаслигига ишонмасди. Лекин у яхши сиёсатчи эди, Қуръонни мусулмонларга қайтариб берса, сиёсий жиҳатдан фойдали эканига ақли етарди. Петроград миллий округида бўлиб ўтган Ўлка мусулмонлар курултойи 14 декабрь 1917 йилда миллатлар ишлари бўйича Халқ Комиссариатига қуйидаги мактуб билан мурожаат этади: “Усмоний Қуръон бутун дунё мусулмонларининг муқаддас бойлиги, шунинг учун у мусулмонлар қўлида бўлиши лозим. Бутун Русия мусулмонлари шуни талаб этмоқдалар”. Халқ Комиссарлари Кенгаши 1917 йил 19 декабрда “Зудлик билан қайтарилсин” деган қарор чиқаради ва таълим ишлари халқ комиссари А. Луначарскийга топширади. Бебаҳо қўлёзма Уфа шаҳрига келтирилиб, руҳонийларга топширилади. Шу вақтда Россия мусулмонлари Диний идораси Уфада жойлашган эди. Шундай қилиб табаррук китоб тарихий жойи – Туркистонга қайтиши тобора яқинлашарди Бунга Туркистон ўлкасининг жамоат ва диний арбоблари эришди.

* * *

Ўзбекистон халқлари тарихи музейида ўттиз йил раҳбарлик қилган, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, тарих фанлари доктори Нафиса Содиқова Усманий Қуръонни Туркистон Республикасига қайтарилишини шундай таърифлайди: “Музейлар, қадимги замон ёдгорликларини, санъат ва табиатни муҳофаза этиш” Туркистон қўмитаси 1922 йил 8 февраль ва 15 мартдаги қарорлари билан РСФСРнинг миллатлар ишлари бўйича Халқ Комиссариатига Туркистон Республикасига Қуръонни қайтарилиши тўғрисида мурожаат этади. ВЦИК Усманий Қуръонни туркистонликларга қайтарилиши тўғрисида қарор чиқаради. Тошкентдан С.Қосимхўжаев ва руҳонийлардан уч вакил махсус комиссия таркибида Уфага боришади. Улар Қуръонни қуроланган қўриқчилар билан махсус вагонда олиб келиб “Хўжа Аҳрор” масжидида жойлашган Сирдарё диний бошқармасига 1923 йил 18 августда актга биноан топширишади. Кейинчалик Қуръон Эски шаҳар музейига келтирилиб, темир сандиқда сақланади. 1926 йилнинг январь ойида Эски шаҳар музейи Биринчи ўзбек музейига қайта ўзгариши билан Қуръон махсус жиҳозланган хонада тарихий ёдгорлик сифатида кўргазмага қўйилган.

1943 йилда Ўзбекистон Фанлар академияси ташкил топиб, унинг таркибида Ўзбекистон халқлари тарихи музейи ташкил этилди. Янги музейга Усманий Қуръон топширилди.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний идораси таъсис топиши муносабати билан 1943 йилда чақирилган қурултойга Мусҳафи шариф олиб келинди ва зиёрат маросими уюштирилди. Иккинчи марта унинг зиёратига 1948 йилда мазкур идоранинг иккинчи қурултойи муносабати билан муваффақ бўлинди.

Ҳижрий биринчи асрда ёздирилган Усманий Қуръони қадимги араб ёзуви ёдгорлигига мансуб бўлгани учун у бебаҳодир. Шунинг учун ҳам музейда уни авайлаб сақлашга барча шарт-шароитлар мавжуд”.

Қуръон қанча жойларга бориб келган бўлса ҳам, унинг мрамар таглиги доимо бир жойда, яъни Самарқандда Бибиҳоним масжидида турган. Уни ҳам кўчиришга ҳаракат қилишган, лекин огирлиги туфайли жойида қолаверган.

Мусҳаф 1989 йилга қадар Тошкентда тарих музейида сақланиб келган. Шу йили Ўзбекистон ҳукуматининг махсус қарори билан у Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний идораси тасарруфига топширилди. Уни “Мўйи Муборак” мадрасасида кутубхонанинг махсус хонасида сақлаб келинди.

2007 йилда Ҳазрати Имом майдонида таъмирлаш ишлари бошланганда “Мўйи Муборак” мадрасанинг биноси ҳам таъмирланди ва махсус жиҳозланди. Таъмирланган бинода “Қуръон” музейи очилди. Бугунги кунда ноёб ёдгорликларни сақлаш учун керакли бўлган шарт-шароитлар яратилган бинода Усманий Қуръони ҳамда турли йилларда нашр этилган Қуръон нусхалари сақланмоқда.

Тенги йўқ, ноёб, ислом маданияти ёдгорлигининг тақдири шундай кечди. Исломнинг муқаддас китоби бугунги кунда ҳам бутун оламдаги тадқиқотчиларни, диндорларни ва сайёҳларни ўзига жалб қилиб келмоқда.

7.2. Шўролар даврида Қуръони каримнинг кўп минг нусхада нашр этилиши

Бундан ўн тўрт аср илгари Аллоҳ таоло инсониятга охириги муқаддас Китоб – тўғри, ҳақ йўлга бошловчи Қуръони каримни туширди ва одамларни унга амал қилиб, Аллоҳнинг амрларига итоат этиб, икки дунё саодатига эришишга чақирди. “Қалам” сураси 52-ояти мазмуни бундай: “Ҳолбуки, у (Қуръон барча) оламлар учун эслатмадир”.

Аллоҳ таоло бу ояти каримада Қуръони карим барча замонлар ва барча халқлар учун – Қиёмат кунигача охириги илоҳий, ўзгармас Китоб бўлиб қолиши хабарини бермоқда.

1917 йилги октябрь тўнтаришигача ҳам Қуръон бир неча марта нашр этилган. Масалан, насх хатининг бухороча шаклида

кўчирилган Бухоро нашрини айтиш мумкин. Қуръонни 1913 йили Тошкентда таниқли хаттот Мирзо Ҳошим Хўжандий ҳам насх хатида кўчирган эди.

Анъанага кўра, турли мусулмон, энг аввало, араб мамлакатларидан Қуръони карим нусхалари минтақамизга кўп кириб келар эди. Аммо муқаддас Китобга эҳтиёж ҳам ҳамиша ортиб борган. Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси ташкил этилган илк кунларданоқ унинг муфтияти асосий саъй-ҳаракатларини муқаддас Ислом динимизни ёйиш ишига қаратди.

Шайх Эшон Бобохоннинг энг муносиб, илк хизматларидан бири бутун дунё мусулмонларининг муқаддас Китоби – Қуръони каримни нашр этириш бўлган эди. Шунини ҳисобга олиб, диний бошқарма Қуръони каримни кўп минг нусхада кўпайтириш – нашр этиш учун ҳаракат бошлади ва доимий комиссия тузди. Комиссия Қуръони каримнинг 1908 йили Қозонда босилган нусхасини янги нашр учун асос қилиб олди. Қуръони карим 1957 йили Шайх Зиёуддинхон ибн Эшон Бобохон раҳбарлигида Тошкент босмаҳоналаридан бирида чоп этилди. Шундай қилиб, Қуръонни кўп минг нусхада нашр этиш йўлида илк амалий қадам қўйилди.

Бу ажойиб воқеани мусулмонлар катта қувонч билан қарши олишди. Қуръони карим нусхалари босмаҳонадан олиниши биланоқ асосан масжидлар орқали шод-хуррамлик, кўтаринкилик руҳида минтақанинг турли ҳудудларига тарқатилди.

1960 йили Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасида Қуръони каримни яна нашр этишга киришилди. Бу сафар 1924 йили Қоҳирада босилган нусха асос қилиб олинди. Дастлаб бир неча нусхаси Ал-Азҳар дорулфунунига юборилди. У ерда янги нашрни таниқли уламолар, шайхлар ва Қуръони карим бўйича қўмита мутахассислари текшириб чиқишди. Қуръони каримнинг бу икки нашри ҳам минтақа мусулмонлари диний ҳаётида катта воқеа бўлди.

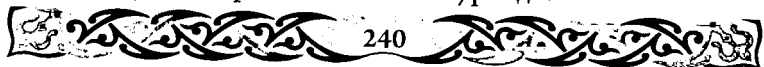

Қуръони каримнинг учинчи нашри 1968 йили амалга оширилди. Диний бошқарма бу гал 1913 йили Тошкентда босилган нухани асос қилиб олди. Ноаниқлик ва хатоларга йўл қўймаслик учун Тошкент, Қўқон ва Андижоннинг энг обрўли уламолари, Қуръон ҳофизларидан иборат махсус таҳрир ҳайъати тузилди. Ҳайъат аъзолари бир неча ой мобайнида илоҳий матнни синчиклаб текшириб чиқди. Шундан сўнггина Қуръон катта ва кичик ўлчамларда босила бошланди. Собиқ совет мамлакатада Қуръоннинг охирги – еттинчи нашри 1985 йили Қозон шаҳрида амалга оширилган. Диндорлар орасида муқаддас Қуръони каримнинг нашр этиб тарқатилиши, уларни тўғри йўлда тарбиялаш, қалбларида ҳақиқий исломий эътиқодни мустаҳкамлашда беқиёс аҳамият касб этди.

7.3. Қуръони карим тўғрисида жаҳондаги таниқли олимларнинг фикрлари

“Қуръони карим мўъжизалари” китоби муаллифи айтадики, бугун ер юзида кузатилаётган зўравонликлар, азоб-уқубатлар, тартибсизликлар барчаси динсизликнинг гоъвий ҳукмронлигидан келиб чиқмоқда. Бу асоратдан қутулишнинг бирдан-бир йўли динсизлик устидан гоъвий ва илмий ғалаба қозониш, ҳар бир киши яхши англаши учун дин ҳақиқатларини тўғри тушунтиришдир.

Қуръони каримнинг бетакрор тили ва услуби ҳар бир инсон учун тушунарли, қабул қилиниши осон. Қуръон ўтмишда ўтган халқларга ҳам, ҳозир ер юзида яшаётган одамларга ҳам бирдай тушунарлидир. Қуръони каримнинг бетакрор услуби, унда яширинган олий ҳикматлар, чуқур ахлоқий-маънавий амр-насихатлар, чексиз эзгу билимлар, илмий мўъжизалар, ижтимоий, сиёсий ва диний меъёрлар баёни, шундай улкан маънода ҳеч қандай номувофиқлик йўқлиги, бизнинг онг-тушунчамиз қабул қила оладиган билимлар – буларнинг бари Қуръони карим чиндан ҳам Аллоҳ таолонинг Сўзи эканини асло рад этиб бўлмас даражада исботлаб турибди.

Қуръон одамларга илм-фаннинг барча соҳалари – фалакиёт ва физика, тиббиёт ва кимё, тарих ва биология, инсоннинг яратилишидан тортиб еру осмонларнинг яратилишигача, атмосферанинг тузилиши ва барча физикавий қонунларнинг уйғунлиги борасида ҳам билимлар тухфа этди. Қуръон одамларга илгари улар тасаввур ҳам қилолмаган нарсалар ҳақида хабар берди. Аллоҳ таоло инсонга яратилиши ҳақиқатини билдиришни ирода этгани дунё тарихида улуг бир маданий юксалишни бошлаб берди. Ислом оламининг улкан ютуқлари билан Европа тамаддунига пойдевор қўйилди. Қуръони каримда билдирилган илм-ҳикматларнинг бетакрор ва буюклиги қандайдир даражада яқин ўтмишда, илм-фан тараққиёти сабабли бизга ойдинлаша бошлади, бу жароён бугунги кунда ҳам давом этмоқда.

Илм-фан ҳаёт ҳақиқатини қанчалик чуқур ўргангани сари Қуръони каримнинг олий ҳикматлари шунчалар ёрқин ва ҳайратланарли даражада очилиб бораётир. Еру осмонлар яратилишининг илгари инсон англаёлмаган илоҳий сирлари бир-бир очилмоқда.

Қуръони каримнинг илоҳий моҳияти, унинг одамларга таъсир қилиш қуввати ҳақида дунёга машҳур олимлардан **Жон Нейш** ўзининг “Қуръон мўъжизалари” китобида бундай дейди: “Қуръон (араб тилида) тиловати гўзаллиги ва хуш ёқиши билан ҳар қандай тингловчининг қалбини титратиб юборади, ҳайратга солади. Қуръоннинг бетакрор баён услуби, аксар қофияли матни чуқур-чуқур маъноларга бой, сўзма-сўз таржима қилиш жуда қийин бўлган, қисқа-лўнда жумлалар тенгсиз таъсир қувватига эгадир”.

Кейт А.Мур, тўқималар биологияси ва анатомия профессори, дунёга машҳур эмбриолог, Торонто университети (Канада): “Кейинги тўрт йил ичида Қуръони карим оятлари ва ҳадисларни синчковлик билан ўрганиш натижасида биз она қорнида ҳомила ривожланишининг бир неча босқичини билиб

олдик. Қуръони карим бу илмий ҳақиқатдан милодий VII асрда хабар бергани бизни ҳайратга солди. Чунки у даврда ҳали илм-фан шаклланмаган эди.

Қуръони каримнинг она қорнида ҳомила ривожланиши ҳақида хабар берилган оятларини одамларга тушунтириб, шарҳлаб бериш менга беқиёс завқ бағишлайди. Ишончим комил, бу оятлар Пайғамбаримизга (с. а. в.) Аллоҳнинг ваҳийи билан туширилган. Шу боис бу билимларни орадан неча асрлар ўтиб илм-фан исботламоқда. Бу ҳол Муҳаммад (с. а. в.) Аллоҳ таолонинг ҳақ пайғамбари эканларига далолат қилади”.

Алфред Кронер, геология профессори, Майнк университети (Германия): “Қуръони каримнинг Ер, унинг тузилиши, пайдо бўлиши ҳақидаги, умуман, илм-фаннинг у ёки бу соҳаси билан боғлиқ муборак оятларини умумлаштириб тафаккур қилинса, бу оятларда берилаётган хабар ва маълумотлар фавқулодда аниқ-пухта экани ойдинлашади. Уларнинг бари замонавий илмий кашфиётлар билан тасдиқланяпти. Ислом ёйила бошлаган илк даврларда ҳаётнинг пайдо бўлиши ҳақидаги илмий хулосалар мутлақо йўқ эди. Бу ҳол Қуръони карим Муҳаммад пайғамбаримизга (с. а. в.) илоҳий ваҳий билан туширилган мўъжиза Китоб эканини кўрсатади”.

Ёшихиде Козан, профессор, Токио расадхонаси директори (Япония): “Қуръони карим менга жуда кучли таъсир қилди. Чунки мен бу Китобда жуда тўғри астрономик ҳақиқатларни кўрдим. Бу ҳақиқатлар галактиканинг жуда кичик бир қисмини ўрганувчи бизга ўхшаган астрономларга кучли таъсир қилиши табиий. Биз бор куч-ғайратимизни сарфласак ҳам, ана шу миттигина ҳудудни тўла ўргана олмаймиз. Бутун галактика ҳақида эса аниқ фикр юритолмаслигимиз тайин. Қуръони каримни ўқиб, оятлар маъносини тафаккур қилиб, саволларимга жавоб олиб, мен коинотга доир янги тадқиқотларим йўналишини белгилайман”.

Морис Букай, тиббиёт академиги, Париж университети (Франция). “Қуръон ва замонавий фан” китобидан: “Агар мен

Қуръони каримни илгарироқ билганимда эди, кўр-кўрона илмий хулоса ахтариб юрмасдим, менда йўл кўрсатувчи нур бўлар эди”.

Жак Ив Кусто, оламга машҳур денгизчи олим: “1962 йили Бобул Мандуб қўлтиғида Қизил денгиз билан Ҳинд уммони сувлари бир-бирига аралашиб кетмаслиги маълум бўлди. Шундан сўнг биз Атлантика уммони билан Ўрта Ер денгизи сувлари аралашиб кетадими-йўқми, шуни аниқлашга киришдик. Олдин Ўрта Ер денгизи сувининг шўрлиги, қаттиқлиги, унда нималар яшашини ўргандик. Атлантика уммонида ҳам худди шундай қилдик. Бу икки ҳавзанинг сувлари Жабали Торик (Гибралтар) бўғозида учрашади. Мантиқан олинса, бу икки хил сув минг йиллардан буён бир-бири билан аралашиб, уларнинг шўрлиги, қаттиқлиги бир хил, ҳеч бўлмаса, бир-бирига яқин бўлиши керак эди. Аммо тадқиқотлар шуни кўрсатдики, улар учрашган жойларда ҳам ҳар бирининг таркиби сақланиб қолган. Бошқача айтсак, сувдаги кўринмас мўъжизавий парда уларни бир-биридан ажратиб туради. Мен бу ҳақда профессор Морис Букайга айтган эдим, у “Бу ҳодиса ҳақида ўн тўрт аср аввал нозил бўлган Қуръони карим оятларида очиқ-ойдин хабар берилган”ини айтди. Шунда мен Қуръон Аллоҳнинг сўзи эканига ишондим. Ягона Парвардигорнинг ҳақ дини Исломи қабул қилдим. Мусулмонлигим туфайли Аллоҳ қалбимга маънавий қувват берди. Шу боис ўғлим вафот этганида мусибатни сабр билан енгиб ўтолдим”.

Сайфиддин Дирк Валтер Мосиг, (Германия): “Мен барча динларнинг китобларини ўқиганман. Аммо Қуръони каримда кўрган-топганларимни – мукамалликни уларнинг ҳеч бирида топа олмадим. Қуръони карим оятларини ёрқин куёш дейдиган бўлсак, мен ўқиган бошқа китоблар унинг олдида милтираган шамчалик ҳам нур сочолмайди. Тафаккур ва билимга очик покиза қалб, соф ақлга эга бўлган одам албатта Исломи йўлини танлашига ишонаман”.

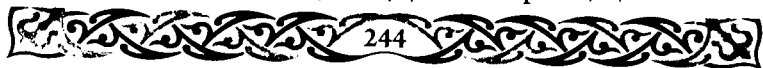

7.4. Қуръони каримни билиш – дунё халқлари иттифоқлигининг кафолатидир

2007 йилнинг ноябрь ойида Москва шаҳрида III Бутунроссия мусулмонларининг анжумани бўлиб ўтди. Мен янги ташкил этилган “Муфтий Бобохоновлар жамғарма”си раиси сифатида таклиф этилган эдим. Жамғарманинг таъсисчилари Нижний Новгород вилояти мусулмонлари Диний идораси раиси Умар ҳазрат Идрисов ва шу вилоят Ислом институтининг ректори Дамир ҳазрат Муҳетдинов Россия Муфтийлар Кенгаши қўллаб-қувватлаган янги Жамғармани анжуман қатнашчиларига таништиришди. Менга сўз берилди. Танаффусда менинг олдimgа бир одам келиб ўзини таништирди. У “Пора понимать Коран” (“Қуръонни тушуниш вақти келди”)номли китобнинг муаллифи Юрий Михайлов экан. Миннатдорлик билдириб китобни қабул қилдим. Китоб билан танишдим. Муаллиф православ маданияти, урф-одати асосида шаклланишига қарамасдан Ислом динининг чуқур асосларини ўрганиб англашга ҳаракат қилганлиги мени таажжублантирди ва хурсанд этди. Муаллиф, Исломни можаро чиқармайдиган, тинчликпарвар, раҳмдил, кечиримли бўлишга, ғайридин вакилларига нисбатан ҳурмат билан қарашга чақирадиган дин эканлигини кўрсата олибди. Шу билан бирга у китобхонга “цивилизациялар тўқнашуви” ижтимоий-сиёсий тузум идеологиясининг ифодачиси Саммюэл Хантингтон ва унга ўхшаш ҳийла-найранг ишлатаётган сиёсатшунослардан, ҳамда дунёда рўй бераётган фитналарга нотўғри баҳо беришдан эҳтиёт бўлишни тавсия этади. Ҳозирги кунда Россиядаги имомларни, мулаларни ва диндорларни диний билим даражаси муаллифни чуқур безовта этаётганлигини билдиради. Мусулмонларнинг билим даражаси қанчалик юқори бўлса, шунчалик улар кучли бўладилар, инсоният ҳам тинч бўлади, деб ёзади муаллиф.

Юрий Михайлов китобини ўқиб, унга нисбатан менда катта ҳурмат уйғонди, чунки у ўзини тиришқоқлиги билан

Қуръон маъносини англаб, унинг мазмунига етиб у орқали мусулмонларни тушунишга ҳаракат қилоқда ва бошқаларни ҳам даъват этмоқда.

Китобнинг чиқишида ва кенг китобхонлар доирасига таништиришда Россия Фанлар академиясининг Шарқшунослик институти қошидаги Араб ва Ислом тадқиқотлар Маркази раҳбари В.В.Наумкин ва машҳур дипломат, Фавқулодда ва Мухтор элчи В.В.Поповларнинг хизмати катта. Оламда динларнинг моҳиятини тўғри тушунувчи ва талқин этувчи яхши фикрли, мустаҳкам иродали, халқларни бир-бири билан дўстлаштирадиган инсонларни сони ортиб боришини Яратган Оллоҳдан сўраб қоламан. Дунё халқлари орасида бундай инсонлар ўз билими ва бой ҳаётий тажрибасини маърифат йўлида ишлатсалар, ҳозирги кунда содир этилаётган турли хил гаразли хуруж ва ҳамлалардан, тухмат ва бўхтонлардан озод бўлардилар, деган умиддаман. Халқлар бир-бирини яқиндан билишига, диндорлар бир-бирини тўғри тушунишига хизмат қилиш бу мардонатор ҳаракатдир.

Ўтган асрларда Қуръон дунё халқларининг кўп тилларига таржима этилган. Биринчи марта 1143 йилда лотин тилига таржима этилган. Фақат инглиз тилида 108 марта таржима варианти бўлган. Қуръон маъносини таржима этиш, бу таржимоннинг ўзигагина хос бўлган ҳаракати, у қандай тушуниб қанчалик таржима тилига моҳирлик билан ағдаришига боғлиқ, шундай бўлса ҳам у асосий Қуръон бўлолмайди.

Ю.Михайлов китоби ислом динининг асосий хусусиятлари моҳияти ҳақида билим ва тасаввурини кенгайтирмоқчи бўлган сиёсатчилар, сиёсатшунослар ва давлат хизматчиларига йўлланганлиги қувончлидир. Китоб ўқув қўлланма сифатида ижтимоий мактабларнинг юқори синф ўқувчилари ва диний ўқув юртлари талабаларига ҳам мўлжалланган.

7.5. ЭЪТИҚОД БИЗЛАРНИ БИРЛАШТИРИШИ КЕРАК. ДУНЁ ХАЛҚЛАРИ БИРГАЛИҚДА ТИНЧЛИҚДА ЯШАШЛАРИ МУМКИН

*Жаҳон ҳамжамияти билан ҳамкор бўлиб яшашни,
барча узоқ ва яқин қўшилариимиз билан дўстлик ва
ўзаро манфаатли алоқаларни янада мустаҳкамлашни
биз ҳаммиша энг долзарб вазифа деб билганмиз ва бундай
сиёсатни албатта изчил давом эттирамиз.*

Ислом Каримов

МУСУЛМОНЛАР БИЛАН МУНОСАБАТЛАРДА ЯНГИ САҲИФА ОЧАЙЛИК

АҚШ Президенти Барак Ҳусейн Обамани Коҳирада Ал-Азҳар университетидаги нутқи:

– Катта раҳмат. Хайрли кун. Кўҳна ва ҳаммиша навқирон Қоҳирани зиёрат қилиш ва икки мўътабар муассасанинг меҳмони бўлиш мен учун катта шарафдир. Минг йилдан кўпроқ давр мобайнида Ал-Азҳар ислом таълимининг маёғи бўлиб келмоқда, Қоҳира университети эса бир асрдан зиёд вақт давомида Миср тараққиёти учун манба бўлиб хизмат қилмоқда. Биргалиқда, сиз анъана ва тараққиёт орасидаги уйғунликни намоён этасиз. Мен сизнинг ва Миср халқининг меҳмондўстлигидан миннатдорман. Шунингдек, сизга Америка халқининг эзгу нияти ва мамлакатимдаги мусулмонларнинг саломини етказишдан фахрланаман: Ассалому алайкум. (Олқишлар)

Бизнинг бу учрашувимиз Америка Қўшма Штатлари ва дунё мусулмонлари орасида кучли зиддият юзага келган бир пайтда бўлиб ўтмоқда. Бу зиддиятнинг илдизи жорий сиёсий муноқашаларга боғлиқ бўлмаган тарихий жараёнларга бориб тақалади. Ислом ва Ғарб орасидаги муносабатлар асрлар давомида ҳамжиҳатлик ва ҳамкорлик руҳида олиб борилган, бироқ шу билан бирга можаролар ва диний урушлардан холи бўлмаган. Яқин тарихда бундай зиддиятнинг кучайишига

кўплаб мусулмонларни ўз ҳуқуқлари ва имкониятлардан маҳрум қилган мустамлакачилик ҳамда аксарият аҳолиси мусулмон бўлган мамлакатларнинг орзу-умидларини инобатга олмай, уларга нисбатан кўпинча пиёда сифатида қаралган “совуқ уруш” сабаб бўлган. Бундан ташқари, модернизация ва глобализация сабабли юз берган туб ўзгаришлар туфайли, кўплаб мусулмонлар Ғарбнинг ислом анъаналарига адовати бор, деган хулоса қилишларига олиб келган.

Зўравон экстремистлар ушбу зиддиятдан фойдаланиб, мусулмонларнинг кичик, аммо қўли узун гуруҳини жалб этдилар. 2001 йил 11 сентябрдаги хуружлар ва бу экстремистларнинг тинч аҳолига қарши зўравонлик қўллашга бўлган саъй-ҳаракатлари менинг юртимдаги баъзи инсонларнинг ислом нафақат Америка ва ғарб давлатларига, балки инсон ҳуқуқларига нисбатан ҳам адовати бор экан, деган хулоса қилишларига олиб келди. Буларнинг бари кўрқув ва ишончсизлик ҳиссини оширди.

Токи бизнинг муносабатларимиз тафовутларимиз асосида белгиланар экан, биз тинчлик ўрнига нафрат уруғини экаётганлар ва барча халқларимиз адолат ва фаровонликка эришишлари учун ёрдам бера оладиган ҳамкорлик ўрнига можароларни илгари сураётганлар тегирмонига сув қуюётган бўламиз. Бу шубҳалар ва нифоқлар чарҳини тўхтатиш лозим.

Мен бу ерга, Қоҳирага, Қўшма Штатлар ва бутун дунё мусулмонлари орасида муштарак манфаатлар ва ўзаро ҳурмат асосида, шунингдек, Америка ва ислом бир-бирини инкор қилмас ва шунинг учун уларнинг рақобат қилишларига эҳтиёж йўқ, деган ҳақиқатга асосланган янги саҳифа очиш илнжида келдим. Ҳолбуки, рақобат ўрнига уларда умумий мақсадларга интилиш ҳамда адолат ва тараққиёт, бағрикенглик ва барча инсонларга хос қадр-қиммат каби муштарак тамойиллар мавжуд.

Шу билан бирга ўзгаришлар бир кечада содир бўлмаслигини яхши англайман. Бу нутқ қанчалик реклама қилинганини биламан, бироқ биргина нутқ билан йиллар давом этган ишончсизликка барҳам бериб бўлмайди, бундан ташқари

менга ажратилган вақт ичида бугунги ҳолатга олиб келган барча мураккаб саволларга жавоб бера олмайман. Лекин аминманки, олға юриш учун биз қалбимиздаги гапларни бир-биримизга очикчасига айтишимиз лозим, ҳолбуки бу гаплар фақат ёпиқ эшиклар ортида кўп айтилади. Бир-биримизни тинглашга интилишимиз керак, бир-биримиздан ўрганишимиз керак, бир-биримизни ҳурмат қилишимиз ва умумий негиз топишимиз керак. Қуръони каримда айтилганидек, “Аллоҳдан қўрқингиз ва доим рост гапни сўзланг”. (*Олқишлар*) Бугун мен айнан шу ишни қилишга ҳаракат қиляпман, яъни олдимиздаги вазифаларнинг мураккаблигини англаган ҳолда, бизларни бирлаштирувчи умумбашар манфаатлар бизни бўлувчи омиллардан кўра мустаҳкамроқ эканлигини аниқ билган ҳолда, баҳоли қудрат ҳақиқатни гапиришга ҳаракат қиляпман.

Зеро, қисман ушбу қатъий ишонч ўз шахсий тажрибамга асосланган. Мен масиҳийман, аммо менинг отам мусулмонларга мансуб кениялик оилада туғилган. Болалигимда мен бир неча йил Индонезияда яшадим ва эрта тонгда ҳамда кеч оқшомда азон овозини эшитардим. Ёшлик чоғимда мен Чикагода ишлаганман, у ердаги кўплаб инсонлар ислом динида ўзлари учун қадр-қиммат ва осойишталикни топганлар.

Тарихга қизиққан инсон сифатида мен цивилизация ислом олдида қанчалик қарздор эканлигини ҳам биламан. Айнан ислом, Ал-Азҳар каби жойларда, асрлар давомида илм нурини таратиб келди ва Европадаги Тикланиш ва Маърифатга йўл очди. Мусулмон жамиятларининг илғорлик руҳи – (*Олқишлар*) – мусулмон жамиятларининг илғорлик руҳи туфайли алгебра тартиб-қоидалари, магнитли компас ва навигация ускуналари, ёзув маҳорати ва нашриётга эга бўлдик, касалликлар тарқалиши ва уларни даволаш йўллари ҳақида тушунча ҳосил қилдик. Ислом тамаддуни бизга улуғвор аркалар ва баланд миноралар, вақт ҳукмига бўйсунмайдиган шеърият ва жозибали мусиқа, ҳусни хаттотлик ва ҳузур-ҳаловат ила тафаккур қилиш имконларини берди. Тарих давомида ислом сўз ва амал билан

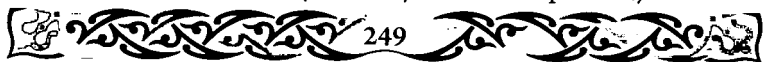

диний бағрикенглик ва ирқий тенглик имкониятларини намоёиш этди. (Олқишлар)

Мен яна биламанки, ислом доим Америка тарихининг бир қисми бўлган. Менинг Ваганимни расман эътироф этган илк давлат Марокаш бўлган. 1796 йили Триполи битимига имзо чекар экан, бизнинг иккинчи президентимиз Жон Адамс шундай деб ёзган эди: “Қўшма Штатлар табиатига мусулмонларнинг қонуни, дини ёки осойишталигига хусумат билан ёндашиш хос эмас” ва “диний қарашлардан келиб чиққан ҳеч бир сабаб икки мамлакатларимиз орасидаги муносабатлардаги уйғунликка асло путур етказмагай”. Мамлакатимизга асос солиниши биланок, америкалик мусулмонлар унинг ривожига кўп ҳисса қўшдилар. Улар жанг-жадалларимизда қатнашдилар, ҳукуматимизда хизмат қилдилар, фуқаролик ҳуқуқлари учун кураш олиб бордилар, тадбиркорлик билан шугулландилар, университетларимизда дарс бердилар, спорт саҳнасида зафар чўққиларига эришдилар, Нобел совриндорлари бўлдилар, бизнинг энг баланд биномизни барпо этдилар ва Олимпия гулханини ёқдилар. Асрлар давомида шундай бўлган ва бу ҳақиқат яқинда Конгрессга илк америкалик мусулмоннинг сайланиши билан намоёиш этилди. У бизнинг Конституцияни ҳимоя қилиш қасамёдини келтириш учун, мамлакатга асос солган аждодларимиздан бири – Томас Жефферсоннинг шахсий кутубхонасида сақланган Куръони каримдан фойдаланди. (Олқишлар)

Ислом дастлаб нозил бўлган ушбу минтақага келишдан аввал, мен бу динни уч қитъада ўз кўзим билан кўрганман. У ҳақида билганларим шундан далолат берадики, Америка ва ислом орасидаги ҳамкорлик, ислом нимани намоён этмаслигига эмас, балки у аслида намоён этадиган ҳолларга асосланиши керак. Қўшма Штатлар Президенти сифатида, қаерда исломга нисбатан салбий сохта тасаввурлар пайдо бўлса, уларга қарши курашишни мен ўзимнинг вазифаларимдан бири деб ҳисоблайман. (Олқишлар)

Бироқ айни шу ёндашув мусулмонлар томонидан ҳам Америкага нисбатан бўлган муносабатларида қўлланиши

лозим. (Олқишлар) Мусулмонлар ўзлари ҳақидаги нотўғри тасаввурлар доирасига сиғмаганлари каби, Америка ҳақида ҳам фақат ўз манфаатини ўйлайдиган империя сифатида салбий тасаввур ҳосил қилиш муносиб эмас. Қўшма Штатлар дунёда мавжуд бўлган энг муҳим тараққиёт манбаларидан бири бўлган. Менинг Ватаним империяга қарши кўтарилган инқилоб жараёнида вужудга келган. Биз барча инсонлар тенг яратилган, деган олий қадриятни ўзимизга асос қилиб олганмиз ва биз асрлар давомида қон тўкиб, ўз сарҳадларимиз чегарасида ва дунё бўйлаб ушбу сўзларни маъно билан тўлдиришга кураш олиб борганмиз.

Биз дунёнинг ҳар бир бурчагини намоён этувчи барча маданиятлар таъсири остида шаклландик ва оддий тамойил: **E pluribus unum**: “Турлиликда – бирдамлик” деган тамойилга содиқмиз.

Барак Ҳусейн Обама исми афро-америкалик президент бўла олганига қанчалик кўп эътибор қаратилган эди. (Олқишлар) Аммо менинг ҳаётим қиссаси у қадар ноёб эмас. Гарчи катта имкониятлар ҳақидаги орзу ҳамма америкалик учун рўёбга чиқмаса-да, ушбу орзуда жо бўлган ваъда соҳилларимизга қадам босган ҳар бир инсон учун ўз кучини сақлаб қолади, жумладан, мамлакатимизда умргузаронлик қилаётган салкам етти миллион америкалик мусулмонлар учун ҳам. Кези келганда шуни айтиш мумкинки, даромад бобида ва таълим даражаси бўйича америкалик мусулмонлар Америка аҳолисининг ўртача кўрсаткичларидан юқоридир. (Олқишлар)

Бундан ташқари, Америкада эркинлик диний эътиқод эркинлигидан ажралмас тушунчадир. Шу боис федерациямизнинг ҳар бир штатида масжид фаолият юритади, ҳаммаси бўлиб эса мамлакатимиз ҳудудида 1200 та масжид бор. Шунинг учун Қўшма Штатлар ҳукумати, хотин-қизларнинг ҳижоб кийиш ҳуқуқини ҳимоя қилиш ҳамда бу ҳуқуқни инкор этганларни жазолаш учун маҳкамага мурожаат этган. (Олқишлар)

Ислом – Американинг бир қисмидир ва бу борада ҳеч кимда шубҳа бўлмаслиги керак. Аминманки, Америка қалбига қуйидаги ҳақиқат жо бўлган: ирқи, дини ёки мартабасидан қатъи назар, тинчлик ва хавфсизлик, таълим ва муносиб меҳнат, оиламизга, жамиятимизга ва Парвардигоримизга бўлган муҳаббат каби муштарак мақсадларга интилиш барчамизга хосдир. Буларнинг бари бизларни бирлаштиради. Инсониятнинг умиди ҳам шундадир.

Табийки, умумбашар қадриятларни эътироф этиш билан вазиғамиз чекланмайди. Аслида бу фақат бошланишидир. Халқларимиз эҳтиёжларини қониқтириш учун сўзларнинг ўзи етарли эмас. Келаси йилларда биз қатъий чораларни амалга оширмоғимиз лозим. Дунё халқлари олдида муштарак муаммолар тургани, уларни ҳал эта олмасак, барчамиз жабр кўришимизни тушунган ҳолда ҳаракат қилишимиз лозим.

Яқинда бошимиздан кечирган тажрибадан биламизки, агар бир мамлакатда молиявий тизим заифлашса, ҳар ерда одамлар фаровонлиги оқсайди. Агар бир кишига грипнинг янги тури юқса, барча учун хасталаниш таҳликаси пайдо бўлади. Агар бир давлатда ядро қуроли устида иш кетаётган бўлса, барча мамлакатлар учун ядровий ҳужум таҳликаси ошади. Жангари экстремистлар бирор бир доводда ҳукм ўрнатсалар, уммон ортидагилар ҳам таҳдид остида бўладилар. Босния ва Дарфурда минглаб одамларнинг қатлиоми барчамизнинг виждонимиздаги доғдир. (Олқишлар) XXI асда бир сайёрада биргаликда яшаш дегани мана шудир. Биз, инсонлар, бир-биримизнинг олдимизда айна шундай масъулиятга эгамиз.

Бундай масъулиятни зиммага олиш осон эмас. Инсоният тарихида миллатлар ва қабилалар ҳамда динлар томонидан ўз манфаатлари йўлида бошқаларни тобе қилиб олиш ҳақида кўплаб ҳоллар қайд этилган. Лекин бу янги даврда бу каби хатти-ҳаракатлар мағлубиятга дучор бўлади. Бир-биримизга боғлиқлигимизни ҳисобга олсак, бир миллат ёки бир гуруҳни бошқалардан устун кўядиган ҳар қандай дунё тартиби охир-

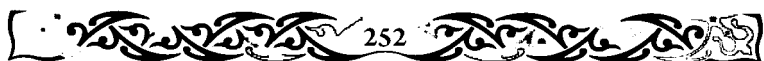

оқибатда барибир қулайди. Ўтмиш ҳақида фикримиз қандай бўлишидан қатъи назар, биз ўтмишнинг маҳбусига айланиб қолмаслигимиз даркор. Бизнинг муаммоларимизга ечимни ўзаро ҳамкорлик билан топиш керак; бизнинг тараққиётимиз биргаликда баҳам кўрилиши шарт. (Олқишлар)

Бу биз зиддиятлар келтириб чиқарувчи манбаларга эътибор бермасак ҳам бўлади, дегани эмас. Аксинча, биз бу зиддиятларга тик қарамоғимиз керак. Шундан келиб чиққан ҳолда, охир-оқибат биз биргаликда ҳал қилишимиз зарур бўлган баъзи махсус масалаларни имконим борича аниқ ва раво изҳор қилишга ҳаракат қиламан. Биз ҳал қилишимиз керак бўлган биринчи масала бу зўравон экстремизмнинг ҳар қандай кўринишидир.

Мен Анқарада очиқ айтганман, Америка исломга қарши уруш ҳолатида эмас ва ҳеч қачон бундай ҳолатда бўлмайди. (Олқишлар) Бироқ биз хавфсизлигимизга катта хавф туғдираётган зўравон экстремистларга қарши шафқатсизларча курашамиз, чунки биз ҳамма дин вакиллари рад қилган нарсани, яъни бегуноҳ эркак, аёл ва болаларни ўлдиришни рад қиламиз. Ва менинг Президент сифатидаги энг биринчи вазифам бу Америка халқини ҳимоя қилишдир.

Афғонистондаги ҳолат Американинг мақсадлари ва бизнинг ўзаро ҳамкорликда ишлашимиз керак эканлигини намоён қилади. Мана етти йилдирки АҚШ кенг халқаро кўмак билан “Ал-Қоида” ва “Толибон”га қарши кураш олиб бормоқда. Бизнинг у ерга бориш-бормаслик танловимиз йўқ эди; биз у ерга боришимиз зарурат талаби эди. Биламан, 11 сентябрь воқеаларини савол остига қўядиган ёки ҳатто оқлайдиганлар ҳали ҳам бор. Лекин шуниси аниқки, ўша куни “Ал-Қоида” уч мингга яқин киши ҳаётига зомин бўлди. Қурбонлар орасида америкалик ва кўплаб бошқа мамлакатлардан келган бегуноҳ эркак, аёл ва болалар бўлиб, улар ҳеч кимга озор етказишмаган эди. Шунга қарамай, “Ал-Қоида” бу инсонларни аёвсиз ўлдиришга қарор қилди, хуружлар масъулиятини ўз бўйнига

олди ва ҳозир ҳам кенг миқёсда қотиллик қилишга бўлган ўзининг қатъиятини баён қилмоқда. Улар кўплаб мамлакатларда тармоқларга эгалар ва таъсир доираларини кенгайтиришга ҳаракат қилишмоқда. Булар муҳокама қилинадиган фикрлар эмас, балки ҳал қилиниши керак бўлган далиллардир.

Хулоса қилишда адашмангиз: биз ўз қўшинларимизни Афғонистонда қолдиришни истамаймиз. Биз у ерда ҳарбий базалар яратишга интилмаймиз. Америка учун ўзининг йигит-қизларини йўқотиш жуда оғирдир. Ушбу можарони давом эттириш жуда қиммат ва сиёсий жиҳатдан мушкулдир. Агар Афғонистонда, мана энди Покистонда ҳам, имкон борича кўпроқ америкаликни ўлдиришга шай турган зўравон экстремистлар йўқлигига ишонч ҳосил қила олсак, қўшинларимизнинг ҳар бир аскарини мамнуният билан Ватанга қайтарардик. Лекин бу ҳали рўй бергани йўқ.

Шунинг учун биз 46 та мамлакатдан иборат коалиция билан ҳамкорлик қилмоқдамиз. Катта харажатлар бўлишига қарамай, Америка ўз мажбуриятини бажаришда давом этади. Дарҳақиқат, ҳеч биримиз бу экстремистларга тоқат қилиб туришимиз керак эмас. Улар кўп мамлакатларда қотилликлар содир этишди. Улар турли динга мансуб кишиларни ўлдиришди, лекин ҳаммадан ҳам кўп улар мусулмонлар ҳаётига зомин бўлишди. Уларнинг хатти-ҳаракатлари инсон ҳуқуқлари, миллатлар тараққиёти ва исломга зиддир. Муқаддас Қуръонда айтиладики, кимки бир бегуноҳ инсонни ўлдирса гўё у бутун инсониятни ўлдирган бўлади. (Олқишлар) Муқаддас Қуръонда яна айтиладики, кимки бир инсон ҳаётини сақлаб қолса, гўё у бутун инсоният ҳаётини сақлаб қолган бўлади. (Олқишлар) Бир миллиарддан ортиқ кишиларнинг букилмас эътиқоди саноқли кишиларнинг тор фикрли нафратидан анча устундир. Ислом зўравон экстремизмга қарши курашда муаммонинг бир қисми эмас – у тинчликни тарғиб қилишнинг муҳим қисмидир.

Бугун биз шуни ҳам биламизки, фақат ҳарбий куч билангина Афғонистон ва Покистонда муаммоларни ечиб

бўлмайди. Шунинг учун бизнинг режамиз кейинги беш йил давомида ҳар йили 1,5 миллиард АҚШ долларини покистонлик ҳамкорларимиз билан мактаб ва шифохоналар, йўллар ва тижорат тизимларига сармоя киритиш ва ўз уйларини тарк этиб кетишга мажбур бўлганларга юзлаб миллион долларга тенг маблағларни сарфлаб, ёрдам кўрсатишдир. Шунинг учун биз афгонларга ўз иқтисодларини ривожлантириш ва инсонларга керак бўлган хизматлар кўрсатиш учун 2,8 миллиард доллардан кўпроқ маблағга тенг кўмак бермоқдамиз.

Ироқ масаласи ҳақида ҳам гапириб ўтсам. Афғонистондан фарқли равишда, Ироқ ихтиёрий уруш бўлиб, у менинг мамлакатимда ва бутун жаҳонда кескин мунозаралар келтириб чиқарди. Гарчи мен Ироқ халқи учун Саддам Ҳусайннинг зулмидан қутулиш яхши иш бўлди деган фикрда бўлсам-да, Ироқда бўлиб ўтган воқеалар муаммоларимизни ҳал қилишда имкон борича дипломатияни қўллашни ва халқаро консенсусга эришиш кераклигини Америкага эслатди. *(Олқишлар)* Шу аснода, Томас Жефферсоннинг сўзлари ўринлидир: “Умид қиламанки, бизнинг ҳикматимиз бизнинг кучимиз билан ўсиб боради ва кучимизни қанчалик кам ишлатсак, у шунчалик катта бўлиши ҳақида сабоқ беради”.

Бутун Америка иккита масъулиятга эгадир: Ироққа яхшироқ келажак қуришга ёрдам бериш ва Ироқни ироқликларга топшириб чиқиб кетиш. Мен буни Ироқ халқига аниқ баён қилдим – *(Олқишлар)*. – Мен буни Ироқ халқига аниқ баён қилдимки, биз уларнинг заминида ҳарбий базалар очмаймиз ҳам, уларнинг ҳудудига ва табиий бойликларига ҳам даъво қилмаймиз. Ироқнинг мустақиллиги унинг ўз қўлидадир. Шунинг учун мен жанговар қўшинларимизни келаси август ойигача олиб чиқиш буйруғини бердим. Шунинг учун биз Ироқнинг демократик равишда сайланган ҳукумати билан Ироқ шаҳарларидан жанговар қўшинларимизни июль ойигача олиб чиқиб кетишни ва 2012 йилгача барча қўшинларимизни Ироқдан бутунлай олиб чиқиш шартномасига содиқ қоламиз.

(Олқишлар) Биз Ироққа ўз хавфсизлик кучларини тайёрлашга ва ўз иқтисодини ривожлантиришга ёрдам берамиз. Биз хавфсиз ва бирлашган Ироққа катта ҳомий сифатида эмас, балки ҳамкор сифатида ёрдам берамиз.

Ва ниҳоят, Америка экстремистларнинг зўравонликларига ҳеч қачон тоқат қилиб турмагани каби, биз ҳеч қачон ўз тамойилларимизни ўзгартирмаслигимиз ёки унутмаслигимиз лозим. 11 сентябрь воқеалари мамлакат учун жуда оғир жароҳат бўлди. У келтириб чиқарган кўрқув ва ғазаб тушунарлидир, лекин баъзи ҳолларда у бизни ўз анъаналаримиз ва олий қадриятларимизга хилоф равишда ҳаракат қилишимизга олиб келди. Биз йўналишни ўзгартиришга доир аниқ чоралар кўрмоқдамиз. Мен АҚШ томонидан қийноқлар қўлланилишини батамом ман этдим ва Гуантанамодаги қамоқхонани кейинги йил бошигача ёпишга буйруқ бердим. (Олқишлар)

Америка, мамлакатлар суверенитетини ва қонун устуворлигини ҳурмат қилган ҳолда, ўзини ҳимоя қилади. Биз буни таҳдид остидаги мусулмон ҳамжамиятлар билан ҳамкорликда амалга ошираемиз. Экстремистлар мусулмон ҳамжамиятларида қанчалик тез ихоталанса ва қувилса, биз ҳаммамиз шунчалик тез, ўзимизни хавфсиз сезамиз.

Биз муҳокама қилишимиз керак бўлган зиддиятнинг иккинчи асосий манбаси бу исроилликлар, фаластинликлар ва араб дунёси орасидаги вазиятдир.

Американинг Исроил билан кучли ришталари кўпларга маълум. Бу ришталарни узиб бўлмайди. Улар маданий-тарихий алоқаларга ва яҳудийлар мамлакатига бўлган интилиш инкор этиб бўлмайдиган фожиали тарихга боғлиқ, деган эътирофга асосланган.

Дунё бўйлаб яҳудийлар асрлар давомида тазйиқларга дуч келишган ва Европадаги антисемитизм мисли кўрилмаган Холокост билан ўз чўққисига чиқди. Эртага мен Бухенвалдни зиёрат қиламан, у жой Учинчи Рейх томонидан яҳудийлар қулга айланттирилган, қийноқларга солинган, отилган, газ билан

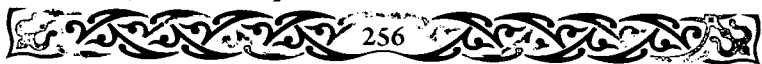

заҳарлаб ўлдирилган концлагерлар тармоғининг бир қисми бўлган. Ўшанда олти миллион яҳудий қатл этилган, бу сон ҳозир Исроилдаги бутун яҳудий аҳолисининг сонидан кўпдир. Ушбу фактни инкор қилиш асоссиздир, бу жоҳиллик ва нафратдан далолатдир. Исроилни йўқ қилиб ташлаш таҳдидини қилиш ёки яҳудийлар ҳақида жирканч нотўғри тасаввурларни қайтариш – буткул нотўғри ва исроилликларнинг онгида энг оғир хотираларни қўзғашга хизмат қилади ва бу минтақа халқлари ҳақли бўлган тинчликка эришишга тўғаноқ бўлади.

Иккинчи томондан шуни ҳам инкор қилиб бўлмайдик, Фаластин халқи – мусулмон ва масиҳийлар – Ватанга эришаман деб жабру жафо чекишган. Улар олтмиш йилдан кўпроқ вақт давомида ватангадолик азобини бошдан кечириб келишмоқда. Уларнинг кўпчилиги Ғарбий соҳилда, Ғазода ва қўшни юртлардаги қочоқлар лагерларида тинч ва осойишта ҳаётни кутишмоқда, бундай ҳаёт кечириш учун уларда имкон бўлмаган. Улар оккупация ўзи билан олиб келган таҳқирларга чидаб келишмоқда. Бундан шубҳасиз кўриниб турибдики, фаластинликлар учун вазият тоқат қилиб бўлмайдиган даражада оғир. Америка, фаластинликларнинг қадр-қиммат, имконият ва ўз давлатларига эга бўлишга қаратилган қонуний интилишларидан юз ўтирмайди. *(Олқишлар)*

Ўн йиллар давомида ечимсиз бир ҳолат давом этиб келмоқда: икки халқ ўз қонуний интилишлари билан, ҳар бири аламли тарихга эга бўлиши мурсогага эришишни қийинлаштиради. Айблашдан осон иш йўқ: фаластинликлар Исроилга асос солиниши оқибатида одамлар бошпанасиз қолишини гапирсалар, исроилликлар доимий адоват ва тарих давомида ўз ҳудуди ва ташқарисидаги ҳужумлар ҳақида гапирди. Аммо агар биз ушбу можарога фақат бири ёки иккинчиси томонидан қарайдиган бўлсак, биз ҳақиқатни кўришга ожиз бўламиз: бунинг ягона ечими ушбу икки томоннинг интилишларига икки давлат яратиш орқалигина эришса бўлади, шундагина исроилликлар ва фаластинликлар шояд тинч ва хавфсиз ҳаёт кечирсалар. *(Олқишлар)*

Бундан Исроил, Фаластин, Америка ва жаҳон ҳам манфаатдор бўлади. Шунинг учун мен бор сабр-тоқат ва садоқат билан шахсан ушбу ечимга эришишга ният қилмоқдаман. (Олқишлар) Йўл харитасига мувофиқ, томонлар ўз зиммаларига олган мажбуриятлар эса аниқ ва равшандир. Тинчликка эришиш учун, улар ва барчамиз, ўз масъулиятларимизга содиқ ҳолда амал қилишимиз вақти келди.

Фаластинликлар зўравонликни тарк этишлари лозим. Зўравонлик ва қотилик орқали қаршилик кўрсатиш нотўғри ва муваффақиятга олиб бормади. Асрлар давомида Америкада қора танли аҳоли қуллар сифатида қамчи еб, зулм тортди ва ирқий сегрегация даврида таҳқирлашлардан озор чекди. Лекин тўла ва тенг ҳуқуқларга эриштирган нарса зўравонлик бўлмади. Бунга эришиш Американинг ташкил этилиш марказидаги олий кадриятларга тинч ва қатъий равишда интилиш орқали амалга ошди. Айнан шундай кечинмаларни Жанубий Африкадан тортиб то Жанубий Осиё, Шарқий Европадан то Индонезия халқларигача ўз бошларидан ўтказганлар. Бу кечинмаларда оддий ҳақиқат мавжуддир: зўравонликнинг охири берк кўчадир. Ухлаётган болаларга қаратиб ракета учуриш ёки автобусдаги қари аёлларни портлатиб юбориш жасорат ёки кучлилик белгиси эмас. Бундай йўл билан маънавий нуфузга эга бўлинмайди; билъакс, бу йўл орқали ундан маҳрум бўлинади.

Ҳозир фаластинликлар учун бунёдкорлик ишларига эътиборни қаратадиган пайтдир. Фаластин маъмурияти халқнинг эҳтиёжларини қондиришга хизмат қиладиган муассасалар яратиш орқали, ўзининг бошқариш салоҳиятини ривожлантириши керак. Ҳамас баъзи фаластинликлар томонидан қўллаб-қувватланмоқда, лекин унинг аъзолари ҳам масъулиятларга эга эканликларини тан олишлари лозим. Фаластинликларнинг орзу-умидларини амалга оширишда иштирок этиш учун, фаластин халқини бирлаштириш учун, Ҳамас зўравонликка чек қўймоғи лозим, ўтган шартномаларни тан олиб, Исроилнинг давлатга эга бўлиш ҳуқуқини эътироф этиши керак.

Айни пайтда, исроилликлар ҳам, уларнинг давлатчилик ҳуқуқи инкор қилинмаслиги каби, Фаластиннинг ҳам давлатчилик ҳуқуқи инкор қилиб бўлмаслигини тан олишлари шарт. АҚШ Исроил томонидан (Ғарбий Соҳида) мавзелар қурилиши қонуний эканлигини қабул қилмайди. (Олқишлар) Бундай қурилиш ишлари олдинги шартномаларга хилоф бўлади ва тинчликка эришиш саъй-ҳаракатларига путур етказди. Бу қурилишларни тўхтатиш вақти келди. (Олқишлар)

Исроил ҳам фаластинликларнинг яшаш ва ишлаш ҳамда ўз жамиятларини ривожлантириш ҳуқуқини таъминлашга қаратилган мажбуриятини бажариши лозим. Ғазодаги гуманитар инқироз нафақат фаластинлик оилаларга кулфат олиб келмоқда, балки шу билан бирга Исроил хавфсизлигига ҳам раҳна солмоқда. Айни шу ҳолат Иордан дарёсининг ғарбий соҳилидаги чорасиз вазиятга ҳам тааллуқли. Фаластинликлар кундалик ҳаётидаги тараққиёт, тинчлик сари йўлнинг ажралмас қисми бўлиши лозим, Исроил эса шундай тараққиётни таъминлаш учун муайян чоралар қабул қилиши лозим.

Ва ниҳоят, Араб давлатлари, Араб Тинчлик Ташаббуси муҳим бошланғич қадам бўлгани, аммо бу уларнинг масъулиятлари тугади дегани эмаслини эътироф этишлари керак. Араб-Исроил можаросидан Араб давлатлари халқларини бошқа муаммолардан чалғитиш мақсадида ортиқ фойдаланмаслик лозим. Бу можаро Фаластин халқига давлат мустақкамлиги учун хизмат қиладиган муассасаларни ривожлантириш, Исроил давлатини тан олиш ҳамда ўтмишга қаратилган ўз-ўзини емирувчи ўй-фикрлар ўрнига, тараққиётни танлаш учун ёрдам берадиган ҳаракатларга туртки бўлиши керак.

Америка сиёсати тинчлик тарафдори бўлганлар билан биргадир, биз исроилликлар ва фаластинликлар ҳамда арабларга алоҳида айтадиган гапларимизни ҳамманинг олдида очиқ айтамиз. (Олқишлар) Биз тинчликни мажбуран ўрната олмаймиз. Аммо кўпгина мусулмонлар ўзаро суҳбатда эътироф этишади – Исроил энди тарқалиб кетмайди. Худди шу йўсинда, кўпгина исроилликлар ҳам тан олишадикки, Фаластин давлати

бўлиши керак. Энди фурсат келди, биз барча тўғри деб билган нарсалар устида ҳаракат қилишимиз керак.

Жуда кўп кўз ёшлар тўкилди. Жуда кўп қон тўкилди. Барчамиз исроиллик ва фаластинлик оналар болаларининг ҳеч қандай қўрқувсиз вояга етишларини кўрадиган кунга эришишлари учун масъулмиз; ушбу кунда учта буюк дин тўпланган Муқаддас Ер Аллоҳ истагани каби тинчлик маконига айланади; бу кунда Қуддус шаҳри яҳудийлар, масиҳийлар ҳамда мусулмонларнинг хавфсиз ва доимий Ватанига айланади, худди Исро қиссасидаги каби – (Олқишлар) – худди Исро қиссасидаги каби, Мусо, Исо ва Муҳаммад алайҳумуссаломлар бирга намоз ўқишганидек, Иброҳимнинг барча фарзандлари биргаликда тинч-тотув яшайдиган маконга айланади. (Олқишлар)

Кескинликнинг учинчи манбаи ядро қуроллари бўйича давлатларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларига тааллуқли бизнинг муштарак манфаатларимиздир.

Бу масала Америка Қўшма Штатлари ва Эрон Ислом Республикаси ўртасида вужудга келган кескинлик манбаига айланди. Кўп йиллар давомида Эрон қисман ўзини менинг мамлакатимга бўлган ихтилоф билан белгилаб келди, дарҳақиқат бизнинг ўртамизда нотинч тарих мавжуд. Совуқ уруш авжига чиққанда, Америка Қўшма Штатлари демократик йўл билан сайланган Эрон ҳукуматини ағдариб ташлашда роль ўйнади. Ислом Инқилобидан буён Эрон АҚШ қўшинлари ва фуқароларини гаровга олиш ва уларга қарши куч ишлатиш ҳаракатларида роль ўйнади. Бу тарих жуда яхши маълумдир. Ўтмиш қопқонида қолиб кетиш ўрнига, мен Эрон раҳбарлари ва халқига менинг мамлакатим олға силжиш учун тайёр эканлигини маълум қилдим. Энди масала Эроннинг нимага қарши эканлигида эмас, балки унинг қандай келажак қуришни истаётганлигидадир.

Тан оламан, бир неча ўн йиллар давом этган ишончсизликни енгиш осон бўлмайди, аммо биз жасорат, тўғрилиқ ва қатъият билан ҳаракат қиламиз. Икки давлатларимиз ўртасида муҳокама

қилиниши керак бўлган кўп масалалар юзага келади, биз ўзаро ҳурмат асосида ҳеч қандай шартларсиз олға боришни истаймиз. Аммо барчага маълумки, ядро қуроллари масаласи бўйича биз ҳал қилувчи маррага келдик. Бу фақат Америка манфаатларига тааллуқли эмас. Бу Яқин Шарқда ядро қуроллари пойгасининг олдини олишга тааллуқлидир, чунки бундай пойга ушбу минтақани ва бутун дунёни ўта хавфли ҳолатга солиши мумкин.

Мен айрим мамлакатлар бундай қуролга эга-ю, бошқаларда эса йўқ, деб эътироз билдирувчиларни тушунаман. Ҳеч қайси мамлакат ким ядро қуролига эга бўлиши мумкинлигини белгилай олмайди. Шунинг учун мен Американинг ҳеч бир мамлакатда ядро қуроли бўлмаслиги сари ҳаракат қилиш аҳдини қаттиқ қўллаб-қувватладим. (*Олқишлар*) Ҳар қандай мамлакат, шу жумладан Эрон ҳам агар Ядро Қуроллари Тарқатмаслик Шартномаси талабларига жавоб берадиган бўлса, тинч йўлда атом энергиясидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлиши лозим. Бу мажбурият Шартноманинг энг асосий талаби бўлиб, унга аъзо бўлган барча учун бажарилиши шарт. Умид қиламанки, минтақадаги барча мамлакатлар ушбу мақсадни баҳам кўрадилар.

Мен муҳокама қилмоқчи бўлган тўртинчи масала демократиядир. Биламан – биламан, кейинги йилларда демократияни илгари суриш борасида мунозаралар бўлиб ўтди ва бу мунозараларнинг аксарияти Ироқдаги уруш билан боғлиқдир. Ижозатингиз билан сўзимни аниқроқ ифода этсам: ҳеч қандай ҳукумат тизими бир давлат томонидан бошқа бир давлат учун белгилаб берилма олмайди ва белгилаб берилмаслиги лозим.

Аммо бу ўз халқининг иродасини намоён қиладиган ҳукуматларга бўлган садоқатимни асло камайтирмайди. Ҳар бир мамлакат бу тамойилни ўзига яраша, ўз халқининг анъаналарига асосланган услубда татбиқ этади. Америка ҳар кимга нима яхши эканлигини билишини даъво қилмайди, ҳудди шу йўсинда биз тинч сайловнинг натижасини ҳал қилишга ҳам даъво қилмаймиз. Аммо мен қаттиқ ишонаманки, барча

инсонлар маълум бир нарсаларни доимо иштади: ўз фикрини ифода қилиш имконияти ва қандай бошқарилаётганлиги юзасидан ўз сўзига эга бўлиш; қонун устуворлигига бўлган ишонч ва адолат ҳаммага баробар қўлланиши; амаллари тоза бўлган ва халқ бойлигини ўғирламайдиган ҳукумат; ўзингиз хоҳлагандай ҳаёт кечириш. Бу фақат америкача гоёлар эмас; булар инсон ҳуқуқларидир. Шунинг учун ҳам биз уларни барча жойда қўллаб-қувватлаймиз. *(Олқишлар)*

Ҳозирча бу ваъдаларни амалга ошириш учун чизилган бир тўғри чизиқ йўқ. Аммо шуниси маълум: Бу ҳуқуқларни ҳимоя қилган ҳукуматлар анча барқарорроқ, муваффақиятларроқ ва хавфсизроқдир. Гоёларни бостириш ҳеч қачон уларни бартараф этишда ёрдам бермайди. Америка барча тинчликсевар ва қонунга амал қилувчи овозларнинг, ҳатто биз уларга қўшилмасак-да, бутун дунё бўйлаб эшитилиш ҳуқуқини ҳурмат қилади. Агар ўз халқини ҳурмат билан бошқарар экан, биз барча сайланган, тинчликсевар ҳукуматларни олқишлаймиз.

Бу охириги таъкидлаган фикр муҳимдир, чунки баъзилар ҳокимиятда эмасликларида демократияни ҳимоя қилишади; аммо ҳокимиятга келгач, бошқаларнинг ҳуқуқларини шафқатсизларча бузишади. *(Олқишлар)*. Шундай қилиб, қаерда бўлишидан қатъи назар, халқ томонидан бошқариладиган ҳукумат ҳокимият тепасига келувчилар учун ягона андоза белгилайди: Сиз ҳокимиятни куч билан эмас, муроса билан ушлаб турасиз; сиз кам сонли аҳоли вакиллари ҳуқуқларини ҳурмат қилишингиз ҳамда бағрикенглик ва ўзаро келишув руҳида иштирок этишингиз керак; сиз халқингиз манфаатини ўз партиянгиз манфаатидан устун кўришингиз керак. Бу омилларсиз фақат сайловларнинг ўзи ҳақиқий демократияни таъминлаб бера олмайди.

Аудитория аъзоси: – Барак Обама, биз сени севамиз!

Президент Обама: – Раҳмат. *(Олқишлар)* Биз биргаликда ҳал қилишимиз лозим бўлган бешинчи масала бу дин эркинлигидир.

Ислом фахрланишга арзийдиган багрикенглик анъанасига эга. Биз буни Инквизиция давридаги Андалус ва Кордоба тарихида кўрамиз. Мен буни болалик давримда, аксарият аҳолиси мусулмонлардан иборат бўлган мамлакат Индонезияда масихийлар эркин ибодат қилишганида кўрганман. Айни шу руҳият бугунги кунда бизга керақдир. Ҳар бир мамлакатдаги инсонлар ўз фикри, қалби ва руҳи мойил бўлган эътиқод бўйича танлаш ва яшаш эркинлигига эга бўлиши лозим. Бундай багрикенглик дин равнақи учун жуда муҳимдир, аммо бу кўп ҳолларда муаммоларга учрамоқда.

Айрим мусулмонлар орасида ўз эътиқодини бошқа бировнинг эътиқодини инкор этиш билан баҳолаш каби хавотирли ҳолатлар учрамоқда. Динларнинг турли-туманлиги сақланиши лозим – хоҳ бу Ливандаги маронитлар бўлсин, хоҳ Мисрдаги қибтийлар бўлсин. (*Олқишлар*) Агар очиқ айтадиган бўлсак, мусулмонлар орасидаги тафриқалар ҳам барҳам топиши лозим, суннийлар ва шиалар ўртасидаги тарафкашлик, айниқса Ироқда фожиали ҳолатларга олиб келди.

Дин эркинлиги турли инсонларнинг бирга яшашлари учун жуда муҳим саналади. Биз бу эркинлик қандай ҳимоя қилиниш йўларини доимо кузатиб боришимиз керак. Мисол учун, Америка Қўшма Штатларида хайр-эҳсон бўйича қонунқоидалар мусулмонлар учун ўз дин арконларини бажаришлари учун қийинчилик туғдирди. Шунинг учун мен америкалик мусулмонларнинг закот амалларини бажаришларини таъминлаш учун улар билан бирга ишлашга аҳд қилдим.

Худди шу йўсинда, Ғарб давлатлари ўз мусулмон фуқароларининг динга амал қилишларига тўсқинлик қилмасликлари, мисол учун, муслима аёлнинг нима кийиши бўйича кўрсатма бермасликлари лозим. Биз либерализм ниқоби остида ҳеч қайси динга нисбатан адоват сақламаслигимиз лозим.

Аслида эътиқод бизларни бирлаштириши керак. Мана шунинг учун ҳам биз Америкада масихийлар, мусулмонлар ва яҳудийларни бирлаштириш учун жамоат хизмати лойиҳаларини яратмоқдамиз. Шунинг учун ҳам биз Саудия Арабистони

Қироли Абдуллоҳнинг динлараро мулоқотлар ва Туркия раҳбариятининг “Тамаддулар альянси” бўйича олиб бораётган саъй-ҳаракатларини қўллаб-қувватлаймиз. Дунё бўйлаб биз мулоқотларни динлараро хизматга айлантиришимиз мумкин, Африкадаги безгак касаллигига қарши кураш бўлсин, ё табиий офатдан кейинги ёрдам етказиш бўлсин – инсонлар орасидаги кўприклар хайрли ҳаракатларга етаклайди.

Олтинчи масала – мен айтмоқчи бўлган олтинчи масала, бу хотин-қизлар ҳуқуқлариدير. (*Олқишлар*) Биламан, бу ерда ҳозир бўлганлардан билиш мумкин, бу масала бўйича кўп мунозаралар бўлиб ўтган. Мен Ғарбдаги айрим фикрларни, жумладан, сочини ўраган аёл ўз тенгҳуқуқчилигини йўқотган, деган қарашларни инкор этаман, аммо шунга ишонаманки, таълим ҳуқуқидан маҳрум этилган аёл тенгҳуқуқликдан ҳам маҳрум этилгандир. (*Олқишлар*) Тасодиф эмаски, хотин-қизлари яхши таълим олган мамлакатларнинг фаровон ҳаёт кечириш эҳтимоли жуда каттадир.

Ижозатингиз билан шуни аниқ айтсак: аёлларнинг тенгҳуқуқчилик масаласи фақат исломга тегишли бўлган масала эмас. Мусулмон мамлакатлари ҳисобланмиш Туркия, Покистон, Бангладеш Индонезияда биз аёл киши раҳбарлик қилганини кўрдик. Шу билан бирга аёлларнинг тенглиги учун кураш Америка ҳаётининг жуда кўп жабҳаларида ва дунёнинг бошқа мамлакатларида ҳам давом этиб келмоқда.

Мен аминманки, бизнинг қизларимиз бизнинг ўғилларимиз сингари жамиятга бирдай ҳисса қўша оладилар. (*Олқишлар*) Бизнинг умумий фаровонлигимиз бутун инсониятнинг – эркаклару аёлларнинг – тўлиқ салоҳиятига эришишига имкон бериш орқали янада тараққий этади. Тенг бўлиш учун аёл ҳам эркак қилган ишни танлаши кераклигига ишонмайман, мен анъанавий ҳаёт тарзини танлаган аёлларни ҳурмат қиламан. Аммо бу уларнинг танлаш ҳуқуқи бўлиши лозим. Мана шунинг учун Америка Қўшма Штатлари мусулмон мамлакатлар билан қиз болаларнинг саводхонлигини ошириш ҳамда ўзлари орзу қилган ҳаёт кечиришлари учун ёш хотин-қизларнинг

бандлигини таъминлаш мақсадида микромолиялаштириш орқали ёрдам бериш борасида ҳамкорлик қилади. (Олқишлар)

Ва ниҳоят, мен иқтисодий ривожланиш ва имкониятлар тўғрисида гаплашиб олишни хоҳлардим.

Биламан, кўпчилик учун глобаллашув қиёфаси қарама-қарши табиатга эга. Интернет ва телевидение билим ва ахборот бериш билан бир қаторда фақш ва зўравонликка ўргатиши мумкин. Савдо-сотик қўшимча даромад келтириши ва янги имкониятлар очиши билан бир қаторда, шаҳар ва қишлоқларнинг турмушини бузувчи ва ўзгартириб юборувчи ҳолатларнинг вужудга келишига ҳам сабаб бўлиши мумкин. Ҳамма мамлакатларда, жумладан Америкада ҳам, бундай ўзгаришлар, қўрқув уйғотиши мумкин. Бу қўрқув модернизация туфайли биз ўзимизнинг молиявий имкониятларимиз, сиёсий ҳаётимизни ва энг асосийси ўзлигимизни, яъни жамоаларимиз, оилаларимиз, урф-одатларимиз, имон эътиқодимиздаги энг қадр-қимматли ҳолатлар устидан бўлган назоратни йўқотиб қўйиш билан боғлиқдир.

Мен, шунингдек, инсоният ривожланишини тўхтатиб қўйиш мумкин эмаслигини ҳам биламан. Қадриятлар ва ривожланиш ўртасида қарама-қаршилиқ бўлмаслиги керак. Япония ва Жанубий Корея каби давлатлар ўзларининг такрорланмас маданиятларини сақлаб қолган ҳолда, иқтисоди ривожланган йирик мамлакатларга айлана олдилар. Худди шу фикрни Куала Лумпурдан то Дубайгача бўлган мусулмон оламидаги ҳайратга солувчи ривожланишга нисбатан ҳам айтиш мумкин. Қадимги вақтларда бўлгани каби, бугунги кунда ҳам мусулмон жамиятлар маориф ва инновациялар соҳасида пешқадам бўла олиш қобилиятларини намойиш қилдилар.

Бу нарса шунинг учун ҳам муҳимки, ҳеч қандай ривожланиш стратегияси, фақат ердан олинадиган бойликларгагина асослана олмайди, шунингдек, у ёшлар иш билан таъминланмаса, барқарор бўла олмайди. Кўпгина Форс кўрфази мамлакатлари нефт қазиб чиқариш ҳисобига бойидилар, шу билан бирга уларнинг баъзилари эътиборларини янада кенгроқ соҳаларнинг

ривожланишига қаратмоқдалар. Биз ҳаммамиз, XXI асрнинг валютаси таълим ва инновация технологиялари бўлишини эътироф қилишимиз лозим – (Олқишлар) – аммо жуда кўплаб мусулмон жамиятларида ушбу соҳаларга етарлича сармоя киритилмаяпти. Мен ўз мамлакатим ичида бундай соҳаларга сармоя киритишга катта эътибор қаратмоқдаман. Агар Американи олдинлари бу минтақанинг нефт ва газ қизиқтирган бўлса, энди биз янада кенг ҳамкорликка интилоқдамиз.

Таълим соҳасида биз алмашув дастурларини кенгайтириш ва отамнинг Америкага келишига сабаб бўлган стипендия каби стипендиялар сонини кўпайтиришни мақсад қилганмиз. Айни пайтда биз америкаликларнинг мусулмон мамлакатларда таълим олишларини қўллаб-қувватлаймиз. Биз истиқболли мусулмон талабаларни Америкага стажёрлик ишларига жалб қиламиз, онлайн режимида бутун дунё бўйлаб ўқитувчи ва болаларга таълим беришни молиялаштирамиз, Канзасдаги ўспирин Қоҳирадаги ўз тенгдоши билан реал вақт режимида мулоқот қила оладиган янги интерактив тармоқларни яратамиз.

Иқтисодий ривожланиш режасига кўра, биз аҳолисининг кўпчилигини мусулмонлар ташкил қилувчи мамлакатларда ўзларининг ҳамкасабалари билан ҳамкорлик қилувчи кўнгилли бизнесменларнинг янги корпусини ташкил қилиш ниятимиз бор. Бу йил мен Қўшма Штатлар ва дунёдаги мусулмон мамлакатларидаги бизнес етакчилари, жамғармалар, ижтимоий ишбилармонлар орасидаги алоқаларни қандай қилиб мустаҳкамлаш мумкинлигини аниқлаш мақсадида, тадбиркорлик масалаларига оид саммит ўтказаман.

Фан ва техника соҳасида биз аҳолисининг кўпчилигини мусулмонлар ташкил қилувчи мамлакатларда технологик ривожланишни қўллаб-қувватлаш ва янги иш жойларини яратиш мақсадида дунё бозорида янги гояларни ишга тушириш билан шуғуланувчи янги жамғарма тузиш ниятимиз бор. Биз Африка, Яқин Шарқ ва Жанубий-Шарқий Осиёда илмий марказларни очамиз, шунингдек, янги энергия манбаларини кашф қилиш, экологик тоза иш жойларини яратиш масалалари

ва архивларни рақамлаштириш, сувни тозалаш, янги қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича махсус вакилларни тайинлаймиз. Бугун мен Ислом Конференцияси Ташкилоти билан бирга олиб бориладиган, полиомелитни тугатиш бўйича янги глобал ташаббусни эълон қиламан. Биз, шунингдек, она ва бола соғлиғини ҳимоя қилиш бўйича мусулмон мамлакатлари билан ҳамкорликни кенгайтираимиз.

Бу режаларнинг ҳаммаси ҳамкорлик асосида амалга оширилади. Америкаликлар одамларнинг яхшироқ ҳаётга эришишлари учун ёрдам беришда, бутун дунё мусулмон мамлакатлари фуқаролари, ҳукуматлари, жамоат ташкилотлари, диний раҳбарлари ва ишбилармонларига қўшилишга тайёрдирлар.

Мен зикр қилган муаммоларни ҳал қилиш осон эмас. Лекин зиммамизда биз интилаётган ҳаёт учун кучларимизни бирлаштириш масъулияти бор. Бу экстремистлар бизнинг халқимизга ҳеч қачон хавф солмайдиган, Америка кўшинлари ўз уйларига қайта оладиган, исроиллик ва фаластинликлар ўзларининг алоҳида давлатларида хавф-хатарсиз яшайдиган ҳаётдир. Бу ҳаётда ядро энергияси тинч мақсадлар учун хизмат қилади, ҳукуматлар ўз фуқароларининг манфаатлари учун хизмат қиладилар ва Аллоҳнинг барча бандалари ҳақ-ҳуқуқларига риоя қилинадиган бўлади. Бу манфаатлар ҳаммамиз учун умумийдир. Бу ҳаммамиз интиладиган ва фақат бирлашиб қилинадиган ҳаракатларимиз эвазига қўлга кирадиган ҳаётдир.

Мен биламан, кўплар – мусулмонлар ҳам, ғайри мусулмонлар ҳам бу янги ташаббусни амалга ошира олишимизга шубҳа қиладилар. Баъзилар ихтилофлар оловини ёқишга, ривожланиш йўлида ғов бўлишга астойдил бел боғлаганлар. Бошқалар эса, ҳаракатларимизни беҳуда билиб, ихтилофлар пешонамизга ёзилган, маданиятларимиз қарама-қаршиликка маҳкум, деб ҳисоблайдилар. Учинчилар эса, ҳақиқий ўзгаришлар имконияти борлигига ишонмайдилар. Ахир, қанчадан-қанча қўрқув ва ишончсизлик йиғилиб қолган. Лекин биз ўзимизни ўтмиш юки билан боғлаб қўйсақ, ҳеч қачон олға силжий олмаймиз. Турли

динга мансуб ва турли мамлакатларда истиқомат қилаётган ёшларга мурожаат қиламан: бошқалардан кўра, айнан сизлар, бу дунёга янги қиёфа беришга қобилсизлар.

Ҳаммамиз бу дунёга вақтинчалик келамиз. Хўш, шу қисқа вақтни бир-биримиздан узоқлаштирувчи нарсаларга ўралашиб қолишга сарф қилишимиз керакми ёки диққатни болаларимиз учун таъминламоқчи бўлган келажакка қаратиш учун, барча инсонларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳурматлаш учун, бирлаштирувчи умумий нуқтани топиш учун сарф қилишимиз керакми?

Урушни тўхтатишдан кўра, бошлаш осонроқ. Ўзига назар солишдан кўра, бошқаларни айблаш осонроқ, бизни умумлаштирувчи нарсани топишдан кўра, фарқимизни кўриш осонроқ. Лекин биз нафақат осон йўл, балки тўғри йўлни танлашимиз керак. Ҳар бир дин асосида оддий бир қоида ётади: ўзингга қанақа муомала қилишларини хоҳласанг, бошқаларга шу муомалани қил. (Олқишлар) Бу ҳақиқат ҳамма мамлакат ва халқларга бирдай тааллуқли. У янги гап эмас ва у қора танлилар, оқ танлилар ёки қизил танлилар, масиҳий, мусулмон ёки яҳудийлар эътиқодининг алоҳида тамали эмас. Бу ишонч тамаддунлар бешигида тебранган ва миллиардлаб инсонлар қалбида тебранмоқда. Бу инсонларга бўлган ишончдир, мана шу нарса мени бугун бу ерга олиб келди.

Бизда ўзимиз интилаётган дунёни яратиш учун куч бор, лекин бунинг учун биз муқаддас китоблардаги битикларни ёдга олган ҳолда, янги саҳифа очиш учун ўзимизда журъат топа олишимиз керак.

Муқаддас Куръон айтади: *“Эй, инсонлар, Биз сизларни бир эркак ва бир аёлдан яратдик ҳамда бир-бирларингиз билан танишишиларингиз учун сизларни халқлар ва қабилалар қилиб қўйдик”.*

Талмуд айтади: *“Таврот дунёга тинчликни олиб келиш учун берилди”.*

Муқаддас Инжил эълон қилади: “Тинчликпарварлар марҳаматга сазовордирлар, чунки улар Худонинг болалари, деб аталулар”.

Дунё халқлари биргаликда тинчликда яшашлари мумкин. Биз Парвардигорнинг иродаси шундай эканлигини биламиз. Мана шу мақсад учун биз шу заминда, Ерда меҳнат қилмоғимиз керак.

Раҳмат. Парвардигор сизга тинчлик-осойишталик ато этсин. Катта раҳмат. (Олқишлар) Қоҳира, Миср Араб Республикаси, 4 июнь 2009 йил.

* * *

АҚШ Президентининг Қоҳирадаги нутқи вақтлар ўтса ҳам Ислом ва Ғарбнинг илғор кучлари тинчлик учун олиб борган ҳаракатлари билан узвий боғлиқлигини кўрсатди. Барак Ҳусейн Обамани 2009 йил 4 июндаги нутқи 1980 йилда “Ҳижрий XV аср халқлар ўртасида тинчлик ва дўстлик асри бўлиши керак!” шиори остида Тошкент шаҳрида ўтган халқаро анжуман қабул қилган тарихий ҳужжатларини қўллаб-қувватлаб унинг давомига айлангандай ҳис этилди. Анжуман ҳужжатлари сайёрамиздаги барча мусулмонларни, ёшларни ҳижрий XV асрни чин маънода тинчлик, дўстлик, халқларнинг ижтимоий тараққиёти асрига айлантириш учун барча тинчликсевар кучлар билан бирдамликни кучайтиришга чақирган эди. Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ўз маърузасида анжуман иштирокчилари номидан Яратганни Ўзига мурожаат этиб, Унинг марҳамати билан анжуманни тинчлик учун олиб бораётган олий хизматларини самарали йўлга солишини сўраган эди. Афсуски, XX асрнинг иккинчи ярмида икки буюк давлатлар СССР ва АҚШ ўртасидаги “совуқ уруш” ва уларнинг олиб борган қарама-қарши сиёсати натижасида Тошкент анжуманининг дунё халқлари, барча мусулмонлари ва ёшларига қаратилган олийҳимматли мурожаати кўпчиликка етиб бормади. АҚШ Президентининг Қоҳирадаги сермазмун ёрқин нутқи шундан далолат берадики, Тошкент анжуманининг

олийҳимматли мурожаати Яратганнинг ўзи Барак Ҳусейн Обаманинг кўнглига солиб уни дунё мусулмонлари билан бўлган муносабатларда янги саҳифа очишга ундагандек.

Агар эзгу ниятли ҳар бир инсон тинчликни сақлаш учун курашга бор куч-қувватини, барча имкониятини сафарбар этмаса, биргаликдаги саъй-ҳаракатлар билан эришилган ютуқлар ҳам қайтмайдиган бўлиб йўқолиши ҳеч гап эмас. Аллоҳ таоло марҳамат қилади:

“Ерни (Аллоҳ хайрли ишларга) яроқли қилиб қўйгандан кейин (унда) бузғунчилик қилмангиз! Унга (Аллоҳга) ҳам кўрқинч ва ҳам умид билан дуо қилингиз. Аллоҳнинг раҳмати эзгу иш қилувчиларга яқиндир” (“Аъроф” сураси 56-оят).

Бу масала ҳақида ҳар бир мусулмон, эзгу ниятли ҳар бир инсон бош қотириши лозимдир.

Маълумот учун: Бугунги кунда америкалик мусулмонлар турли хил этник, лингвистик, идеологик, ижтимоий, иқтисодий ва диний гуруҳлардан ташкил топган ўзига хос мозаикани ташкил қиладилар. Уларнинг сони 7 миллионга яқин, шулардан эркаклар –54%, аёллар–46%, ёши 18дан–29гача 29%, 30дан–49гача 48%, 50дан–64гача 18%, 65дан юқори 5%ни ташкил этади. Қўшма Штатлардаги 50 штатда 2300дан ортиқ масжидлар, исломий мактаблар ва ташкилотлар жой олган. Масжидларда этник гуруҳлар тақсимоти: Афро-америкаликлар 27%, Жанубий осиеликлар (ҳиндистонликлар, покистонликлар, бангладешликлар ва афгонлар) 28%, араблар 15%, бошқалар (татарлар, турклар, тожиклар, ўзбеклар, форслар, малайзияликлар, индонезияликлар) 14%.

(Манба: АҚШ Давлат Департаменти/ Халқаро ахборот дастурлари бюроси. 2009й.).

8-БОБ. МУФТИЙ БОБОХОНОВЛАРНИНГ ЖАҲОНДАГИ ДАВЛАТ РАҲБАРЛАРИ, ДИН ВА ЖАМОАТ АРБОБЛАРИ БИЛАН УЧРАШУВЛАРИ

Яқин Шарқдаги бир қатор араб мамлакатлари, жанубий-шарқий Осиёдаги Ислом давлатлари билан Совет давлати ўртасида халқаро алоқалар ўрнатилиши, дипломатик ва дўстлик муносабатлари йўлга қўйилишида муфтий Бобохоновларнинг ҳиссаси жуда катта бўлганини ҳамма эътироф этади. Бу минтақалар, мамлакатлар ҳаётида қатъий диний-ғоявий тамойиллар амал қилгани боис мафкураси худосизликка асосланган, муқаддас Ислом динимизни ва мусулмонларни таъқиб, тазйиқ остига олган собиқ Совет Иттифоқи билан давлатлараро алоқалар у ёқда турсин, ҳатто мулоқот, мунозара, фикр алмашишларга ҳам йўл қўйилмас эди. Аммо муфтий Бобохоновлар бу мамлакатларга қилган сафарлари чоғида совет тузуми шароитида ҳам мусулмонлар динимизга амал қилишаётганини уларга маҳорат билан баён қилиб, тавсифлаб беришди. Донолиги ва тажрибаси, юксак маданияти, қомусий билимлари, қадим ва шариф сулолага хос самимияти билан муфтий Бобохоновлар мазкур давлатлар раҳбарларини давлатлараро дипломатик ва иқтисодий муносабатлар, халқлар ўртасида маданий дўстлик алоқаларини ўрнатиш зарурлигига ишонтира олишди.

Муфтий Бобохоновлар етакчилигида халқ дипломатияси самарали фаолият юритди. Мазкур мамлакатлар давлат раҳбарлари, халқаро, миллий-диний ва жамоат ташкилотлари етакчиларининг собиқ Иттифоққа, жумладан, Ўзбекистон ёки мусулмонлар яшайдиган бошқа иттифоқдош республикаларга кўп марта ташриф буюришлари муфтий Бобохоновлар хизматининг яққол эътирофидир. Ўша йиллари мазкур давлатлардан гуруҳ-гуруҳ меҳмонларнинг келишлари шарофати билан ишлаб турган масжидлар, мадрасаларнинг

моддий-техникавий асоси мустаҳкамланиб, Ислом маданияти ёдгорликларини таъмирлаш чоралари кўрилди. Коммунистик партия Марказий Кўмитасининг собиқ котиби, собиқ Иттифоқнинг Шарққа доир сиёсати бўйича масъул Н.А.Муҳиддинов ва бошқа таниқли сиёсатчилар, шарқшунос олимлар ўз хотираларида бу ҳақда гувоҳлик беришади. Россиялик таниқли дипломат Вениамин Попов, таниқли совет ва озарбайжон дипломати Элдор Қулиев, таниқли дипломат ва халқаро мавзулар устаси, журналист Фарид Сейфуль-Мулюков ва бошқалар шулар жумласидандир.

Н.А.Муҳиддинов “Река времени” эсдаликлар китобида 1957 йили Индонезия Президенти доктор Сукарнонинг Совет Иттифоқига сафари, Ўзбекистонга ташрифи ҳақида ҳикоя қилинади. Президент Сукарно онасининг хоҳишига кўра, бугун Ислом оламида, жумладан Индонезия, Малайзия ва бошқа Жанубий Шарқ мамлакатларида ҳам номи юксак эъзозланадиган аллома Имом Бухорий мақбарасига зиёратни сафари дастурига киритишларини қаттиқ илтимос қилади. Мана шу ташриф шарофати билан буюк муҳаддиснинг Самарқандга яқин Хартанг қишлоғидаги мақбараси таъмирланишига эътибор кучаяди.

Маърифатчилар сулоласидан етишиб чиққан уч муфтий Бобохоновлар 1943–1989-йиллар орасида жаҳоннинг саксондан ортиқ мамлакати давлат раҳбарлари, дин ва жамоат арбоблари билан учрашишди, улар билан дўстона муносабатларни йўлга қўйишди. Бу арбоблар орасида *Саудия Арабистони Қироллигидан*: Қирол Жаноби Олийлари Абдулазиз ибн Сауд, Қирол Жаноби Олийлари Файсал ибн Абдулазиз, Қирол Жаноби Олийлари Фаҳд ибн Абдулазиз, шайх Сафват Сақо Амийний; *Миср Араб Республикасидан*: Президент Жаноби Олийлари Жамол Абдул Носир, Президент Жаноби Олийлари Хусни Муборак, Ал-Азҳар дорилфунуни бош шайхи, доктор Муҳаммад

Фаҳҳом, шайх Абдурахмон Бисар, шайх Муҳаммад Халил Хусарий, шайх Абдуссалом Шибравий, шайх Саид Сабоҳ, доктор Иброҳим Таҳовий, Қоҳира университети доценти Мурод Ваҳба; *Иордания Хошимийлар Қироллигидан*: Қирол Жаноби Олийлари Ҳусайн, Шаҳзода Жаноби Олийлари Ҳамза ибн Ҳусайн, шайх Жаноби олийлари Ҳасан ибн Талол, қирол маслаҳатчиси Ғози ибн Муҳаммад, вақфлар ва исломий ёдгорликлар ишлари бўйича вазир, доктор Абдул Азиз Ҳаёт, доктор Камол Шариф Бутунжаҳон Ислом Лигаси таъсис кенгаши аъзоси, Олий ҳакам Абдуллоҳ Ғўша, шайх Абдулҳамид Сайёҳ, шайх Иброҳим Қаттон; *Ливандан*: Олий муфтий Ҳасан Холид, Доктор Субҳий Солиҳ, Триполи ва Шимолий Ливан муфтийи шайх Надим Жиср, Ислом Олий Қозиёти аъзоси доктор Варис Қассар. *Ливиядан*: Президент Жаноби Олийлари Муаммар Қаззофий, “Ислом даъвати” жамияти бош котиби доктор Муҳаммад Аҳмад Шариф, Шайх Абдулҳамид Дибоний; *Марокашдан*: Вақф ишлари вазири Аҳмад Баркаш, уламолар жамияти раиси Абдуллоҳ Қонун, доктор Абдул Ҳодий Тозий; *Сенегалдан*: Ислом маҳкамаси қозиси шайх Муҳаммад Фатҳ; *Суриядан*: Олий муфтий Аҳмад Куфтару, вақф ишлари вазири, доктор Муҳаммад Хотиб, доктор Башир Боний; *Америка Қўшма Штатларидан*: Жамоат арбоби Элеонора Рузвельт, Шимолий Америка мусулмонлари етакчиси Дойтор Сайёд; *Тунисдан*: Шайх Мустафо Камол Тарзий, Президент ҳузурида дин ишлари бошқарувчи, муфтий Фаден ибн Ашур; *Туркиядан*: Дин ишлари вазири Лутфи Дўгон, доктор Акмалиддин Эҳсон ўғли; *Ямандан*: Муфтий Абдуллоҳ Ҳотам; *Афғонистондан*: Ислом ишлари вазири Мавлавий Абдул Вали Хожжат, доктор Сайид Афғоний; *Покистондан*: Президент Жаноби Олийлари Муҳаммад Аййуб Хон, шайх Абдуллоҳ Бухорий; *Булгориядан*: Бош муфтий Муҳаммад Топчиев; *Яман Араб Республикасидан*: Олий муфтий

шайх Аҳмад ибн Муҳаммад Забара; *Бирлашган Араб Амирликларидан*: доктор Изиддин Иброҳим, Маданият масалалари бўйича маслаҳатчи; *Белгиядан*: Ислом маданияти маркази директори жаноб Муҳаммад Алвиний; *Баҳрайн Қироллигидан*: Қирол Жаноби Олийлари Ҳомад ибн Исо ал-Халифа ҳазрати Олийлари, валиаҳд Муҳаммад ибн Муборак ал-Халифа Жаноби Олийлари; *Кипрдан*: Муфтий доктор Рифат Мустафо; *Кувайтдан*: Амир Жаноби Олийлари Жобир Аҳмад ас-Сабоҳ, шайх Муборак Фаҳд Салом ас-Сабоҳ; *Ҳиндистондан*: Бош вазир Жаноби Олийлари Жавоҳарлаъл Неру, Жамоат арбоби Индира Ганди, Бош вазир Жаноби Олийлари Лаъл Баҳодир Шастри, жамоат арбоби доктор Сайфиддин Китчлу, Мавлоно Миён, Аттиқур Раҳмон, қози Сажжод Ҳусайн, имом Исмоил Бухори; *Франциядан*: мамлакат мусулмонлари етакчиси Шайх Абу Бакр Ҳамза; *Чад Республикасидан*: Бош имом шайх Мусса Иброҳим.

Бутунжаҳон ва халқаро Ислом ташкилотларидан:

– ИКТ Бош котиби, доктор Акмалиддин Эҳсонўгли.

– Бутунжаҳон Ислом Конгресси бош котиби, “Дин ва дунё” Бутунжаҳон конференцияси президенти доктор Иномуллоҳон.

– Бутунжаҳон Ислом Лигаси бош котиби шайх Муҳаммад Али Харақон.

– “Даъватул Ҳақ” журнали бош муҳаррири доктор Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ва бошқалар бор.

9-БОБ. ХОТИРАЛАР

Муфтий Бобохоновлар бутун умрлари давомида ҳамма халқларга ва ҳамма замонларга туширилган ҳақ дин – Исломни кенг тарғиб этишда, одамларни имонга чақиришда ғайрат-шижоат кўрсатишди. Бобохоновлар сулоласи муфтийлари салмоқли маънавий-ахлоқий мерос қолдиришди. Муфтий Бобохоновларни Ислом оламида йирик етакчилардан деб ҳисоблашар эди. Улар динга, илм-фанга чинакам садоқат билан ўрнак кўрсатишди.

“Ҳижрий XV асрни халқлар ўртасида тинчлик ва дўстлик асрига айлантирамиз!” чақириғини илк бор 1980 йили Тошкент Ислом халқаро анжуманида Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон кўтариб чиққан эди. “Тинчлик” сўзи Исломнинг шиори ва рамзидир. Пайғамбаримиз Муҳаммад (алайҳиссалом): “Ораларингизда салом (тинчлик тилаги)ни кўпайтиринглар”, – деб насиҳат қилганлар. Тинчлик замонавий жамиятда озодлик ва адолат ғалабасининг асосий шартидир, ҳар бир мусулмоннинг олий мақсадидир.

Ҳаётда қалби имон, ишонч нури билан ёришган одамлар кўп ўтган, ҳозир ҳам бор. Улар туфайли маънавий кадриятларимиз яшаб, отадан болага ўтиб келмоқда. Пайғамбаримиз Муҳаммад (с. а. в.): “Инсон вафот этганида унинг амали кесилади, фақат уч нарса – одамларга қолдирган давомли садақаси, фойдали илми ва тарбиялаган солиҳ фарзандларидан унга савоб етиб туради”, деб марҳамат қилганлар. Улуғ инсонларнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида фикрлаганимизда беихтиёр ушбу ҳадиси шариф ёдга тушади. Ибратли ҳаёти ва қолдирган маънавий мероси туфайли Бобохоновлар сулоласидан етишиб чиққан уч муфтийни ана шундай инсонлар сирасига киритса бўлади. Шайх Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон 80 йил, шайх Зиёвуддинхон қори 62 йил, шайх Шамсиддинхон эса 41 йил ихлос ва садоқат билан Ислом равнақи учун хизмат қилдилар. Бобохоновларнинг

таржимаи ҳоли уларнинг вафот этиши билан узилиб қолган эмас, халқимизнинг ақл-шуури, қалбини ёриштирадиган, маънавий бойитадиган катта-кичик эзгу ишларида давом этаётир.

XI асрда яшаган туркий шоир, мутафаккир Юсуф Хос Ҳожиб Болосоғуний бундай ёзади:

*Ўлим ҳақдир, аммо ҳаёт этади давом,
Ким яхиши, ким ёмон деб чиқарар ном...*

Дунё ҳаётида тақво билан яшаган мусулмонга охиратда берилажак мукофот ҳақида Куръони каримда бундай мужда берилган: *“Албатта, имон келтирган ва эзгу ишларни қилган зотлар учун Фирдавс боғлари манзил бўлур. (Улар) у жойларда мангу қолиб, ундан (бошқа жойга) кўчишни истамаслар”* (“Каҳф” сураси 107–108-оятлар).

Бугун Бобохоновлар сулоласининг уч муфтийи – ота, ўғил ва невара ҳақида замондошлари, ҳамкасблари, шогирдларининг самимий хотиралари аҳамият жиҳатидан улар ҳаёт пайтида айтилган дил сўзларидан асло кам эмас.

9.1. Дунё дин арбоблари муфтийлар ҳақида

Исломнинг илғор арбоби.

Муфтий Зиёвуддинхонни бутун мусулмон олами Исломнинг илғор арбоби ва ноёб даъватчиси деб тан олган. Шахсан мен бу зоти шарифни бутун ҳаёти давомида Ислом таълимотига ўта содиқ инсон сифатида биламан.

Муфтий ҳазратнинг серқирра ва сермазмун ҳаёти Ислом аҳли учун ибрат мактаби ҳисобланади. Муфтий ўзини бутунлай динга хизмат қилишга бахш этган бўлиб, ўз дунёқарашини қатъий ҳимоя қила оларди, шубҳасиз, унинг бу хислати мусулмонлар қалбида ўчмас из қолдирди.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасида олиб борган фаолияти Ислом динига ва мусулмонларга хизмат қилишнинг юксак намунаси эди. У Бухоро шаҳридаги Мир Араб мадрасасида таҳсил олувчи

талабаларга оталарча ғамхўрлик кўрсатди. Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом институтининг ташкилотчиси ва мохир мураббийи бўлди.

Муфтий Зиёвуддинхон йирик фан арбоби ҳам эди. Ул зот қаерда бўлмасин, ким билан суҳбатлашмасин, атрофдагилар унга самимий меҳр-муҳаббат билан муносабатда бўлар, унинг суҳбатларни мохирлик билан олиб боришидан роҳатланар эди.

Муфтий Зиёвуддинхон Ўрта Осиё ва Қозоғистон ҳудудидаги кўплаб машҳур маданий ёдгорликларини қайта тиклаш ва таъмирлаш ишларида ҳам фаол қатнашган.

Шайх Аҳмад Куфтору,

Сурия Араб Республикаси бош муфтийи

Чуқур ва кенг билим соҳиби

Муфтий Зиёвуддинхон 1908 йилда Тошкент шаҳрида диндорлар оиласида туғилган. У кишининг отаси муфтий Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон нозик табиатли, тақводор шахслардан эдилар. Ул зот юз ёшга яқин умр кўриб, сермазмун ҳаётларини Ислом динининг буюк ғоялари ва мусулмонлар манфаатлари учун хизмат қилишга бағишладилар. Муфтий Эшон Бобохон ўз диёри мусулмонларининг кадр-қимматини доимо ҳимоя қилганлар ва бу билан мусулмонларга бегараз ёрдам кўрсатганлар. Ул зот мусулмонлар раҳбари лавозимига ўтирганларида Усмон Қуръони катта эҳтиром ва эътибор билан бир неча кун давомида мусулмонлар зиёрати учун қўйилган эди.

Муфтий Зиёвуддинхон ҳақларида гапирадиган бўлсак, Аллоҳ ундан рози бўлсин, ул зот жуда чуқур ва кенг билим соҳиби эдилар. Бу нарса тасодифий ҳол эмасди. Чунки муфтий Зиёвуддинхон Ўрта Осиё, Саудия Арабистони, Миср, Суриянинг катта-катта олиму фузалоларидан таълим олганлар. Муфтий Зиёвуддинхон Қуръони каримни тажвиднинг барча қоидаларига амал қилган ҳолда ёддан ўқирдилар.

Ўзининг мазмунли ҳаёти давомида юқори мансабни эгаллаб туриб, муфтий Зиёвуддинхон замонанинг долзарб муаммоларига

бағишланган ҳудудий ва халқаро конференцияларнинг ташкилотчиси бўлганлар.

Зукко муаллим ва доно сиёсатдон сифатида муфтий Зиёвуддинхон собиқ Иттифоқ ва Ўзбекистон Республикасида катта обрў-эътиборга эга эди. У ҳеч қачон мусулмонлардан моддий ва маънавий ёрдамани аямасди, айниқса араб халқлари ва ҳукуматлари билан алоқаларнинг мустаҳкамланишига буюк ҳисса қўшди.

*Шайх Аҳмад ибн Муҳаммад Забара,
Яман Араб Республикаси бош муфтийи*

Машҳур уламо

Марҳум муфтий Зиёвуддинхон ўз асрининг машҳур уламоларидан, Ислом дунёсининг мусулмон йўлбошчиларидан бири эди. Унинг овози дунёнинг ислом давлатларида ўтказилган анжуманлар минбарларидан баралла янграган. Мусулмонлар унга кўпгина диний ва дунёвий масалаларни ҳал қилиш учун мурожаат қилардилар. Одамлар унда ҳақиқат, ишонч, меҳр-муҳаббат, садоқат ва миннатдорликни кўришар эди. Марҳум муфтий мусулмонларни ва уларнинг манфаатларини умумлаштиришга хизмат қилувчи бир қанча қимматли асарлар муаллифидир.

Шайх Зиёвуддинхон тимсолида асримиз Ислом дини буюк олимини йўқотди. У фатво чиқариш билан ҳам шугулланган ажойиб раҳбар эди, чунки у Аллоҳ кўрсатмаларига мувофиқ одамларга фойдали бўлишини ўйлаб иш кўрар эди.

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳонга Аллоҳнинг раҳматлари бўлсин, жаннат уйларидан насиб этсин.

*Доктор Муҳаммад Муҳаммад Хатиб,
Сурия Араб Республикасининг вақф ишлари вазири*

Исломнинг буюк фидойиси

Марҳум муфтий Зиёвуддинхон йирик олим, мутафаккир, Исломнинг машҳур арбоби ва буюк фидойиси эди. Ул зот тинчликнинг ҳақиқий курашчиси бўлган.

Ҳазрати олийлари собиқ Иттифоқ мусулмонларини бошқа давлатлар мусулмонлари билан боғловчи бош бўғин ҳисобланардилар.

Доктор Иномуллоҳон,
*Бутунжаҳон Ислоҳ Конгрессининг Бош котиби, “Дин ва дунё”
Бутунжаҳон Конференциясининг президенти*

Содиқ йўлбошчи.

Мен Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳоннинг фикрларига алоҳида эътибор билан муносабатда бўлардим. Муфтий ҳазратлари доимо халқ олқишига сазовор бўлиб, шогирдларининг сеvimли отаси ва гамхўри эди.

Шу билан бирга, муфтий Зиёвуддинхон ноёб инсоний туйғулар, фазилатлар ва турли масалалар бўйича ҳозиржавоб, ўткир ақл-заковат соҳиби эди. У ўз диёри мусулмон ташкилотларининг ишончли ҳимоячиси ва жарангдор овози эди. Ва ниҳоят, ул зот ажойиб дилкаш ва ҳазилкаш ҳам эди, суҳбатларда муфтий ҳазратлари жуда оддий бўлиб, ҳазилсиз ҳаёт нурсиз тунга ўхшайди, деб ҳисобларди.

Доктор Абаул Ҳоди Тозий (Марокаш)

Диндорларнинг йўлбошчиси

Собиқ Иттифоқ дин арбобларининг тинчликни ҳимоя қилиш борасида олиб борган фаолиятлари муфтий Зиёвуддинхон номи билан ҳам чамбарчас боғлиқдир.

Муфтий Зиёвуддинхон Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси раиси сифатида барча динлар вакилларининг “Халқлар ўртасида тинчлик ва ҳамкорлик учун” мавзуида 1969 йилда Москва яқинида ўтказилган конференциясидаги иштирокини айтиб ўтмас бўлмайди.

Конференцияда Осиё, Африка, Америка, Европанинг 44 давлатидан, машҳур мусулмон давлатларидан таниқли дин арбоблари иштирок этди. “Яқин Шарқдаги можаро” мавзуида шайх Зиёвуддинхон томонидан қилинган асосий маърузани

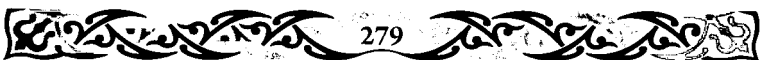

конференциянинг делегатлари ва меҳмонлари алоҳида эътибор билан тинглашди.

Бизнинг тинчлик учун олиб борган ҳамкорлигимиз ўртада дўстлик ва меҳр-муҳаббат ришталарини боғлади, у орқали мен ўзимни бутун мусулмон дунёси билан дўст ва биродардек ҳис қилардим. 1978 йилда муфтий Зиёвуддинхоннинг етмиш ёшини нишонлашда иштирок этдим. Қалбимда қадрдон дўстим ҳақида пок таассуротлар қолди, унинг тимсолида диндорларнинг йўлбошчисини кўрдим. Сон жиҳатидан мусулмонлардан камчиликни ташкил этувчи христианлар Ўрта Осиё ва Қозоғистонда мусулмонларнинг меҳр-муҳаббатига сазовор бўлгани ва ўзаро дўст бўлиб яшаётганларини кўриб хайратландим. Булар ҳақида менга Тошкент Православ черковининг Ўрта Осиё бўйича Архиепископи Варфоломей гапириб берган эди, энди эса уни ўз кўзим билан кўрдим. Бу ишларнинг ҳаммасини ажойиб дўстим муфтий Зиёвуддинхон амалга оширганлиги ҳеч кимга сир эмас.

1982 йили Москвада “Дин арбоблари муқаддас неъмат – ҳаётни ядро ҳалокатидан сақлаш учун” мавзuida халқаро конференция бўлиб ўтди. Бу анжуманда муфтий Зиёвуддинхоннинг охириги қутловларини, худди абадий васият сифатида, у зотнинг севимли ўғли, тинчлик йўлидаги ишларининг муносиб вориси, ҳозир Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг раиси Шамсиддинхон оғзидан эшитдик.

“Ҳозир тинчликка талаб анча катта бўлиб, ядро ҳалокати бутун инсоният учун ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ таҳдид солмоқда. Уруш Яратган Аллоҳни ғазаблантиради... Бир киши Пайғамбаримиздан сўрабди: “Ёвузлик яхшилик устидан ғалаба қилиши мумкинми?” Пайғамбаримиз жавоб берибдилар: “Йўқ, бўлиши мумкин эмас. Яхшилик ёвузликнинг устидан ғалаба қозонади”. Конференция шунинг ёрқин тимсолики, буюк Аллоҳ ҳаммамизни яхшиликка хизмат қилишга даъват этади ва бу йўлда инсонга хоҳиш-ирода ва шарт-шароитлар яратиб беради.

Ким қўлига йўқотиш воситаларини олар экан, барбод қилиш ҳаракатида бўлар экан, тарихдан сабоқ олмаган бўлади”.

Бу юртимизнинг буюк дин арбоби, севимли биродаримиз ва дўстимизнинг сўнгги сўзлари эди. Бу сўзлар бизни Ер юзида тинчликни сақлаш, халқлар ўртасида дўстлик муносабатларини мустаҳкамлаш учун ҳамкорликдаги курашга чорлайди.

Митрополит Ювеналий,
Рус православ черковининг муқаддас синоди аъзоси

9.2. Давлат ва жамоат арбоблари, олимлар, дипломатлар ва ватандошларнинг муфтийлар билан учрашуви тўғрисида

Тарихий шахслар

Ўзбек халқининг атоқли фарзанди Зиёвуддин Бобохоновнинг эзгу ишларини хотирлаш – бизнинг маънавий вазифамиздир. Шу ажойиб инсон ҳақидаги эсдаликлар ёш авлодни қизиқтиришига ишонаман. Ўтган асрнинг 70-йилларидан бошлаб то шўролар Иттифоқи барбод бўлгунча қадар Тошкент ҳақли равишда буюк умумий давлатимизнинг шарқий пойтахти ҳисобланарди. Бу ҳақда ҳеч ким ҳеч қандай фармон бермаган ва қонун чиқармаган бўлса ҳам, ҳақиқатда шундай эди. Нега? Биринчидан, бу ер – Тошкент ва Ўзбекистон кўпгина тамаддунлар туташган жой. Иккинчидан, Ўзбекистон раҳбарлари ўз халқининг маънавий-маданий ва диний анъаналарини сақлаб қолиш муҳимлигини яхши тушунар эдилар. Ниҳоят, мамлакатнинг мусулмон руҳонийларига ўзбек халқининг муносиб ўғлони Зиёвуддин Бобохонов ҳазратлари раҳбарлик қилар эдилар. Осиё ва Африка мамлакатлари совет кўмитаси, Осиё ва Африка ёзувчилари уюшмаси йўли билан Тошкентда мунтазам равишда ўтказиладиган йирик халқаро анжуманларда Зиёвуддин Бобохонов доимо қатнашар эдилар. Унинг Куръон оятлари руҳидаги инсонпарварлик фикрлари, одамлар тақдири ва диннинг аҳамиятига кенг назар билан қараши, иноқлик ва тотувлик тўғрисидаги даъватлари мустамаккачиликдан эндигина

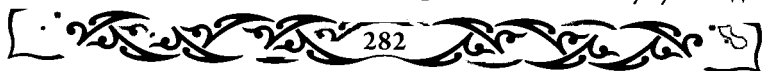
халос бўлган дунё вакилларига, араб мамлакатларининг, барча ёш давлатларнинг намояндаларига гоёат кучли таъсир ўтказар эди. Кўпгина халқлар неча ўн йилликлар давомида Шўролар Иттифоқи таркибида яшаб, меҳнат қилганликлари маълум. Ўша пайтдаги расмий мафкура динга мойил бўлмаганлиги эсимизда. Аммо мамлакатимизда қисувларга қарамай, диний тафаккур ҳар ҳолда барҳам топмай, яшаб қолган эди. Муҳтарам Зиёвуддин Бобохоновнинг узоқ йиллик бой диний- маърифатчилик фаолияти бу фикримизни тасдиқлайди. Мен Тошкентда кўпдан-кўп хорижий сиёсатчилар, маданият арбоблари ва адиллар билан ўтказилган учрашувларда Бобохонов билан бирга бўлганман. У дилкаш суҳбатдош эди. Инсон маънавиятининг ўзаги бўлган ислом ва барча динларнинг аҳамиятини доимо вазмин оҳангда баён этар эди. У ўз фикрларини тасдиқлаш учун ўзбек халқининг ҳаётидан мисоллар келтирарди. Ҳатто суҳбатдошининг фикрига қўшилмаган пайтларда ҳам асло қизишмас ва бағрикенглик кўрсатар эди. У фаолият юритадиган Тила Шайх жомеъ масжидида катта кутубхона борлиги хорижий меҳмонларни ҳайратга соларди. Орадан кўп йиллар ўтганидан сўнг биз Ўзбекистоннинг, Марказий Осиё ва Кавказдаги бошқа республикаларнинг ютуқлари ҳақида гапирар эканмиз, адолат юзасидан шунини ёдда тутишимиз керакки, халқлар ўртасида дўстлик ва ўзаро мададкорликни сақлаб қолишга буюк давлатнинг бош муфтийси Зиёвуддин Бобохонов катта ҳисса қўшган эди. Айниқса, Тошкентда зилзила содир бўлган таҳликали йилларда барча халқлар ўзбек халқини сахийлик билан қўллаб-қувватлади. Зиёвуддин Бобохонов мамлакатимиздаги анъанавий конфессиялар ўртасида иноқлик бўлиши ҳақида доимо ғамхўрлик қилиб келди. Қайси динга мансуб бўлишларидан қатъи назар, барча диндорлар ўз маънавий-диний пешволари ўртасидаги муносабатларга эътибор билан қарайдилар. Шу муносабат билан Бобохоновнинг Москвадаги қароргоҳида ўтказилган ажойиб кунни эслайман. Унинг 60 йиллик таваллуд кунини нишонлаётган эди. Тантанали зиёфатда Москва бутун Русь Муқаддас Патриархи Пимен ҳозир

бўлди. Эсимда, диний арбоблардан ташқари шоир Сергей Владимирович Михалков, ёзувчи Михаил Иванович Котов, Давлат дин ишлари қўмитасининг раиси В. Куроедов, Осиё ва Африка мамлакатлари совет қўмитасининг раҳбари сифатида каминангиз бор эдик. Бу юбилей ҳақиқатда динлар ўртасидаги иноқлик муҳимлигини тасдиқловчи тантананага айланиб кетди. Мезбон Шўролар Иттифоқидан икки етакчи диний конфессия бўлиши православие билан исломнинг ўрни ва аҳамиятини гоят нозик лутф билан таъкидлаб ўтди. Зиёвуддин Бобохонов катта халқаро тинчликсеварлик вазифасини амалга оширар эди. У совет халқлари билан хорижий халқлар ўртасида дўстлик ва тинчлик ишига лойиқ эди, деб дадил айта оламан. Аммо унинг номи ҳурмат билан эсга олинаётганининг ўзи ҳам муҳимдир. 1967 йилда, Миср билан Исроил ўртасидаги олти кунлик урушдан сўнг мамлакатимизнинг мўътабар делегацияси Қоҳирага йўл олди. Дўст мамлакатга бораётган делегация таркибида муфтий Зиёвуддин Бобохонов ва камина ҳам бор эди. Исроил билан бўлган урушдаги мағлубиятдан сўнг Қоҳирада ҳам, бутун Мисрда ҳам Шўролар Иттифоқининг роли хусусида гамгин кайфият ҳукм сураар эди. Бу адолатдан эмас эди. Биз Миср халқига бу мағлубиятда Совет Иттифоқининг айби йўқлигини тушунтириб беришимиз керак эди. Зиммамиздаги вазифани бажаришга мамлакатнинг бош муфтийси Зиёвуддинхон Бобохонов жуда катта ҳисса қўшди. Унинг “Ал-Азҳар” жомеъ масжидидаги соф араб тилида маърузаларини минглаб кишилар тинглади ва у икки давлат халқлари ўртасидаги дўстликнинг тасдиғига айланиб кетди.

Унинг ўғли, филология фанлари номзоди муфтий Шамсиддинхон Бобохонов отаси бошлаган олийжаноб юмушни муносиб давом эттирди. Бир неча тилни яхши биладиган бу истеъдодли олим шарқшуносликнинг бош маркази – Иттифоқ Фанлар академиясининг Шарқшунослик институтида таҳсил кўрган эди... Шамсиддин Тошкентда, Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг кутубхонасидаги кўпгина ислом қўлаёмаларини ўрганиш билан шуғулланди.

У Марказий Осиё мамлакатларида ва собиқ Шўролар Иттифоқининг бошқа минтақаларида исломнинг тарқалиши тарихига оид ва ўз бобоси Эшон Бобохон Абдулмажидхон ҳамда отаси Зиёвуддинхон Бобохоновларнинг бу соҳада қилган ишлари хусусида бир қанча китоблар ёзди. Шамсиддинхоннинг илмий билимлари, диндошлари билан муомала тажрибаси хориждаги мусулмон дунёси билан кенг алоқалари унинг Миср Араб Республикасида Ўзбекистон Фавқулодда ва Мухтор элчиси бўлиб ишлаганда, кейинги дипломатик фаолиятида яхши натижалар берди. Шамсиддинхон билан Қоҳирадаги учрашувим ҳамон эсимда. У Ўзбекистон билан Миср, бошқа араб ва мусулмон давлатлари билан бевосита дипломатик алоқалар қанчалар янги ва порлоқ истиқбол очиши ҳақида завқланиб гапирар экан, бу соҳада билими нақадар кенглиги билиниб турар эди.

Ўзбекистоннинг Мисрдаги элчиси бўлиб ишлар экан, Шамсиддинхон айни вақтда Йордания, Баҳрайн ва Кувайт-Жазоирда ўз мамлакати номидан анча-мунча иш қилди. У бу ишда Ўзбекистон мусулмонлари диний бошқармасининг раҳбари бўлган вақтида мусулмон ташкилотлари ва уларнинг раҳбарлари билан ўрнатган алоқаларига таянганлигини менга гапириб берган эди. Шамсиддинхоннинг ажабтовур ташкилотчилиги, юксак ишчанлиги, сўзининг устидан чиқиши, давлат аҳамиятига молик ишларни бажаришга зўр масъулият билан қараши доимо катта таассурот қолдирарди. Бобохоновлар ана шундай инсонлар бўлган эди.

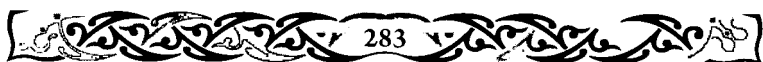
Александр Дзасохов,

*1967–1986-йилларда Осиё ва Африка мамлакатлари
Бирдамлиги Ташкилотининг Совет қўмитаси раиси,*

1998–2005-йилларда Шимолий Осетия

– Алания Республикаси Президенти.

*2005 йилдан Россия Федерация Кенгашининг
маданият Комиссияси Раисининг ўринбосари.*

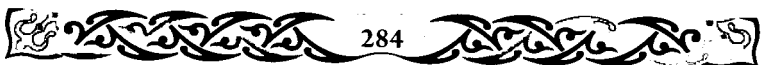
Тарихий адолатнинг тантанаси

Бобохоновлар сулоласи VIII асрда Туронзаминга келган ислом маърифатчиларига бориб туташади. Зурриётларнинг фаолияти уч муфтийлар сиймосида XIX аср охири ва XX асрда ислом маърифати ва маданиятини кенг тарғиб этишда ёрқин намоён бўлди. Собиқ Иттифоқ ҳудудида исломнинг қайта тикланиши, диний кадриятларнинг қарор топиши дунё мамлакатларидаги мусулмонлар билан дўстона алоқалар ўрнатиш жараёнида муфтийларнинг беғараз хизмати бениҳоя улуғдир.

Айни собиқ Иттифоқнинг Тинчлик қўмитаси, Ўзбекистон Тинчлик қўмитаси ва Ўзбекистон Тинчлик Жамғармасидек нуфузли жамоат ташкилотларининг доимий ҳайъат аъзолари бўлмиш муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон, кейинчалик ўгиллари Шамсиддинхон Бобохонов билан 1966 йилдан бошлаб бевосита бирга йигирма тўрт йил ишлаганман.

Ўтган йиллар мобайнида тинчликни ҳимоя қилиш масалалари бўйича ўтказилган барча халқаро анжуманларда ва хорижий делегациялар билан учрашувларда, машҳур давлат, сиёсат, жамоат ҳамда диний арбоблар билан мулоқатларда муҳтарам муфтийларнинг фаол ишларини кузатганман. Диний-маънавий кадриятларнинг тикланиши масжид ва мадрасалар мавжудлиги, диний адабиётлар чоп этилиши мисолларида хориждан келган олий даражадаги меҳмонларга мамлакатимизда диндорларга берилган виждон эркинлигини пухта ва аниқ англатишар эди. Шўро даврининг тарихий шароитида муфтийлар ўз вазифасида эзгу амалларни илгари суриб келган олийжаноб амалиётчи фидойилар эдилар.

Бугун мустақил Ўзбекистоннинг эркин фуқароси сифатида мен ўша даҳрийлик давридек қийин бир шароитда муфтийларнинг камтарлик билан, ортиқча ҳовлиқмасдан диндорларнинг ҳис туйғуларини эъзозлаган ҳолда диний-маънавий кадриятларнинг тикланишида жонбозлик кўрсатганликларини яққол тушуниб етмоқдаман.

Муфтийлар билан кўп йиллар мобайнида мулоқотда бўлганим учун фақатгина бетакрор шахсларга хос бўлган олийжаноб инсоний фазилатларини кўрганман. Шўролар даврида диний раҳбарлар фаолияти махсус ташкилотларнинг назоратида бўлган эди. Табиийки, муфтийлар ҳам барча қатори моддий муҳтожликларни ҳис этгандирлар, лекин менинг фикримча, уларнинг жамоат ва турмушдаги хулқ-атвори, шахсий камтаринлиги, ўз нафсини бошқара билиши, ўз манфаати учун ҳеч қандай моддий нарса талаб қилмаганлиги уларни ҳар хил бало-қазолардан сақлаб қолган.

Муфтийлар республика раҳбарлари билан учрашувларда ҳеч вақт шахсий эҳтиёжларини қондирадиган масалани кўтармаганлар. Аксинча, асосий мавзу бўлиб масжидларнинг қурилиши ва тикланиши, тарихий обидаларнинг таъмирланиши, муҳтож оила ва ногиронларга ёрдам кўрсатиш масалалари муҳокама этилган. Бу билан улар ўзининг беғаразлик, олийҳимматлик ва юқори даражада билимдонлигини кўрсатишган.

Мен муфтий Бобохоновларнинг замондоши, улар билан яқиндан мулоқотда бўлган қадрдони сифатида, мусулмонлар йўлбошчисининг олийжаноб фазилатини эслатиб ўтмоқдаман. Айнан бугунги кунда республикамизнинг дин пешволари, имом-хатибларга муфтийларнинг камтаринлиги, ўз Ватани ва халқига садоқатли хизматини ибрат қилиб кўрсатмоқдаман.

Халқимизнинг улуғ ўғлонлари, дунё мусулмон умматининг ҳурматли дин арбоблари муфтий Бобохоновлардек бетакрор шахсларга нисбатан тарихий адолат ўрнатилишини қувонч билан қайд этаман. Саксон йиллик ҳаёт тажрибасига эга бўлган олим ва жамоат арбоби сифатида бу ишларнинг барқарор бўлишига ишонаман.

Мирғиёс Зоидов,

Иқтисод фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, 1966–1978 й.й. СССР Олий Совети депутаты, 1963–1967, 1980–1990 й.й. Ўзбекистон ССР Олий Совети депутаты, 1966–1990 й.й. Совет Тинчлик Қўмитаси раиси муовини ва Ўзбекистон Тинчлик Қўмитасининг раиси.

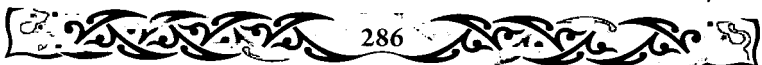
Дунёвий билим соҳиби

Мен Зиёвуддин қори ака ва у кишининг оталари, улуғ инсон Эшон Бобохон ҳазратларини болалигимдан биламан, улар билан кўп марта кўришиш ва суҳбатларидан баҳраманда бўлиш бахтига муяссар бўлганман. Сабаби, Эшон бува бизнинг падари бузрукворимиз Ақрамшо билан қалин дўст эдилар. Ислом дини моҳияти ҳақида илк бор ана шу зотдан эшитганман, дин инсон қалбига ва онгига қанчалар зўр таъсир этишини ҳис этганман. Охири учрашувимиз 1957 йилда бўлди. Орадан кўп ўтмай, ул зот 99 ёшларида вафот этдилар.

Ўттиз йил мобайнида хорижда хизмат қилдим. Мана шу пайтларда Зиёвуддин қори ака билан чет элларда учрашиб турардим. У кишини дунёнинг барча минтақаларида ҳурматларини жойига қўйишар эди. Бир воқеа сира ёдимдан чиқмайди. Сурия давлатида мен Собиқ Игтifoқнинг Фавқулодда ва Мухтор элчиси бўлиб турган пайтимда, Зиёвуддин қори ака бир гуруҳ зиёратчиларга бош бўлиб Саудия мамлакатига борадилар. Ҳаж мавсуми тугагач, бир ўзлари Сурия мамлакатига ўтадилар. Ўша пайтда Сурия давлатининг президенти бўлган Нуриддин Атаси вазирлари билан аэропортга чиқиб, Зиёвуддин қори акани катта иззат-икром билан кутиб олди. У кишининг шарафига зиёфат берди. Ҳаттоки, Сурия давлатининг олий мукофотини ўз қўли билан Зиёвуддин қори акага топширди.

Зиёвуддин қори ака қомусий билим эгаси бўлган инсон эдилар. Улуғбекнинг “Зиж” китобини биринчи ўқиган ва таржима қилган инсон Зиёвуддин қори ака бўлади. Бундан ташқари, у киши истараси иссиқ, ақл-идрок соҳиби эдилар. Ислом дини йўлида ҳалол хизмат қилган бу машҳур арбоб, халқ ишига, тараққиётига, маънавият ва маданиятига, эл тинчлиги ва давлатлар ўртасидаги ўзаро биродарликка катта ҳисса қўшган тарихий шахсга айландилар.

Мустақиллигимизни мустаҳкамлашда Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари каби буюк сиймоларимиздан ўрнатқилиб, уларнинг васиятларига амал қилиб, Ватанимиз равнақида сидқидилдан, фидокорона меҳнат қилайлик. Шунда

улуғ аждодларимизнинг руҳлари шод, келажагимиз порлоқ бўлғусидир.

Нуриддин Муҳитдинов,
3-5 чақирув СССР Олий Совети депутаты, давлат ва жамоат
арбоби, Фавқулодда ва Мухтор элчи.

Буюк инсон билан учрашув

Мен ёш жарроҳ, тадқиқотчи ва Тошкент Давлат тиббиёт институти ўқитувчиси муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон билан учрашганимдан беҳад бахтиёрман.

Муфтий Зиёвуддинхоннинг донолиги ўша оғир йиллар шароитида энг аввало зиёлилар орасида исломий ишонч-эътиқодни тиклашга катта эътибор берганида намоён бўлади.

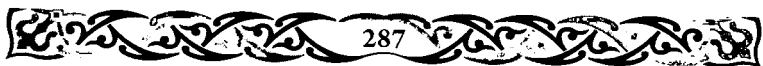
Мен муфтий билан илк бор 1968 йили учрашган эдим. Муфтий Зиёвуддинхоннинг собиқ Иттифоқ ордени билан мукофотланиши шарафига ўтказилган хайрия тадбирига юзлаб тошкентлик зиёлиларни, жумладан, мени ҳам таклиф этишди. Муфтийнинг ўтқир ақли, юксак нотиклик маданияти мени лол қолдирди.

Орадан йиллар ўтиб, россиялик муфтий, менинг катта дўстим Равил ҳазрат Ғайнитдин ёрдамида ҳажга борганимда, Мадинани зиёрат этганимда муфтий Зиёвуддинхонни эслаб, унинг ҳақиға хайрли дуолар қилдим. У болалик йилларим ота-онам меҳри билан қалбимдан жой олган исломий ҳис-туйғуларим уйғонишига сабабчи бўлган эди.

Ўсиб келаётган ёш авлод одамлар тақдири учун масъулият ҳиссини донолардан олади, динлараро, халқлараро дўстона алоқаларни муносиб давом эттиради, диний-ахлоқий, илмий-маданий меросни ўрганишини тўғри йўлга қўяди, бу маънавий бойликни кўпайтириб, кенгайтириб ўзидан кейинги янги авлод қўлига тутқзади. Ана шундагина она заминда тинчлик ва эзгулик ҳукм суради.

Ражаб ИСЛОМБЕКОВ,

Россия тиббиёт фанлари академияси мухбир аъзоси, БМТ қошидаги ахборотлаштириш халқаро академияси академиги, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, қалқонсимон без касалликларини даволашнинг янги усули ихтирочиси, шифокорлар сулоласи асосчиси.

Ёрқин хотира

Мен Бобохоновлар сулоласи уч муфтийи Шайх Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон, ўгли Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ва невараси Шамсиддинхон Бобохоновларни шахсан таниш шарафига муяссар бўлганман.

1955 йили Москвада институтни битирганимдан сўнг Тошкентга қайтиб, ЎзТАГ (Ўзбекистон телеграф агентлиги) тахририятида мухбир бўлиб ишлай бошладим. Менинг вазифам хориждан келган меҳмонлар гуруҳининг Ўзбекистонда бўлишларини ёритиш эди. Хорижий меҳмонларнинг диний бошқарма биносини томоша қилишлари дастурга киритилган эди.

Меҳмонлар ташрифи ҳақида маҳаллий матбуотда бир-икки қатордан иборат хабар берилар, аммо ТАСС орқали чет элларга жуда батафсил маълумотлар узатилар эди. Совет ҳукуматида эътиқод эркинлиги “амал қилиниши”ни ана шу тарзда оламга намойиш этмоқчи бўларди.

Шундай қилиб, мен илк бор Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон билан танишдим. “Тилла Шайх” жомеъ масжидида, “Мўйи муборак” мадрасасида, Ҳазрати Усмон Мусҳафи ёнида меҳмонлар даврасида учрашар эдик. Муфтий хорижликлар билан самимий суҳбатлашар, Совет шарқида мусулмонлар ҳаёти, уларнинг дунёда юз бераётган воқеаларга ўз муносабатини гапириб берар эди. Жаҳонда тинчлик, халқлар ўртасида дўстликни мустаҳкамлаш, зулм-зўравонликларга, агрессияларга қарши кураш бу суҳбатларнинг бош мавзуи бўлар эди. Муфтий қайси воқеа ҳақида гапирмасин, унинг вазиятни яхши ва чуқур билиши, мавзуни яхши ўргангани кўриниб турарди. У меҳмонларнинг кўплаб саволларига асосли жавоб берарди.

Шайх Эшон Бобохон мавзуни ёритишимда менга ёрдамлашар, воқеаларни сабр билан, ўзига хос шарҳлаб, тушунтирарди. Эшон Бобохон юз ёшга тўлишига бир неча ой қолганида вафот этди. Дафн маросимида қатнашдим. Мингминглаб тошкентликлар унинг жанозасида ҳозир бўлишди.

Эшон Бобохон вафотидан сўнг бўлиб ўтган курултойда Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон диний бошқарма раиси, муфтий этиб сайланди. Бу пайтда у халққа танилиб улгурган эди. У, бошқа номзодлар орасида билими, меҳнатсеварлиги, истеъдоди билан ажралиб турарди. Биз у билан ҳам мусулмонлар ҳаётидан бирор воқеа ҳақида хориж матбуотида қандай маълумот бериш борасида бир неча бор суҳбатлашган эдик. У менга меҳр-эътибор билан муомала қилар, ҳар доим оилавий аҳволимиз ҳақида сўраб-суриштирарди. У Ўзбекистоннинг илк милиция комиссари – отам Искандар Қаландаровни яхши танир эди. 1963 йили мен аспирантурада ўқиш учун Москвага кетдим.

1970 йили муфтий Зиёвуддинхон билан Миср пойтахти Қоҳирада учрашдик. Мени Осиё ва Африка халқлари бирдамлиги ташкилоти доимий котибиятига собиқ Иттифоқ вакили сифатида у ерга жўнатишган эди. Мен Осиё ва Африка мамлакатлари бирдамлиги Совет кўмитаси номидан иш кўрардим. Қоҳирага келишимдан сал олдинроқ Мирзо Турсунзода, Расул Ҳамзатов, Чингиз Айтматов, Владимир Сафронов, Александр Дзасохов, Евгений Примаков, Анатолий Громиколар қатори муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳам Осиё ва Африка мамлакатлари Совет кўмитаси Президуми аъзолигига сайланган экан.

Ўша вақтлари учоқлар собиқ Иттифоқидан тўғридан-тўғри Саудия Арабистонига учмасдан, Қоҳирага кўниб учарди. Муфтий Зиёвуддинхон совет ҳожилари гуруҳига бош бўлар, Қоҳирага келишлари билан албатта менга кўнгироқ қиларди. Биз турли долзарб мавзуларда узоқ суҳбатлашиб ўтирардик.

Муфтий Зиёвуддинхон Қоҳирада бўлганларида мамлакат мусулмонлари етакчилари, “Ал-Азҳар” дорилфунуни раҳбарлари ва ўқитувчилари билан учрашарди. У кишини диний мавзуларда мавъиза қилишга таклиф этишарди. Хуллас, у кишининг мисрлик ҳамкасблар билан алоқалари жуда ишчан ва дўстона тус оларди. Шундай бўлса-да, бир сафар баъзи мисрлик дин арбоблари совет муфтийини ислом масалаларида билимини

синаб кўришмоқчи бўлишади. Бир мажлисда ундан Қуръони карим сураларини тафсир қилиб беришини сўрашади. Мажлисга Қуръони каримнинг мисрлик таниқли билимдонлари йиғилишган эди. Суҳбат уч соатдан ортиқ давом этади. Шунча вақт ичида фақат муфтий Зиёвуддинхон оятларни тафсир қилиб, саволларга жавоб берадилар. Суҳбат ниҳоясига етгач, иштирок этганларнинг айтишларича, ҳамма бир неча сония жим туриб қолади. Сўнгра мисрлик олимлар ҳаммаси бирдек ўринларидан туриб, муфтийга таъзим қилиб, унинг билимини синаб кўришга журъат этишгани учун кечирим сўрашади. Улар Қуръони карим оятларига бунчалик чуқур ва ҳар тарафлама тафсирни илгари эшитишмаганини тан олишади.

Муфтий Зиёвуддинхон ҳар доим менга эътиборли бўлганлар, ҳатто ҳаётимнинг оғир кунларида ҳам ёнимда бўлганлар. Шу сабабдан у зотни азиз инсон сифатида чин дилдан ҳурмат қиламан.

1981 йили менинг хорижда чўзилиб кетган хизмат сафарим ниҳоясига етди. Москвага қайтиб келдим. Менга Осиё ва Африка мамлакатлари бирдамлиги Совет қўмитаси масъул котиби бўлиб ишлашни таклиф этишди. Ўша йиллари Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳоннинг ўғли Шамсиддинхон Бобоҳонов мазкур ташкилот Президиуми аъзоси этиб сайланган эди. У қўмита ташкил этган сиёсий тадбирлар, учрашувларда иштирок этар, қўмитанинг Крополинская кўчаси 10-уйдаги қароргоҳига тез-тез келиб турарди. Биз у билан яқиндан танишиб, дўстлашиб кетдик.

1992 йили мени яна Қоҳирага ишга йўллашди. Осиё ва Африка халқлари бирдамлиги ташкилоти Бош котибининг ўринбосари бўлдим. Тез орада Шамсиддинхон Бобоҳонов мустақил Ўзбекистон Республикасининг Мисрдаги Фавқулодда ва Мухтор элчиси этиб тайинланганини эшитдим. Жуда хурсанд бўлиб кетдим. Биз тез-тез учрашиб турардик. Дастлаб, Мисрда анчадан буён яшаётган одам сифатида мен унинг Қоҳирада қулай жойлашувига ёрдам бердим. Элчихона учун бино танладик. У алоҳида куч-ғайрат, шижоат билан ишга киришиб кетди.

Мисрлик турли соҳа раҳбарлари, ишбилармонлар, дипломатлар, сиёсатчилар билан учрашувлар ўтказди. У ҳамма билан яхши муомалада бўлар, ўз вазифаларини адо этишга ижодий ёндашар эди. Биз ишдан сўнг тез-тез учрашиб, суҳбатлашиб турардик.

Хуллас, Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг собиқ уч муфтийи шайх Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон, шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ва фан доктори, моҳир дипломат Шамсиддинхон Бобохонов ҳақида ёрқин хотиралар қалбимда абадий сақланиб қолади.

Самандар ҚАЛАНДАРОВ,

тарих фанлари доктори, профессор, Осиё ва Африка халқлари бирдамлиги ташиклоти бош котиби ўринбосари.

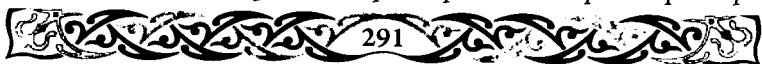
Моҳир дипломат

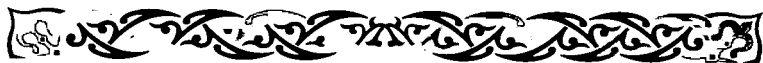
Муфтий Зиёвуддинхон ва унинг ўғли Шамсиддинхон билан 1974 йили Қоҳирада учрашганман. Ҳали мамлакатимиз Саудия Арабистони Қиролиги билан дипломатия муносабатлари ўрнатмаган, шу боис қироликка кириш визалари Миср орқали расмийлаштириларди. Қоҳирада уни мамлакат раҳбари ва Ал-Азҳар дорилфунуни шайхи кутиб олди.

1980 йили муфтий Зиёвуддинхон билан Туркияда учрашдим. Ўшанда мен собиқ Иттифоқнинг Истанбулдаги консули эдим. Зиёвуддинхон мамлакат раҳбариятининг олий даражадаги меҳмони бўлди. Туркия ҳукумати ва дин арбоблари совет мусулмонлари етакчисини қандай иззат-ҳурмат билан кутиб олишганига гувоҳ бўлганман. Мен Туркия раҳбарияти ва Бош муфтийи билан музокараларда муфтий Зиёвуддинхоннинг ёнида бўлдим. Шунда муфтий жуда моҳир дипломат эканлигига тан бердим: У таниқли дин ва жамоат арбоби эди. Унинг беназир хизматлари туфайли советлар мамлакати кўпчилик араб ва ислом давлатлари билан дўстлик ва конфессиялараро яхши муносабатларни йўлга қўйди. Мен муфтий ҳазратларидан кўп яхши нарсаларни ўргандим.

Элдор ҚУЛИЕВ,

дипломат, Фавқулодда ва Мухтор элчи, Бутунроссия озарбайжонлар Конгрессининг ижрочи директори.

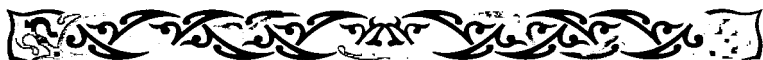
Илмлар ҳазинаси ва кенг қиррали арбоб

Мен муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ва у кишининг ўгли Шамсиддинхон билан 1966 йилда Қоҳирада танишганман. У даврда мен собиқ Иттифоқнинг Миср Араб Республикасидаги элчихонада масъул ходим бўлиб ишлардим. Зиёвуддин қори акам, Русия муфтийси Шокир Ҳилолиддинов билан Қоҳирадан Москвага бирга қайтдик. Икки муфтийнинг асосий юклари диний китоблардан иборат эди. Йўл давомида мазмунли суҳбат ўтказиб келдик. Зиёвуддинхон қори аканинг диний ҳамда дунёвий илмларни мукамал эгаллаганликларига иқрор бўлган эдим.

1972–1985-йилларда Ўзбекистон коммунистлар партияси Марказий қўмитасининг халқаро бўлимида ишладим. Шу даврда Осиё ва Африка халқларининг бирдамлик қўмитасига ва собиқ Иттифоқнинг тинчлик қўмитасига аъзо эдим. Икки ташкилотнинг халқаро йиғилишларида таниқли ёзувчи Мирзо Турсунзода, машҳур олим ва сиёсий арбоб Евгений Примаков, дипломат Александр Дзасохов, шарқшунос-журналист Фарид Сейфуль-Мулюковлар билан муфтийлар Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ва кейинчалик Шамсиддинхон Бобохоновлар билан ҳам учрашиб турардим. Ўзбекистонга расмий ташриф буюрган юқори даражали меҳмонларни Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний идорасига олиб борардим. Муфтийлар меҳмонларга ватанимиз мусулмонлари ҳаёти, ислом динини тарғиботи тўғрисида батафсил ахборот ва саволларга тўлиқ жавоб беришарди. Ҳар бир учрашувдан меҳмонлар мамнуният ва яхши таассуротлар билан чиқишарди.

1980 йилда “Ҳижрий XV аср халқлар ўртасида тинчлик ва дўстлик асри бўлиши керак!” шиори остида Тошкент шаҳрида халқаро анжуман ўтказилиши мўлжалланган эди. Шу муносабат билан муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон республика раҳбари Шароф Рашидов билан учрашувлари режалаштирилган эди. Учрашувда мен ҳам иштирок этдим. Муфтий ҳазрат Имом Бухорийнинг хизматлари ва асарлари

ислом оламида қадр-қиммати, режалаштирилган анжуманни дунё миқёсидаги моҳияти, келадиган меҳмонлар мавқеи ва сони, уларни кутиб олиш тартиби ҳамда меҳмонларга ислом обидалари ва республика шаҳарлари билан таништириш режалари тўғрисида батафсил ахборот бердилар. Шунда мен муфтийни кенг қиррали дин арбоби, дипломат ва чуқур билимларига ҳавасим келиб янада ҳайратим ортди. Давлат раҳбари ахборот учун миннатдорлик билдириб, Тошкент шаҳар ва вилоят раҳбарларига анжуман ўтишига кўмаклашиш тўғрисида тегишли топшириқлар беришни ваъда этди.

Анжуман иштирокчилари ўз нутқларида, ҳамда оммавий ахборот воситалари орқали Ўзбекистонда кўрсатилган меҳмондўстлик учун ва анжуманни олий даражада ташкил этилгани учун самимий ташаккурларини билдирдилар.

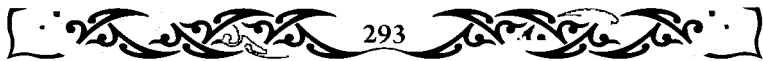
Ҳошим Раҳимов,

*Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
маданият ходими, собиқ дипломат.*

Биз кутган учрашувлар

1945 йили фашизмни мағлуб этган мамлакатдан Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон бошчилигида ҳожилар келиши, уларнинг Қирол Абдулазиз ибн Абдураҳмон ас-Сауд билан учрашиши оммавий ахборот воситаларида кенг ёритилди. Биз икки мамлакат ўртасида алоқалар ўрнатилганидан жуда қувондик. Биз ватандош ҳожилар билан учрашишни истардик, афсуски, бизга номаълум сабаблар туфайли бу учрашув насиб бўлмади. Орадан йиллар ўтиб, биз муфтий Зиёвуддинхон билан бир неча бор учрашдик. Ҳар сафарги учрашувда муфтий ҳазратларидан Ўзбекистон ҳаёти тўғрисидаги саволларимизга батафсил жавоблар олдик, шунингдек, турли мавзулардаги суҳбатларимиздан катта маънавий қониқиш ҳис этардик. Биз у кишининг нотиклик маҳорати, турли соҳаларни чуқур билиши билан фахрланардик.

Бир куни Зиёвуддинхон менга Қирол Файсал ибн Абдулазиз билан учрашуви ҳақида айтиб берди. Учрашув ниҳоясида Қирол

унга “Зиёвуддинхон, Сизга ва сулолангизга хурмат кўрсатиш менга отамдан ибрат. Агар сиз мамлакатингиз мустақиллиги тўғрисида хабар келтира олсангиз, Сизга қанчалар ёрдам беришимни кўриб қўйган бўлардингиз”, дейди.

Муфтий Зиёвуддинхон вафоти (Аллоҳ раҳмат қилсин) биз хорижлик ватандошлар учун жуда катта йўқотиш бўлди. Биз ватандошлар Шамсиддинхонни отаси Зиёвуддинхон билан ҳожилар гуруҳида келганида кўрганмиз. У муфтий этиб сайланганидан сўнг, дипломат бўлиб ишлаганида ҳам бир неча бор учрашганмиз.

Шамсиддинхон отасидан жуда кўп фазилатларни ўзлаштирган эди. Бобоси ва отасининг ҳаёти, фаолияти ҳақида у ёзган китоби Эшон Бобохонни ва Зиёвуддинхонни (Аллоҳ уларни Ўз раҳматига олган бўлсин) билганлар учун бебаҳо ёдгорликдир.

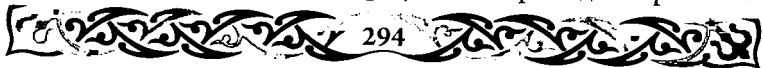
Шамсиддинхон Мисрда элчи бўлиб ишлаганида мен Қоҳирада Ўзбекистоннинг мустақиллик куни байрамида иштирок этдим. Шамсиддинхон Ўзбекистоннинг Саудия Арабистонидаги элчиси бўлиб ҳам ишлади. Ким у билан бир марта учрашиб, суҳбатлашса, яна суҳбатлашгиси келарди. У таниқли олим, ақлли дипломат, олийжаноб инсон эди. (Аллоҳ уни Ўз раҳматига олган бўлсин.)

Сафохон тўра Жалоолхон тўра ўғли,

Макка шаҳрида яшаб қолган маргилонлик ватандошимиз.

Машхур ватандошим

Мен Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохонни илк бор 1965 йил июнь ойида кўрганман. Барваста, салобатли, қадди-қомати келишган, устида юпқа банорас тўн, бошида оппоқ салла, бутун борлигидан алақандай самовий бир файз, улуғворлик балқиб турарди. Ҳамиша жилмайиб турадиган юз-кўзлари, майин овози суҳбатдошни ўзига маҳлиё этарди. Бу учрашув, бу манзара менинг ёдимда бир умрга муҳрланиб қолди. Тақдир менга ҳали яна узоқ йиллар муфтий ҳазратлари билан янада яқинроқ бўлиш, у киши раҳбар бўлган идора ходимлари билан

савобли ишларда ҳамкорлик қилиш бу мўътабар Инсондан жуда кўп ҳаёт сабоқлари олиш бахтига муяссар этишини тасаввур ҳам қилмаган эдим ўшанда... Финляндия пойтахти Хелсенки шаҳрида Бутунжаҳон Тинчликсевар кучларининг катта анжумани ташкил этилиб, унга таклиф этилган Ҳиндистон ҳайъати Тошкентда икки кун туриб Ўзбекистон халқи ҳаёти билан танишган эди. Бу нуфузли ҳайъат қарийб 150 кишидан иборат бўлиб, унинг аъзолари давлат вазирлари, парламент аъзолари, машҳур шоир ва ёзувчилар, жамоат ва дин арбобларидан иборат эди. Улар орасида Деҳли жомеъ масжидининг имом-хатиби Ҳиндистонга Бобир Мирзолар билан бориб қолган асли бухоролик ватандошларимиз авлодидан бўлмиш Исмоил Бухорий ҳам бор эди. Мен ўшанда эндигина Тошкент Давлат Университетининг шарқшунослик факултетини битирган ёш йигит эдим. Менга ҳиндистонлик меҳмонга таржимон ва ҳамроқлик қилиш вазифаси топширилди. Меҳмон Ўзбекистон мусулмонлари ҳаёти билан танишиш, масжид-мадрасаларга бориб диндорлар билан суҳбатлашиш ва Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Ҳайъати раиси Ёдгор Насриддинова ҳамда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси раҳбари муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон билан учрашиш истагини билдирди.

Муфтийнинг таклифларига кўра меҳмонни мен “Ракат” маҳалласидаги файзли хонадонларига олиб борганман. Улар азалдан яқин дўст-биродар эканлар, бир-бирлари билан кучоқлашиб, беҳад хурсанд бўлиб кўришиб, узоқ суҳбатлашдилар. Меҳмон ва мезбон гоҳ араб, гоҳ форс тилларида сўзлашар, аҳён-аҳёнда дастурхон атрофида таржимон ҳам қатнашаётганлиги эсларига тушиб, мени ҳам ўз вазифамни адо этишга имконият беришарди. Зиёфатдан сўнг Исмоил Бухорийни меҳмонхонага кузатар эканман, у киши менга муфтийнинг нафақат Ҳиндистонда, балки бутун мусулмон дунёсида обрў-эътиборларининг баландлиги, ўзининг у киши билан дўстлигидан фахрланишини катта ифтихор билан

гапирар, мен эса муфтий Зиёвуддинхон Бобохоновдек машхур ватандошим, миллатдошим борлигидан, у кишининг беҳад гўзал, ақлли ва иффатли қизлари Мухлисахон билан Шарқ факултетида бир курсда ўқиганим, ўғлилари Шамсиддинхон ва Фатҳиддинхон билан биродар эканлигимдан ўзимни беҳад мамнун ҳис этардим... Бобохоновлар хонадонининг файзи, оилаларининг осойишталиги, дастурхон тўкинлиги меҳмон кутиш маданияти, меҳмон ва мезбоннинг бир-бирларига бўлган ҳурмат, мулозаматлари мени лол қолдирди.

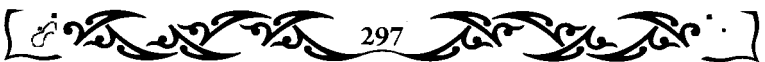
Орадан икки йил ўтиб, 1967 йил Ҳиндистонга хизмат сафаридан қайтганимдан сўнг мени Ўзбекистон Тинчликни Ҳимоя қилиш Қўмитасига масъул котиб этиб тайинлашди. Қўмита раиси Ўзбекистон қасаба уюшмалари раҳбари, СССР Олий Мажлиси депутати, Совет тинчлик Қўмитаси Ҳайъатининг аъзоси Мирғиёс Аббосович Зоидов мени ўз ҳузурига чақириб: “Сени жуда ёш ва тажрибасиз бўлишингга қарамасдан (мен ўшанда ҳали 23 ёшга тўлмаган эдим) ушбу масъул ишга таклиф этар эканмиз, бир нарсани ҳамиша ёдингда сақлашингни маслаҳат берган бўлардим. Бизнинг ташкилотимиз жамоатчилик асосида иш юритади. Унинг аъзолари республикамизнинг машхур одамлари, маданият, санъат, илм-фан, дин ва жамоат арбоблари. Улар ўзларининг асосий фаолиятлари билан жуда банд. Шунга қарамасдан дунёда тинчликни ҳимоя қилиш, дўстлик-биродарликни мустаҳкамлашдек савобли ишларга фаол қатнашадиган фидойи одамлар. Биз уларнинг қимматли вақтларини суистеъмол қилмаслигимиз керак. Ўтказиладиган мажлис-маросимларимизни шундай ташкил этайликки, улар ана шу йиғинларда қатнашганларидан оғринмасинлар, афсусланмасинлар. Сенинг учун бу ҳам катта имтиҳон, ҳам катта ҳаётий мактаб, улардан жуда кўп нарса ўрганишинг мумкин. Агар ана шу имтиҳондан муваффақиятли ўтсанг, биз сени дипломатия Академиясига ўқишга жўнатамиз, катта дипломат бўласан” деди-да, жилмайиб елкамга қоқиб қўйди...

Фаришталар қўл очиб турган бўлса керак, бу истак ва дуолар вақти келиб амалга ошди...

Республика Тинчликни ҳимоя қилиш қўмитаси ўз фаолиятида САДУМ раиси муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон, ўзбек санъати ва маданияти юлдузлари Сора Эшонтўраева, Олим Хўжаев, академиклар Обид Содиқов ва Ёлқин Тўрақулов, меҳнат қаҳрамонлари Турсуной Охунова ва Манноп Жалолов сингари халқимизнинг асл фарзандларининг кўмакларига таяниб фаолият олиб борди ва иттифоқ миқёсида ўз ўрни ва мавқеига эга бўлди. 1967 йилда Ленинград шаҳрида Тинчлик ҳақидаги Декрет қабул қилинганининг 50 йиллиги тантаналарида Ўзбекистондан ҳам махсус делегация қатнашди. Машҳур Таврический залида ўтказилган асосий мажлисда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний идорасининг раиси муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ўз маърузасида тинчлик, халқлар ҳамда инсонлар ўртасида дўстлик, биродарлик, ҳар бир оилада, мамлакатда осойишталик тушунчалари мусулмонлар учун шунчаки гап эмас, балки ҳаётининг зарурият эканлигини Муқаддас Қуръони карим суралари билан асослаб шарҳлаб бердиларки, йиғилиш қатнашчилари муфтий нутқини гулдурос қарсақлар билан олқишлади. Мажлисдан сўнг конференция қатнашчилари: Бутунжаҳон Тинчликни ҳимоя қилиш кенгаши раиси Ромеш Чандра, машҳур ёзувчилар Расул Ҳамзатов, Чингиз Айтматов, Николай Тихонов ва бошқалар муфтийни табриқлаб, у кишига ҳурмат-эҳтиром кўрсатганларининг гувоҳи бўлганман. Муфтий ҳазратларининг кўп қиррали фаолиятларининг асосий йўналишларидан бири XX асрнинг 60–80-йиллари давомида Бутунжаҳон Тинчликни Ҳимоя қилиш кенгаши аъзоси сифатида дунёнинг қайси бурчагида бўлмасин уруш, босқинчилик, зўравонлик ва адолатсизликка қарши курашдан иборат эди. Муфтий бу хайрли ишда энг олдинги сафда бўлиб, умуминсоний ҳаракатга нафақат маънавий, балки моддий ёрдам ҳам кўрсатиб келдилар.

Республика Тинчликни ҳимоя қилиш қўмитаси, Ўзбекистон дўстлик жамияти, САДУМ билан ҳамкорликда катта-катта анжуманлар ва кўргазмалар ташкил этиб, бу каби хайрли ишларга кенг жамоатчиликни жалб қилиб ушбу тадбирлардан тушган маблағни уруш ва зўравонликдан азият чекканларга ёрдам тариқасида сарфлаганлиги бунинг исботидир. Бу савобли ишларнинг бошида ҳамиша муфтий ҳазратлари бўлардилар.

1971 йилда мени Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги диний масалалар билан шуғулланадиган бўлимга ўтказишди. Мен САДУМнинг халқаро алоқаларига оид ишлар билан кейинги уч йил давомида бевосита машғул бўлдим. Шу даврда шарқ мамлакатлари, хусусан араб давлатларидан кўплаб диний уламолар делегациялари кутиб олинди, қатор халқаро конференциялар ва учрашувлар ташкил этилди. Мен муфтий ҳазратларининг бевосита бошчилигида САДУМнинг кам сонли, лекин жуда катта илмий ва ақлий салоҳиятга эга бўлган иноқ жамоаси томонидан олиб борилаётган кенг қамровли, ўта нозик фаолиятнинг гувоҳи бўлганман. Муфтийнинг муовинлари шайх Исмоил Маҳдум Саттиев, халқаро бўлим бошлиғи Юсуфхон ҳожи Шокиров, “Совет Шарқи мусулмонлари” журнали муҳаррири Абдулғани ҳожи Абдуллаевлар катта бир жамоа бажарадиган ишларни амалга оширишга қодир, зукко олим ва ташкилотчи инсонлар эканликларини, уларнинг чуқур диний ва дунёвий билимлари, катта ҳаётий ва халқаро муносабатлар соҳасидаги тажрибалари, юксак маданият, одоб-ахлоқларидан мен ҳам баҳраманд бўлганман. Улар берилган ваъданинг ўз вақтида устидан чиқиш, кам гапириб кўп иш қилиш, камтарлик, самимийлик, ўзгалар фикрини ҳурмат қилиш каби инсоний фазалатларни жуда қадрлашар, ёлғончилик, мақтаниш, дағаллик ва ҳоказо иллатлар улар учун бутуналай бегона эди. Муфтий ҳазратларидан олган сабоқлар дуолари, САДУМдаги покиза инсоний муҳит менинг кейинги ҳаётим ва фаолиятим учун мустаҳкам пойдевор бўлди.

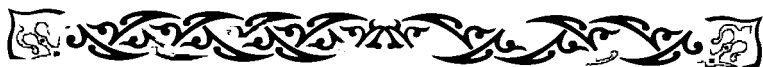

1981 йилда Иттифоқ ташқи ишлар вазирлиги мени совет давлатининг Бангладешдаги элчихонасига маслаҳатчи этиб тайинлади. Дакка шаҳридаги элчихонага муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг вафотлари ҳақидаги нохуш хабар 1982 йилнинг охири кунларида етиб келди.. Элчи В.И. Степанов иккинчи жаҳон уруши қатнашчиси, кўп йиллар Иттифоқ ташқи ишлар вазирлигида Жанубий-Шарқий Осиё мамлакатлари бўлим раҳбари лавозимида ишлаган тажрибали дипломат эди. Дипломат сифатида у муфтий Зиёвуддинхон ҳазратлари билан яқиндан таниш бўлган. Улар Москва, Тошкент, Деҳли, Карочи, Коломбо ва бошқа шаҳарларда ўтказилган кўплаб халқаро анжуманларда учрашишган ва у муфтийнинг араб тилини яхши билганлари, моҳир нотик эканликлари, мусулмон дунёсидаги обрў-эътиборлари нақадар баландлиги ҳақида менга мароқ билан сўзлар, туғма дипломат дея, таъриф берарди. Агар у киши диний арбоб эмас, дипломатия соҳасида фаолият кўрсатганларида нуфузли халқаро ташкилотларда раҳбар лавозимларга қодир катта дипломат бўлар эдилар дерди. Муфтийнинг вафотлари ҳақидаги хабар Бангладеш телевидениеси, радиоси ва газеталарида эълон қилинди. Таниқли давлат, жамоат арбоблари, диний уламолар Совет элчихонасига келиб таъзия изҳор қилдилар.

1983 йилнинг апрель ойида Дакка шаҳрида марҳум муфтий Зиёвуддинхон хотираларига бағишлаб катта тадбир ўтказилди. Унда Бангладешнинг давлат, жамоат ва дин арбоблари муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг серқиррали фаолиятлари, дунёда тинчлик, адолат, халқлар ўртасида дўстлик муносабатларини мустаҳкамлашдек хайрли иш йўлида қилган хизматлари, у киши билан шахсий учрашувлари ҳақидаги хотираларини сўзлаб бердилар. Бангладеш тинчликни ҳимоя қилиш раиси, таниқли жамоат арбоби Али Аксаднинг қуйидаги сўзлари ҳамон қулоғимда жаранглаб туради: “Дунёда шундай инсонлар бўладики, улар қаерда туғилмасин, қайси миллат ва мамлакат вакиллари

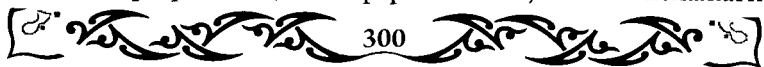

бўлмасин, улар бутун инсониятга тегишли бўладилар. Улар билан ҳамма бирдек фахрланади. Муфтий Зиёвуддинхон ана шундай инсонлардан эди”. Тадбирда муфтийнинг ҳаётлари ва фаолиятлари тўғрисида маъруза қилиб беришни мендан илтимос қилишди. Мен бу таклифни мамнуният билан қабул қилиб, муфтий ҳазратлари ҳақида кўрган ва билганларимни гурур ва ифтихор билан сўзлаб бердим.

Муфтий Бобохоновлар ҳақида гапирар эканмиз, улар яшаган давр ва муҳитнинг нақадар оғир ва мураккаблигини алоҳида таъкидлаш лозим. Айниқса, ота-бола Бобохоновлар ҳамиша икки ўт орасида, чуқур жар устида ўрнатилган қил кўприкда муаллақ ҳолатда яшаб фаолият олиб бордилар. “Шуни алоҳида мамнуният ва гурур билан тан олиш керакки, деган эканлар муфтий ҳазратлари энг яқин дўстларидан бирига, ҳатто ана шундай қоронғу муҳитда ҳам бирор-бир мусулмон, энг баланд давлат лавозимида бўлса ҳамки, туғилган ўғлининг қўлини ҳалол қилмасдан қолмади, бирор-бир йигит-қиз никоҳсиз турмуш қурмади, бирор-бир мусулмон майит жанозасиз дафн этилмади. Тарихий ёдгорликларимиз бузилди, вайрон қилинди, масжидларимиз омборхоналарга айлантирилди. Бу аччиқ ҳақиқат. Халқимиз қалбидаги ислом чирогини сўндиришга уриндилар, аммо уни ўчира олмадилар... Бизнинг энг катта бахтимиз, бойлигимиз ана шунда. Бузилган, вайрон қилинган масжид-мадрасаларимизни, тарихий обидаларимизни таъмирлаймиз, янгиларини қураимиз. Энг асосийси, халқимиз қалбидаги имон-эътиқод, инсоф-диёнат, одамгарчилик, меҳр-шафқат сусаймасин, оқибат кўтарилмасин. Биз ўз умримиз, ҳаётимизни муқаддас ислом таълимоти асосида ана шу хайрли ишга бағишладик. Ниятимиз биздан кейинги авлодларимиз ҳам Аллохнинг ана шу марҳаматидан бебаҳра бўлиб қолмасинлар” – деган эканлар.

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг бу қалб нидоси юрт равнақи, халқ фаровонлиги, миллат келажаги

ҳақида қайғуриб яшайдиган ҳар бир ватандошимизнинг ҳам эзгу орзуси эканлигига ишончимиз комил.

Омон Хатамов,
тарих фанлари номзоди, собиқ дипломат.

Маданиятимиз тарихининг закий билимдони

Мустақиллик йилларида республикамизда маданият ва кадриятларимиз тарихини ўрганиш соҳасида катта ишлар амалга оширилди. Буюк аллома олимлар ва давлат арбобларимизнинг Самарқанд, Бухоро, Хива, Тошкент ва бошқа шаҳарларнинг юбилейлари кенг нишонланди. Булар ҳақида жуда кўп ёзиш ва гапириш мумкин. Тошкентдан минг йиллар давомида кўплаб олимлар, тарихнавислар, муфассирлар, фақиҳлар, муҳаддислар, шоирлар ва маданият ходимлари етишиб чиққан. Улар томонидан илм-фаннинг турли соҳаларига оид илмий асарлар яратилган. Афсуски, бу асарларнинг кўпчилиги хорижий кутубхоналарда сақланмоқда. 1970 йили Суриянинг Дамашқ шаҳридаги “Зоҳирия” кутубхонасидаги Қаффол аш-Шоший қаламига мансуб “Жавомеъ ал-калим” асарининг фото нусхасини муфтий Зиёвуддинхон ҳазратлари олиб келиб, диний идора кутубхонасига топширди.

Тарихчи Ибн Халликон ўзининг “Вафайот ал-аъён” (“Улуғ зотларнинг вафотлари”) номли асарида Қаффол аш-Шошийни шундай таърифлайди: “Қаффол аш-Шоший муфассир, ислом ҳуқуқшуноси, муҳаддис, тилшунос ва шоир бўлиб, ўз замонасидаги шофеъий мазҳаби уламоларининг ичида унга тенг келадигани бўлмаган, у Хуросон, Ироқ, Ҳижоз, Шом ва бошқа мамлакатларда сафарда бўлган, илму фанда машҳури жаҳон эрди”.

Абу Бакр Қаффол аш-Шошийнинг устозлари Абу Ҳайсам ибн Кулайб Шошийнинг ҳадис илмига оид “Ал-муснад ал-кабир” асарининг фото нусхаси ҳам муфтий Зиёвуддинхон ҳазратнинг берган маълумотлари ва тавсиялари асосида

Тошкентга келтирилган эди. Муфтий ҳазрат қайси мамлакатда ва қайси кутубхонада бўлмасин, тошкентлик олимларнинг асарлари билан қизиққанлар ва уларни Тошкентга олиб келишга ҳаракат қилганлар.

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари йирик диний арбоб бўлиши билан бирга, аини вақтда маданият ва қадриятларимиз тарихини яхши билувчи ва уни улуғловчи ажойиб билимдон олим бўлганлар.

*Қувомиддин Муниров,
Ўзбекистон ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик
институтининг етакчи илмий ходими.*

Инсон қадри

Саховатли инсонларнинг эл-юртига қилган хизмати ҳамиша ёдда қолади. Катта амаким Аҳмадназар Бобоназаровни ана шундай инсонлардан бири деб биламан. 1890 йилда Қичқирик даҳасида таваллуд топиб, 70 ёшларида вафот этдилар.

Аҳмадназар амаким Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон, Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ва уларнинг оилалари билан борди-келдилари бўлган эди. Ёдимда, 1943 йилда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати очилган. Амакимлар ҳам бу идора ходимлари билан яқиндан ҳамсухбат бўлганлар. Бунинг боиси шундаки, Аҳмадназар амаким Тилла Шайх масжидига бўздан тўқилган жойнамозлар ҳадя қилганлар. Ҳамфикр қадрдонларнинг маънавий сабоғи ҳақида ўзларига қалбан яқин инсонларга ҳам сўзлаб берганлари хотирамда қолган.

1945 йили биринчи марта ҳаж сафарига Москва орқали борилгани эсимда. Зиёвуддинхон қори акамнинг сўзларига кўра Тошкент вокзалига автомашинада ҳожиларни кузатиб кўйганман.

Амаким хонадонларида Эшон бувамлар бошлиқ уламолар билан меҳмондорчиликларда ҳам қатнашганман.

Яҳёназар Иброҳимназар ўғли.

9.3. Шогирдлар ўз Устозлари ҳақида

Устозимга содиқман

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон юксак маданиятли, ниҳоятда мафтункор инсон эди. Чуқур билимли ва тажрибали дин олимларининг бутун бир авлодига устозлик қилган. Биз у зотга зукко тарбиячи эканини билган, тўғри маслаҳат, керакли ёрдам олишимизга ишонган ҳолда, ўзимизнинг энг яқин одамимиздек мурожаат қилардик. Муфтий Зиёвуддинхоннинг илмга чанқоқ биз каби ўқувчилари меҳрибон устозимиз Ислом динимизнинг ҳикматлари, сир-асрорларини тезроқ ёритиб беришини истар эдик. Барчамиз у зотга ўхшашга интилар, устозимиздан ибрат оломоқчи бўлар эдик. Устозимиз бизни теварак оламга ўз нуқтаи назаримиз билан қарашга, билимларимизни тинимсиз ошириб боришга ўргатар эдилар. У зот доимо ҳар бир одам динидан қатъи назар, юртининг ҳақиқий Ватанпарвари ҳам бўлиши лозимлигини уқтирардилар.

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон шогирдлари бўлганимиз ва устозимизнинг инсонга меҳр-муҳаббат, халқлар ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик ўрнатишга чорловчи илҳомбахш сўзларидан баҳраманд бўлганимиз билан фахрланамиз. Устозимиз қалбимизга ҳар бир инсоннинг қизиқиш ва интилишларини ҳурмат қилиш, манфаатларини ҳимоя қилиш ҳиссини сингдирганлар. Ул зот бизни иттифоқ бўлишга ўргатиб, динда фитналарга сабаб бўлувчи айирмачиликлар ва фирқаларга бўлинишлардан узоқ бўлишга чақирардилар. Бу кенг қалбли устоз қўлида ҳам сунний талабалар, ҳам шиа йўналишига мансуб талабалар бир синфда аҳил-иноқ сабоқ олишар, ким қайси мазҳабда эканини сўрамас, ҳатто гапирмас эди ҳам. Биз Шайх Зиёвуддинхоннинг қалдирғоч шогирдлари, кўрсатган йўл-йўриқларига бир умр риоя қилиб, унинг шарафли ишини муносиб давом эттиришга ҳаракат қиляпмиз.

Шайхулислом ОЛЛОҲШУКУР ПОШШОЗОДА,

Кавказ мусулмонлари диний бошқармаси раиси.

Узоқни кўра оладиган устозларим

Алҳамдулиллаҳ, ёшлик йилларимда тақдир менга Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохондек буюк устозни берди. У зот орқали Мир Араб мадрасасининг Мухторхон домла Абдуллаев бошлиқ бир қатор ажойиб мударрисларидан нутилмас сабоқлар олишга муяссар бўлдим. Бухородаги машҳур мадрасада динимизга хизмат қилиш учун диний таълим олишим нақадар муҳим эканини англадим насиб этди. Ўша даврда динимиз ва мусулмонлар жуда оғир синовлар, қийинчиликларни бошдан кечираётган эди. Шунинг учун олдинга бир талаба, кейинчалик эса ўқитувчиларимизнинг ёрдамчиси ҳамда хизматдоши сифатида кўнгилли ва онгли равишда умримнинг кўп қисмини Россияда мусулмонларнинг диний ҳис-туйғуларини шакллантириш ва исломий эътиқодни қайта тиклашга, маҳаллий диний кадрлар тайёрлаш йўлида оддий кўз билан кўриб бўлмас улкан бир ишга бағишладим. Мен ишонч билан айтаман: Шайх Эшон Бобохон билан унинг ўгли ва сафдоши, илк ёрдамчиси Зиёвуддинхон ўзларининг улуг вазифаларини кенг ва чуқур англашар эди.

Аллоҳ таоло мени муфтий Зиёвуддинхон билан кўп мартаба учрашиш, суҳбатлашиш, ҳамкорлик қилиш бахти билан сийлади. Ҳар сафар учрашганимда устоз суҳбатидан катта маънавий озиқ олардим. Шайх Зиёвуддинхон Қуръони карим ҳофизи, қомусий билимлар эгаси, араб, форс ва рус тилларини жуда яхши биладиган ажойиб ва доно суҳбатдош эди. У истараси иссиқ, ноёб самимиятли, бошқалардан моддий ва маънавий ёрдамини асло аямайдиган, муҳтожларга доимо кўмак қўлини чўзадиган мард инсон эди. Мен XX аср Ислом оламининг Шайх Зиёвуддинхондек буюк арбобидан сабоқ олганим, унинг Россиядаги ташаббускор ёрдамчиси сифатида кўп йиллар ҳамкорликда ишлаганим, ёшларни исломий таълимга даъват қилганим билан фахрланаман. Мен у пайтлари собиқ совет республикаларидан, Россиянинг ўлка ва вилоятларидан

истеъодли ёшларни Мир Араб мадрасасида ўқитиш учун танлаб олиш билан шуғуланардим. Мир Араб мадрасаси собиқ иттифоқдош республикалардаги мусулмонлар диний бошқармаларининг бўлғуси раҳбарларини тайёрловчи кадрлар ўчоғига айланган эди.

Россия ёзувчилари бир жумлани севиб такрорлашади: “Биз ҳаммамиз шахсий тақдиримиз, инсоний ва адиблик сифатларимизга кўра жуда хилма-хилдирмиз, аммо бир нарса бизни бирлаштиради – биз ҳаммамиз Гоголнинг “Шинели”дан чиққанмиз”. Худди шу каби Бухоро мадрасасининг 150 дан ортиқ битирувчиси ҳам шахсий тақдири ва эришган натижаларига кўра ҳар хил одамлармиз, аммо бизни бир нарса бирлаштиради – ҳаммамиз муфтий Зиёвуддинхон мактабидан чиққанмиз Бухорода Ислом асосларини ўрганган, диний, маънавий-ахлоқий тарбия кўрган Шаҳобиддин Маржоний, Борудий, Ризоуддин ибн Фахриддин каби етук аждодларимизнинг давомчилари эканимиздан фахр туйғуси биз русиялик ёшларга ўқиш чоғи кўп оғир моддий ва руҳий қийинчиликларни енгиб ўтишимизда далда бўлган.

Шу муносабат билан таъкидламоқчиманки, Россияда 2007 йили “Муфтий Бобохоновлар номидаги жамғарма” ташкил этилиши, унинг ғоялари ва лойиҳаларини амалга оширишда бизнинг ҳам иштирок этишимиз бир-биримизга севги ва ҳурмат туйғуларимизнинг янгилашишида, ўзаро фойдали, савобли ҳамкорликни йўлга қўйишимизда, иншааллоҳ, жуда қўл келади. Ишончим комил, Бобохоновлар авлодидан уч буюк муфтийнинг хотирасини абадийлаштириш ҳозирги геосиёсий шароитда Россия, Қозоғистон ва Ўрта Осиё мустақил республикалари мусулмонларининг узилиб қолган кўп асрлик хайрли дўстлик ва ҳамкорлик алоқаларини қайта боғлашда катта аҳамият касб этади. Чунки улар собиқ Иттифоқ республикаларида мусулмонларнинг диний ҳис-туйғулари ва исломий этиқодини тиклаш, мусулмонларнинг муборак ҳаж сафарига боришларини

ҳамда уларнинг халқаро алоқаларини йўлга қўйиш бўйича олиб борилган улкан ишларда Аллоҳ таолонинг мадади билан ҳал қилувчи вазифани адо этишди.

Муфтий Бобохоновларнинг маънавий-ахлоқий, илмий-тарбиявий мероси чуқур ўрганилса, ҳаётий тажрибалари тадқиқ этилса, уларнинг том маънодаги қаҳрамонона етакчилиги, маънавий юксаклик ва инсонпарварлик каби фазилатлари тарғиб этилса, бугунги ёшларни ва ўсиб келаётган авлодни яқин даврда етишиб чиққан асл қаҳрамонлар билан таништирган бўламиз.

Азиз замондош, ўзингиз ўйлаб кўринг: худосизлик ғояси ҳукм сурган шафқатсиз давлат динни қаттиқ таъқибга олган даврда биргина Бухорода фақат Россиянинг ўзидан 150 нафар имом-хатибнинг тайёрланиши озми?! Айниқса, Исломга компартия ва совет давлати қандай кучли тазйиқ ўтказганини ҳисобга олсак, бу рақам жуда кўп эканига шубҳа бўлмайди. Ўша йиллари муллалар, имомларнинг жамиятдаги мавқеи жудаям паст, кўпинча мусулмон дин хизматчиси фақат салбий сифатлар билан чаплаб кўрсатиларди. Мулла имомларнинг моддий аҳволи жуда ночор, ахлоқий-руҳий нуқтаи назардан баҳо берилса, кўп диндорлар бу зулматдан чиқишга ишонишмасди. Шундай оғир шароитда муфтий Зиёвуддинхон бошлиқ устозларимиз чинакам мўминлик фаросати билан даҳрийлар зулми узоққа чўзилмаслигини билишди ва шу боис ҳам Бухорога бориб ўқишга биз талаба-ёрдамчиларини шошилтирар эди. Советлар даври шароитида ёшлар орасидан диний билимларга қизиққан истеъдод эгаларини ахтариб топиш, уларни олис Бухорога олиб келиш жуда қийин ва катта сабрни талаб этадиган иш эди.

Таниқли ва бой тажрибали олим муфтий Шамсиддинхон Бобохонов билан ўтган асрнинг 80-йилларида танишганман ва ҳамкорлик қила бошлаган эдим. Ўша йиллари мен Россиянинг Европа қисми ва Сибирь мусулмонлари диний бошқармасига раислик қилардим. Бу йиллар мамлакатдаги

Ислом ташкилотлари учун қийин бир давр бўлган. Ўзбекистонда компартия мафкурачилари эндигина қад ростлаётган исломий тузиммалар устидан буткул галаба қозониш мақсадида ҳаракат бошлашганини эшитардик. Ўшанда партия ва давлатнинг ҳар бир оилада даҳрийлик тўла ҳукм суриши учун коммунист раҳбарларнинг шахсий жавобгарлиги қатъий йўлга қўйилган эди. Айниқса, давлат ташкилотлари тизимида ишлайдиган мусулмонлар қаттиқ назорат остига олинди. Уларнинг диний маросимларда, ҳатто яқин қариндошлари жанозасида қатнашуви ҳам мумкин бўлмай қолди. Ислом маданияти билан уйғунлашиб, бир бутун бўлиб кетган миллий урф-одатларга риоя этиш, суннат тўйларини ўтказиш, Наврўз байрамини нишонлаш ҳам қораланди. Муфтий Шамсиддинхон Бобохонов донишманд бобоси ва отасининг дуоларини олгани туфайли бу синовлардан муваффақиятли ўтди, юксак мавқеини муносиб сақлаб қолди. Ўшанда муфтий Шамсиддинхон нафақат ўз обрў-эътиборини йўқотмагани, сабр-бардоши, узоқни кўра олиши, намунали ахлоқи ва яхши муомаласи билан динимизнинг юзлаб хизматчиларига, Ислом ўқув юртлари мударрисларига ва давлат идораларида ишлайдиган минглаб мусулмонларга ибрат бўлади.

Бобохоновлар сулоласидан уч муфтий ўз ҳаётини бағишлаган муқаддас Ислом динимиз тобора равнақ топаверсин. Азиз устозларимизнинг эзгу ва савобли амалларини шогирдлари, шогирдларининг шогирдлари давом эттираверсин!

Меҳрибон ва Раҳмли Аллоҳ таоло боқий жаннатда ҳурматли муфтийларимизни муносиб тақдирласин. Омин.

Шайхулислом ТАЛЪАТ ТОЖИДДИН,

Россия мусулмонлари марказий диний бошқармаси раиси.

Устозларимизнинг бебаҳо хизматлари

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратларини мен Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом Олий маъҳадига ўқишга кирган 1975 йилдан билар эдим. Мен унинг нафақат

маъҳаддаги ўқиган маърузаларини, балки жума кунлари масжид минбарида туриб қилган мавъизаларини, илмий мунозаралардаги чиқишларини ҳам диққат билан тинглашга ҳаракат қилардим. Ҳаётининг сўнгги йиллари диний идора ходимлари орасидан кўпинча мени ҳузурига чақирар, илмий йўналишда иш бошлашимни буюрар, топшириқлар берарди. Мавъизалар матнини тайёрлаш ёки бирор масалада фатво чиқариш жараёнида устозим менга кутубхонадан фалон китобни олиб келишимни, унинг фалон саҳифаси ёки бўлимни очишимни, керакли жумлаларни ўқишим ёки уларнинг таржимасини тайёрлашимни айтардилар. Устоз айтган саҳифани очиб, ўша заҳотиёқ ахтарилаётган манба ёки иқтибосни топар эдим. Мен бундай ҳолларда устозимнинг ноёб хотира қувватидан ҳайратга тушардим. Ахир кутубхонамизда 30 мингга яқин китоб бўлса, муфтий ҳазрат уларни ўқиш билан чекланмай, балки ёдида ҳам сақлаб қолган эдилар. Баъзан фурсатдан фойдаланиб, суҳбат орасида ўзимни қизиқтирган диний масалаларни ҳам сўрардим. Илмий масалаларни тадқиқ этиши, хулоса чиқаришида ўйлайманки, шогирдлари орасида кўпроқ мен устозга ёрдамлашардим. Натижада билимларни пухта эгалладим, барча йўналишлар бўйича манбалардан тўғри фойдаланиш тажрибасини орттирдим. Ҳозир бу билим ва тажрибаларни мамнуният билан шогирдларимга ўргатмоқдаман.

Муфтий Шамсиддинхон ибн Зиёвуддинхоннинг ёрқин хотираси унинг шогирдлари қалбида бир умр сақланади. Мен бу зотни иккинчи устозим деб биламан. Мен у кишидан меҳнат тартибига риоя қилишни, илмий изланишларга чин ихлос билан ёндашишни, имомлар билан яхши муносабатда бўлишни, уларни умумий мақсад йўлида бирлаштиришга интилишни, йўл қўйилган хатоларни ўз вақтида тузатишни, хатога йўл қўйганларга ёрдам бериш, бу хатони бошқа такрорламаслик чорасини кўриш йўлларини, ҳамма нарсага сабр-бардошли

бўлишни, ўз билими, илмий даражаси билан мақтанмасликни, оила аҳди ва қариндошларга яхши муомалада бўлишни, бебаҳо умрни беҳуда ўтказмасликни, халққа фойдаси тегадиган ишлар қилишни, илмий фаолиятдан узилиб кетмасликни, имконияти ва қобилияти даражасида мухтожлардан ёрдамни аямасликни ўргандим. Муфтий Шамсиддинхон Бобохонов ўз шогирдлари ва ўсиб келаётган ёш авлодда ана шундай гўзал инсоний фазилатларни шакллантиришга ҳаракат қилар эди.

Устозларнинг бундай фазилатларини ўзлаштириш ва унга риоя қилиш билан қалбимиз покланади, мўминларга фойдамиз тегади. Ўзининг қисқа умри давомида устозимиз Шамсиддинхон ибн Зиёвуддинхон давлат ва жамиятга ҳам фойдали мутахассис бўлишга, халқлар ўртасида тинчлик ва дўстликни мустаҳкамлашга, ёшларнинг билим ва мутахассислигини пухта эгаллашлари учун сидқидилдан кўмаклашишга, инсоний муносабатларда юксак маънавийликни тарғиб-ташвиқ этишга тинимсиз ҳаракат қилди. Бу мақсадларга эришиш йўлида куч ва билимини асло аямади. Пайғамбаримиз Муҳаммад (саллаллоҳу алайҳи васаллам) марҳамат қилганлар: “Буюк Аллоҳ ўз ишини ҳассослик билан пухта бажаришга ҳаракат қилувчи бандасини яхши кўради” (Байҳақий).

Ҳеч бир муболағасиз айтиш мумкинки, устозимиз Шамсиддинхон Бобохонов (Аллоҳ раҳмат қилсин) Аллоҳ таоло яхши кўрган бандалар қаторида бўлади, иншааллоҳ.

Шайх АБДУЛАЗИЗ МАНСУР,

Ўзбекистон мусулмонлари идораси раис ўринбосари.

XX асрда исломнинг йирик олимлари

Меҳрибон ва Раҳмли Аллоҳ таолога ҳамду санолар бўлсинки, муфтий Бобохоновлар сингари буюк шахслар ҳаёти, таржиман ҳоли бутун инсониятнинг маънавий мулки бўлиши керак. Чунки уларнинг ишлари, саъй-ҳаракатлари, насиҳатларида чинакам тақводорлик, Муҳаммад пайғамбаримиз (с. а. в.) суннатларига

эргашишнинг энг яхши намунасини, савобли, ўрта ва мўътадил йўлни топа олиш ибратини кўрамиз. Улар мураккаб сиёсий-ижтимоий вазиятларда ҳам зиммаларидаги вазифаларини қатъият, жасорат ва катта масъулият билан адо этишди.

Муфтий Бобохоновларнинг Россияда, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо мамлакатларда фаолият олиб бораётган юзлаб шогирдлари, маслакдош ҳамкасблари даҳрийлик ҳукм сурган даврда Аллоҳнинг иродаси билан мусулмонларнинг диний, маънавий, маданий анъаналарини тиклаш, равнақ топтиришга буюк ҳисса қўшишди, Ислом ташкилотларининг келгусидаги ривожини учун замин тайёрлашди.

Тадқиқотчилар Бобохоновлар дунёқараши нақшбандия тариқати шайхлари таъсирида шаклланиганини таъкидлашади. Бухоролик машхур эшон Домла Икромча, байрутлик муҳаддис Сайид Али Зоҳирий Витрий Маданий Эшон Бобохоннинг устозлари бўлишган. Эшон Бобохоннинг отаси Абдулмажидхон ҳам нақшбандия тариқати силсиласига кирган шайхлардан бири бўлгани қайд этилади.

Биз Кавказ мусулмонлари Ўрта Осиё, айниқса, Бухоро ва Самарқанд шайхлари орқали суфийлик тариқатлари энг гўзал анъаналарини диёримизга етказгани учун Аллоҳ таолога беҳад шукроналар айтамыз. Бу улуғ неъмат туфайли мусулмонларнинг қалблари тозаланди, илоҳий нур билан ёришди. Бугун Доғистонда ҳам тариқат издошлари кўп. Нақшбандия ва шозилия тариқатлари шайхи Сайид Афанди Чиркавий ва унинг шогирдлари Ўзбекистон замининда ётган азизларни кўп марта зиёрат қилишди. Доғистонликлар Юсуф Ҳамадоний, Абдуҳолик Ғиждувоний, Маҳмуд Анжир Фағнавий, Аҳмад Яссавий, Сайид Амир Кулол, Баҳоуддин Нақшбанд каби азиз авлиёларга, Имом Бухорий, Имом Термизий каби буюк муҳаддисларга ҳурмати, муҳаббати туфайли Ўзбекистонни иккинчи ватанимиз деб эъзозлашади.

Мазкур китоб олимлар ва тадқиқотчиларни, дин хизматчиларини буюк боболаримиз меросини кенгроқ,

чуқурроқ ўрганишга илҳомлантиради. Бу иш эса ёшларимизнинг Исломи тўғри англаб, ҳаётда тўғри йўлни топишларига катта ёрдам беради. Мусулмонларни турли зўравонлик, миссионерлик каби, Исломининг асл моҳиятини бузиб кўрсатувчи бошқа оқимларнинг зарарларидан муҳофаза қилишда жуда-жуда муҳимдир.

Китоб ҳаммага тушунарли, раво тилда ёзилган. У дин ходимлари, сиёсатчилар, жамиятшунослар, руҳиятшунос мутахассисларга, диний университетлар ва институтларнинг, ижтимоий-гуманитар йўналишдаги барча ўқув юрталарининг ўқитувчи ва талабаларига фойдали китобдир.

Аҳмад Ҳожи АБДУЛЛАЕВ,

Догистон муфтийи,

Мақсуд СОДИҚОВ,

*Шимолий Кавказ ислом маърифати
университет марказининг ректори*

Ёшларга ибрат

Бу фоний дунёда Аллоҳ таоло шундай мунаввар олим бандаларини яратган, бундай зотлар билан олам музайян ва файзлидир. Ана шундай зотларнинг бири, шубҳасиз, муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ҳазратларидир. Бу зотдаги илм, ҳилм, ниҳоятда дақиқ фаросат, имон-эътиқодга ҳарислик барча уламоларимиз, хусусан, ёшларимиз учун намунадир. Мен ҳам у зоти бобаракотни болалик чоғларимданок танийман. Ўта салобатли, ўткир нигоҳли олим эдилар.

Ҳозиргидек эсимда, етти ёшда эдим. Хонадонимизда эҳсон оши берилди. Маросимга муфтий ҳазратлари ташриф буюрдилар. Устоз ҳар галгидек ўта таъсирчан ваъз-насиҳатлар қилиб, керакли фатволарни баён қилиб бердилар. У давр шароитини билмайдиган ёшлар кўз олдига бугунгидек маросимлар келиши табиий. Аммо ўша пайтда одамларни дину диёнатга чақириш, ҳаётини ишларини Аллоҳ ва Унинг Расули

(с. а. в.) буюрганидек ўтказишга даъват этиш, бу борада йўл-йўриқлар кўрсатиш мавжуд даҳрий тузум билан яккама-якка олишиш билан баравар эди. Бундай ишга ҳамма ҳам журъат этавермас, бунинг учун катта олим ва катта шахс бўлишнинг ўзи кифоя эмас эди. Бу чинакам қаҳрамонлик эди.

Диний идорамиз кутубхонаси энг нодир китобларга бойлиги билан бутун Ўрта Осиёга маълум. Бу жуда катта маънавий бойликнинг анчагина қисмини муфтий Зиёвуддинхон ҳазратлари шахсий пулларига ҳарид қилиб тўплаганларини кўплар билмаса керак.

Мустабид совет замонида диний илм олиш қанчалик қийин бўлса, диний билим берувчиларга бундан ҳам оғир бўлган. Бугун барча зарур шарт-шароитларга эга толиби илмлар бошланғич савод чиқариш учун қўлланмаларни, Қуръони каримни нашр этиш нақадар мушкул иш бўлгани, бу йўлда кимлар жонбозлик қилганини билиб қўйсалар, зарар қилмайди.

Муфтий Зиёвуддинхондек беназир мураббий тўғрисида ҳар қанча гапирсак ҳам оз. Ҳар гал янги бир хислат ва фазилатлари ярқираб кўринаверади. Муфтий ҳазратнинг ибрат мактабидан ҳали кўп авлодлар сабоқ олгусидир, иншааллоҳ.

Анвар ҳожи Турсунов,
Тошкент шаҳар бош имом-хатиби.

Ғамхўрлик ва саховат сабоқлари

1972 йили отамнинг Фарғона водийига сафарида ҳамроҳ бўлдим. Отам “Намангандан бошлаймиз, ўринбосарим Исмоил Маҳдум Саттиевнинг ўгли вафот этган экан, унга таъзия изҳор этамиз”, дедилар. Саттиевнинг маҳалласига уч чақиримлар қолганида, йўлнинг ҳар икки тарафида одамлар қатор туришганини кўрдик. “Нима гап?” деб сўрадилар отам. Мирзаабдулла ака: “Бу ерга келишингиз хабарини эшитиб, одамлар сизни кутиб олишгани чиқишибди”, деди. “Ундай бўлса, барча ойналарни туширинглар, тезликни пасайтиринг, секин

юрामиз, биз ҳам уларга таъзим изҳор қиламиз”, дедилар отам. Отам гоҳ ўнг, гоҳ чап тарафга бош эгиб, салом берар, одамларга ҳурматини шундай ифода этардилар. Саттиев хонадонига таъзия изҳор этдик, Қуръони карим оятларидан тиловат қилдик, бир пиёладан чой ичдик. Отам наманганлик ҳамкасблари ҳолаҳволини, саломатлигини сўради. Қорилардан бири анчадан бери касал эканини, бошқа бири эса қазо қилганини айтишди. Отам касални бориб кўриши, марҳумнинг оила аъзоларига таъзия билдириш кераклигини айтди. Беморни бориб кўрдик. Отам унинг кўнглини кўтарадиган яхши сўзлар айтди. Аллоҳдан шифо сўраб, дуо қилди. Кетар пайтимиз ёстигининг тагига пул кўяр экан: “Буни дори-дармонга ишлатасиз”, деди. Бемор кўзига ёш олиб, миннатдорлик билдирди. Кейин марҳум хонадонига бордик. Қуръон тиловат қилиб, таъзия изҳор этдик. Туришимиз олдидан отам яна пул чиқариб, марҳумнинг бевасига узатар экан: “Буни болаларнинг эҳтиёжларига ишлатасиз”, дедилар.

Борган еримизда отамга ҳадя этиб нима олиб келишса, ҳаммасини муҳтожларга тарқатиб берардилар. Бу ишлари билан бизга ибрат кўрсатардилар. У киши бизга: “Пайгамбаримизнинг (с. а. в.): “Бир-бирларингизга ҳадя улашиб турунги, меҳр-муҳаббатларингиз зиёда бўлади”, – деб марҳамат қилганларини тез-тез эслатиб турардилар.

Саховатли инсон

1982 йили май ойида Москвада “Дин арбоблари она заминимизда ҳаётни ядро ҳалокатидан қутқариш учун” мавзуидаги халқаро анжуманга бордик. Ўшанда отамнинг кўзлари оғриб қолган эди. Қилинган муолажалар, жарроҳлик амалиёти кутилган натижани бермади. Москва сафарида отамга мен ва “Тилла Шайх” масжиди имом-хатиби Абдурашид қори ака ҳамроҳ бўлдик. Поездга чипта олдик. Бир купега отам, ёнидаги купега мен ва Абдурашид қори ака жойлашдик. Шу пайт отамнинг буюртмаси билан Кўқон ва Фарғонада

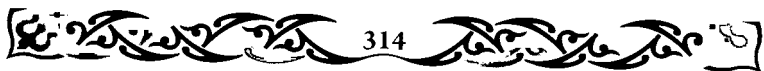

тайёрланган 40 кути ширинликни келтиришди. Отам менга дарҳол 200 та халгача келтиришни буюрдилар. Биз ёшлар кимга бунча кўп ширинлик олиб бораётганимизни билолмай, ҳайрон эдик. Москвада бизни диний бошқармамиз ходимлари Абдуллахон билан Шарофиддин кутиб олишди. “Украина” меҳмонхонасининг 17-қаватига жойлашдик. Отам анжуманга келган хорижлик меҳмонлар жойлашган хоналарнинг рўйхатини келтиришни буюрдилар.

Тошкентдан олиб келинган ҳамма ширинликларни халгачаларга тақсимлаб, анжуман меҳмонларининг хоналарига тарқатиб чиқдик. Эртаси куни бомдод намозини ўқиб бўлганимиздан сўнг, эшигимиз олдида ғала-ғовур эшитила бошлади. Чиқиб қараб, отамни зиёрат қилиш, саломлашиш учун келганлар тўпланиб туришган экан. Улар отам билан учрашишга рухсат сўрашди. Мен ичкари кириб, отамга айтдим. “Ҳа, баракалла, таклиф қил”, дедилар. Биринчи киши кириб салом берганиданоқ алик олган отам уни овозидан таниб, исмини айтдилар: “Абу Бакр Ҳамза!” У Франция мусулмонлари муфтийи экан. У ўзининг хонасида ширинликлар пайдо бўлганини кўриб, муфтий Зиёвуддинхон ҳам шу ерда эканини англабди. Қисқагина суҳбатдан сўнг хайрлашди, чунки навбат кутиб турганлар кўп эди. Кейинги меҳмоннинг саломига алик олган отам уни овозидан танидилар: “Азизуллоҳ!” Ҳиндистон вакили. Меҳмон кўзида ёш билан отамдан ҳол-аҳвол сўради, саломатлигидан хавотир чекишини билдирди. Кейинги меҳмонни ҳам отам дарҳол овозидан таниди, исмини айтди. Отам билан саломлашмоқчи, дуосини олмоқчи бўлганлар кўп эди. Улар отамни чуқур билими, ҳалоллиги, халқлар, мамлакатлар ўртасида тинч-тотувлик учун курашда собитқадамлиги боис ҳурмат қилишар, эъзозлашарди.

Эртаси куни анжуман иш бошлади. Отам ҳайъат аъзолари сафида ўтирардилар, эгниларида чиройли беқасам тўн, бошларига салла ўралган. Отам асосий нотиклардан бири эдилар.

Аmmo соғлиғи кўтармагани сабаб нутқини Шамсиддинхон акам ўқиб берди. Танаффус пайти ҳам отам билан сўрашадиганлар ёпирилиб келишди. Мен чарчаб қолмасинлар деб тирсақларидан тутиб, ёрдамлашиб турардим. Шу дақиқаларда мен Ер юзининг турли бурчакларидан келган ҳар хил миллат вакилларининг шунчалик ҳурмат-эъзозига сазовор бўлган, Ислом динимизга беғараз ва холис хизмат қилган улуғ Инсоннинг фарзанди эканимдан яна бир бор фахрланиб кетдим, Аллоҳга ҳамду санолар ва шукроналар айтдим...

Муҳаммад Ризохон,
муфтий Зиёвуддинхон ўғли.

Ибрат оладиган фазилатлар

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратнинг 1980 йилда илк марта кўриш шарафига муяссар бўлган эдим. Шу йили Тошкентда халқаро ислом Конференцияси бўлиб ўтган, унга дунёнинг кўп мамлакатларидан меҳмонлар ташриф буюришган. Ҳазрати Имом маҳалласидаги Тилла Шайх масжидида меҳмонлар иштирокида жума намоз ўқилиши маълум бўлиб қолди. Жума номозига борсам, масжид хонақоси ҳамда ҳовлиси жамоат билан тўлиб-тошган экан, бир чеккадан жой топиб ўтирдим. Бундай катта издиҳомни ҳаётимда биринчи марта кўришим эди. Муфтий ҳазрат меҳмонлар билан келдилар, номоз олдида араб тилида сўнг ўзбек тилида мажлисни очиб, мажлис иштирокчиларни қутладилар. Ўша даврда ҳам Фаластин ва Исроил давлати ўртасида низолар давом этиб турган эди. Фаластинлик уламолардан бири араб тилида маъруза қилди, Зиёвуддинхон бобомиз унинг сўзини ўзбек тилига таржима қилиб турдилар. Шунда бу улуғ инсон-муфтий ҳазрат билан дийдор кўриштирган Аллоҳга шукурлар қилдим.

1981 йили ўрта мактабни тугатганимдан сўнг, Бухородаги “Мир Араб” мадрасасида ўқиш ниятим бор эди. Мадрасани ўз кўзим билан кўриб, зиёрат қилиш ниятида Бухорога бордим. Муфтий Зиёвуддинхон ҳазрат талабаларни кўриш мақсадида

мадрасага борган эканлар. Ўша ерда бир нарсанинг гувоҳи бўлдим, қори ака шахсий маблағларидан муҳтож талабаларга эҳсон қилиб совға-салом улашдилар. Афсус, ўша йили ўқишга кира олмадим.

Тақдирнинг тақозоси билан 1992–1994-йилларда Миср Араб Республикасидаги “Ал-Азҳар” жомеъсида таҳсил олаётган давримда у ердаги уламолар Зиёвуддинхон ҳазратнинг номларини ҳурмат билан тилга олиб ибрат этиб кўрсатганларини гувоҳиман.

Ўзбек миллатининг фаҳри, динимизнинг зиёси бўлган Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратнинг жуда кўп шогирдлари ҳозирги кунда номлари дунёга машҳур уламо бўлишган. Улар орасида Бокуда Шайх ул-Исломо Оллоҳшукур Пошшозода, Уфада Шайх ул-Исломо Талгат ҳазрат Тожутдин, Москвада муфтий Равиль ҳазрат Гайнутдин, Чеченистонда муфтий, кейинчалик Президент бўлган марҳум Аҳмад Қодировлар бўлган.

Қобилжон қори Одиложон ўғли,
“Қамолддин ориф ал-Бухорий” масжиди имом ноиб

Мустақиллик шарофати

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло халқимизга мустақиллик неъматини ато этгач, алҳамду лиллаҳ, ҳаётимизнинг турли жабҳалари қатори диний соҳада ҳам қатор ижобий ўзгаришларнинг шоҳиди бўлиб турибмиз. Мамлакатимиз маънавий ҳаётида дин ўзига хос ўрин эгаллаб, масжидлар сони кўпайди, минглаб фуқароларимиз муборак ҳаж ва умра зиёратларига бориб келиш имкониятига эга бўлдилар. Лекин 1943 йилда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати ташкил этилган бўлса ҳам советлар даврида бундай диний бағрикенглик ҳақида уч авлод муфтий Бобохоновлар фақат орзу қилишган эди. Биргина диний маросимларни ўтказиш борасидаги соҳани олиб қарасак, бунга яққол мисол бўла олади. Собиқ советлар тузуми авж олган ўтган асрнинг 70-йилларида Ўзбекистон ҳудудида диний маросимлар ўтказиш ўша даврнинг даҳрийлар

сиёсатига хилоф ишлардан саналарди. Ана шу даврда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати халқимиз орасида ақиқа маросимини тиклаб, унга фатво асосида амал қилишни тавсия этган. Шундай қилиб бутунги кундаги тартибли, чиройли ўтаётган суннат амалларидан ҳисобланган ақиқа маросимини иккинчи ҳаётига асос солган муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳисобланадилар.

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ташаббуслари билан 1971 йилда Имом Бухорий номидаги Тошкент ислом маъҳади (институту) ташкил топган. Муфтий Бобохоновларнинг кўпгина шогирдлари ҳозирги кунда замонавий ўқув қуроллари билан жиҳозланган институтнинг 2007 йилда янги қурилган биносида илмга чанқоқ ёш талабаларга илм бериб келмоқдалар.

Аллоҳ Ҳақ субҳанаҳу ва таоло уч авлод муфтийлар ота-ўғил-набира Бобохоновларни Ислом дини равнақи учун қилган хайрли амалларининг ажру савобини ўзи берсин ва раҳматига олсин, Омин.

Муҳаммад Акмалхон Шокиров,
Шайх Юсуфхон Шокиров ўғли.

9.4. Порлоқ хотиралар тажассуми

Тошкент маърифат ўчоғи

Тарих – ҳар бир халқ учун ўзлиги ва қадимий илдиэларини кўрсатадиган, зарур сабоқ ва хулосалар берадиган маънавий хазина. Ҳар бир инсон ўз наслининг етти пушти тарихини билиши лозимдир. *Президентимиз Ислом Каримов – “Тарихга мурожаат қилар эканмиз, бу халқ хотираси эканини назарда туттишимиз керак! Хотирасиз баркамол инсон бўлмагани сингари, ўз тарихини билмаган халқнинг келажаги ҳам бўлмайди”, деганлар.*

Аждодлар васиқасига мувофиқ муфтийлар Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон, Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ва Шамсиддинхон Бобохоновлар милодий VIII–IX асрларда яшаб ўтган Ислом фотиҳлари сафида бўлган Ювошбоб

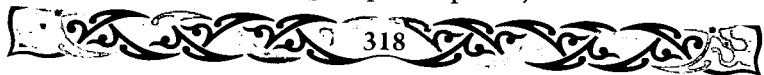

ҳазратларига бориб туташади. Илгари Исфижоб деб аталган, эндиликда Сайрам деб юритилаётган диёрда яшаб ўтган бу олис аждодларимиз илк Ислом фотиҳлари сафида бўлишган, улкан Туркистон мамлакатининг шимолий ҳудудларида муқаддас динимизни тарғиб ва ташвиқ этишган. XIX–XX асрда шафқатсиз даҳрийлик ва коммунистик мафкура ҳукм сурган даврида Ислом дини тикланиши ва ривож топишининг истиқболли йўналишини Ювошбоб ҳазратнинг авлодидан етишиб чиққан уч муфтийлар белгилашди ва ривожлантиришди.

Шайх Эшон Бобоҳон ибн Абдулмажидхон таваллудининг 150 йиллигига, шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон таваллудининг 100 йиллигига, муфтий Шамсиддинхон Бобоҳонов таваллудининг 70 йиллигига, минтақа мусулмонлари биринчи қурулгойининг 65 йиллигига бағишлаб, Эшон Бобоҳон набиралари Муҳаммад Рашодхоннинг уйида 2008 йил 15 октябрда қариндошлар, ёру-биродарлар, олимлар ва шогирдлари иштирокида бир пиёла чой атрофида илмий учрашув ўтказилди. Унда уч муфтийнинг ҳаёти, ижоди ва қолдирган маънавий мероси ҳақида учрашув қатнашчилари қизгин суҳбат қилиб, ўз маърузалари ҳамда хотиралари билан фикр алмашдилар. Шу жумладан:

- Муфтийлар авлоди номидан Амирсаидхон Усмонхўжаев;
- Ўзбекистон мусулмонлари идораси раиси муфтий Усмонхон Алимов;
- “Сайрам” музейи директори профессор Мираҳмад Мирхолдаров;
- Ўзбекистон санъат арбоби, профессор Абдуқаҳҳор Иброҳимов;
- Фаизхонов номидаги Нижний Новгород Ислом институти ректори доцент Дамир ҳазрат Муҳитдинов;
- Ўзбекистон мусулмонлари идораси раиси ноиб Шайх Абдулазиз Мансур;
- Нижний Новгород шаҳри ва вилоят мусулмонлари Диний идора раиси муфтий Умар ҳазрат Идрисов;

– “Новза” жомеъ масжидининг имом-хатиби Омонулло қори Исмоилов;

– тақводор Ҳожи Саид сўзга чиқдилар.

Тадбир давомида учрашув иштирокчиларига аудио ва фото хужжатлар намойиш этилди ҳамда ушбу учрашувга махсус тайёрланган фотобуклет ва китоблар, Русия мусулмонлари “Мадина” рўзномасининг октябрь ойида махсус тайёрланган сони тақдим этилди.

Президентимиз таъкидлаганидек: *“Дин одамзодни ҳеч қачон ёмон йўлга бошламайди. Бу дунёнинг ўткинчи эканини таъкидлаб, одам боласини ҳушёр бўлишга, яхши бўлишга, яхши из қолдиришга ундаб туради”.*

* * *

Тошкент шаҳар, Шайхонтахур тумани, “Бўстон” маҳалла фаоллари ва “Эшон Бобоҳон” жомеъ масжиди аҳли ташаббуси ва авлод вакиллари Амирсаидхон Усмонхўжаев, Шоирахон ва Жамолиддинхон Бобоҳоновлар саъй-ҳаракатлари билан “Маънавият-маърифат” хонаси тайёрланди, уни тематик режаси Тошкент шаҳар Бош имом-хатиби Анвар қори Турсунов томонидан тасдиқланди. Бундай хонани ташкил этишдан мақсад аҳолини маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш, уларнинг маданий савиясини оширишга ва билимини ўстиришга кўмаклашиш, ёшларимизда соғлом дунёқараш, юксак ватанпарварлик туйғуларини тарбиялашга, уларнинг маънавий баркамол бўлиб вояга етишига хизмат қилувчи тадбирлар ўтказишдир.

“...Эй Раббим! Менга ва ота-онамга инъом этган неъматларингга шукр қилишга ва Ўзинг рози бўладиган солиҳ амалларни қилишга мени муваффақ этгин ва мен учун авлод ва зурриётимни ҳам қобил ва солиҳ зурриётлардан қилгин” (“Аҳқоф” сураси 15-оят).

* * *

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон таваллауд кунларини 95 йиллигига шогирдлари Абдулқаҳҳор Шоший томонидан ирод этилган:

Соғиниб келдик кўнгулдан Сизни эй соҳиб карам,
Пурмунаввар масканингиз бўлди боз байтул ҳарам.
Тўпланишиди дўст-ёронлар руҳингиз шод этгали,
Лек аларнинг қалбида тугён урар дарду алам.
Чашими нур фарзандларингиз диллари армон тўла,
Ҳажр азобин бирма-бир сатр этарга ожиз қалам.
Мушк анбар сочилур ҳар ён “кулбан”гиз гулзоридан,
Турфа гуллар барқ урибди бўлмагай мангу адам.
Во даруго, оҳ чекар бўстон аро ҳар бир гиёҳ,
Нолаю афгон қилар изларингиз босган қадам.
Нодири даврон эдингиз хуш сурат ширин калом,
Сийратингиз хотирадир, зикр этармиз дамба-дам.
Одобу ахлоқда тенгсиз ҳам саховат бобида,
Нону қоту, об-ёвгонни дўст ила кўрдиз баҳам.
Сиз каби аҳли салоҳ Ер юзига ҳеч келмаган,
Ўхшашингиз топмагайлар Жаннатул Маъвода ҳам.
Эътиқоду имонда Сиз пайгамбар асҳобидек,
Сажда қилмиш пойингизга бутхонада бут-санам.
Аҳли ширк даврониди сабру каноатлар қилиб,
Дер эдингиз: “Ҳақ йўлида бўлсин фидо жон-танам”.
Шукр ушалди ниятингиз мустақил бўлди Ватан,
Юртбошимиз фазлидан йўқ эл-юртда зарра гам.
Биз аминмиз Ҳақ таоло изн берган роҳатдасиз,
Хур-гилмонлар кутарлар кўзларида жиққа нам.
Эй илоҳий, Маҳшар кунни раҳматинг тутма дариг,
Бир назар қил устоз ила биз фақир Шошийга ҳам.

* * *

Фалсафа фанлари доктори, профессор Омонullo Файзуллаевнинг (1920–2008) хотира дафтаридадан:

Соғломлаштиришдаги ҳомийлик. 1933 йил. Очарчилик авжига чиққан давр эди. Нон “Забор” карточкасига берилди, киши бошига 400 грамм. Сифати паст, гоҳо еб ҳам бўлмайди, лекин уни ҳеч ким емасдан қўймасди...

Шу пайтда менинг отам бетоб бўлиб қолдилар. Шифокорлар асал ейишни буюрди. Қани асал? “Торгсин” деган дўкондан тилло буюмга алмаштириб олиш мумкин. Бу тилло буюмларга ун, гуруч, чой олиб улгурганмиз. Бошқа йўқ. Менинг отам Файзуллахўжа ва Зиёвуддин қори аканинг хотинлари Муҳайёхон холавачча эдилар. Зиёвуддин қори ака аҳволимиздан хабар олиб, бизникига қайинсингиллари Муфарраҳни юбориб асал олиб кетишимизни айтибдилар. Мен тушунар-тушунмас катта ковача олиб бордим. Қорасаройдаги боғлари катта экан. Зиёвуддин қори ака асалчилик ва деҳқончилик билан шуғулланаётганларини ўз кўзим билан кўрдим. Холапошшамиз Муҳайёхон опа Зиёвуддин қори поччамизга мени таништирдилар. Хуллас, катта идишга тўлдирилган асални олиб кетдим, отамга бу дори ва озуқа анча ёрдам берди. Ҳомийлик нималигини биринчи марта амалда кўрганим мана шу. Бу шифокорлик соҳасидаги ҳомийлик эди.

* * *

XX асрнинг 30-йилларида шарқ тилларида ёзилган китобларни ўқиш ҳам, уйида сақлаб туриш ҳам тақиқланган эди. Уйида сақланиб қолган қўлёзмаларни баъзан Чорсу бозорида ҳобби равишда арзимас пулга сотишар эди. Шундай ноёб қўлёзмаларни икки киши Тошкентда сақлаб қолган: менинг амаким Ҳабибулла Орифхўжаев ва поччам Зиёвуддин қори ака. Улар бозордаги ёймачилардан ноёб қўлёзмаларни қидириб, танишиб ва сотиб олишар эди-да, Ўзбекистон Халқ кутубхонаси (ҳозирги Ўзбекистон миллий кутубхонаси) ва Ўрта Осиё Давлат университети кутубхонаси қўлёзмалар хазинасига олиб бориб

топширар эди. Назаримда иккала кутубхона қўлёмалари фондини бойитишда Ҳабибулла Орифхўжаев ва Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг озми-кўпми хизматлари бор.

* * *

Мен 1937–1941-йилларда Ўрта Осиё Давлат университетида ўқир эдим. Зиёвуддин қори ака университетда боғбон-лаборант бўлиб ишлаганлар. Ботаника илмини яхши билиб олганлар. Зиёвуддин қори ака ўз боғида ҳам, университет боғида ҳам боғдорчилик билан шуғулланган эдилар. Шу тариқа бола-чақани боққан. Зиёвуддин қори ака шунга ҳам шукр қилар, агар у кишининг диндорлигини ва номоз ўқишини билиб қолишса, бу оддий ишдан ҳам четлатилиши муқаррар эди.

* * *

Мирзо Улуғбекнинг асосий илмий асари “Зиж”ни Зиёвуддин қори ака таржима қилган. 1939 йил февраль ойи. Ўрта Осиё Давлат университети талабаларининг биринчи конференциясига тайёргарлик кетяпти. Университетда бизга астрономиядан дарс берган Яков Платонович Цукерваник Тошкент астрономия обсерваториясининг директори эди. У конференцияда: “Улуғбекнинг жаҳон астрономиясига қўшган ҳиссаси” деган мавзуда доклад қилсангиз дуруст бўлур эди, деб қолди. Мен бу таклифни жони-дилим билан қабул қилдим. Обсерватория ва университет кутубхонасидаги шу мавзуга тегишли барча китоб ва журналларни ўқиб чиқдим. Шунинг ҳам айтиб қўяй, ўзбек тилида биронта на китоб, на мақола йўқ экан. Улуғбекка тегишли китобларни қидираётганимда университет кутубхонасида Зиёвуддин қори акам билан учрашиб қолдим. У кишини менга Худо етказди. Зиёвуддин қори акага айтдим: Улуғбек ҳақида маъруза қилишни менга топширишди. Рус тилидаги нарсаларни қараб чиқдим, ўзбекча ҳеч нарса йўқ экан десам, у киши Улуғбекнинг

бир китоби бор, унинг номи “Зижи Кўрагоний”, фақат у форс тилида. Бўлмаса бундай қиламиз. Эртадан бошлаб Ўзбекистон Давлат кутубхонасининг Қўлёзмалар хазинасига борамиз, мен сизга “Зиж”нинг керакли жойларини таржима қилиб бераман, дедилар.

Иккаламиз кутубхонага бордик. “Зиж” қўлёзмасини қидириб топишда кутубхона қўлёзмалар бўлимининг катта илмий ходими Султонхўжа Қосимхўжаев ёрдам бердилар. Бир ҳафта Зиёвуддин қори ака билан мен эрталабдан кечгача бирга ишладик. Шунисини ҳам эслатайки, ҳар куни пешинда бир чеккага чиқиб номоз ўқир эдилар. Иш жараёнида Зиёвуддин қори ака “Зиж”ни қўлга олиб, мана бу ерни доғ қилиб қўйишибди, мана бу ерда хаттот хато қилган, дедилар. Менинг назаримда Зиёвуддин қори ака “Зиж”ни илгари ҳам кўрганлар, бу қўлёзмани кутубхонага топширган шу киши эканлар.

Мен талабалар конференциясида “Улуғбекнинг жаҳон астрономиясига қўшган ҳиссаси” мавзусида маъруза қилдим. Конференцияда иштирок этган профессорлар В.И.Романовский ва Т.Н.Қори-Ниёзий, доцентлар Я.П.Цукерваник, И.С.Аржаних, Т.С.Саримсоқовлар ўз фикрини айтишди. Айниқса, профессор В.И.Романовский араб ва форс тиллари қонун-қоидаларига эътибор беришни тавсия этди. Зиёвуддин қори ака билан иккаламиз ёзган “Улуғ ўзбек астрономи (Улуғбекнинг туғилганига 545 йил тўлиши муносабати билан)” номли мақола “Қизил Ўзбекистон” газетасида 1939 йил 4 апрелда чоп этилди.

* * *

Ижтимоий ва диний ғоялардан бири. Зиёвуддин қори аканинг хотинлари – холапошшам Муҳайёхон вафот этдилар. Масжидда жаноза ўқиб бўлганидан кейин, Зиёвуддин қори ака тумонат жамоатга ҳаммангларнинг ишингиз кўп, вақтингиз йўқ, мозорга фақат яқин қариндошлар борсин, илтимос, – дедилар.

“Етти”, “Йигирма”, “Йил оши” ҳақида ҳамма вақт бу гаплар Қуръонда йўқ. Ҳозир бу расм-русмларни ихчамлаштиринглар, исрофгарчилик халқимизга фойда бермайди, дердилар. Одамларга ўрнак бўлсин деб, хотинининг маъракасини ихчам ўтказдилар. Аммо бу маслаҳат – насиҳатларни халқ қийинчилик билан қабул қилмоқда. Бунинг сабаби, менимча кўпчилик ўша расм-русмларга узоқ вақт ўрганиб қолиб, фикрлаш инерциясидан осонгина қутула олмаслигидадир.

Зиёвуддин қори ака замонида катта ақиқалар йўқ эди. Ҳозир савол туғилади:

1. Ақиқанинг катта бўлиши шартмикан?
2. Бир ҳафталик чақалоқнинг “юбилейи” кимга фойда, кимга зарар келтиради?

10-БОБ. МУФТИЙЛАР БЕРГАН ФАТВОЛАРДАН НАМУНАЛАР

Маълумки, Ислом динимизнинг оммавий-маърифий ишларини юритиш борасида фатволар, яъни олий диний даражадаги шахс – муфтийнинг у ёки бу ҳаракат ёки ҳодисанинг муқаддас Қуръони каримга ва шариатга тўғри келиш-келмаслиги ҳақида чиқарган ҳукми жуда муҳим аҳамиятга эга бўлган, ҳозир ҳам шундай бўлиб қолмоқда. Муфтий Эшон Бобоҳон ибн Абдулмажидхон даврида диний бошқарманинг ўттизта фатвоси чиқарилган эди. Булар: “Паранжи ёпинишнинг мажбурий эмаслиги ҳақида”, “Никоҳ ва хатна тўйларида йўл қўйиб бўлмайдиган исрофгарчиликлар ҳақида” ва бошқа масалалар юзасидан чиқарилган фатволардир.

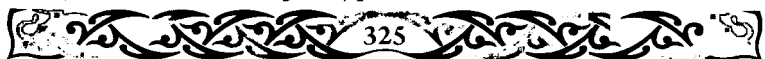
Муфтий Эшон Бобоҳон масжидларнинг имомларига ёзма мурожаатларида уларни маиший турмушга, маросимларга доир масалаларни Қуръони карим амрлари, суннат ва маҳаллий уламоларнинг фикҳий китоблари асосида ҳал этишга чақиради. Муфтий Зиёвуддинхон ҳам ўтмиш сарқитлари, жаҳолат, хурофот, ирим-сирим каби, мусулмонлар ҳамиша қоралаб келишган иллатларга қарши курашда фатво чиқариш усулидан унумли фойдаланади.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон диний бошқармаси муфтийлари чиқарган фатволар бугун ҳам долзарблигини йўқотмаган. Бу фатволар Ислом таълимоти софлигини ҳар қандай бузиб кўрсатишлар ёки заррача бўлсин тойилишлардан қатъий туриб, шижоат билан ҳимоя қилишнинг ибратли намуналари сифатида жуда аҳамиятлидир.

10.1. Ўзига ўзи суиқасд қилишнинг оғир гуноҳ эканлиги ҳақида

Бисмиллоҳир Раҳмонир Раҳим

Аллоҳ таборака ва таоло ўзининг каломи шарифи Қуръони азимуш-шаъннинг “Исро” сураси 70-оятда:

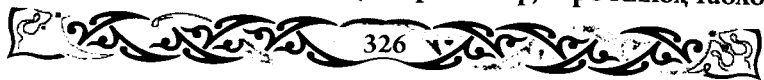
“Биз одамзодни азизу мукаррам қилиб яратдик, ҳамда уларни ҳам сувда, ҳам куруқликда юра оладиган этиб қўйдик. Уларга пок нарсалардан ризқ ато этиб, бошқа ҳамма махлуқотдан афзал этдик”, деб марҳамат қилади.

Бу ояти каримадан маълум бўладурки, Аллоҳ таборака ва таоло инсонни энг улуғ ва мукаррам махлуқ қилиб яратди. “Уни ўз қудрат қўлим билан яратдим ва руҳимдан унинг жисмига дохил қилдим”, деб Қуръони каримда таъкидлади. Аллоҳ таоло имонни илк бор яратганда фаришталарга: “Одамга сажда қилинглар!” деб буюрди. Фаришталар Аллоҳ таоло амрига бўйсуниб, Одамга (алайҳиссалом) таъзим саждасини адо қилдилар. Сўнг Аллоҳ таборака ва таоло инсонга хитоб қилиб: “Бутун Ер ва осмонни инсоният учун яратдим”, деб марҳамат қилди. Шунинг учун Аллоҳ таоло инсонга ақлу идрок бердиким, токи ҳаётнинг ва ҳаёт неъматларининг қадрига етсин ҳамда дунёга фақат бир маротаба келишини билсин, ҳаётда учрайдиган баъзи бир қийинчилик ва мусибатларни сабру матонат билан енгсин, деб ирода қилди.

Расули Акрам (алайҳиссалом) ўз хутбаларида мусулмонларга хитоб қилиб айтганларки: “Эй одамлар, хоҳ ўзингизнинг ва хоҳ бир-бирларингизнинг қонингизни тўкишингизни Аллоҳ таоло сизларга ҳаром қилди. Шу билан бирга бир-бирларингизга тажовуз қилишни ҳам Аллоҳ таоло сизларга ҳаром қилди. Ушбу ҳаж кунида одам ўлдириш ва бошқалар жонига суиқасд қилиш қанчалик ҳаром бўлса, мол ва жонларингизга тажовуз қилиш ҳам шунчалик ҳаромдир”.

Бу ҳадиси шарифларида Расули Акрам (с. а. в.) ҳар бир инсоннинг яшашга бўлган ҳуқуқининг муқаддас эканини баён қилдилар. Шу билан бирга инсон ўз жонига ўзи қасд қилиши ҳаром ва қаттиқ гуноҳ эканини ҳам таъкидладилар. Аллоҳ таборака ва таоло Қуръони каримда инсонни ўзининг яшаш ҳуқуқига тажовуз қилишидан ман этиб:

“Ўз қўлингиз билан ўзингизни халокатга ташламанглар” ва яна: “Ўзларингни ўзларинг ўлдирманглар, зеро Аллоҳ таоло

сизларни ўз раҳмати ва шафқати ила яшашингиз учун дунёга келтиргандир”, деб марҳамат қилади.

“Саҳиҳи Бухорий” ва “Саҳиҳи Муслим” китобларида ривоят қилинурки, Ҳазрати Расулуллоҳ (с. а. в.) ўз ҳадиси шарифларида: “Ким тоғ тепасидан ташланиб, ўзини ўзи ўлдирса, ўлганидан сўнг жаҳаннамда ҳам шу хил азобга гирифтор бўлур, Агар заҳар ичиб ўзини ўзи ўлдирса, жаҳаннамда ҳам абадий шу азобга мубтало бўлур. Ким ўзини темир парчаси билан ўлдирса, ул шахс темир парчаси қорнига суқилган ҳолда жаҳаннам ўтида абадий қолур”, деган бўлсалар, бошқа бир ҳадисларида: “Ўзини сувга ташлаб ёки осиб ёки куйдириб ўлдирган кишиларнинг ҳукми юқорида зикр қилинганлар ҳукми билан баробардир”, деб марҳамат қилганлар.

Имом Бухорий Абу Ҳурайрадан (р.а.) ривоят қилиб, Расули Акрамнинг (алайҳиссалом) ушбу ҳадиси шарифларини келтирадилар: “Ким ўзини ўзи бўғиб ўлдирса, дўзахда ҳам шу хил азобда қолур ва ҳар ким ўзини олов билан ўлдирса, дўзах оловида ҳам худди шундай азобда қолади”.

Яна Имом Бухорий ривоят қилганларким, Ҳазрати Расули Акрам (алайҳиссалом) айтадилар: “Аллоҳу таоло ҳадиси қудсийда марҳамат қилурки: “Бандам ўзини ўзи ўлдириб, Менинг унга берган умримга шукр қилмай, шошилди. Шунинг учун унга жаннатни абадий ҳаром қилдим”, дейди. Бу ҳадиси қудсий мазмунига кўра ўзини ўзи ўлдирган банда жаннатдан абадий маҳрум қилинар экан.

Шу муносабат билан афсус ила зикр қилиб ўтмоқ лозимки, баъзи минтақаларда ўзини ўзи осиб, олиш, ёкиш ёки бошқа турли йўллار билан ўлдириш воқеалари рўй бериб турибди. Айниқса, бу ҳодиса аёллар ва ёшлар ичида кўпроқ рўё бераётгани маълум бўлмоқда. Бу мудҳиш ҳолатлар нафақат шариати исломия, балки Аллоҳ таборака ва таолонинг қазою қадарига ҳам тугён қилишдан иборатдир. Ўзини ўзи ўлдириш Аллоҳу таоло ҳузурини энг оғир гуноҳлардан бўлиб, шу йўл

билан ўлганлар юқорида айтилганидек, охиратда оғир азобга қолурлар ҳамда хешу ақраболарини ва ота-оналарини ҳам оғир кулфатга солиб қўюрлар. Шариати исломиямизда ўзини ўзи ўлдирувчилар ҳақида махсус фатволар чиқарилган.

Саййид Собиқнинг “Фикҳус сунна” номли китобларида жумладан бундай дейилади: “Расулulloҳ (с. а. в.) бу мудҳиш ишдан задр қилмоқ, яъни умматларини қатъиян қайтармоқ учун ўзини ўлдирган шахсларга жаноза ўқимадилар”.

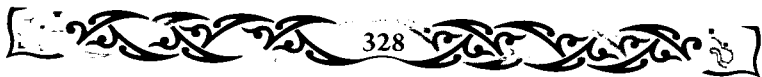
Аллоҳ таолога шукрим, бизнинг диёримизда инсон учун ҳамма ҳаёт шароитлари тўлиқ муҳайё қилинган. Биров бировнинг ҳуқуқини камсита олмайди. Бинобарин, бизнинг Ватанимизда ўзини ўзи ўлдиришга ҳеч қандай асос йўқ.

Ҳар бир инсон хоҳ аёл бўлсин, хоҳ эркак бўлсин, ушбу ҳақиқатни яхши тушуниб олмоғи керак ва Аллоҳ таолога шукрлар қилмоғи лозимки, ҳар қандай мушкул муаммоларни сабру қаноат ва ҳусни тадбир билан ҳал қилса бўлур. Аммо бесабрлик ила ношукрлик қилинса, оқибати хайрли бўлмас.

Қуръони карим ва аҳодиси набавийяга амал қилган ҳолда ва юқоридаги далиллар асосида Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси барча мусулмонларга мурожаат қилади ва ўзини ўзи ўлдириш ҳолатларига қарши кескин тадбири чоралар кўришни улардан умид қилади. Шундай ҳолатларга дуч келган тақдирда уларнинг олдини олишни барча имом-хатибларга топширади ва бу вазифани бажаришни сизларнинг ҳам диний, ҳам инсоний бурчларингиз деб ҳисоблайди.

Барча имом-хатиблар ўзини ўзи ўлдириш ва ўзини куйдириш катта гуноҳ эканини мусулмонларга оят ва ҳадислар билан исботлаб, бундай мудҳиш ишлар Аллоҳ таолонинг бандаларига берган ҳаёт неъматига ношукрлик эканини батафсил тушунтириб боришлари шарт.

Шу билан бирга, ўзини ўзи ўлдирганларга имом-хатиблар жаноза намози ўқишдан бош тортишлари талаб

этилади. Лекин бу уларни жанозасиз кўмиш керак, дегани эмас. Балки уларга оддий намозхонлардан бири имом ўрнида жаноза ўқиши тавсия этилади. Зеро, Пайгамбаримиз (с. а. в.) шу каби марҳумларга ўзлари жаноза ўқимас эдилар. Лекин бошқа кимдир имом бўлиб ўқишга буюрар эдилар. Бу билан мусулмонларни бу каби мудҳиш ҳодисаларни такрорламасликка ундаган ва огоҳлантирган бўлар эдилар. Уламо ва имом-хатиблар ҳам шу суннати санияга амал қилиб, ўз қавм ва жамоатларига бу ҳақда тушунтириш ишларини олиб боришларида Аллоҳдан мадад сўраймиз.

10.2. Сохта табиблар, фолбинлар, дуохон ва азайимхонлар тўғрисида

Бисмиллоҳир Раҳмонир Раҳим

Ҳар бир инсон умр бўйи ўзини ҳар қанча эҳтиёт қилиб юрмасин, баъзи бир оғир-енгил дардларга чалиниб туриши табиий бир ҳолдир. Касалликнинг турлари эса жуда кўп бўлиб, уларнинг даволари, ҳар бир дардга яраша дори-дармонлари мавжуд эканлиги қадимдан исботланиб келинади. Бу ҳақда жаноб Пайгамбаримиз Муҳаммад (с. а. в.) ҳадисларида марҳамат қиладиларки: *“Эй Аллоҳнинг бандалари! Хасталиклардан даволанинглар. Чунки Аллоҳ таоло кексаликдан бошқа барча касалликларга муносиб даволарни ҳам яратиб қўйгандир”*. Яна бир ҳадиси шарифларида шундай хабар берадилар: *“Ҳар бир касалликнинг ўзига яраша давоси ҳам бордир. Агар дори касалликка мослаб берилса, Аллоҳнинг изни билан бемор албатта шифо топур”*.

Демак, юқоридаги ҳадиси шарифлар мазмунича, ҳар бир дарднинг давоси мавжуд. Лекин бу даволарни ўз ўрнида оқилона ишлата билиш шарт бўлади. Шунинг учун ҳам қадимдан ҳукамолар тиб илмига жуда катта эътибор ва аҳамият бериб келганлар. Ўрта Осиё диёрларидан табобат илми билан шуғулланган, башарият саломатлиги йўлида катта

хизматлар кўрсатиб, шу соҳада қимматбаҳо асарлар қолдирган буюк уламо ва ҳукамолар чиққанлар. Жумладан, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Муҳаммад Шоҳ Хўжа Тошкандий, ибн Шайх Хованд Таҳурий, Муҳаммад Амин Ходим, Абул Ғозихон Хоразмий, Жунайдуллоҳ ибн Шайхулислом Хозиқ, Мирзо Хайруллоҳ Носир Хўқандий, Маҳмуд Ҳаким Яйпоний ва бошқа кўплаб қаламкаш ҳакиму табибларнинг қимматбаҳо асарлари тиб соҳасида асрлар бўйи оламшумул аҳамиятга молик бўлиб келмоқда.

Жаноб Пайғамбаримиздан (с. а. в.) саҳобалар сўрадиларки: *“Ё Расулаллоҳ, беморларга бериладиган дорилар таъсирида тақдир ҳам ўзгарадими?”* Ҳазрат жавоб бериб: *“Балки ўша дориларнинг шифо бўлиши ҳам тақдири азалда ёзилган бўлади”*, деган эканлар.

Табобатни касб этган кишиларнинг диндор шахслардан бўлиши шариати исломия таълимоти бўйича шарт этилмаган. Бунга далил сифатида ушбу ривоятни мисол тариқасида келтирса бўлади. Машҳур саҳобалардан Саъд ибн Аби Ваққос (р.а.) касал бўлиб қолганларида Расулаллоҳ (с. а. в.) Ҳорис ибн Килда деган бир мушрик табиб ҳузурига даволаниш учун юборганлари ҳадисда нақл қилинади.

Ўтган асрлар мобайнида тиббиёт фани кўпдан-кўп янги кашфиётлар туфайли бойиди ва ривож топди. Айниқса, бизнинг замонамизда бу кашфиёт ва илм-фан ютуқлари асосида даволаниш ишлари жуда яхши йўлга қўйилган. Бу ҳам бўлса, инсониятнинг бахт-саодати ва Аллоҳ таолонинг ўз бандаларига бўлган меҳрибончилигининг нишонларидан биридир. Афсуски, тиббиёт ўқув юртларида ўқиб, махсус мутахассисликка эришган шифокорларга эмас, балки чаласавод, сохта табибларга қатновчи ва улардан шифо умид қилувчилар аҳоли ўртасида ҳамон учраб туради. Тушунмовчилик туфайли бу каби сохта табибларга қатнашни ёки даволанишни Ислом дини ақидаларидан

деб билувчилар ҳам йўқ эмас. Ваҳоланки, шаръи шариф таълимоти бўйича, бу каби ихтисоссиз, сохта “даволовчилар” шаънига бир қатор қаттиқ вайдлар мавжуддир.

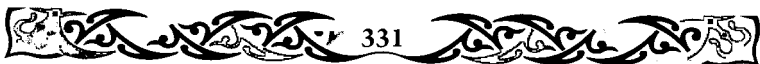
Муҳаддислардан Ибн Можа ривоятлари ила ушбу ҳадиси шарифда Расулуллоҳ (с. а. в.) марҳамат қилурларки: *“Ким тиббийёт илмидан беҳабар, тажрибасиз бўлсаю, табиблик давоси ила бирор беморни даволашга киришса ва бемор унинг дориси сабабли ўлса ёки бирор зарар топса, ундай табиб Аллоҳ таоло наздида зомин ва гуноҳкор ҳисобланур”*.

Расулуллоҳ (с. а. в.) ўзларининг бир ҳадиси шарифларида марҳамат қилурлар: *“Ким фолчига бориб, ундан бирор нарсани аниқлаш мақсадида савол сўраса, ундай кишининг тавбаси қирқ кеча-кундуз ўтгунча қабул қилинмагай. Бордию фолчининг берган хабарларини тасдиқ қилса, диндан чиқиб куфрга дохил бўлур”*.

Бизнинг диёримиздаги барча шаҳар ва қишлоқларда даволаниш муассасалари, шифохоналар етарли даражада мавжуд. Улар тибнинг барча тармоқлари бўйича етук мутахассислар ила таъмин этилган. Аҳолига тиббий хизмат кўрсатишда улар ҳукумат томонидан махсус низомлар билан назорат қилиб турилади.

Лекин халқимиз орасида шундай кишилар борки, шифокорлар буюрган дори-дармонларни писанд қилмайдилар ёки уларни истеъмол қилсалар-да, мунтазам, тавсия этилган миқдор ва тартибда эмас. Бир-икки марта берилган дорилардан ичиб, қолганини истеъмол этмай қўйиб, “дориси кор қилмади”, деб шикоятланиб юрадилар. Ваҳоланки, дори-дармонларни қай вақтларда, қандай ва қанча ичиш тавсия қилинган бўлса, албатта шу тартибда истеъмол қилиш зарур бўлади.

“Саҳиҳи Бухорий” китобидаги ушбу ҳадиси шариф юқоридаги гапимизнинг далили бўла олади: “Бир киши Расулуллоҳ (с. а. в.) ҳузурларига келиб, биродарининг қорни қаттиқ огриётгани ҳақида айтиб, дори сўради. Расулуллоҳ

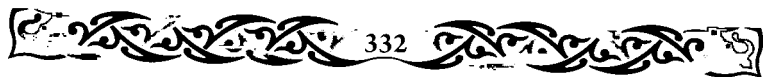

(с. а. в.): “Асал ичиргил!” деб буюрдилар. У одам бир оздан кейин яна қайтиб келиб, оғриқ тўхтамаётганини айтди. Расулуллоҳ (с. а. в.) яна асални буюрдилар. У одам дам ўтмай, шошилиб яна келаверди. Тўртинчи марта келганида, Расулуллоҳ (с. а. в.) айтдиларки: “Аллоҳ таоло Қуръони каримда асал инсонга шифо эканидан хабар берган. Аллоҳнинг сўзи ҳақ экангига шак йўқ! Биродарингнинг қорни албатта тузалиши керак. Бор, яна асал ичиргил!” деб марҳамат қилдилар. Шундай қилиб, яна бир бор асални ичирганида, биродарининг қорни оғриқдан тўхтаб, шифо топди”.

Инсонлар учун Аллоҳ таолонинг энг улуғ неъматларидан саналмиш сиҳат-саломатликни сақлаб, уни ҳифзу ҳимоятида бўлиб бориш ҳар бир кишига вожибдир. Соғлиқни сақлаш қоидаларига риоя қилмаслик эса, куфрони неъмат ва ўзини ҳалокатга дучор этиш ҳисобланиб, Аллоҳнинг наздида катта гуноҳ саналур. Чунки барча солиҳ ишларни амалга оширмақ ва икки дунё саодати йўлида ҳаракат қилмоқ учун аввало инсонга соғлиқ керак бўлади.

Хулоса шулким, модомики замони саодатимизда барча фанлар қатори тиббиёт фани ҳам янгидан-янги кашфиётлар билан бойиётган, шифоркорларимиз турли хил оғир касалликларнинг олдини олиш ва даволашнинг энг замонавий воситалари билан қуроолланган, Расули Акрам (алайҳиссалом) ҳам ўз ҳадиси шарифларида Аллоҳ таоло барча касалликларнинг давосини яратиб, даволашнинг энг замонавий воситалари билан қуроолланганидан башорат берган эканлар, демак айрим содда ва нодон кишиларни ўз домларига илинтираётган ва беморларни ҳам моддий, ҳам руҳий зарарлантириб келаётган сохта табиблар, фолчи-ромчи, дуохону азайимхонларнинг ҳийла-найрангларига минбаъд барҳам бермоқлик йўлида барча имкониятларимиздан фойдаланиб, жиддий тадбирлар

кўрмоқлик энг муҳим ва зарур вазифаларимиздан эканлиги маълум бўлди.

Имом-хатибларимизнинг вазифалари эса, ўз жамоат-қавмлари орасида тиббиёт соҳаси бўйича аҳоли онгида ҳукм суриб келаётган баъзи хурофий тушунчаларга қарши ушбу фатвода баён этилган Қуръону ҳадис таълимотлари ва қўшимча илмий далиллар асосида жиддий кураш олиб боришдан иборатдир.

11-БОБ. МУФТИЙЛАРНИНГ ОИЛАВИЙ ҲАЁТИДАН

11.1. Сулола давомчилари ҳақида

Эшон Бобохон саховатли, зийрак, эътиборли, шу билан бирга талабчан ота эди. Эшон Бобохонда етти ўғил, икки қиз, ўттиз бир невара, юздан ортиқ эвара ва чевара бор. Айниқса, невараларини жуда яхши кўрар, ишдан ёки сафардан қайтганида невараларини албатта меҳр билан эркалар, совға-салом улашиб, хурсанд қилар эди.

Унинг ва Тўхтаҳоннинг уч ўғиллари Муборақхон, Оқилхон ва Саидкамолхон айна чоқда Тошкент халқ қозиси бўлган Муҳиддин Ҳожининг неваралари ҳисобланишади.

Ўгли Муборақхон (1880–1947) Аъзамхон домла қизи Ойпошшахонга уйланган, улардан бир қиз Муяссархон дунёга келган.

Ўгли Оқилхон (1883–1955) Абдумовланбой қизи Назирахонга уйланган, улардан Сабоҳатхон ва Саидмуродхонлар дунёга келган.

Ўгли Саидкамолхон (1886–1974) Садилаҳўжабой қизи Манзирхонга уйланган, улардан Ҳабибахон, Жамолиддинхон ва Матлубахонлар дунёга келишган.

Ўғиллар оилалари билан Тошкент яқинидаги Яланғоч кўрғонида яшашган. Ҳар бирига ўз вақтида қирқ гектардан ер мерос қолиб, мевали боғлари ва узумзорлари бўлган. Ҳаммалари деҳқончилик билан шуғулланишган, маҳсулотларини Тошкент бозорларида сотишган, шу йўл билан рўзғор тебратишган. Октябрь тўнтаришидан сўнг, болшавойлар келиб, колхозлаштириш бошлангач, Эшон Бобохон ўғилларининг ерларини ҳам мусодара қилишади. Яхшиям, шўроларнинг “раҳмлари келиб”, уч ўғилнинг ҳар бирига ва уларнинг оиласига 15 сўтихдан ер қолдиришади.

Эшон Бобохон ва Саломатхоннинг фарзандлари:

– **Ўғли Зайниддинхон қори (1905–1938)** 1937 йили Бурятияга сургун қилинган. 1938 йилда сургунда вафот этади. Унинг икки ўғли – Хусниддинхон ва Нуриддинхон боболари Эшон Бобохон хонадонида тарбияланади. Бобоси уларни ўқитиб, уй-жой билан таъминлайди, уйлантиради.

– **Ўғли Зиёвуддинхон қори (1908–1982)** боғбон Усмонхўжа ўғли Ҳайдархўжанинг катта қизи Муҳайёхонга уйланади. Зиёвуддинхон билан Муҳайёхон уч қиз (Нафисахон, Анисахон, Мухлисахон) ва тўрт ўғил (Шамсиддинхон, Фатҳиддинхон, Муҳаммад Рашодхон, Муҳаммад Ризохон) кўришди. Фарзандларининг барчаси дунёвий таълим олишди. Катта қизлари Нафисахон ўрта тиббий маълумотга, ўртанча қизлари Анисахон олий тиббий маълумотга эга эди. **Кенжа қиз Мухлисахон** Тошкент Давлат Университетининг араб филологияси факультетини битирди, фан номзоди, доцент бўлди. Катта куёви **Ҳамидуллахон Ибодов** тиш шифокори эди, кейинчалик тиббиёт билим юрти директори бўлди, ҳозир нафақада. **Ўртанча куёви Талъатхон Мирзаев** (Аллоҳ Ўз раҳматига олган бўлсин) рентгеншунос, тиббиёт фанлари доктори, профессор эди. **Кенжа куёви Олимхон Обидов** биокимё олими, тиббиёт фанлари доктори, профессор. **Тўнгич ўғли Шамсиддинхон** тўғрисида тўла ахборот берилган. **Ўғли Фатҳиддинхон** инглиз тили мутахассиси, чет мамлакатлар билан дўстлик ва маданий алоқалар жамияти ходими эди. Судан ва Афғонистонда ишлаб қайтди. Ҳиндистонда савдо вакили бўлди. Ўзбекистон ташқи иқтисодий алоқалар вазирлиги тизимида хизмат қилди. 2008 йили вафот этди (Аллоҳ Ўз раҳматига олган бўлсин). **Ўғли Муҳаммад Рашодхон** араб филологияси бўйича мутахассис, Ироқда ишлади. Ҳозирги кунда Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг “Мовароуннаҳр” нашриётида ишлайди. **Ўғли Муҳаммад Ризохон** француз филологияси бўйича мутахассис, диний бошқармада халқаро бўлимда ишлаган. Ҳозир хусусий тадбиркорлик билан шуғулланыпти.

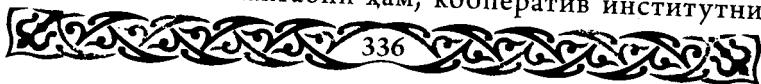

Шайх Зиёвуддинхон жуда саховатли, зийрак, эътиборли, атрофидагиларга меҳрибон инсон эдилар. Ишлари кўплигидан доимо банд эдилар. Лекин қариндошлари, яқинлари билан учрашишга, уларни кўнгилларини олишга имкон топардилар, шу билан бирга кўп муҳтож одамларга ҳам моддий ҳам маънавий ёрдам кўрсатиб юрардилар.

– *Ўгли Бадриддинхон (1916–1980)*, тақдирида бор экан, болалигиданоқ кўп ноҳақликларни бошидан кечирди. Дастлаб уни диндор одамнинг фарзанди деган “айб” билан мактабдан ҳайдашди, кейин узоқ вақт ҳеч қаерга ишга олишмади. Ишга кириш учун фамилиясини ўзгартиришга мажбур бўлди. Исми шарифини ўзгартириб, қандай оиладан эканини яшириб, “Ўзбекселмаш” заводига токар бўлиб ишга кирди. Тез орада уни ҳарбий хизматга чақиришди. Уруш бошланганида Белорусия билан Германия чегарасида жойлашган ҳарбий қисмда аскар эди. Урушнинг илк кунларида Қизил армия аскарлари қатори асирга тушиб қолади. Уруш тугаганидан сўнг, энди уни асирга тушиб қолган аскарлар билан бирга Ватандаги қамоққа жўнатишди. Фақат 1948 йилга келиб озодликка чиқди ва туғилган уйига қайтди. Уни отаси, онаси, хотини, акалари, сингиллари сабрсизлик билан кутишаётган эди. У диний бошқарма ҳайдовчиси бўлиб ишлай бошлади. Муфтийнинг автоуловини унга беришди. Отасининг вафотидан сўнг таксомотор паркига ўтиб, умрининг охиригача ҳайдовчи бўлиб ишлади. 1980 йили 64 ёшида вафот этди (Аллоҳ Ўз раҳматига олган бўлсин). Ундан ва Сабихаойдан уч ўғил (Фазлиддинхон, Муҳаммад Порсохон, Муҳаммад Расохон) ва бир қиз Салтанатхон туғилган.

– *Қизи Сафияхон (1921)* тўғрисида маълумот кейинги бобда берилган.

– *Ўгли Насриддинхон (1923–2003)* ҳам қатағон йиллари мактабдан ҳайдалди ва акасининг маслаҳати билан фамилиясини ўзгартирди. Уруш йиллари у маҳалла кўмитаси котиби бўлиб ишлади. Кейин мактабни ҳам, кооператив институтни

ҳам битиришга улгурди. Бир умр матлубот кооперация соҳасида хизмат қилди. Соҳанинг моддий-техника асоси мустаҳкамланишига муносиб ҳисса қўшди. Унга “Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган савдо ходими” фахрий унвони берилган. Насриддинхон Маҳмудхўжа қизлари Хонпошшахонга уйланган. Улар уч қиз (Дилоромхон, Маъмурахон, Озодахон) ва тўрт ўғил (Захириддинхон, Сирожиддинхон, Муҳаммад Диёрхон, Муҳаммад Зокирхон) кўришган. Насриддинхон сахий, меҳрибон, хушмуомала, назокатли, тартибли ва ғамхўр ота, камтарин, садоқатли қариндош ва дўст эди.

– **Қизи Саидахон (1929–1948)** 1948 йили касаллик туфайли 19 ёшида вафот этган (Аллоҳ раҳмат қилсин).

– **Қизи Ҳурихон (1910–1986)** 1915 йилда Эшон Бобохон ва Саломатхон ая Ҳурихон исмли беш яшар қизалоқни фарзандлари қаторига қабул қилишди. Ҳурихон ўн уч йил мобайнида бу оилада тарбия топди, ўсиб улғайди. Эшон Бобохоннинг катта ўғилларига сингил бўлди. Бадриддинхон, Сафияхон, Насриддинхон, Саидахонларга меҳрибон опалик вазифасини бажарди, Саломатхон аяга катта қизидай ёрдамчи бўлди. Вақти келиб Ҳурихон Юнус Обод маҳалласида истиқомат қиладиган Охун хўжа ўғли Муҳаммадали хўжага турмушга чиқди. Улардан Муҳаммадамин, Мунирахон, Сойимахон, Сонияхон, Кофияхон, Қундузхон, Шоҳидахон ва Шоирахонлар дунёга келишди. Ҳурихон ва Муҳаммадали хўжанинг фарзандлари Эшон Бобохон ва Саломатхон аянинг неваралари қаторига қўшилишди. Муҳаммадали хўжа (1906–1965) Карл Маркс номли жамоа хўжалигида агроном вазифасида қирқ йил ишлади, Ҳурихон уй ишлари ва фарзандлар тарбияси билан шуғулланди.

* * *

Муфтий, доктор Шамсиддинхон Бобохонов юксак ақл-идрокли ва маданиятли инсон эди. Ота-онасини кўп ҳурмат қилар, эъзозлар, опа-сингиллари ва укаларига, қариндошлари

ва дўстларига ҳамиша меҳрибонлик кўрсатар эди. Муҳтож, қийналган одамларга моддий-маънавий ёрдам беришга доимо имкон ва вақт топарди. Саховати, яхши муомаласи, бошқалар гамига шерик бўла олиш фазилати уни таниган, суҳбатида бўлган, бирга ишлашган одамлар хотирасида муҳрланиб қолган. Шамсиддинхон Шоирахон Тўлагановага уйланди ва кўп йиллар аҳил-иноқ, бахтли яшашди, ибратли ҳаёт кечиришди. Уларнинг уч фарзанди жамиятимизнинг муносиб аъзолари бўлиб камолга етишди. Катта қизи Ситорахон тадбиркор, Шерзод ва Беҳзод исми икки ўғилнинг онаси; ўғли Жамолиддинхон иқтисод фанлари номзоди, Тошкент шаҳар кенгаши депутати бўлди, “Средазцветметэнерго” бирлашмаси бош директори ўринбосари, тўрт фарзанд Жалолиддинхон, Зиёвуддинхон, Хонпошшахон ва Хонзодахонларнинг отаси. Унинг умр йўлдоши Нилуфархон “Доктор Нилуфар” хусусий фирма директори; қизи Рухсорахон уч фарзанд – ўғил Юсуфбек, икки қиз Дилдорахон ва Диёрахонларни тарбиялаб, вояга етказяпти. Унинг умр йўлдоши Саломбек Ҳабибуллаев Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлигида Бош бошқарма бошлиғи бўлиб хизмат қилади.

11.2. Сафияхон ҳожи ая Бобохоновлар сулоласининг нуроний онахони

Сафияхон ёшлигида диндор ва мударрис одамнинг қизи дея “айб” ланиб, мактабдан ҳайдалди. Аммо у оилада яхши тарбия кўрди. Донишманд бувиси Тўраҳонпошша, ўқимишли онаси Саломатхон ая “мактаби” да сабоқ олиб вояга етди. Улар Сафияхонга арабча ўқишни, тажвидни, Қуръони карим сураларини, намоз ўқишни, миллий урф-одатларни ўтказиш қондалари, нозик жиҳатларини, қариндошлар, қўни-қўшнилар, яқинлар ўртасидаги муносабатларнинг ёзилмаган меъёрларини, уй хўжалигини тўғри юритишни ўргатишди. 1943 йили Эшон Бобоҳоннинг қизи Сафияхон акаси Зиёвуддинхоннинг умр

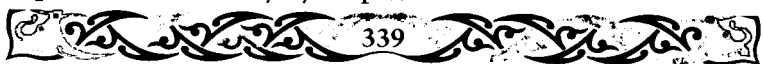

йўлдоши Муҳайёхоннинг укаси Абдуҳалим Усмонхўжаевга турмушга чиқади. У садоқатли хотин, яхши уй бекаси, меҳрибон она, эътиборли ва куюнчак қариндош ва саховатли буви бўлди. Эшон Бобохоннинг тўққиз фарзандидан 2010 йилга келиб тирик қолган ягона фарзанди, уч маротаба ҳаж амалини ўтаб қайтган Сафийахоним ая ҳозирги кунда сулоланинг ўқ илдизи, ҳурматли ва нуроний онахони, болалар, кўп сонли жиянлар, нева-чевараларнинг ҳамма ишларда доно маслаҳатгўйидир.

Унинг хайрхоҳлиги, қалб саховати, одамлар дарди ва муаммоларини тушуниши, гамига шерик бўла олиши, тараққийпарварлиги нафақат яқин қариндошлари, балки умрида бу онахон билан бир мартагина учрашган одамларни ҳам ўзига тортиб, меҳр иплари билан боғлайди.

Абдуҳалим ота билан Сафийахоним қарийб эллик йил бирга аҳил яшашди. Улар икки ўғил – Амирсаидхон, Муҳаммад Рофигхон ва уч қиз – Сирожияхон, Гулчеҳраҳон, Элмирахон кўришган. Сафийахон бир умр фарзандлар тарбияси билан шуғулланди, эрининг ижодий ишлари учун шароит яратди. Абдуҳалим ота илмий-ижодий фаолиятга берилган одам эди. У Тошкент тўқимачилик институтини битирган, аспирантурада ўқиган. Москвада машина ва механизмлар назарияси бўйича машҳур олим академик И.И. Артоболевский, Тошкентда эса академик Муҳаммаджон Ўрозбоев унинг устозлари бўлишган.

Сафийахон ая эслайди – Абдуҳалим акамни аспирантурага киришларига Муҳаммаджон Ўразбоев сабабчи бўлган. Домла отамлар билан суҳбат қуришни яхши кўрар эдилар. Домла шогирди Абдуҳалим акамни илмга интилишини кузатиб, унга Москвадаги машиносозлик институтининг аспирантурасига киришни таклиф этади. Таклиф учун миннатдорчилик билдириб Абдуҳалим ака уйда рўзгорни тебратиб турган якка ўзи, қарамоғида уч фарзанди, хотини, қари ота ва онаси борлигини домлага тушунтиради.

Кунлардан бир куни домла Ўразбоев отам билан суҳбатида илм мавзусидан гап очади ва шогирдини ўқишга бора олмаслик сабабини қайнотасига айтади. Бу гапларни эшитган Эшон Бобохон пайғамбаримиз Муҳаммад (с. а. в.) мусулмонларни илм олишга, илм чўққиларига интилишга қанчалик даъват этганлари тўғрисида ҳадислардан мисол келтириб, домлага мулла Маҳаммаджон, шогирдингиз истеъдодига имонингиз комил бўлса, ўқишга боришини расмийлаштираверинг. Оиласига ва ота-онасига ўзим қараб тураман дейди. Шундай қилиб, Абдуҳалим ака 1951 йилда дунёга номи машҳур бўлган йирик олим академик Иван Иванович Артоболевскийга шогирд бўлиб ва уч йилга Москвага кетади. 1954 йилда аспирантурани тугатиб техника фанлари номзоди бўлиб Тошкентга қайтади. Артоболевский шогирдига учта муҳим масаланинг ечими устида иш олиб боришни топширади: биринчи – машина ва механизмлар назарияси бўйича ўзбек тилида дарслик яратишни; иккинчи – машина ва механизмлар назарияси бўйича илмий-текширув лаборатория очишни; учинчи – илмда изланишни давом эттириб чўққиларига интилишни. Шогирд бу масалаларни аъло даражада бажаради.

Абдуҳалим Усмонхўжаев эллик йилдан кўпроқ вақт мобайнида илмий-педагогик фаолият олиб борди. “Механизмлар ва машиналар назарияси” республика мактабига асос солди. Олий ўқув юрт талабалари учун ўзбек тилида “Механизмлар ва машиналар назарияси” дарслигини ёзди. Бу дарслик уч марта қайта нашр қилинган. Олим юздан ортиқ ихтиролар гувоҳномасининг эгаси, беш монография, уч юздан ортиқ илмий ва илмий-оммабоп мақолалар муаллифидир. У 8 нафар фан доктори ва 30 нафар фан номзоди тарбиялаб уларни илм оламига йўллади. Ҳозир бу шогирдлар Ўзбекистон, Озарбайжон, Қозоғистонда илмий-тадқиқот ва педагогик институтларида устозлари бошлаган ишларни муваффақиятла давом эттиришяпти.

Абдуҳалим Усмонхўжаев техника фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон ФА академигидир. 1980 йилда унга “Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган фан арбоби” фахрий унвони берилган. У 1993 йил 10 апрель куни 74 ёшида ҳаётдан кўз юмди (Аллоҳ Ўз раҳматига олган бўлсин).

* * *

2007 йил май ойида россиялик таниқли маданиятшунос Жаннат Сергей Маркус Эшон Бобоҳоннинг қизи, ҳозир сулоланинг энг кекса ва нуроний онахони Сафияхоним Бобоҳонова билан суҳбатлашди, ушбу лавҳани тайёрлади:

“Аёлнинг олий мақсади қандай бўлади? Бу масала ҳамиша долзарб ва доимо одамларни тўлқинлантириб келади. Ҳар бир даврда одамлар аёллар оламидан нимадир янги нарса очишни истайди. Тошкентда муфтий Бобоҳоновлар сулоласининг энг кекса, нуроний онахони Сафияхоним яшайдиган қуёшли ичкари ҳовлига кирар экансиз, беихтиёр ана шулар ҳақида ўйлайсиз.

Насабномаси ҳижрий 150-йилдан бошланадиган бу аслзода мусулмон олимлар сулоласи жуда кўп воқеа-ҳодисаларни бошдан кечирди. Улар энг ноёб китобларни тўплашди, одамларни Қуръон ўқишга ўргатишди. Улар орасида Қуръон ҳофизлари, масжид қурдирганлар, мадрасага асос солганлар бор. Большевиклар ҳокимиятга келгач, ленинча-сталинча режага кўра, бундайларни сўраб-суриштириб ҳам ўтирмасдан таг томири билан қуритиши мумкин эди. Мен уйига меҳмон бўлиб келган мана шу аёлнинг отасини ҳам икки марта қамоққа тиқишди, машъум 1937 йил, мамлакат учун фожиали 1941 йил. Лекин Аллоҳнинг иродасини қаранг, 1943 йили Иккинчи жаҳон уруши энг авжига чиққан мамлакатда Ислом динини қайта тиклаш, аниқроқ айтсак, унинг расмий, жамиятда кўзга ташланувчи тузилмаларини ташкил этиш ишлари бошида айни мана шу оила аъзолари туришди.

Сафияхонимнинг отаси Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг биринчи раиси, беш республика муфтийси бўлди. Кейинчалик унинг ишини Сафияхонимнинг акаси Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ва жияни Шамсиддинхон Бобохоновлар давом эттиришди.

Сафияхоним ҳозир 87 ёшда. Ўшанда 1943 йили у ҳали ёш қиз эди. Табиийки, шунга яраша ҳаяжонли воқеаларнигина эслайди. Шу боис у билан бу шарафли сулола ҳақида эмас, балки унинг ўзи, ҳаёти ҳақида суҳбатлашгим келди. Бунинг устига соқолига оқ оралаган одам бўлсангиз ҳам, бу нуроний онахон ҳузурида дарҳол кичкинагина неварога айланиб қоласан... Сафияхон буви – оналарнинг онаси сифатида бир қарашдаёқ ҳурматингизни, муҳаббатингизни қозонади. Ахир саккиз ёшли эвараси Анварнинг момо оёқлари остида, ён-атрофида гирдикапалак бўлаётгани бежиз эмас-да. Биз ҳам онахоннинг ёнларига ўтирамиз, у билан гаплаша бошлаймиз.

– **Невара-чеваралардан қанча?**

– Беш фарзандим, ўн беш неварам, йигирма бир эварам, икки чеварам бор.

– **Отангиз, машҳур муфтий Эшон Бобохоннинг неча фарзанди бор эди?**

– Етти ўғил, уч қиз бўлганмиз.

– Қандай ишлар билан шуғуллангансиз?

– Фақат уй ишлари ва болалар тарбияси билан. Эрим академик, механизмлар ва машиналар, жумладан, пахта териш машиналари назарияси бўйича мутахассис. Бутунлай илмга берилган одам эди. У “Механизмлар, машиналар кинематика ва динамикаси” номли монография чоп эттирган. Бизнинг уйимиз жойлашган шу кўчага академик Абдуҳалим Усмонхўжаев номи берилган. Менинг вазифам ҳамisha бу уйни, бу оилани авайлаб сақлаш, бир меъёрда ушлаб туриш бўлган.

– Исломий оилада тарбиянинг моҳияти нимада? Бутун атрофда – мактабларда, институтларда, ишхоналарда даҳрийлар тазйиқи ҳукм сурган йиллари исломий тарбияни сақлаб қолиш мумкинмиди?

– Исломий оила ва тарбиянинг моҳияти жуда ойдин ва тушунарлидир. Турмуш тарзи шариат асосида қурилиши керак. Замонада ҳар қандай ўзгариш бўлмасин, отам буни қатъий талаб этар, оғишмай амал қилар эди. Мана шу ва сулоламизнинг бошқа анъаналари ҳақида “Бир юз эллик йил Ислом хизматида” ёзган мақолам “Ҳидоят” журналида 2007 йилда чоп этилган. Ўзбек тилида, албатта. Рус тилига таржима қилинса, қандай яхши бўларди! Шариатга мувофиқ яшаш, бунинг устига, ўша мураккаб йилларда-я... Қисқача қилиб айтсак, бунинг маъноси дегани ҳар куни жасоратлар кўрсатиш, дегани эди. Ахир, қандай замон бўлмасин, қандай ҳукмдор даврон сурмасин, Аллоҳ таоло бизга шундай яшашни амр этган. Ҳаёт моҳияти ҳамиша бир хил.

– Тўғри, аммо совет даври алоҳида бошқача замон эди. Худосизлик расмий ўлчов бўлган. Мактабга борасизми ёки ёзда сиҳатгоҳгами, ишга жойлашасизми ҳамма жойда худосизлик мафқураси ҳукмрон. Ёки ундан қандайдир яшириниш мумкинмиди?

– Отам бизларни Исломнинг ҳанафий мазҳабига кўра яшашни ўргатган эди. Бу мазҳаб инсонни жамоатдан қочмасликка, сиз айтгандек, яшириниб олмасликка йўналтиради. Мусулмон умрини кимсасиз саҳрода, ё масжиднинг бир кунжида, ё нафис гулдай сояда эмас, балки қандай бўлишидан қатъи назар, Аллоҳ насиб этган жамиятда ва одамлар орасида ўтказиш керак. Бу биринчидан.

Иккинчидан, Бобохоновларни ҳамиша илм-фан ва давлат одами, фаол жамоатчи бўлишига ўргатишган. Шунинг учун ўтмишда ҳам, ҳозир ҳам орамиздан диний ёки эримга ўхшаган дунёвий олимлар кўп чиққан. Биз ҳамиша билимларимиз, тажрибаларимиз, китобларимиз, қўйингки, ўзимиз яхши кўрган қимматли нарсаларимизни Аллоҳ йўлида одамлар билан баҳам кўришга ҳаракат қиламиз.

Албатта, коммунистлар тўнтаришидан кейинги йиллар мусулмонлар учун энг оғир давр бўлди. Катта акам Зайниддинхонни ҳибсга олиб, сургун қилишди, кейин Кемерово вилоятида отиб ташлашди. Отамни ҳам икки марта қамоққа ташлашди. Аммо у бизга: “Замонавий одам бўлинглар, ўқиб илм олинглар, одамлар билан аралашиб яшанглар, қалбингиздан дину имон кўтарилмасин, у энг аввало қалбингизда бўлсин, жамият қонунларини бузмаган ҳолда шариатга риоя қилинглар”, – деб уқтирардилар. Шу боисданми, И.В. Сталин мамлакатда динларни тиклашга рухсат берганида, дарҳол отамга мурожаат қилишди. Иккинчи жаҳон уруши қизиган палла, 1943 йили Техрон конференциясида ғарбдаги иттифоқчилар қамоқхоналардан дин етакчиларини озод этиш, уларга расмий диний ташкилотлар тузишга имкон бериш шarti билан “иккинчи фронт”ни очишга ваъда беришди.

Шундай қилиб, 1943 йили отам “бутуниттифоқ оқсоқоли” М.И. Калинин номига ёзган хатига ижобий жавоб олди. Биринчи қурултойни чақириш ҳамда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасини таъсис этишга рухсат тегди. Отам диний бошқарма раиси бўлди, ташкилот қароргоҳи учун Тошкентнинг “Ҳазрати Имом” маҳалласидаги ҳовли-жойини, кўп минг сонли китоблари бўлган кутубхонасини диний назорат ихтиёрига берди. Давлат расман тан олган диний муассасанинг пайдо бўлиши, ундан сўнг масжидлар, мадрасалар очилиши, Қуръони карим ва бошқа китоблар чоп этилиши (Аллоҳга шукур!) чинакам улкан бир бурилиш, янги замоннинг бошланиши эди. Буларнинг ҳаммаси ўшанда бизнинг уйимизда юз берар, қалбларимизга катта сурур, қувват бахш этар эди.

– Сиз ўша кунларни эслай оласизми?

– Жуда яхши эслайман. Ахир биз онам, опам ва бошқа аёллар билан Биринчи қурултой қатнашчилари учун нон ёпганмиз, сомсалар пиширганмиз! Менинг хотираларим, кўриб турибсиз, олим эркакнинг эмас, балки қўлида ёпилаётган нон билан олов қаршисида турган қизчанинг эсдаликларидир.

– Агар сизлар қоринларини тўйдирмаганингизда, олим эркаклар ҳеч иш қилишолмас эди. Сиз ёпган иссиқ нонлар – юрагингиз қўшган ҳиссадир!

– Отам ҳукумат томонидан берилган имкониятлардан шунчалар севинардикки, Қурултойнинг ўзидаёқ янги очилажак масжидларга бўлғуси имомларни топиш, тайёрлашга киришиб кетди. Кейин масжидларни очиш учун сафарларга чиқди, фронтга ёрдам бўлсин деб иссиқ кийим, шунга ўхшаш нарсалар йиғишга одамларни сафарбар этди. Эрлари, ўғиллари урушга кетган оналарни юпатиш, дардига шерик бўлишга интилди. Бизнинг ўша пайтдаги кайфиятимизни тасаввур қиласизми? Отам ва унинг кўп сафдошлари ҳам ўзлари яқиндагина қамоқлардан чиқишган, бутун оламда даҳшатли уруш кетяпти, шундай бир пайтда Аллоҳ бизларга гўё вайроналар ичидан исломий ҳаётни қайта тиклаш ва қуриш имконини берди.

– Айтишларича, Ўзбекистонда аёлларни ҳам диний билимларга ўқитишган экан. Бу даҳрийлик қувғинлари шароитида имон анъаналарини сақлаш эҳтиёжидан келиб чиққанми?

– Йўқ, бу иш ҳамиша қилиниши керак. Қуръони каримга кўра, эркак билан аёл Аллоҳ олдида тенг, умрни қандай ўтказганимиздан биз ҳам ҳисоб-китоб қилинамиз, шу боис олам шариат қоидалари ҳақида етарли билимга эга бўлишимиз зарур. Аёллар ҳам худди эркаклар каби ўқимишли, маънавияти юксалган инсонлар бўлиши керак. Алоҳида ўқитилган, тарбияланган, зиёли мусулмон аёллари – чинакам отинойилар шунинг учун керак. Уларни қаердадир “абстай”, қаердадир “отинойи” дейишади. Бизнинг оила бу анъанани ҳамиша давом эттирган.

– Мусулмон аёли учун ҳаётда энг муҳим, асосий нарса нима? Бу саволни атай сиздан сўраяпман, чунки оилангиз катта, улкан ҳаётий тажрибангиз бор.

– Мен отам айтган гапларни қайтараман. Мусулмон аёлнинг энг биринчи, асосий иши яхши мусулмонларни етиштиришдир. Яъни фарзандлар туғиш, уларни тўғри, чиройли тарбиялаш. Мен совет мактабида ўқидим. Отам замонавий бўлишимиз, ҳеч нарсада бошқалардан қолишмаслигимиз кераклигини айтарди, ибодатларни уйда қилишимиз, қалбимизда шариатга содиқ қолишимизни тайинларди. Иккинчиси – сабрли бўлиш. Ҳар бир одамнинг ҳаётида, у қанақа даврда яшамасин, топиш-тутиш қандай бўлмасин, синов-машаққатлар етарли бўлади. Барча қийинчилик ва муаммоларни енгиб ўтиш учун сабр керак. Учинчиси – садоқатли бўлиш. Эрига, жамиятига, Ватанига. Мана шу уч хислатга эга бўлган аёл бахтлидир.

– Биласизми, ҳозир ғарбда чиқадиган кўпгина газеталар Исломда аёлга муносабат жуда ёмон, у камситилади, хорланади, ҳуқуқларидан маҳрум деб ёзишяпти. Сиз бунга нима деб жавоб берардингиз?

– Ўзинг кечир, Аллоҳим. Мен бундай гапларга асло қўшиламайман. Эҳтимол, мусулмон бўлмаганлар ҳақида шундай гапиришар. Ўз тажрибамдан келиб чиқиб бир нарсани айтишим мумкин: менинг ҳаётим буткул бахт ва муҳаббатдир. Мусулмон оилада аёлни ҳамма яхши кўриб, эъзозлайди, яъни эри, болалари ҳам, кейинчалик невара-чеваралар... Уйимизга қанча-қанча меҳмонлар келишган, келишяпти. Барчасининг қалбида, энг аввало, ҳурматдек юксак туйғу борлигини ҳис этамиз.

Мен онаман. Бутун оила аъзолари, кейин яна кенгроқ – жамият хотиржамлиги энг олдин оналарнинг хотиржамлигига боғлиқ. Аёлга ҳурмат, эъзоз, муҳаббатни айни Ислом динимиз юксак ўринга қўйган!

– Кечирасиз, яна бир-иккита ёқимсиз савол бор. Лекин улар бугунги кунда миллионлаб одамларни қизиқтиряпти. Бу эвтаназия ва бола олдиришлар муаммоси ҳақида. Мазкур масалаларда ҳали бир қарорга келолмаган одамларга сиз нима деган бўлардингиз?

– Тавба, дердим. Кўнгилга, тилга келадиган биринчи сўз шу! Қилган гуноҳларидан пушаймон бўлиш маъносини беради. Ҳа, ким эвтаназия ёки бола олдиришларга рози бўлса, у одам тавба қилиши керак. Ахир, инсон қўли билан бошқа инсон ҳаётини кесиш – у тузалмас хасталикка чалинган қария бўладими ёки ҳали туғилмаган, она қорнидаги чақалоқ бўладими, бу қотилликдир. Жуда оғир, катта гуноҳдир...

Бундай зулми оқлаш учун ҳар хил ёлғон, гўё инсонпарварлик ҳақидаги тушунтиришлар, баҳоналарни тўқийдиганлар ёвуз ниятли одамлардир. Бундай машъум чораларни қабул қилувчи, муҳокама этувчи, айниқса амалга оширувчи одамлар орасида мусулмонлар бўлиши мумкин эмас! Эртами-кечми, ҳаммамиз бу ҳаётдан кетамиз. Аммо бу иш бандасининг қўлида эмас. Ҳаёт ва ўлим қонуни Аллоҳдандир. Уни бузиш мумкин эмас. Аллоҳ ҳар қандай касалликка шифо бера олади. Ҳар бандага унинг тоқати етишига қараб синов-машаққат юборади.

Бола олдиришларга келсак... Мен буткул қаршиман. Ҳамма қизларимга, невараларимга, чевараларимга бундай қилиш катта гуноҳ, бундан бошқа гапга ўрин йўқлигини тушунтирганман. Ихлосли, чинакам мусулмон киши бундай масалаларни муҳокама қилиб ўтирмайди. Биз учун бу ўринда бошқача қарашлар кетмайди. Аллоҳ она қорнида чақалоққа ҳаёт бердимиз, у туғилиши, яшаши керак.

– Раҳмат. Яна битта савол, аросатда қолган, мувозанатини йўқотган одамлар ҳақида. Мана, коммунистик қоидалар қадриятлар билан бутун бир давр тугади, ўрнига қандай янги тузум келди кўпларга тушунарсиз. Ҳозир қандай яшаш керак? Айниқса, қаёққа қарасангиз ўзгариш ва талвасалар: техникада, тижоратда, одамларнинг шаҳардан шаҳарга ёки мамлакатдан мамлакатга кўчиб юришлари... Бу оқимда ўзини йўқотиб қўйган замондошимизга нима деса бўлади?

– Фақат бир нарсани айтаман. Ҳаммасидан олдин Ягона Аллоҳга имон келтириш, Пайғамбаримиз Муҳаммад (с. а. в.) Аллоҳнинг ҳақ расули эканларига иқрор бўлиш керак.

Шундагина Аллоҳ тўғри йўлга бошлайди, чинакам дўстларни, яхши ишни, моддий фаровонликни тўғри йўлда топасиз. Мен буни ўз ҳаётий тажрибамдан яхши биламан. Кўп машаққатларни бошдан кечирдим, синовлардан ўтдим. Ҳозир 87 ёшдаман, Машғум 1937 йилни, урушни, 1966 йилги Тошкент зилзиласини кўрдим, яшадим. Лекин мен бахтлиман, Аллоҳ ҳузурига боришга тайёрман. Ҳамма нарса Аллоҳнинг иродаси билан бўлади.

Сафияхон Бобохонова 1921 йили Тошкентда туғилган. Ҳозир у машҳур уч муфтий етишиб чиққан сулоланинг энг кекса, нуроний онахони. У шафқатсиз сталинча қатагонлар даври йўқотишларини, Иккинчи жаҳон уруши ҳалокатларини бошидан кечирган чинакамига ажойиб тақдирли аёл. Сафияхоним ҳожи ая ҳозир Тошкентда яшайди”.

* * *

Биринчи учрашув мевалари. Бор-йўғи бир йил ўтгач...

Ишониш қийин, аммо муфтий Бобохоновлар уйида Сафияхоним билан учрашув ажойиб самара берди. Ҳадиси шарифларда: “Жаннат оналар қадами остидадир”, деб бежиз айтилмаган. Оналар дуоси мустажоб экани ҳам кўп таъкидланади.

Демак, ҳаммасини бошидан, тартиб билан айтсам, узоқ муддатли танаффусдан сўнг россиялик мусулмонлар 2007 йилнинг 29 апрель – 4 май кунлари Ўзбекистонга келишди. Меҳмонлар гуруҳига Нижегород вилояти мусулмонлари диний бошқармаси раиси Умар ҳазрат Идрисов раҳбарлик қилди. Маржоний жамғармаси (вакил – этнолог, сиёсатшунос Галина Хизриева) билан Имом Абу Ҳанифа номидаги жамғарма (вакил – Дамир Муҳитдинов) сафар ташкилотчилари бўлишди. Сафардан мақсад Ўзбекистон Республикаси мусулмонлари билан кейинги ўн беш йил давомида узилиб қолган дўст-биродарлик алоқаларини тиклаш, шунингдек, ўзбекистонлик татарлар ҳамда шарқшунос олимлар билан ҳамкорликни ривожлантириш эди. Сафар муҳим сана – Нижегород мусулмонлари етакчиси

Умар ҳазрат Идрисов олдин Мир Араб мадрасасини, кейин Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислому Олий маъҳадини битирганига 20 йил тўлиши муносабати билан ташкил этилди.

Ишчан руҳда ўтган ушбу сафар ва кўп сонли қизиқарли учрашувлар Анвармирзо Хусаинов шарофати билан, унинг фаол иштирокида амалга ошди. Аллоҳнинг иродаси билан у ҳам россиялик мусулмонлар ўтирган тайёрага чипта олган экан. Яна Аллоҳнинг иродаси билан улар Тошкент марказида учрашиб қолишди, пировардида, уларга сафардош, Ўзбекистоннинг норасмий вакилидек бўлиб қолади. Ахир Анвармирзо нафақат Ўзбекистонда, балки Россияда ҳам таниқли тадбиркор, фан ва маданият арбоби. У халқ эчиси сифатида иккала мамлакат мусулмонлари, тадбиркорлари, фан ва маданият аҳлини бир-бири билан боғлаб туради. Мана, ўттиз йилдан бери Ўзбекистоннинг таниқли жамоат ва сиёсат арбоби, Россия Муфтийлар кенгаши раисининг маслаҳатчисидир. Шунингдек, у Россияга Ўзбекистондан кўчиб борганларнинг ижтимоий ва маданий мослашувига кўмаклашувчи Москва таълим жамияти директорлар кенгашига ҳам етакчилик қилади.

Ишончим комил, бунча масъулиятли вазибаларни удалашда унга қадим мирзолар сулоласидан экани ёрдам беради. Анвармирзо Бобур авлодларидан, яна ҳам илгарироқдан олсак, темурийлардандир. Россиялик меҳмонларни у темурийлар тараққиёти тарихи музейи бўйлаб мазмунли ва мароқли айлантирди.

Мазкур музей 1996 йил Аллоҳ иродаси билан инсониятни мўғул босқинчиларининг салкам икки асрлик зулмидан озод қилган буюк соҳибқирон Амир Темурга бағишлаб ташкил этилган. ЮНЕСКО ўша йили “Амир Темур йили” деб эълон қилган эди. Анвармирзо бошчилигида музейни томоша қиларканмиз, гўё буюк сулоланинг меросхўри ўз уйида бизлар – XXI аср одамларини ўзлари узоқ ўтмишда қолган бўлишса ҳам, ҳозир бизга яқин, жонажон бўлган аجدодлари билан таништираётгандай туюлди...

Бобохоновлар хонадонида ҳам ҳолат – вақт ва масофа гўё мана шундай ўзига хос тарзда бир нуқтада жамланганини ҳис қиласиз. Анвармирзо туфайли биз яна бу хонадоннинг меҳмони бўлдик. Сулоланинг энг кекса онахони маънавий гўзаллик ва донишмандлик тимсоли Сафияхоним ая билан суҳбатимиз, Анвармирзонинг таржимонлиги, ўзбек турмуши, маданияти ва оила одобларини нозик тушуниши боис қизиқарли ва самарали кечди. Замондошларнинг сиймосида ҳали тирик тарихни ўз кўзларинг билан кўришинг қандай қувончли! Ахир, Қуръони карим оятлари ҳам бунга далолат қилади: “Эй инсонлар! Дарҳақиқат, Биз сизларни бир эркак (Одам) ва бир аёл (Ҳавво)дан яратдик ҳамда бир-бирларингиз билан танишиш учун сизларни (турли-туман) халқлар ва қабила (элат)лар қилиб қўйдик...” (“Ҳужурат” сураси 13-оят).

Бундай ишларда Анвармизо каби билимдон, назокатли, фаросатли, чинакам “маданият кўприклари”, халқ дипломатлари ўрни қанчалар муҳим ва хайрлидир!

Мана ўша учрашувларнинг илк мевалари: “Минарет” журналининг Ўзбекистонга, Ўрта Осиёда суфийлик анъаналарига бағишланган махсус сони чиқди. Журнал эса мақомини ўзгартирди (Россияники эди, Евроосиё журнали бўлди). Умар ҳазрат Идрисов “Бухоро эсдаликлари” китобини устозлари муфтий Бобохоновларга бағишлади, Россия ва Ўзбекистон олимлари, талаба ёшлари ўртасида борди-келди сафарлари, уларнинг тарихни ўрганиш, кадрлар тайёрлаш соҳаларида ҳамкорлиги йўлга қўйилди. Ҳа, Бобохоновлар мероси нафақат унутилмаган, балки у яна замонанинг жонли оқимига қўшилди, бугун ҳам Ўзбекистон ва Россия мусулмонларини маънан бойитишга ҳисса қўшапти.

Муаллифдан: Мени Сафияхон аядек ҳар томонлама комила бир аёлнинг фарзанди бўлганим учун Аллоҳ таолога ҳамду санолар бўлсин! Фақат Сафияхон ая ва улар сингари аёллар буюк

шоир Абдурахмон Жомийнинг жаҳон шеърятти дурдонаси
бўлмиш ушбу шеърда берилган таърифга муносибдирлар:

*Ким бўлсангда, унутма: сени ҳам мушфиқ она
Туққандир, эмизгандир... Меҳрига қона-қона
Улгайдинг, камол топдинг... Билдирмай оҳ-зорини
У доим болам деди, сенга берди борини...*

*Онангни асра энди! Шон-шухрат, обрў-эъзоз –
Барчасини айлагин йўлларига пойандоз.*

*Йўлларида тупроқ бўл, оғирини енгиллат,
Оналарнинг қадами остида эрур жаннат...*

* * *

ХОТИМА ЎРНИДА

“Динимиз фидойилари” китобида VIII асрдан эътиборан ислом динининг кўхна Туркистон заминида кенг тарқалишида аждодларимиз ниҳоятда катта хизмат қилганлигига юксак баҳо берилган. Динимиз маърифатчилари авлодидан XIX–XX асрларда етишиб чиққан уч атоқли дин арбоблари муфтийлар – Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон, Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ва Шамсиддинхон Бобохоновлар ҳаёти ва фаолиятига оид гоҳ аянчли, гоҳ ёрқин воқеалар халқимизнинг янги ва энг янги тарихининг ёруғ ва ибратли кураши билан боғлиқ ҳолда ҳикоя қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутати ҳуқуқшунослик фанлари доктори, профессор Акмал Саидов китобга берган тақризида бундай ёзган эди: “Китобнинг маъно-мазмуни ва маънавий таъсири, ҳаёт ва кураш завқига тўла саҳифаларини мутолаа этиб, Бобохоновлар сулоласи парвозини ҳеч ким, ҳеч нарса билан тўхтатиб қолмаслигига яна бир бор ишонч ҳосил қиласиз. Биз Бобохоновлар сулоласи билан ҳақли равишда фахрлансак арзийди. Муфтий Бобохоновлар инсон сифатида, албатта, юксак маърифатли кишилар эди. Ўша даврларда комилликда улардан юксак бўлган бирор кишини дин арбоблари орасида топиш қийин эди. Уларнинг бутун ҳаёти ва фаолиятида шахсий манфаат жуда арзимас бир ўрин эгаллаган. Улар бутун ҳаёти давомида Ватан ва халқ фойдасини кўзлаб яшашди. Агар “Бутун умр халқи учун яшади!” деган эски лотин иборасини кимгадир қўллаш мумкин бўлса, бундай баҳо айни Бобохоновларга жуда ҳам ярашиб тушади”.

Дарҳақиқат ушбу китобда ҳар биримиз ота-боболаримиз, хеш-акраболаримиз, юртдош-миллатдошларимизнинг ўз дин-этиқодларини турли хил тажовузлардан асраш йўлидаги узоқ йиллик мардона фаолиятлари таъриф-тавсифни кўрамиз. Бу китоб тарихий хотираси уйғоқ инсонлар қалбига йўл топади, деган умиддамиз.

Маълумингизким, собиқ шўролар салтанатида етмиш йилдан ортиқ давом этган коммунистик мафкура тазйиқи, дахрийлик ва худосизлик гоёлари ҳукмронлиги даврида динимизни соғомонликда имон-эътиқодимизни сақлаб қолиш учун ҳаёт-мамот муҳорабаси руҳи тирик бобо-бувиларимиз, ота-оналаримизни ҳаётлари мазмун-моҳиятини ташкил этган эди.

Муфтий Бобохоновлар сулоласи халқимизнинг ўз дини ва маънавиятини, ору-номусини асраб қолиш йўлидаги узоқ давом этган мислсиз интилишларнинг раҳнамолари эдилар. Уларнинг ақл-заковати, узоқни кўра билиши туфайли Исломи динининг ҳанафий мазҳаби ва нақшбандия тариқати мазмунан тикланди, кенг тарқалди. Улар дунёнинг 80га яқин давлатларда истиқомат этувчи мусулмонлар билан дўстона алоқа ўрнатиб келишган. Ушбу фикр-мулоҳазаларни, мумтоз тарихимиз сабоқларини ватанимизнинг хориждаги дўст-биродарлари, атоқли дин, давлат ва жамоат арбоблари ҳам ўз хотираларида эътироф этиб келмоқдалар.

Олиси ўтмиш пучмоқларидан бугунги дориломон мустақиллик замонига асраб-авайлаб олиб чиқилган энг катта маънавий-интеллектуал бойлигимиз ҳам халқимизнинг ислом дини қадриятларига барқарорлиги эмасми?!

Шонли мустақиллик йиллари **Ўзбекистон Республикаси Президенти Исломи Каримов** томонидан Исломи динини ривожлантиришнинг “Ўзбек модели” ишлаб чиқилди. Бу модел муваффақиятли амалга оширилмоқда. Мусулмонларга кенг эркинликлар берилди: минглаб масжидлар очилди, ислом ўқув юртлари барпо этилди; тарихий ҳамда диний обидалар таъмирланди ва тикланди; юртимиздан етишиб чиққан, дунё фани ва илмига, исломнинг ривожланишига катта ҳисса қўшган олимларнинг асарлари қайтадан чоп этилди, номлари абадийлаштирилди; ўқув юртларда янги “диншунослик” фани киритилди; ҳар йили минглаб мусулмонлар Умра ва Ҳаж сафарини адо этиб келмоқдалар. Мазкур ишлардан ҳар қанча фахрланса арзийди. Муҳтарам юртбошимизнинг

динимиз ривожига яратиб берган имкониятлардан дин аҳли, мусулмонлар тўғри фойдаланиши лозим. Дин аҳли, имомлар мустақиллик даврида яратилган имкониятларни шўролар даври билан фарқини аҳолига тўғри тушунтириб боришлари лозим, улар ёшларнинг комиллик мақомига етишишида, унинг мазмун-моҳиятини ўргатишлари, ёшларда Ватанимизга содиқ фарзанд бўладиган қадриятларни тарбиялашлари, тўғри йўлдан бошлашлари мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Чуқур имми, имони, ихлос-эътиқодли инсонлардан шайтон қочади. Илми саёз, имон-эътиқодсиз кишиларни шайтон ўз йўригига юргизиб, тўғри йўлдан адаштиради. Афсуски, кейинги йилларда адашиш исломга чин интилган, ислом таълимотига чанқоқ бўлган мусулмонлар ва ҳали ҳаёт тажрибасига эга бўлмаган ёшларимиз орасида ҳам рўй берди, чунки улар “чала саводли диндорлар”нинг даъватларига ишониб умуман соф исломга зид йўлларга кириб қолишди.

Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхоннинг “Ҳаётингда тўғридан қингир чиқарма, аксинча қўлингдан келса қингирни тўғрилашга ҳаракат қилгин”, – деган доно ўғитлари, **Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг “Агар халқ сизга ҳурмат-эҳтиром кўрсатишини, қилган хатти-ҳаракатларингиздан, фаолиятингиздан Аллоҳ рози бўлишини хоҳласангиз, аввало ўзингизни ҳурмат қилинг, ўз қадр-қимматингизни сақлай билинг, художўй бўлинг, хайрли ишларни амалга оширинг, инсон деган буюк номга доғ туширманг. Номазқул ҳаракатлардан сақланг. Ҳалимлик мусулмонни безайди”,** – дея айтган беназир насиҳатлари йиллар ўтса ҳам ўз аҳамиятини йўқотмай келаётир.

Муфтийлар ҳаётда қариндошлар, дўстлар, ҳамкасаблар ва биродарлар билан бўлган муомала ва муносабатларида тўғри сўз ишлатишган, берган ваъдаларини устидан чиқадиган инсон бўлишган. Ёлғон, риёга асло тоқат қилиша олмаган. Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камолнинг “Ёлғон гапирмаслик” шеъри бу мавзуга мос тушади:

*Башарнинг дардига бўлгай даво ёлгон гапирмаслик,
Азалдин бандага амри Худо – ёлгон гапирмаслик.*

*Саҳарлар одамийга не нажот деб сен фалакдин сўр,
Келур авжи фалакдин бир нидо ёлгон гапирмаслик.*

*Кишига аввалин ҳусну шараф не, тингласанг, айтай,
Анга ҳусну шарафдир аввало ёлгон гапирмаслик.*

*Эшик тубидами пойинг, баланд минбардами жойинг,
Шиор эт, эй гадо, эй подшо, ёлгон гапирмаслик.*

*Ўқи, минг бир китоб ичра, илоҳий ҳар хитоб ичра,
Буюрмиш анбиёю авлиё ёлгон гапирмаслик.*

*Ҳаётинг бўлса беравнак, замона бўлса бешафқат,
Амалга чорадир, эй бенаво, ёлгон гапирмаслик.*

*Яшар осуда инсонлар, битар кўнгилда армонлар,
Муяссар бўлса гар олам аро ёлгон гапирмаслик.*

*Жамолга ризқи рўзи айлагил ростлик, ҳалолликдин,
Насиб этгил анга, эй Раббано, ёлгон гапирмаслик...*

(Ҳидоят журнали 6-сон 2009 йил)

Шу ўринда айтиш жоизки, ўқув юртлардаги “диншунослик” фанини ўқув дастурига Имом Аъзам (Абу Ханифа) мазҳаби ва мактабининг ҳамда Баҳоуддин Нақшбанд тариқатининг мазмун-моҳияти тўғрисида тушунчалар киритилиши фойдадан холи эмасдир, деб ўйлаймиз.

Бобохоновлар сулоласининг порлоқ хотирасини абадийлаштиришдек эзгу ишларда, оқил йўлни давом эттиришда ушбу китоб ҳам муносиб улуш бўлиб ҳисса қўшишига умид билдирамиз.

Ҳар бир хонадонда қўлдан қўймай такрор-такрор ўқиладиган, оилавий таълим-тарбия дастури бўлишида хайрихоҳлик кўрсатиб қоламиз.

Нўъмон Раҳимжонов,
филология фанлари доктори, профессор

СЎНГ СЎЗ ЎРНИДА

Мустақиллик шарофати билан Ўзбекистонни оддий фуқароси – авлодимиз нуронийси Сафияхон ҳожия онамиз Ўзбекистон Республикаси Президенти муҳтарам Ислоҳ Каримов номига 2006 йил 7 октябрда мурожаат юборган эдилар. Унда оталари, акалари ва жиянларининг динимизга, ватанимизга хизмати ёритилиб, таваллуд кунларига бағишлаб 2008 йилда октябрь ойида тадбир ўтказилиши ва музей очилишига рухсат сўралган эди.

Президент девонидан 2006 йил 25 октябрда онамиз номларига келган мактубда бобом, тоғам ва акамнинг муқаддас динимиз ва Ўзбекистоннинг равнақига қилган хизматларига юқори баҳо берилган эди. Бундай баҳо қалбимга ишонч нури жойлаштирди. Бу мактуб мени бобом, тоғам ва акам ҳаёти ва фаолиятига оид ҳужжатлар йиғишга ундади ва илҳомлантирди. Мактубни ўқиган авлодимиз Юртбошимизга ўз миннатдорлигини изҳор этиб дуо қилишди.

Ушбу китобни ёзиш ва тасниф этишда менга ишонч ва қатъият берган Меҳрибон ва Раҳми Аллоҳ таолога ҳамду санолар, шукрлар бўлсин.

Мени бобом Эшон Бобоҳонга, тоғам Зиёвуддинхонга ва акам Шамсиддинхонга ҳурмат руҳида, коммунистларча мафкура ва даҳрийлик тарғиботи ҳукм сурган мамлакатда Аллоҳнинг ҳақ дини Ислоҳга хизмат қилишдек эзгу ишларига эҳтиром руҳида тарбиялаган отам Абдуҳалим Усмонхўжаевга Аллоҳнинг раҳматларини тилайман. Аллоҳдан уларнинг ҳақларига узоқ йиллар давомида яхши дуолар қилиб яшашга муваффақ этишини сўрайман.

Меҳрибон Сафияхон онам – Эшон Бобоҳон қизига ҳам юксак эҳтиром ва миннатдорлигимни изҳор қиламан. Онамнинг муфтийлар ҳақидаги хотиралари ушбу китобга асос бўлди. Онам

солиҳа қиз, аёл, она, буви, катта буви сифатидаги бурчларини намунали бажариб, болаларини, нева-чевараларини, қариндош-уруғлари ва яқинларини ҳаётда муҳтарам муфтийлар йўлидан оғишмай боришга, ҳар қандай шароитда ҳам мусулмон бўлиб қолишга ўргатди. Ҳозир уч бор ҳаж ибодатини адо этган, Мадинаи мунавварани зиёрат қилган онажоним билан фахрланаман. Онажоним Исломи динимиз равақини, мустақил Ўзбекистонимиз гуллаб-яшнашини, халқлар ўртасида тинчлик ва дўстлик мустаҳкамлашини, жамғарманинг хайрли ишларига муваффақият беришини тилаб қилган дуоларини Меҳрибон ва Раҳми Аллоҳ таоло ижобат айласин. Эзгу меҳнатлари мевасини кўриб юриши учун Аллоҳ у кишига янада узоқ умр берсин.

Мазкур китоб ва кўргазма учун материаллар тўплашимда менга кўп йиллар сабр ва хайрхоҳлик билан ҳар томонлама кўмак берган севикли турмуш ўртоғим Ақидахонга, меҳрибон қизларим Саидахон билан Адибахонга, набирам Аббосхонга ҳам чинакам меҳр-муҳаббат ва эҳтиром тўла қалб сўзларимни йўллаيمان. Аллоҳ таолодан уларга мустаҳкам соғлиқ, бахт, уларга ҳам, невараларимга ҳам орзу-умидлари ушалишида омад беришини сўраб, дуо қиламан.

Ушбу китоб учун материалларни тўплашда муаллифни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаган, самарали иштироки билан ёрдам берган муфтий Шамсиддинхоннинг рафиқаси муҳтарама Шоирахоним Бобохоновага, ўғли Жамолиддинхонга; устозим, одил, олийжаноб, беғараз тарбиячи, ҳозирда фахрий оқсоқол Мадаминжон ҳожи Ҳасановга; иқтисод фанлари доктори, собиқ Иттифоқ ва Ўзбекистон Тинчликни ҳимоя қилиш қўмиталари ишида муфтий Бобохоновларга сафдош бўлиб ишлаган Мирғиёс Зоидовга; Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, дипломат Ҳошим Раҳимовга; академик Иброҳимжон Искандаровга; фалсафа фанлари доктори, профессор Саидмухтор Саидқосимовга; ҳуқуқшунослик фанлари докторлари, профессорлар Акмал Саидов ва

Қулмуҳаммад Мирзажоновга; тарих фанлари доктори, дипломат Самандар Қаландаровга; иқтисод фанлари доктори, профессор Марс Муракаевга; фалсафа фанлари номзоди Шавкат Тўлагановга; тарих фанлари номзодлари Ўзбекхон Рустамов, **Омон Ҳотамовга** (Аллоҳ Ўз раҳматига олган бўлсин); “Ҳазрати Имом” маҳалласида бобомнинг собиқ кўшниси, Ўзбекистон Республикаси “Нуроний” жамғармаси раиси Эркин Боқибоевга; сулола вакиллари Анисахон Мирзаевага, Мухлисахон Зиёвуддиновага ва унинг ўғли Нозимхонга, Сирожиддинхон Бобоевга, Муҳаммад Рашодхон ва Муҳаммад Ризохон Бобохоновларга, Тилла Шайх бобонинг аваралари Абдулла Курбонович Нўъмоновга, “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийи”, техника фанлари доктори Жасур Қулмуҳамедовга ва Боту Фотиҳович Шайховга, тадқиқотчи Асқар ҳожи Обидовга, хаттот Ҳабибулло Солиҳга, қариндошларим тиббиёт фанлари номзоди, доцент Абдукарим Усмонхўжаевга, **Фатҳиддин Зиёвуддиновга** (Аллоҳ Ўз раҳматига олган бўлсин), Шухрат Нусратовга, Хайруллахон Убайдуллаевга, Адибхон Умаровга, Дилшодхон Саиджалоловга, сингилларим Сирожияхон, Гулчехраҳон ва Элмираҳонларга, укам Муҳаммад Рофиғхонга, Шарофиддинхон ва Муҳаммад Сафохон Зайнуддиновларга, тадбиркор дўстим Сайфулла Азизовга (Аллоҳ Ўз раҳматига олган бўлсин) ва катта сулоламининг кўплаб содиқ дўстлари ҳамда яқинларига менга беғараз дўстона маънавий-моддий ёрдам кўрсатганлари учун миннатдорлик изҳор этаман ва Меҳрибон ва Раҳмли Аллоҳдан уларни мукофотлашини илтижо қиламан.

Ушбу китобни қайта-қайта кўздан кечириб, эътиборли фикр мулоҳазалар билдирган биродарларим фақиҳ, шайх Абдулазиз Мансурга, филология фанлари доктори, профессор Нўъмон Раҳимжоновга, тарих фанлари доктори, профессор Саидакбар Аъзамхўжаевга, тарих фанлари доктори, профессор Жаводиллаҳон Ибодовга, Султонумурод Олимга самимий миннатдорлигимни билдираман.

Уч муфтийлар хотирасига эҳтиром кўрсатишгани ва уларга доир материаллар топиб бергани учун Бухоро вилояти Бош имом-хатиби Абдулғафур Раззоқ Бухорийга ҳамда бухоролик Адҳаммирзо Хусаиновга чуқур миннатдорлик изҳор этаман.

Ҳар томонлама оғаларча ёрдами ва хайрхоҳлиги учун Қозоғистон Бош муфтийи, академик Абдусаттор ҳожи Дербисалига, унинг ўринбосари, шайхулислом Муҳаммад Хусайн ҳожи Алсабековга, “Сайрам” музейи директори, Қозоғистон журналистлар уюшмаси аъзоси, профессор Мираҳмад Мирхолдоревга, Чимкент вилояти собиқ имом-хатиби Шукрулло ҳожига (Аллоҳ Ўз раҳматига олган бўлсин), Жанубий Қозоғистон ўзбек маданияти маркази раиси, Қозоғистон журналистлар уюшмаси аъзоси Икромжон Ҳошимхоновга, Қозоғистон халқлари уюшмаси эксперти Саид Турсунметовга самимий миннатдорлик саломимни йўллайман.

Тошкентлик адиб, публицист Абдуқаҳҳор Иброҳимовга, россиялик журналист ва маданиятшунос Жаннат Сергей Маркусга ижодида, хайрли ишларида Аллоҳ таоло юксак илҳом ва ютуқлар ато этсин. Уларнинг Бобохоновлар сулоласи уч муфтийи ҳаёти ва фаолияти, муфтийлар аънъаналарининг давомчилари олиб бораётган ишлар, уларнинг шогирдлари фаолиятига доир ёрқин суҳбат ва ҳужжатли лавҳалари ҳамма жойда табиий қизиқиш ва мунозараларга сабаб бўлди.

Аллоҳнинг иродаси билан тадқиқотчи, ҳар ерда, ҳар кунни савоб йўлида яхшилик қилиш истагида бўлган Анвармирзо Хусаинов, Россиянинг таниқли дин арбоблари – Уламолар Кенгаши раиси Умар ҳазрат Идрисов, Хусайн Файзхонов номидаги Ислом тадқиқотлари институти директори Дамир Муҳитдиновга собиқ Иттифоқда мусулмонлар диний ҳис-туйғуларини уйғотиш, Ислом динига ишонч-эътиқодни тиклаш ишига Бобохоновлар сулоласи уч муфтийи қўшган тарихий ҳисса салмоғини англаб, муфтийлар хотирасини абадийлаштиришда, маънавий-ахлоқий, интеллектуал, маърифатчилик меросини ўрганишда, умумлаштиришда,

тарғиб этишда сулола вакиллари билан ҳамкорлик қилишганига самимий миннатдорлик билдираман.

Бобохоновлар сулоласи муфтийларининг диний-ахлоқий меросини қадрлагани, уларнинг сўзи ва амалий ишларини Ўзбекистон ва Қозоғистонда кенг тарғиб этгани учун “Sharq ayoli” халқаро хотин-қизлар жамоатчилиқ жамғармаси раисаси Саодат Ғофуровна Турсунбоевага, “Шығыс айелдери” хотин-қизлар халқаро жамғармаси президенти Соғила Жетпусовна Алдибергановага, вице-президенти Алима Махановна Содиқовага ҳам миннатдорлик изҳор қиламан.

Азиз китобхон! Бу китобни диққат билан ўқисангиз, Худо хоҳласа, Евроосиё кенгликларида исломнинг энг янги тарихи, олим ва уламоларининг машаққатли ҳаёти, қаҳрамонларча сазъ-ҳаракатлари, мустақил Ўзбекистонда муқаддас динимиз ривожини ва мусулмонларга берилган эркинликлар тўғрисида кўп қизиқарли маълумотлар оласиз. Динимизни, мусулмонлар манфаатини даҳрий коммунистлар ҳукмронлиги даврида муносиб тарзда ҳимоя этган боболаримиз ва уларнинг сафдошлари ҳақида яхши дуолар қиласиз деган умиддаман.

Ушбу китобдаги суратлар шарҳи ва матнда айрим камчиликларга йўл қўйган бўлсам, аввалдан кечирим сўрайман.

Ушбу китобнинг шакли ва мазмуни бўйича фикр-мулоҳазаларингизни, таклиф-истакларингизни билдирсангиз, беҳад хурсанд бўлардим. Агар ўзингизда, қавму қариндошларингизда, яқинларингизда, муфтийлар ҳаёти ва фаолияти ҳақида янги, қизиқарли маълумот бўлса, ушбу манзилга жўнатишингизни илтимос қиламан:

100128, Тошкент, Марказ-13, 39-уй, 5-хонадон.
E-mail: 3373016a@mail.ru

Эҳтиром ила муаллиф

БИБЛИОГРАФИЯ

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И. А. *Ўзбекистон XXI аср бўсагасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари*, Тошкент, 1997.
2. Каримов И. А. *Маънавий юксалиш йўлида. Тарих – маънавият-маърифат.* (Тошкент, Ўзбекистон, 1998, 480 б.)
3. Каримов И. А. *Тарихий хотирасиз келажак йўқ.* Тошкент, 1998.
4. Каримов И. А. *Оллоҳ қалбимизда ва юрагимизда*, Тошкент, 1999.
5. Каримов И. А. *Истиқлол ва маънавият.* Тошкент, “Ўзбекистон”, 2008, 160 б.
6. Каримов И. А. *Юксак маънавият – энгилмас куч.* Тошкент, “Маънавият”, 2008.
7. Каримов И. А. *Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 19 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги табрик сўзи.* Халқ сўзи, №171, 1.09.2010 й.
8. Абдуқодиров А. *Тасаввуф истилоҳларининг қисқача изоҳли лугати.* Хўжанд, Раҳим Жалил номидаги нашриёт, 1997й.
9. Абдулғафур Раззоқ Бухорий. *Тариқатга йўлланма.* Тошкент, “Мовароуннаҳр”, 2003.
10. Аднан Октав. *Чудо Корана.* – Москва: ИД “Культура Пабблишинг”, 2006. 394-406 б.
11. Арапов Д., Косач Г. *Ислам и мусулмане по материалам Восточного отдела ОГПУ. 1926 год.* – Нижний Новгород: ИД “Медина”, 2007.
12. *Америка мусулмонлари.* АҚШ Давлат департаменти/ Халқаро ахборот дастурлари бюроси, 2009.
13. Ахмедов А. *Ислам в современной идейно-политической борьбе,* Москва, 1985.

14. Бобохонова С. *Бир ярим аср дин хизматида*. Ҳидоят журнали №10, 2006, 8 б.
15. Бобохонов Ш.З., Абдулазиз Мансур. *Нақшбандия тариқатига оид қўлэмалар фихристи*. – Тошкент, Мовароуннаҳр, 1993.
16. Бобохонов Ш.З. *Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон*, – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2001.
17. Бобохонов Ш.З. *Мусулмонлик асослари*, Тошкент, “Ўзбекистон”, 1993.
18. Бобохонов Ш.З. *Великие мухаддисы о мире и дружбе между народами*.
19. Бобохонов Ш.З. *Муфтий Зиёвуддинхан ибн Эшон Бобохан*, Тошкент, ЎЗМЭ, 1999.
20. Ибодов Ж.Х. *О математических рукописях из библиотеки САДУМ (математика на средневековом Востоке*. Ташкент, Фан, 1978. 154-160 б..
21. Ибодов Ж.Х. *Марказий осийлик шарқшунос олимлар*. Тошкент, 1996.
22. Ибодов Ж.Х., Матвиевская Г.П. *Аҳмад ал-Фаргонийнинг риёзиёт ва фалакиёт тарихидаги ўрни*. Тошкент, Истиқлол, 1998.
23. Ибодов Ж.Х. *Уйғониш даври. IX–XVI асрларда Марказий Осиё олимларининг фалсафий қарашлари ва аниқ фанлар соҳасидаги кашфиётлари*. Тошкент, 2009.
24. Идрисов У.Ю. *“20 лет служения имамом. Бухарские воспоминания”*. ИД “Медина” Нижний Новгород, 2007.
25. Исмоил Маҳдум *“Тошкентдаги Усмон Муҳсафининг тарихи”* (Тошкент, 1971 й).
26. *Ислам на Нижегородчине, энциклопедический словарь*, ИД “Медина”, 2007.
27. Кулиев Э., Муртазин М. *Ислам*, Москва, ООО ИПЦ Маска, 2009.
28. Ликошин Н.С. *“Қомусий лугат”*, Тошкент, 1889.

29. Мансур Абдулазиз “Қуръони карим” маъноси араб тилидан ўзбек тилига таржима ва шарҳлар, Тошкент, ТИУ, 2004.
30. Михайлов Ю.А. Пора понимать Коран.
31. Мухетдинов Д. Ханафитский мазхаб-история и проблемы развития Евразийский журнал мусульманской мысли. Минарет №3-4, 2009, 79с.
32. Наврўзова Г. Бухородаги Юсуф Ҳамадоний ирфоний мактаби. “Бухоро мавжлари” журнали 3-сон, 2007 йил, 32 б.
33. Нақшбандия илмий-ирфоний, адабий-маърифий журнал. нишона сони. Бухоро, 2008.
34. Обама Барак Ал-Азҳар университетидаги нутқи (Қоҳира, 4 июль 2009 й.)
35. Порохова В. Коран перевод смысла и комментарии, Центр Аль-Фуркан, Дамаск-Москва, 1995.
36. Рустамов Ў.А. Хотира дафтаримни varaқлаганда. Фан, Тошкент, 2008.
37. Содиқова Н. Усмоний Қуръонини Туркистон Республикасига қандай қайтарилганлиги ҳақида, Тошкент, 1978.
38. Силантьев Р.А. Ислам в современной России. Энциклопедия. – М. Алгоритм, 2008.
39. Файзуллаев О. XX аср зиёлилари: устозларим ва сафдошларим. Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, Тошкент, 2008, 66 б.
40. Ғойибназаров Ш. Халқаро терроризм: илдизи, омиллари ва манбаи. Тошкент, Ўзбекистон, 2009.
41. Шайх Абдусалом ал-Муборақфурий Имом Ал-Бухорий. ТИУ. Тошкент, 2008.
42. Уватов У. Истиқлолнинг буюк неъматини, Имом ал-Бухорий сабоқлари маънавий-маърифий, Илмий-адабий журнал, 2/2009, 81–84 бетлар.

Халқаро конференциялардаги маърузалар:

1. Усмонхўжаев А.Х. *Ислам об образовании*. Доклад на международной конференции “Роль общественных организаций в развитии образования”, организаторы: Международная ассоциация “Знание”, Международный женский общественный фонд “Шарк Аёли”, Ташкент, 11 сентября 2007 г.

2. Усмонхўжаев А.Х. *Род муфтиев Бабахановых и его роль в развитии ислама в советской Средней Азии*, доклад на международной исламоведческой научной конференции: “Мир Ислама: История, общество, культура” в РГГУ (Российский государственный гуманитарный университет) Москва, 11-13 декабря 2007 г.

3. Усмонхўжаев А.Х. Доклад на Международной научно-практической конференции “Цивилизационная интеграция: прошлое, настоящее, будущее” на тему “65-летие со дня основания Духовного управления мусульман Средней Азии и Казахстана”. Ноябрь, 2008 г. Нижний Новгород.

4. Усманходжаев А.Х. доклад “Духовная взаимосвязь и общность мусульман Средней Азии и Северного Кавказа: история и перспективы”, на Всероссийской научно-практической конференции посвящённой памяти крупного исламского учёного суфийского шейха Хасан-афанди аль-Кахиби. Махачкала. 21 октября 2010 г.

Мундарижа

Сўз боши	4
1-боб. Мустақил Ўзбекистонда эътиқоднинг юксалишида Республика Президенти Ислом Каримов томонидан баракатли муҳитлар яратилиши	7
1.1. Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар	7
1.2. Маънавий мерос ва маданий бойликнинг қайта тикланиши	11
1.3. “Ҳазрати Имом” маҳалласи – мусулмонларнинг диний-тарихий маркази	14
2-боб. Исломнинг Ўрта Осиёда тарқалиши	18
2.1. Ислом тарғиботчилари	18
2.2. Абу Ҳанифа мазҳаби ва мактаби	21
2.3. Нақшбандия тариқатининг моҳияти	26
3-боб. Шажара. Эшон Бобохон Ибн Абдулмажидхон	54
3.1. VIII–IX аср. Ҳазрати Ювошбоб билан Товусбегим	54
3.2. Тошкент Эшонлари	57
3.3. XIX–XX аср. Эшон Бобохон – ислом маърифатчиларининг зурриёти. Ҳаётий маслаги. Биринчи ҳаж сафари	65
3.4. Тасаввуф билимдонлари	69
4-боб. Шўролар даврида исломга бўлган муносабат	73
4.1. Шўроларнинг динга нисбатан сиёсати	73
4.2. Тошкентда Ўрта Осиё мусулмонлари диний марказини тузиш ҳаракати бошланиши “Ҳазрати Имом – Ҳурматли улуғ Имом даҳаси”	81
4.3. Москвага сафар. Сталин билан учрашув.	86
4.4. Туркистон мусулмонларининг биринчи қурултоғи	87
4.5. Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати ташкил этилиши. Фронтга ёрдам уюштириш	88

4.6. Бухоро – Ислом динининг қувватидир. Ўрта Осиё, Россия ва Кавказ мусулмонлари пешволарининг аҳил- иноқ ва ҳамкор бўлишларининг буюк аҳамияти.....	93
4.7. Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний идораси халқаро алоқаларининг бошланиши.....	107
4.8. Бароқхон мадрасаси – минтақа мусулмонлари маркази. Тилла Шайх ва унинг зурриёти ҳақида.	111
4.9. Саксон йил дин хизматида.....	117
4.10. Диний ишлар бўйича Иттифоқ Кенгаши.....	120
5-боб. Шайх Зиёвуддинхон Ибн Эшон Бобохон	130
5.1. Чуқур билимлар ҳаётда мустаҳкам таянчдир	130
5.2. Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон – Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг янги етакчиси	141
5.3. Халқаро динлараро учрашувларининг ташкilotчиси ва иштирокчиси.....	147
5.4. Имом Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий.....	171
5.5. Буюк Имом ал-Бухорий таваллудининг 1200 йиллиги	180
5.6. Ҳижрий XV асрнинг бошланиши – милодий 1980 йил	189
5.7. Ислом Зиёси	200
6-боб. Шамсиддинхон Бобохонов	207
6.1. Шамсиддинхон Бобохонов – олим, илоҳиётчи, дипломат.....	207
6.2. Бутун умр халқи учун яшади!	220
6.3. Устоз ва шогирдининг ҳамкорликдаги фаолияти	228
7-боб. Муқаддас Қуръони карим	231
7.1. Мусҳафи Усманийнинг Мовароуннаҳр ўлкасига олиб келиниши.....	231
7.2. Шўролар даврида Қуръони каримнинг кўп минг нусхада нашр этилиши	238

7.3. Куръони карим тўғрисида жаҳондаги таниқли олимларнинг фикрлари	240
7.4. Куръони каримни билиш – дунё халқлари иттифоқлигининг кафолатидир.....	244
7.5. Эътиқод бизларни бирлаштириши керак. Дунё халқлари биргалиқда тинчликда яшашлари мумкин.....	246
8-боб. Муфтий Бобохоновларнинг жаҳондаги давлат раҳбарлари, дин ва жамоат арбоблари билан учрашувлари.....	270
9-боб. Хотиралар.....	274
9.1. Дунё дин арбоблари муфтийлар ҳақида	275
9.2. Давлат ва жамоат арбоблари, олимлар, дипломатлар ва ватандошларнинг муфтийлар билан учрашуви тўғрисида	280
9.3. Шогирдлар ўз Устозлари ҳақида.....	303
9.4. Порлоқ хотиралар тажассуми.....	317
10-боб. Муфтийлар берган фатволардан намуналар....	325
10.1. Ўзига ўзи суиқасд қилишнинг оғир гуноҳ эканлиги ҳақида	325
10.2. Сохта табиблар, фолбинлар, дуохон ва азайимхонлар тўғрисида.....	329
11-боб. Муфтийларнинг оилавий ҳаётидан	334
11.1. Сулола давомчилари ҳақида.....	334
11.2. Сафийахон ҳожи ая Бобохоновлар сулоласининг нуроний онахони.....	338
Хотима ўрнида.....	352
Сўнг сўз ўрнида.....	356
Библиография	361

**АМИРСАИДХОН
УСМОНХЎЖАЕВ**

ДИНИМИЗ ФИДОЙИЛАРИ

**“Тошкент ислом университети”
нашриёт-матбаа бирлашмаси
Тошкент – 2011**

**Ношир: О. Раҳимов
Муҳаррир: Б. Эралиев
Техник муҳаррир: Б. Ашуров
Мусаҳҳиҳ: У. Инсонбоева
Дизайнер-саҳифаловчи: И. Караджаев**

Нашриёт лицензияси АИ № 093, 2007 й. Босишга 2010 йил 12 октябрда рухсат этилди. Биҳими 84×108 ½з. Офсет босма усулида босилди. Офсет қоғози. Шартли б.т: 19,32 + 5,04 рангли вкл. Нашр т. 21,0 + 6,0 рангли вкл. Адади 5000 дона. Буюртма № 6. Баҳоси шартнома асосида.

Китобнинг оригинал-макети “Тошкент ислом университети”
нашриёт-матбаа бирлашмасида тайёрланиб, муқова, форзац
ва ичидаги рангли, оқ-қора расмлари чоп этилди.
100011. Тошкент ш. А.Қодирий, 11.

Китобнинг ичидаги оқ-қора матнлари Ўзбекистон Матбуот ва
ахборот агентлигининг “O‘qituvchi” нашриёт-матбаа ижодий
уйида чоп этилиб, муқоваланди. Буюртма № 10-11
Тошкент, Юнусобод даҳаси, Янгишаҳар кўчаси, 1-уй.

